

TC
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

Hazırlanışı ve Uygulanması Açısından Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İlköğretim
Programları (1913-1968)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ERHAN KANBOLAT
2901030004

Tez Danışmanı
Yrd. Doç Dr. AYNUR SOYDAN ERDEMİR

İstanbul 2005

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ Bilim Dalında 2901030004 numaralı Erhan KANBOLAT'ın hazırladığı "**Hazırlanışı ve Uygulanması Açısından Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İlköğretim Programları (1913-1968)**" konulu **YÜKSEK LİSANS TEZİ** ile ilgili **Tez Savunma Sınavı**, İ.Ü. Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 10./28.Maddesi uyarınca ..... günü saat .....'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayı tezinin .....'ne* **OYBİRLİĞİ/ OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA

34452 Beyazıt-İSTANBUL Tel:0212 440 00 00 Fax:0212 513 54 57

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Hazırlanışı ve Uygulanması Açısından Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İlköğretim Programları (1913-1968)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29.09.2005

Erhan KANBOLAT

ÖZET

Türkiye’de ilköğretim, II.Meşrutiyet öncesinde sıbyan mektebi olarak bilinen ve ağırlıklı olarak din eğitimi veren mahalle mekteplerinde yapılmaktaydı. Bu okulların müfredat programları daha çok çocukların dini yaşayışları için gerekli bilgi ve becerileri içermekteydi. II.Meşrutiyet döneminde modern anlamda ilköğretim müfredat programları yapılmaya başlanmış, milliyetçilik ve modernleşme akımlarına paralel bir gelişme süreci içine girilmiştir. II.Meşrutiyet döneminin başlarında imparatorluğu dağılma sürecinden kurtarmak amacıyla benimsenen “Osmanlıcılık” akımı, yine bu dönemde büyük taraftar bulan “Milliyetçilik” akımı yanında Balkan Savaşları’nda alınan yenilgi ilköğretim müfredat programlarını şekillendirmede etkili olan faktörlerdir. Cumhuriyetle birlikte modernleşme süreci hızlanarak devam etmiş ve laik bir düzleme doğru gidilmiştir. Cumhuriyetin kurucu kadrolarının benimsediği “milli ve laik eğitim” prensibi bu yıllarda ilköğretim müfredat programlarına aynen yansımıştır. 1930’lu yıllarda C.H.P.’nin parti-devlet birliği tarzındaki yönetim anlayışıyla devletin bütün kurumlarına hakim olması dolayısıyla bu yıllarda hazırlanan programları bu anlayışın izlerini barındırmıştır. Çok partili dönemde, Türkiye’de ve dünyada yaşanan değişim ilköğretim programlarını etkilemiştir. Bu dönemde, siyasal iktidarın el değiştirmesi ve hükümetlerin kurduğu uluslararası ilişkiler ilköğretim programlarının şekillenmesinde etkili olmuştur. İncelenen süreçlerdeki ilköğretim ders kitapları ve öğretmen yetiştirme yine aynı paralelde bir gelişme göstermiştir.

ABSTRACT

Primary education in Turkey, before Second Constitutional Monarchy, was used to be done in parochial schools giving religion-dominant education. Curriculums of these schools were more containing the information and abilities necessary in the religion lives of the students. In term Second Constitutional Monarchy, primary education curriculum programs begun to be prepared, and there started a development period parallel to the notionalism and ottomanism movements. On early stages of the Second Constitutional Monarchy, ottomanism movement that was adopted so as to save the empire from disintegration process, and nationalism that gained its supporters, again in this period and the defeat in Balkan Wars all have been the effective factors in shaping the primary education curriculum programs. Along with the republic modernization period also progressed and rapidly developed through a secular platform. “National and secular education” principle that the settler staff of the republic adopted in these years, were precisely reflected in primary education curriculum programs. As CHP was ruling all the associations of the state in 1930’s, the programs prepared in this years bears the marks of the party. In Multiple-Party Period, primary education programs had been affected by the change lived in the world and Turkey. Political government’s changing hands and international affiliations that were settled by the governments had been effective in shaping the primary education programs in this period. In these investigated periods, the primary education student’s books and teacher training have shown development again in the same parallel.

ÖNSÖZ

Müfredat programlarıyla ilgili bugüne kadar bir çok araştırma yapılmıştır. Bunlardan farklı olarak bu çalışmada ilköğretim müfredat programlarının kendisinden daha çok, bu programların arka planındaki gerçekleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu nedenle programlara doğrudan veya dolaylı olarak etki eden faktörler ve bu süreçlerdeki gelişmeler incelenmiştir. Bu genel amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır.

Yeni bir nesil yetiştirmek açısından;

1. II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde, dönemin ihtiyaçlarına paralel olarak yeni ilköğretim müfredat programları geliştirmek amaçlanmış mıdır?
2. İlköğretim programlarının hazırlanış süreci ve programların amaçlarında ne gibi gelişme ve değişimler olmuştur?
3. İlköğretim programlarının hazırlanış süreçlerini etkileyen gelişmeler nelerdir?
4. Bu programlara paralel olarak öğretmen yetiştirme politikaları ve ders kitaplarında ne gibi gelişmeler olmuştur?
5. II. Meşrutiyet, tek partili ve çok partili dönemlerde hazırlanan ilköğretim müfredat programlarında ne gibi farklar vardır?

Bu çalışmada, Osmanlı döneminde ilköğretimin genel gelişimi kısaca ele alındıktan sonra, II.Meşrutiyet döneminden başlanarak, Cumhuriyetin kuruluş dönemi, tek partili yönetim dönemi ve arkasından çok partili yönetim sürecinin bir bölümündeki ilköğretim programları ele alınacaktır. Söz konusu ilköğretim programları 1913, 1924, 1926, 1936, 1948 ve 1968 tarihli programlardır. 1968 yılıyla sınırlı tutulmasının nedeni, bu tarihten sonra ilköğretim programlarında bütüncül bir değişiklik yapılmamış olmasıdır.

Müfredat programlarını tek tek ele almak yerine, hazırlandıkları dönemler itibarıyla bir veya birkaç program aynı kapsamda ele alınmıştır. Birinci bölümde II.Meşrutiyet Dönemi programları, ikinci bölümdeyse Cumhuriyet dönemi programları üç ayrı alt dönemde ele alınmıştır. 1924 ve 1926 programları Cumhuriyetin kuruluş dönemi, 1936 ve 1939 programları tek partili yönetim dönemi, 1948 ve 1968 programları çok partili dönemin programları olarak ele alınmıştır. Bu dönemlendirmedeki amacımız, bu dönemlerin siyasi ve toplumsal durumunun müfredat programlarının hazırlanışını etkileyen faktörleri tespit edebilmektir.

Bu amaca yönelik olarak söz konusu dönemlerdeki eğitim hareketlerini ele alan temel kaynak kitaplar, bu dönemlerin önemli süreli yayınları, arşiv belgeleri, ilköğretim müfredat programları, ilköğretimle ilgili yerli ve yabancı raporlar incelenmiştir. Çalışmada temel belgelerde orijinallerinden yararlanılmıştır. Kaynak taraması yöntemiyle yapılan bu çalışmada Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Kütüphanesi, İsam Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane, YÖK Tez Tarama Merkezi, Ankara Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Cumhuriyet Arşivleri ve ayrıca internet ortamındaki kaynaklardan yararlanılmıştır. Tezin yazımında İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü tarafından belirlenen Tez Yazım Kılavuzu'nda belirtilen kurallara uyulmuştur.

Bu çalışmada tez danışmanım olan değerli hocam Yard. Doç Dr. Aynur SOYDAN'a, çalışmalarında bana göstermiş olduğu olumlu ve yardımcı tutumundan dolayı teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, öğrencisi olduğum İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün diğer değerli öğretim üyelerine bizlere bilimsel araştırma yapma şansı verdiklerinden dolayı minnettarlığımı bildiririm.

İÇİNDEKİLER

Özet / Abstract	iv
Önsöz	v
İçindekiler	vi
Tablolar	iv
Kısaltmalar	x
Giriş	1

Birinci Bölüm

OSMANLI'DA İLKÖĞRETİMİN GELİŞİMİ VE II.MEŞRUTİYET DÖNEMİ İLKÖĞRETİM PROGRAMLARI

A. Osmanlı'da İlköğretim

1. Sıbyan Mektepleri	11
2. Sıbyan Mekteplerinde İlk Yenileşme Hareketleri	13
3. 1868 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin İlköğretime Getirdikleri	19
4. Sıbyan Mekteplerinden İptidai Mekteplere Dönüşüm	20
5. II.Meşrutiyet'e Kadar İlköğretim Programları	24

B. II.Meşrutiyet Dönemi İlköğretim Programları

1. II. İlköğretim Programlarının Oluşumunu Etkileyen Faktörler.....	30
a. II. Meşrutiyetin İlanı ve Rejim Değişikliği	30
b. Toplum Yapısı	33
c. Batıcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık Akımları	35
d. Balkan Yenilgisinin Eğitimciler Üzerindeki Etkisi	37
e. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Politikaları	39
2. Programlarının Hazırlanış Süreçleri	42
a. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı	42
b. Eğitimcilerin Programla İlgili Görüş ve Önerileri	45
(1) Emrullah Efendi	45
(2) Satı Bey	48
(3) Nafi Atuf	49
(4) Muallim Cevdet	49
(5) Ömer Seyfettin	50
(6) İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)	51
(7) Sabri Cemil	52
(8) Ethem Nejat	52
c. Programların Hazırlanması	54
3. İbtidai Mektepler Müfredat Programı	55
a. Amaçlar.	55
b. Türkçe Öğrenimi Zorunluluğu	56
c. Programlarda Uygulamalı Derslere Ağırlık Verilmesi	56
d. Programa Yabancı Dil Dersi Konması	57

e. Programla İlgili Görüşler	59
4. Uygulama Alanında Yapılanlar	61
a. Genel Uygulamalar	61
b. Öğretmen Yetiştirme	64
c. Ders Kitapları	68
İkinci Bölüm	
CUMHURİYET DÖNEMİ İLKÖĞRETİM PROGRAMLARI	
A. Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi İlköğretim Programları (1923-1930)	
1. İlköğretim Programlarının Oluşumunu Etkileyen Faktörler	77
a. Milli Devletin Kurulması ve “Milli” Eğitim.....	77
b. Cumhuriyet'in Kurucu Önderi Atatürk'ün Eğitim Anlayışı.....	78
c. Demografik Faktörler	82
d. Cumhuriyet'in Kültür Politikaları ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu	83
e. Yabancı Uzmanlar	88
f. Eğitim Bilimindeki Gelişmeler ve Talim ve Terbiye Dairesi'nin Kurulması	91
2. Programların Hazırlanış Süreci	94
a. Maarif Kongresi	94
b. Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısı	95
c. Maarif Misakı	97
d. İkinci Heyet-i İlmiye Toplantısı	98
e. John Dewey Raporu	100
f. Talim ve Terbiye Dairesi'nin Çalışmaları	101
3. Programlar	102
a. 1924 İlkokul Programı	102
b. 1926 İlkokul Programı	103
c. 1927 Köy Mektepleri Programı	106
d. 1929 İlkmektepler Talimatnamesi	107
4. Uygulama Alanında Yapılanlar	108
a. Öğretmen Yetiştirme	108
b. Ders Kitapları	114
B. Tek Parti Dönem İlköğretim Programları (1931-1945)	
1. İlköğretim Programlarının Oluşumunu Etkileyen Faktörler	117
a. Siyasal Gelişmeler ve Devlet Politikaları	117
b. CHP Parti Programı ve Köycülük Politikası	121
c. Dil Devrimi ve Türk Tarih Tezi	124
2. Programların Hazırlanış Süreci	127
a. 1936 Programının Hazırlanışı	128
b. 1939 Köy Okulları Programının Hazırlanışı	130
3. Programlar	134
a. 1936 İlkokul Programı	134
b. 1939 Köy Okulları Programı	136

c. Programlarla İlgili Görüşler	137
4. Uygulama Alanında Yapılanlar	139
a. Öğretmen Yetiştirme	139
(1) Köy Enstitüleri	141
b. Ders Kitapları	145
C. Çok Partili Dönem İlköğretim Programları (1945-1968)	
1. İlköğretim Programlarının Oluşumunu Etkileyen Faktörler	152
a. Önceki Dönemin Eğitim Sistemine Yöneltilen Eleştiriler	153
b. Din Eğitimi Tartışmaları	156
c. Demokrasi Eğitimi	160
d. İkinci Dünya Savaşı, Hükümet Politikaları ve Uluslararası Antlaşmalar	163
e. Eğitim Politikalarında ABD Yönlendirmesi	165
2. Programların Hazırlanış Süreçleri	170
a. 1948 İlkokul Programının Hazırlanışı	170
(1). İkinci Maarif Şurası	170
(2). Öğretmen Anketi	172
b. 1968 İlkokul Programının Hazırlanışı	173
(1). Dördüncü Milli Eğitim Şurası	174
(2). Wofford Raporu	174
(3). Beşinci Milli Eğitim Şurası	176
(4). Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu	177
(5). Milli Eğitim Planının Hazırlığı ile Görevli Komisyon Raporu	180
(6). Planlı Kalkınma Dönemi: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, İlköğretim Komitesi Raporu ve 10 Yıllık Plan.....	181
(7). Talim ve Terbiye Kurulu Çalışmaları	182
(8). Yedinci Milli Eğitim Şurası	183
(9). 1962 Program Taslağının Deneme Uygulamaları	184
3. Programlar	185
a. 1948 İlkokul Programı	185
b. 1968 İlkokul Programı	189
c. Programlarla İlgili Görüşler	192
(1). 1948 ve 1968 İlkokul Programları Arasındaki Farklar.....	192
(2). 1968 İlkokul Programı İle İlgili Tartışmalar.....	193
4. Uygulama Alanında Yapılanlar	199
a. Öğretmen Yetiştirme	199
b. Ders Kitapları	205
5. 1968 Yılından Günümüze İlköğretim Programları	209
Değerlendirme ve Sonuç.....	210
Öneriler	220
Bibliyografya	222

TABLÖLAR

<u>Tablo Adı</u>	<u>S.N.</u>
Tablo 1.1: II.Abdulhamit Dönemi Sıbyan ve İbtidai Okul Sayıları (1876-1895).....	23
Tablo 1.2: II.Abdulhamit Dönemi Sıbyan ve İbtidai Mektep Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları:.....	23
Tablo 1.3: Dersaadet ve Kasabat İptidai Mekteplerine Mahsus Ders Cetveli:.....	25
Tablo 1.4: Taşra ve Köy Mekteplerine Mahsus Ders Cetveli :.....	26
Tablo 1.5: 1904 İbtidai Mektepler Ders Dağıtım Cetveli :.....	27
Tablo 1.6: İki Muallimli ve İki Dershaneli İbtidai Mekteplerin Ders Cetveli :.....	58
Tablo 1.7: Altı muallimli ve Altı Dershaneli İbtidai Mekteplerin Ders Cetveli:.....	59
Tablo 1.8: İbtidai Mektepler Ders Dağıtım Çizelgesi :.....	62
Tablo 1.9: Okul ve Mezuniyet Durumlarına Göre Öğretmen Sayıları (1913-1914):...	65
Tablo 1.10: 1913 Bütün Resmi-Özel İbtidai Mektepler Öğretmen Durumu:.....	65
Tablo 2.1: 1927 Yılı İtibariyle Türkiye'de Anadillerin Dağılımı :.....	82
Tablo 2.2: 1927 Yılı İtibariyle Türkiye'de Nüfus Durumu :.....	83
Tablo 2.3: 1924 İlköğretim Programı Ders Cetveli 103	103
Tablo 2.4: 1926 İlköğretim Müfredat Programı Ders Cetveli: 105	105
Tablo 2.5: 1927 Köy İlköğretileri Ders Cetveli :..... 107	107
Tablo 2.6: 1936 İlkokul Programı Ders Çetveli :..... 136	136
Tablo 2.7: 1939 Köy Okulları Programı Ders Cetveli:..... 137	137
Tablo 2.8: 1937-1946 Yılları Arası Köy Enstitüleri Öğretmen ve Öğrenci Sayıları:.... 145	145
Tablo 2.9: Türk Eğitim Sistemiyle İlgili İncelemelerde Bulunan Yabancı Uzmanlar:... 168	168
Tablo 2.10: 1948 İlkokul Programı Ders Cetveli :..... 188	188
Tablo 2.11: 1948 İlkokul Programı Köy Okulları Ders Cetveli :..... 189	189
Tablo 2.12: 1968 İlkokul Programı Ders Dağıtım Çizelgesi :..... 192	192
Tablo 2.13: 1923-1984 Yılları Arası Öğretmen Sayıları :..... 201	201
Tablo 2.14: 1913-1968 Yılları Arası İlköğretim Programları ve Derslerin Ağırlıkları .. 215	215
Tablo 2.15: Cumhuriyet Dönemi Yurt Bilgisi Ders Kitaplarında Atatürk Devrimlerinin Analizi :..... 218	218

KISALTMALAR

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri
İ.MF.	: Maarif İradeleri Kataloğu
B.Mu.G.M.K.	: Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu
B.K.K.K.	: Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu
C.H.P.K.	: Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu
B.Ö.K.M.K.	: Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu
a.g.e.	: Adı geçen eser.
A.e.	: Aynı eser
a.y.	: Aynı yer
b.a.	: Eserin bütününe atıf
v.d.	: Ve diğerleri
C.	: Cilt
No	: Sayı/ Numara
s.	: Sayfa numarası
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Yayına hazırlayan
Bkz.	: Bakınız

GİRİŞ

A. Müfredat Programları ve Toplumsal İşlevleri :

Müfredat programları, bir devletin bireye bakışının ve onun için biçtiği sosyal rolün göstergesi olup, aynı zamanda o toplumun eğitim anlayışını yansıtan belgelerdir. Eğitim tarihimizde müfredat programları sık sık değiştirilmiş ya da değiştirilme gereği duyulmuştur. Modernleşme çabasıyla paralel olan bu gelişme, devletin sosyal ve kültürel politikalarındaki değişimin bir göstergesidir. Bu değişim, siyasal alanda meydana gelen değişmelerle paralellik göstermiştir.

Müfredat programları başka hiçbir etki altında olmaksızın salt eğitim biliminin ilkeleri doğrultusunda ve hazırlandıkları dönemin toplumsal yapısı ve siyasi gelişmelerinden ayrı olarak hazırlandıkları söylenmez. Bu programların hazırlanışında siyasi ve toplumsal etkiler önemli bir faktördür. Böyle olunca, müfredat programlarından bahsederken bu etkileri de ortaya koyarak sebep sonuç ilişkisini içinde ele almak gerekir.

Müfredat programı kavramı, eğitim tarihimizde “eğitim programı” ve “öğretim programı” kavramlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu kavramlar arasında fark olmakla birlikte, biz bu çalışmada, bir tarih araştırması olması dolayısı ile kavram kargaşasına yer vermemek için genel eğitim için “müfredat programı” kavramını, ilköğretim için ise “ilköğretim programı” kavramını kullanacağız. Müfredat programından kastımız “öğretim programı”dır.

Eğitim, bir yönüyle bireyde gözlenmek istenen davranışları meydana çıkarma faaliyetidir. Müfredat programı ise önceden belirlenmiş bu istendik davranışları meydana çıkarmak için yapılacak eğitim ve öğretim faaliyetlerinin planlanmış bir şeklidir.¹

Bireyde ortaya çıkması gereken istendik davranışlar, dolayısıyla müfredat programları farklı dönemlere ve toplumlara göre değişiklikler arz edebilir. Örneğin, Osmanlı döneminde, dinine bağlı vatansever insanlar yetiştirilmek istenirken, Cumhuriyet döneminde, laik, modern ve aynı zamanda milli değerlerine bağlı vatandaşlar yetiştirilmek istenmiştir.

---

¹ Fatma Varış, **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara, Eğitim Fakültesi Yayınları, 1978, s.17.

Müfredat programlarının bireylerin yaşayışlarını şekillendirdiği düşünüldüğünde bu programların kim yada hangi kurum tarafından hazırlandığı önem taşıyan bir konudur. Zira, bireylerde ortaya çıkması istenen davranışların bir bütün olarak belirtildiği resmi belgeler olan müfredat programları toplum yaşayışı üzerinde derin etkileri olduğu kabul edilen belgelerdir.

Müfredat programları uzun zamandan beri devlet tarafından belirlenmektedir. Bunun nedeni, devletlerin 19. yüzyıldan itibaren eğitimin işlevini daha iyi anlamaları ve “iyi vatandaşlar” yetiştirmek için eğitim kurumlarına önem vererek toplumun eğitimini üstlenmiş olmalarıdır. Bu yolla devletler, okullarda “iyi vatandaşlar” yetiştirmek için gereken uygun davranışların belirleyicisi olmaktadır. Yani “iyi vatandaş” yetiştirme sürecini ortaya koyan müfredat programları devlet tarafından belirlenmektedir. Tam bu noktada eğitimin işlevinin “iyi vatandaşlar” mı yoksa “iyi bireyler” mi yetiştirmek olduğu ikilemi ortaya çıkar.

Bertrand Russell, bu ikileme değinerek, “iyi vatandaş” ve “iyi insan” arasında farklar olduğunu ileri sürmektedir. Russell’a göre, toplumun yararına olan bazı şeylerin bireyin menfaatine olmayabileceğini vurgulamaktadır. Devlet (veya iktidar) için iyi vatandaşlar, statükoya hayranlık duyan ve onun korunması için fedakarlık yapmaya hazır kişilerdir. Bundan dolayı bütün devletler tek tip insan yetiştirmeyi amaç edinirler. Oysa, bir ülkü olarak böyle bir vatandaşlık, yaratıcılığın yok olmasını sağlayarak toplumsal ilerlemeyi engellemektedir.²

Russell aynı zamanda şunu da belirtmektedir: “Eğitimde devletin önemi göz önünde tutulursa, eğitimin her zaman statükoyu korumaya yöneleceği düşünülebilir. Oysa, durum böyle değildir. ... Fransız ve Rus ihtilallerinden önce eğitim, yaygın olmasa bile, genellikle hükümete karşıydı.”³

Eğitim, devletin kontrolünde olduğu haliyle bile toplumsal dönüşümün önemli araçlardan biri olarak genel kabul görmektedir. Ayrıca yapılan araştırmalar da eğitimin bu yönünü göstermektedir.⁴ Bir ideolojik dönüşüm aracı olarak eğitim, tarihsel süreç içinde arzu edilsin veya edilmesin pozitivist materyalist düşünüşün yaygınlaşmasını sağlayan, geleneksel toplumun cemaat yapısını dünyevileşme

---

² Bertrand Russell, **Eğitim ve Toplum Düzeni**, Çev: Nail Bezel, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1964, s.5-7.

³ A.g.e., s.11.

⁴ Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan araştırmalarda eğitimle sosyal ve ekonomik fayda arasında pozitif bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Demokratikleşme, toplumsal dayanışma, ekonomik kalkınma, siyasi istikrar ve toplum güvenliği gibi konularda eğitimin pozitif etkisi olduğu araştırma Türkiye ve Amerika’da yapılan araştırma sonuçlarından anlaşılmaktadır.(Bkz:Fatih Türkmen, **Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye’de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması**, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No:2655, Eylül 2002.)

yönünde değişime uğratan, milliyetçilik hareketlerini teşvik eden ve imparatorlukların dağılışını hazırlayan bir süreç olagelmıştır. Eğitimin en önemli sonuçlarından biri, bir ideoloji olarak milliyetçiliği teşvik etmesidir. Eğitimin yaygınlaşması milli bilinci uyandırmış, ayrılıkçı hareketleri de güdülemiştir.⁵

John Dewey eğitim yoluyla gerçekleştirilecek toplumsal değişmelerin daha çok toplumdaki diğer politik, ekonomik ve toplumsal yapı ve ilişkilerde gerçekleşecek değişikliklere bağlı olduğunu, birinin diğerini etkilediğini iddia etmektedir. Başka bir deyişle eğitim kurumları toplumsal değişme meydana getirecek potansiyel ve sınırlılıklara sahiptir. Eğitim toplumsal değişme meydana getirebilir. Ancak bu değişme toplumdaki diğer toplumsal, ekonomik ve politik kurumların aynı anda, aynı doğrultuda değişiyor olmasına bağlıdır.⁶

Dewey tarafından benimsenen bu görüş Türkiye örneğine çok uygun düşmektedir. Türk devriminde görüldüğü gibi eğitim kurumlarının yapı ve programlarındaki değişmeler toplumdaki diğer politik, toplumsal, kültürel ve ekonomik reformlara paralel olarak gerçekleşmiş ve eğitim bir ekonomik kalkınma ve modernleşme aracı olarak Türk toplumunda önemli toplumsal değişmelere yol açmıştır.⁷

Türkiye ve diğer ülkelerde eğitim, geleneksel tutum, inanç ve değerleri değiştirerek bunların yerine milli, laik ve modern değerleri yerleştirmede acaba ne derece başarılı olmuştur? Okullar tarafından yürütülen bu politik ve kültürel dönüşümün oldukça başarılı olduğuna dair birçok araştırma vardır. Araştırmalar, Türkiye’de eğitimin, modernleşme yolunda laik, milliyetçi ve modern vatandaşlar yetiştirmede başarılı olduğunu göstermektedir.⁸

Araştırmalar göstermektedir ki, eğitim ve sosyal değişme arasında doğru orantılı bir ilişki mevcuttur. Geleneksel tutum ve değerleri değiştirmede etkili olan eğitim modernleşme çabasında olan toplumlar için önem kazanmaktadır. Zira

---

⁵ Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim İstatistikleri**, Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü, 2000, s.2.

⁶ Ahmet Eskicumalı, “Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye’nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü, 1923-1946”, **Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi**, C.XIX, (2), ,2003, s.21-22.

⁷ Eskicumalı., **a.g.e.**, s.22.

⁸ 1958 yılında yapılan kapsamlı bir araştırmada Hyman, Payaslıoğlu ve Frey Türkiye’deki üniversite öğrencilerinin Batı ülkelerindeki öğrenciler kadar laik değerlere sahip olduklarını bulmuşlardır. Araştırma sonuçlarına göre, Türk gençlerinin sahip oldukları değer profillerinin Batılı normlara çok yakın olduğunu ve Türk gençlerinin değer sisteminde Batılılaşma eğiliminin eğitimle yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Yine 1963 yılında yapılan başka araştırmada Türk gençleri arasındaki milliyetçi eğilimin Avrupa ve ABD’dekinden daha yüksek olduğu sonucu çıkmıştır. (Eskicumalı, **a.g.e.**, b.a.)

modernleşme, geleneksel, katılaşmış kurum ve kurallar karşısında zamanın gereklerine uyan kurum ve kuralları geliştirmek veya başka bir deyişle “kurumsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma çabası” olarak tanımlanmaktadır.⁹

Eğitimin toplum üzerindeki bu gücü, dünyada ve Türkiye’de uzun süredir farkında olunan bir durumdur. Türkiye’de eğitimin sosyal ve ekonomik kalkınmadaki rolü Tanzimat’tan beri bilinmekte ve devletin eğitime bakışını yönlendirmektedir. Türkiye’de ilk modern eğitim kurumlarının açılması, modernleşmenin için bir dönüm noktası niteliğinde olan Tanzimat’ın ilan edildiği yıllara denk düşer. Yani, modernleşmeyle yeni eğitim kurumları açmak arasında kuvvetli bir ilişki kurulmaktadır. Ancak, eğitime olan bu ilgi daha çok orta ve yüksek öğretim kademelerinde kendini göstermiş, ilköğretim kademesi bu yönüyle diğerlerine oranla daha az ilgi görmüştür.

Toplumun insan kaynağını üreten eğitim kurumları aynı zamanda ideolojik dönüşüm aracı olarak parçası olduğu toplumun egemen ideolojisini yeniden üretir.¹⁰ Eğitime farklı bir açıdan yaklaşan Avrupalı öncü eğitimcilerden Johann Amos Comenius (1592-1670), Avrupa’daki eğitim sistemlerinin, bireylerin kafalarını yanlış doktrinlerle yıkandığını, bunun da, düşmanlığa, dışlanmaya ve tolerans göstermemeye neden olduğunu ileri sürmektedir. Savaşların nedenini eğitimde arayan Comenius, dünyadaki tüm insanların ortak ihtiyaçları ve umutları temel alınarak eğitimde birlik sağlanması görüşünü savunmaktadır.¹¹ Bertrand Russell da Comenius’inkine paralel bir görüşü savunmaktadır. Russell’e göre “savaş ve zulüm her yerde yaygındır ve bunlar her yerde okullarda verilen eğitimle olanaklı kılınmıştır”.¹²

Eğitim, devletler arasındaki savaşlara neden olduğu yönünde bir çok etkisinden bahsedilmektedir. Comenius’un ileri sürdüğü gibi eğitim, savaşlara neden olmakta mıdır? Bunu kanıtlamak güçtür. Ancak, şurası kesin ki; tam tersi olarak, savaşlar ve sonrasındaki siyasal gelişmeler eğitim sistemlerini ve dolayısıyla tezimizin konusu olan müfredat programlarını etkilemektedir.

---

⁹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 4.bs. 2003, s.26-27. Ay.Bkz: Mustafa Ergün, **Eğitim ve Toplum**, 2.bs. Ankara, Ocak Yayınları, 1992. s.243-244.

¹⁰ Fatma Gök, “75 Yılda İnsan Yetiştirme Eğitim ve Devlet”, **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999. s.1-8.

¹¹ Abdullah Şahin, “Avrupa ve Dünya Eğitim Felsefesinde Erasmus ve Comenius’un Eğitim Yaklaşımları ve Uluslararası Eğitime Katkıları”, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Ocak 2005, No:59, (Çevrimiçi) <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/sayi59/sahin.htm> 18.05.2005.

¹² Necmettin Tozlu, **İnsandan Devlete Eğitim**, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, [t.y.], s.244.

B. İlköğretimin Gelişimi ve Müfredat Programları :

İlköğretim kavramından söz ederken genellikle 7-14 yaş arasındaki çocuklara hayatta gerekli temel bilgi ve becerilerin verildiği eğitim kademesi olarak tanımlanan temel eğitim kastedilmektedir. Bu tür bir eğitim, bir üst öğrenimine devam etsin veya etmesin toplumun bütün çocuklarının alması gereken bir eğitimidir. Yani ilköğretim dediğimizde, bütün masrafları devlet tarafından karşılanan zorunlu eğitim kurumları anlaşılmaktadır.

Eğitimin bu kademesi diğerlerine oranla daha geç gelişmiştir. Bu seviyedeki eğitim uzun süreden beri bütün toplumlarda yapıyor olmakla birlikte, geniş halk kitlelerine yayılması, zorunlu ve parasız olması anlayışı gelişmesi 19.yüzyıla kadar yerleşik bir anlayış değildi. Bu anlamda ilköğretimin gelişimini daha iyi anlayabilmek için Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıllarda gelişen düşünce hareketleriyle birlikte ele almak gerekir. Zira, toplumdaki bütün çocuklarını eşit sayan ve eğitim hakkını kabul eden bu anlayışın gelişmesi için toplumsal yapılarda radikal değişimler olmasını beklemek gerekmekteydi.

Ortaçağ boyunca Avrupa'da eğitim, dolayısıyla ilköğretim Kilisenin etkisi altındaydı. Avrupa'da art arda ortaya çıkan Rönesans, Hümanizm ve Reformasyon akımları sonucunda hayat ve dünya yeniden keşfedilmiş ve yeni bir hayat anlayışı, yeni bir hayat tarzı benimsenmeye başlamıştı. Antik kültürün etkileriyle şekillenen bu yeni hayat anlayışı devlet ve toplum hayatında yeni arayışları beraberinde getirmiştir.¹³ Geniş halk kitlelerinin eğitimini sağlayacak olan ilköğretim kademesinin oluşumunu ilk defa Martin Luther (1483-1546) gündeme getirmiştir. Protestanlığın öncüsü olan Luther bilimle dini barıştırmaya çalışıyordu. Bu durum eğitimin halk kitlelerine yayılması yani ilköğretim tabanında bir eğitimin yaygınlaşmasının Protestanlar arasında daha çabuk oluşmasına sebep olmuştur.¹⁴

Luther'e göre eğitim yalnız din eğitiminden ibaret değildi. Çocuk eğitiminin önemine vurgu yapan ve bu eğitim kademesinin mutlaka okulda gerçekleşmesini öngören Luther kız ve erkek bütün çocukların ilköğretimden geçmesi gerektiğini ve ilköğretim kurumlarının devlet yönetiminde olması gerektiğini savunuyordu. Daha da ileri giderek devletin, okuma ve yazmanın herkes için zorunlu olmasını savunarak bir çeşit zorunlu ilköğretimi gündeme getirmektedir.¹⁵ Luther, bu okulların

¹³ Mustafa Ergun, "Eğitim Sosyolojisi", (Çevrimiçi) <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun8.htm>. 9.6.2005.

¹⁴ Nafi Atuf Kansu, **Pedagoji Tarihi**, 4.bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1949. s.56.

¹⁵ H.Fikret Kanad, **Pedagoji Tarihi**, C:1, 4.bs. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1963, s.265.

masraflarının da devlet tarafından üstlenilmesi gerektiğini belirtiyordu. Ona göre ilkokullarda çocuklara şu dersler okutulmalıdır. Din Eğitimi, Dil Eğitimi, Matematik, Beden Eğitimi, Tabiat Bilgisi, Müzik.¹⁶

16.yüzyıl Avrupası'na göre son derece ileri sayılabilecek bu görüşlerin sahibi Luther, aslında bir kilise papazıydı. Luther'in etkisiyle eğitimde dini yön ağır basmaya devam etmiştir. Ancak, bu akımın sonraki temsilcilerinden Melanchton Protestanlığa hümanizmi sokarak Almanya'da eğitim öğretim alanında reform sayılabilecek gelişmeler sağlamışlardır.¹⁷

Luther'in başlattığı Reformasyon akımına karşı savaşta Papalığın en büyük gücünü 1546'da kurulan Cezvitler Tarikatı oluşturmaktaydı. Cezvitler eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunarak "baştan çıkarılmış kafaları" tekrar kiliseye kazandırmayı amaçlamışlardır.¹⁸ Cezvitler ilköğretim çağındaki çocuklar için programlı bir eğitim öğretim öngörmekteydiler, ancak, bu eğitim daha çok Katolik kilisesine hizmet etmektedir.¹⁹

17.yüzyılın önemli düşünürlerinden J.J.Rousseau, bireylerin doğuştan getirdiği saf tabiatını temele alan bir eğitim teorisi geliştirdi. Bu teoriye göre, feodal toplum ve eğitim dahil bütün kurumları çocuğun kişiliğini bozmaktadır. Ona göre eğitim, toplumun dini, felsefi, ahlaki ve politik görüşlerinin çocuğa kabul ettirilmesi değil, çocuğun serbest gelişimini, "tabii gelişimini" sağlamaktır. Bu görüşleriyle Rousseau, Ortaçağın toplumsal yaşamla eğitimi bir gören anlayışının tersine, eğitimi, mevcut toplumsal yaşamın devamını sağlayan bir kurum değil toplumsal yaşamı değişikliğe uğratacak bir kurum olarak görüyordu.²⁰

18. yüzyıla gelindiğinde, Avrupa Aydınlanma çağını yaşamaktaydı. Aydınlanmacılara göre, insanın şimdiye kadar bir dolap beygiri gibi gözü kapalı olarak kullanılması için kasıtlı olarak aklını kullanması önlenmiştir. Artık insanların akıllarını kullanmaların zamanı gelmiştir. Aydınlanma felsefesinin temel kaynaklarını Descartes, Spinoza gibi rasyonalistler ve F. Bacon, T. Hobbes, J. Locke gibi ampiristler oluşturmaktaydı.²¹

Aydınlanmacı düşünürlerin savunduğu aklın hakimiyeti düşüncesi diğer bütün alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da etkisini gösterecek, "bilgi kuvvettir"

---

¹⁶ Kansu, **a.g.e.**, s.57.

¹⁷ Kemal Aytaç, **Avrupa Eğitim Tarihi**, İstanbul, M.Ü.İlahiyat Vakfı Yayınları, 1992. s.130.

¹⁸ Aytaç, **a.g.e.**, s.131.

¹⁹ Kansu, **a.g.e.**, s.64

²⁰ Ergün, <http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun8.htm>, **a.y.**,

²¹ Aytaç, **a.g.e.**, s.163-164.

parolasına uyularak okullar ve eğitim kurumları açılmaya başlanacaktır.²² Fransız aydınlanmacılarının temsilcilerinden De La Chalatais, devlete bağlı milli ve laik bir eğitimin savunucularındandı. Ona göre, eğitim işi ne papazların ne de kilisenin işidir, o yalnızca devletin işidir. Devlet, kendi vatandaşlarının eğitimini kendi eline almalı ve eğitimi devlet vatandaşlığı eğitimi doğrultusunda tespit etmelidir.²³ La Chalatais eğitimi iki kademeye ayırmaktadır. Birinci kademe, 5-10 yaş arasındaki çocukların öğrenim göreceği ilkokullardır. Bu kademedeki çocukların psikolojik özellikleri dikkate alınarak, tarih, coğrafya, matematik, tabiat bilgisi gibi derslerin verilmesini istemektedir.²⁴

Avrupa'da ilköğretimin asıl gelişimi Fransız İhtilalinden sonra gerçekleşecektir. İnsan hakları temeline dayalı "Hürriyet, eşitlik, kardeşlik" ilkeleri bütün zümrelere mensup halk kitlelerine daha iyi eğitim verilmesiyle hayatiyet kazanacak ilkelerdi. Fransız ihtilalinin zorunlu gördüğü bu eğitim, zümresel bir eğitim değil, genel insan eğitimidir. Buna göre, herkes, mensup olduğu sosyal ve ekonomik statüye bakılmaksızın eğitim öğretimde eşit haklara sahip olacaktır.²⁵

Eğitim tarihinde önemli bir dönüm noktası da 18. yüzyılın sonlarına doğru Marquis de Condorcet'in meclise sunulmak üzere hazırladığı rapordur. Fransız İhtilalinden sonra 1791'de Milli Meclis'in Milli Eğitim Komitesi başkanlığına getirilen Condorcet "Milli Eğitim Üzerine Rapor" adı altında hazırladığı raporda eğitim öğretim işlerini büyük ölçüde plan ve programa bağlamıştır. Ona göre devlet, bir "milli birlik devleti" olarak aynı zamanda bir "eğitim devleti" dir. Bu nedenle devlet, sosyal ve ekonomik gelişme için eğitim görevini yüklenmelidir.²⁶ Ona göre insan gereksinimlerinin, hak ve özgürlüklerinin temelinde eğitim hakkı vardır ve ancak eğitim yoluyla insan kendi gereksinimlerini sağlayabilecektir. Devletse, okullaşma süreciyle insan yeteneklerinin geliştirilmesi görevini üstlenmelidir.²⁷

Condorcet'in öngördüğü okul sisteminde ilkokullar, 7-13 yaşları arasındaki 400 öğrencinin okuduğu okullardı. Bu okulların amacı, herkese kendi haklarını kullanabilecek zorunlu bilgileri vermektir. Öğrenim süresi dört yıl olan bu okulların müfredat programı ise, okuma yazma, matematik, tarım, sanat, ahlak ve sosyal

---

²² A.g.e., s.164.

²³ A.g.e., s.182-184.

²⁴ Kansu, a.g.e., s.132.

²⁵ Aytaç, a.g.e., s.205.

²⁶ A.g.e., s.211-212.

²⁷ Fuat Ercan, **Eğitim ve Kapitalizm (Neo-liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi)**, Bilim Yayınları, 1998, s.59-61.

düzen üzerine bilgileri içermekteydi. Yine bu okullarda öğretim “hoş ve kolay”, aynı zamanda “faydalı” bilgilerden ibaret olmalıdır.²⁸

Eğitim öğretim işlerinin devlet hizmetleri altına alınmasıyla ilgili önemli gelişmenin 1791 tarihinde kabul edilen Fransız Anayasasıyla gerçekleştiğini görüyoruz. Ancak, bu alanda somut gelişme bundan 34 yıl sonra, 1824’de, eğitim öğretim işlerini idare etmek üzere ilk kez Eğitim Bakanlığının kurulmasıyla olmuştur.²⁹

19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa’da, yukarıda belirtilen 17. ve 18. yüzyıldaki gelişmeler ve düşünürlerin ortaya attığı görüşler sonucunda eğitim, fırsat eşitliğine dayalı, çocukların kendini gerçekleştirme, haklarını elde etmesi, hayatta başarılı olması için ilköğretimin gerekliliği iyice anlaşılmıştı. Yine bu yüzyılın başlarında devletler artık ilköğretimi bütün çocuklar için zorunlu kılacak ve eğitim işlerini kendisi yükleneciktir.³⁰

Eğitim, 19.yüzyılda siyasal sistemlerin merkezileşmesine (millileşmesine) koşut olarak devlet denetimine girmiş, kamu yatırımlarının yapıldığı bir “hizmet” alanı haline gelmiştir. Eğitimin devlet tarafından organize edilmesi, özellikle de parasız ilköğretimin zorunlu hale gelmesi Fransız devrimiyle gündeme gelmiş, zorunlu eğitim 19.yüzyılda, devletin genişleyen iktidarının dayanaklarından olan bürokratik yönetimin yayılması ve ordunun güçlenmesinin yanında üçüncü bir dayanak noktası olmuştur. En önemlisi bu yüzyılda eğitim, ilerlemenin, kalkınmanın ve topluma nüfuz etmenin başlıca aracı olmuştur. Devletin, artan ve karmaşıklaşan işlev ve etkinliklerini (üstlenmek zorunda kaldığı yeni hizmetleri) uzman ve eğitimden geçmiş elemanlardan oluşan bir bürokrasiyle yürütmesi gerekliliği ve sanayileşme bu talebin toplumsal alanda ortaya çıkmasına yol açmıştır.³¹

Görüldüğü gibi ilköğretim, Avrupa’daki modern düşünce akımlarının toplum ve devlet yapılarında değişikliklere neden olmasıyla birlikte gelişen bir eğitim kademesidir. Osmanlı’da da ilköğretimin zorunluluğu veya geniş halk kitlelerine yaygınlaştırılması hareketleri Avrupa’daki gelişmelere uyum sağlamak amacıyla modernleşme sürecine girilmesiyle başlamıştır. Modernleşme hareketlerinin hızlandığı 19.yüzyılda (1824) II.Mahmut tarafından ilköğretimin (sıbyan mektepleri)

---

²⁸ Aytaç, a.g.e., s.211-212.

²⁹ Cavit Binbaşıoğlu, “Eğitim Öğretim İşlerinin Devlet Hizmetleri Arasına Girmesi”, **Eğitim Hareketleri**, 1973, C:19, No:216-217. s.20-23.

³⁰ Alkan, a.g.e., s.2.

³¹ A.g.e., s.2.

zorunlu kılınmasını öngören bir fermanla bu eğitim kademesinde bir gelişme sürecine girildiğini görüyoruz.

Osmanlı Devleti ilk defa 19.yüzyılda ilköğretimi zorunlu kılarak bu eğitim kademesiyle yakından ilgilenmeye başlamış, bu okulların müfredat programları da yine devlet tarafından belirlenmeye başlanmıştır. 1857 yılında ilk defa eğitim işlerinden sorumlu bir bakanlığın kurulmasıyla diğer eğitim kademelerinde hız kazanan gelişmeler ilköğretim kademesinde kendisini göstermemiştir. II.Abdulhamit dönemine kadar ağır aksak giden çalışmalar bu dönemde çok sayıda modern ilköğretim kurumu (ibtidai mektep) açılmasıyla belirli bir seviyeye gelmiştir.

Yine ilköğretim müfredat programları da bu gelişmelere paralel olarak devlet tarafından belirlenmeye başlanmıştır. Hazırlanan ilköğretim müfredat programları, her dönemin ideolojik yapısına paralel olarak devlet tarafından görevlendirilen kişi ya da kurullarca belirlenmiştir. İlk defa 1891 yılında hazırlanan ilköğretim müfredat programı daha çok din eğitimini içermekle beraber, içinde Matematik, Coğrafya ve Tarih gibi dersleri de barındırmaktaydı. Bu müfredat programında yine II.Abdulhamit döneminde 1904 yılında yapılan değişikliklerle dönemin resmi ideolojisi olan İslam- Türk³² sentezine paralel bir gelişme göstermiştir.³³

1900'lü yılların başlarına kadar olan bu gelişmeler, ilköğretimde beklenen seviyeye gelinmediğini göstermektedir. Zira ilköğretim, modern devletin vatandaşlarının yetiştirildiği bir kurum olarak toplum bireylerine hayatta başarılı olacak birçok temel bilgi ve becerinin kazandırıldığı bir kurum olarak ele alınmamıştır. 1908 Meşrutiyet devrimiyle modern bir devlet olma yolunda önemli bir aşama kaydeden Osmanlı'da bu tarihten sonra ilköğretim kademesini niteliksel olarak geliştirmek için uygun bir ortam oluşmuştur. Zira yukarıda da bahsettiğimiz gibi modern merkezi devletlerin ortaya çıkmasıyla gerçek anlamda ilköğretimin gelişimi hız kazanmıştır. Buna paralel olarak devlet, ilköğretim müfredat programlarını tamamen değiştirme gereği duymuş ve ilk defa 1913 yılında modern anlamda hazırlanan müfredat programlarıyla önemli bir gelişme gösterilmiştir.

---

³² II.Abdulhamit döneminde kabul gören tarih tezine göre, Türk tarihiyle İslam tarihi aynı anlayış içerisinde ele alınmaktaydı. Bu teze göre, Türkler İslam dinin bayraktarlığını ve koruyuculuğunu yapmaktaydılar. İslam tarihi ve kültürü bütün Müslüman toplumlar için ortak bir tarih ve kültür kaynağıdır. (Bkz.: Mehmet Ö. Alkan, Mehmet Ö.Alkan, "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce. Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi** , C:1, İletişim Yayınları, 2001, s. 394-401.)

³³ Bkz.: s.27-31.

Modern devletler, yani milli devletler, merkezi bir yapıya sahip olma, Anayasaya ve parlamentoya dayanmış olma, milli ve laik olma gibi ortak özelliklere sahiptir. Eğitim, milli devletin bu özelliklerinin halk kitleleri tarafından benimsenmesinde, iktidarın meşrulaştırılmasında başvurulan önemli bir araç olmuştur.³⁴

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle milli ve laik bir devlet olma yolunda önemli aşama kaydeden Türkiye'de daha kuruluş döneminden itibaren ilköğretimin modernleşmesine özel bir önem verilmiştir. Bu yolda yapılan çalışmalarla kısa zamanda önemli atılımlar kaydedilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra 1924 yılında değiştirilen ilköğretim müfredat programları 1926 yılında bu işlerden sorumlu kurum olarak Talim ve Terbiye Dairesi'nin kurulmasıyla Avrupa'daki ilköğretim müfredat programlarına denk denilebilecek ölçüde bir modernleşme sürecine girmiş oldu. Bu tarihten sonra 1936, 1948 ve 1968 yıllarında ilköğretim müfredat programları yeniden hazırlanmış ve günün ihtiyaçlarına uygun hale getirilmeye çalışılmıştır.

İnceleyeceğimiz bu dönemlerdeki müfredat programları hakkında birçok araştırma yapılmış olmakla birlikte bu araştırmalar daha çok bu programların içerikleri hakkında yapılmıştır. Bu programların hazırlanış süreçlerini ele alan araştırmalar yeterli değildir. Bu araştırmada biz, bu programların hazırlanış süreçlerindeki gelişmeleri ele alarak eğitim tarihimizin önemli bir konusu olan müfredat programlarına başka bir açıdan yaklaşılmaya çalışacağız. Bu programların hangi kurum ve kişiler tarafından hazırlandığını, bu programın şekillenmesini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen ana faktörleri inceleyerek programların hazırlandıkları dönemin siyasi ve sosyal özellikleriyle programların niteliği arasındaki ilişkiyi ortaya koymak eğitim tarihimiz açısından ele alınması gereken bir konudur.

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kalkınma ve modernleşme problemi çoğu zaman eğitim eksenli olarak tartışılır olmuştur. Zira, modernleşme yolunda başat rolü üstlenen kurumların başında daima toplumun insan kaynağını üretmekte olan eğitim kurumları olmuştur. Türkiye'nin modern toplum olma yolunda yeni bir nesil yetiştirme serüveninin araştırılması açısından ilköğretim ve ilköğretimde uygulanan müfredat programları araştırma konumuzu oluşturmaktadır.

---

³⁴ Tozlu, **a.g.e.**, s.259-260.

Birinci Bölüm

OSMANLI'DA İLKÖĞRETİM VE II.MEŞRUTİYET DÖNEMİ İLKÖĞRETİM PROGRAMLARI

A. Osmanlı'da İlköğretim :

1. Sıbyan Mektepleri:

Osmanlı Türklerinde, hatta Selçuklularda eğitim sistemi, diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi, ağırlık merkezi dini eğitime dayanan medrese sistemiydi. Eğitim kurumlarında dünyevi ihtiyaçlarına cevap verecek bilgiler verilmekle beraber eğitim ağırlık merkezini dini eğitim oluşturmaktaydı.³⁵

1700'lü yıllara kadar yönetimi, ordusu, silah ve teşkilat üstünlüğüyle çağdaşı devletlerden daha güçlü bir yapıda bulunan Osmanlı Devleti bu yıllara kadar eğitim sistemini yenileştirme gereği duymamıştır. Ancak, güç dengelerinin giderek Osmanlı aleyhine değişmesiyle, Batılı devletlerin üstünlüğü kabul edilmeye başlanmış ve önce orduyu daha sonra da diğer kurumları Batı örneğine göre değiştirme ihtiyacı duyulmuştur.³⁶

1769-1774 Osmanlı- Rus Savaşında Osmanlı donanmasının Çeşme'de yakılmasıyla alınan ağır yenilgi sonucunda yenileşme istekleri ağır basmış ve yeni bir donanma hazırlamak için gerekli olan Muhendishane-i Bahr-i Hümayun'dan başlayarak 1773 yılından itibaren Batılı yöntemlere göre eğitim yapan askeri ve yüksek okullar kurulmaya başlanmıştır. Bu durum 1838 yılından itibaren genel eğitim kurumları açılması şeklinde devam etmiştir. Tanzimat'ın ilanından hemen önce Osmanlı eğitim sistemi şöyleydi.³⁷

1. Dini temele göre eğitim yapan kurumlar:

- a) Sıbyan Mektepleri
- b) Medreseler

2. Batılı yöntemlerle eğitim yapan kurumlar:

- a) Askeri Okullar :Muhendishane-i Bahr-i Hümayun (1773), Muhendishane-i Berr-i Hümayun (1793), Tıbhane-i Amire ve Cerrahhane-i

³⁵ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, Ankara, MEB, 1991, s.4

³⁶ Koçer, **a.g.e.**, s.5-6.

³⁷ **A.g.e.**, s.6-7.

Mamüre (1826), Mekteb-i Ulum-u Harbiye (1826) ve Müzıka-i Hümayun (1834).

b) Genel Eğitim Kurumları : Rüşdiyeler (1838), Mekteb-i Ulum-u Edebiye (1839), Mekteb-i Maarif-i Adliye(1839).

Bunların dışında da Saray ve Ordu eğitim kurumları olarak Enderun mektebi ve Acemi Oğlanlar Mektebi vardı.

Osmanlı İmparatorluğunda ilköğretimin yapıldığı okullar sıbyan mektepleridir. Bu okulların bir çoğunun taş binalardan olmasından dolayı “taş mektep” olarak bilinmekle beraber halk arasında ve eğitim tarihimize ilgili eserlerde bu okullar için çoğunlukla “sıbyan mektebi” adı kullanılmıştır. Sıbyan mektepleri, Selçukluların Anadolu’ya yerleştikten sonra düzenli bir yönetim kurmaları sonucunda gelişen şehir hayatının bir kurumu olarak ortaya çıkmıştır.³⁸

“Sıbyan Mektebi” küçük erkek çocukları için açılmış okul demektir. Ancak sıbyan mekteplerinde kız çocukları da okurdu. Eğitim sisteminin ilk basamağını oluşturan sıbyan mektepleri Osmanlı klasik döneminde ihtiyaca cevap verebiliyordu, ancak diğer bütün kurumlarda olduğu gibi bu kurumlar da zamanla ihtiyaca cevap veremeyen geleneksel eğitimin yapılmaya devam edildiği kurumlar oldular. Bu okulların amacı, okuma yazmayı, Kur’an ve İslam dinini öğretmek olarak üç ana başlıkta toplanabilir.³⁹

Sıbyan mekteplerinin binaları şimdiki ilkokul binaları gibi, devletin halktan aldığı vergilerle yaptırılmaz, her derece halk tabakasından yardımseverler tarafından yaptırılırdı. Bu okullar, çoğu zaman, cami dibinde veya yakınında tek odalı geniş bir oda şeklinde inşa edilirdi.⁴⁰

Sıbyan mekteplerinin Osmanlı devrine ait ilk yazılı ders programını II.Beyazıt Vakfiyesinde buluyoruz. Bu belgede “.. talimi kelamı kadim ve Kur’anı azim edeler ve namazın erkanın ve şeriatin bilir ...” şeklinde bu okullarda öğretmenlik yapacak olanların vasıfları anlatılırken bu okulların müfredatı da belirtilmiş oluyor. Bu müfredata göre sıbyan mekteplerinin amacı; Kur’an öğretmek ve namazla ilgili gerekli bilgileri vermektir.⁴¹ Daha sonraları yazı dersinin de bu

---

³⁸ Koçer, a.g.e., s.7.

³⁹ Bayram Kodaman, **Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, s.57.

⁴⁰ Koçer, a.g.e., s.9.

⁴¹ Özgönül Aksoy, **Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1968, s.14.

müfredata eklendiğini görüyoruz . Bu ders, herhangi bir yazıyı güzel yazma dersi olan Hat dersidir. Bu ders nakkaşlık ve kopyacılık şeklinde yaptırılıyordu. Hat dersini alanlar iyi bir hattat oldukları halde, Türkçe bir mektup yazamayacak kadar yazmaktan uzak kalıyorlardı.⁴²

Sıbyan mektepleri öğretim araçları bakımından da yetersizdi. Kitap haricinde yazı tahtası, harita, küre, sıra gibi araçların hiç biri yoktu.⁴³ Bu tür araç gereçler bu okullara çok geç girmiştir. Bunun nedenleri arasında, bu okullarda öğretmenlik yapanların geleneksel eğitimi benimsemiş olmaları sayılabilir.

Sıbyan mekteplerinin öğretim elemanlarının, bir hoca ve onun yardımcısı bir kalfadan oluştuğunu görüyoruz. Ancak Hat dersi için başka bir hoca, haftanın belli günlerinde birkaç saat ders verirdi. Kalfa çocuklarla meşgul olur, onların derslerini takip ederdi. Hoca, kalfanın öğrettiklerini iyice öğrenen öğrencilerle meşgul olurdu. Sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapacak olanlar, mahallenin ileri gelen simalarından seçilirdi. Bir öğretmenin şeref ve haysiyetine uymayan yerlere girmesi şöyle dursun, avam arasına girip oturması, mahalle dedikodularına karışması dahi hoş görülmezdi. Fatih, medrese teşkilatını kurarken, sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapacak olanlar için ayrı dersler koydurmuş, bu dersleri almayanlar sıbyan mekteplerinde öğretmenlik yapamamışlardır. Bu dersler arasında “Matematik”, “Mantık”, “Edebiyat”, “Tedris Usulü” gibi dersler mevcuttu. Matematiğin, Avrupa ders müfredatlarına 1890 sonrası girdiğini düşünürsek, Fatih’in bu programının o günün şartlarında ilerici olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu yöntem zamanla değişmiş, sıbyan mekteplerinde öğretmen olabilmek için medrese mezunu olmak kafi olmuş, daha sonraları öğretmenlik, cami imamına veya müezzinine kalmış, hatta bu işi Kur’an okumayı bilen bir yaşlı kadının yaptığı da olmuştur. Öğretmenin özel bir eğitimle yetiştirilmesinin gerekliliği ancak Tanzimat’la birlikte anlaşılacaktır.⁴⁴

2.Sıbyan Mekteplerinde İlk Yenileşme Hareketleri :

Bu alanda ilk adım, II. Mahmut’un, 1824 yılında, erkek çocukların ergenlik çağına gelmeden önce sıbyan mekteplerine devam ederek “İlmihal ve Şerait-i İslamiyeyi” layıkıyla öğrenmeleri ve daha önce işe verilmemeleri ve esnafın bu çocukları çıraklığa kabul etmemeleri şartını koymak suretiyle ilköğretim için bir çeşit

---

⁴² Aksoy, **a.g.e.**, s.15.

⁴³ Kodaman, **a.g.e.**, s.58.

⁴⁴ Aksoy, **a.g.e.**, s.15.

zorunluluk koyan fermanını yayınlamasıdır.⁴⁵ “Talim-i Sıbyan” adıyla yayınlanan fermanında, çocukları cahillikten kurtarmak için ergenlik çağına kadar okula devamının sağlanmasını zorunlu kılmış, dini ve hukuki müeyyideler koymuştur.⁴⁶ Bu zorunluluğun, İstanbul’a özel kalmadığı, vilayetleri de kapsadığı (Bursa şer-i mahkeme sicilleri) anlaşılmaktadır. Bu fermanlar, ülkeyi saran cehaletin korkunç tehlikelerini işaret ettiği gibi, ilköğretim tarihimiz açısından da büyük bir önem taşımaktadır.⁴⁷

II.Mahmut döneminde 1838 yılında bir atılım daha yapılmış, “Meclis-i Umur-ı Nafia“ ilköğretimin ıslahı için bir rapor hazırlamış ve padişaha sunmuştur. Bu raporun sıbyan mektepleri için önerileri şöyledir;

- 1.Öğretmenlerin yetenekli olması ve teftiş edilmeleri
- 2.Okula devamın zorunlu olması ve gerekli bilgiler öğretilmeden bırakılmaması.
- 3.Çocukların bilgi seviyesine göre sınıflara ayrılması
- 4.Mahallelerdeki küçük okulların yalnız hece ve Kur’an öğretimine tahsis edilmesi.⁴⁸

Raporda görüldüğü gibi, ilköğretimin zorunlu olması, öğretmenlerin teftişi, çocuklara tek tek ders vermek yerine sınıflara ayrılarak her sınıfın ayrı bir derslikte okutulması gibi ilerici düşünceler benimsenmiştir. Bu düşünsel ilerleme rapordaki bir cümleyle daha iyi anlaşılacaktır. Bu cümle özetle şöyledir: Din bilgileri ahiret için kurtuluş sebebi olduğu gibi pozitif bilimler de dünya hayatı için kurtuluş ve insanlığın gelişmesine sebep olacaktır.⁴⁹

II.Mahmut’un kısa süren reformculuk dönemi Tanzimat’ı hazırlayan bir dönem olmuştur. Bu dönemde Tanzimat’a miras kalan yeni anlamlı terimlerin başında “maarif” “fen” ve “nafia” terimleri gelir. Bu terimlerin karşısında ulema sınıfının kullandığı “ilim” teriminin anlamlarından yola çıkarak değişimi kavramak daha kolay olacaktır. İlim , nakil ve akıl yoluyla yani “Kitap” ve “Sünnet”ten gelen “kıyas” ve “icma” ile yorumlanarak geliştirilen şeriat bilgisi demektir. Bu bilgiye sahip olana “alim” denilirdi. Ulema terimi de bu sözcükten doğmuştur. Bu ilmin öğretildiği

---

⁴⁵ Faik Reşit Unat, **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi,1964, s.27.

⁴⁶ Kodaman, **a.g.e.**, s.58.

⁴⁷ Unat, **a.g.e.**, s.27.

⁴⁸ Kodaman, **a.g.e.**, s.58.

⁴⁹ Mehmet Ö. Alkan, **Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000**,İstanbul, Terakki Vakfı Yayınları, 2003. s.8.

yer ise “medrese”lerdi. II.Mahmut döneminde “ilim” yerine “fen” terimi , fenlerle ilgili işler için “nafia” yani “yararlı işler” terimi yerleşti. Geleneksel medrese “ilm”i ne karşılık , daha sonraları “eğitim” terimi yerine kullanılacak olan, yeni ve bilinmeyen bilgilerle tanışma anlamına gelen “maarif” terimini görmekteyiz. Aynı zamanda “aydınlanma” anlamına gelen “münevver” (aydın) terimi ortaya çıktı. Nafia, fen, maarif işlerinin hepsi Yararlı İşler Meclisi’nin (Meclis-i Umur-ı Nafia) alanı içine giriyordu.⁵⁰

Tanzimat dönemine gelinceye kadar eğitim (mahalle veya sıbyan okulları) cemaatlerin ve medresenin hakimiyeti altında yürütülmekteydi. Bunun neticesi olarak da Osmanlı eğitimi üzerinde kuvvetli bir din etkisi hakimdi. Fakat bu din etkisi o dönemde sadece Osmanlılara ait bir özellik değildi. Ortaçağ boyunca Batı eğitim sisteminde de dini motifler bir hayli fazlaydı. Antik kültür, Hıristiyanlık süzgecinden geçirilerek alınıyor ve dine uymayanlar atılıyordu. Bütün Ortaçağ boyunca Avrupa eğitim sisteminde Aristoteles’in kıyas mantığı hakimdi. Tartışma kabul etmeyen bu sisteme “skolastik” denmektedir.⁵¹ Fakat bu durum fazla sürmedi. Peş peşe meydana gelen Rönesans, Reform, Hümanizm ve Aydınlanma hareketleriyle Avrupa, Ortaçağın karanlığından kurtulmuştu. Osmanlılarda ise gelişme yavaş olmuş, Batı’da etkisini yitiren Aristoteles metodu 19. Yüzyılın başlarına kadar eğitim kurumları üzerinde etkisini devam ettirmiştir. 18. Yüzyıldan itibaren açılan yeni kurumlar, yeni programları, metotları ve ders araçlarıyla eğitim reformuna bir başlangıç ve ortam hazırlamışlardır.⁵²

Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun yayınlanmasıyla başlayan Tanzimat Dönemi’nde, yenileşme çalışmaları hız kazanmıştır. Tanzimat hareketinin öncülerinden Mustafa Reşit Paşa, tasarlanan yeniliklerin beklendiği gibi uygulanamamasının başlıca nedeni olarak, halkın eğitilmemiş olmasını görüyordu.⁵³

Tanzimat’ın eğitim reformu ancak 1845’de başlayabildi. Bunun sebepleri arasında yenilikçi II.Mahmut’un yerine genç Abdülmecid’in geçmesi, Mısır sorunu, Boğazlar meselesi ve Mustafa Reşid Paşa’nın Paris büyükelçiliği sayılabilir. Fakat 1845’e kadar normal eğitime devam edildiği gibi yeni eğitim kurumlarına da ilgisiz

---

⁵⁰ Berkes, a.g.e., s.179.

⁵¹ Cahit Yalçın Bilim, **Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma: 1839-1876**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 1984, s.17.

⁵² A.g.e., s.17

⁵³ Süleyman Çelenk, Neşe Tertemiz, Nurdan Kalaycı, **İlköğretim Programları ve Gelişmeler**, Ankara: Nobel, 2000, s.15.

kalınmamıştır. Abdülmecid, 10 Ocak 1845'de yayınladığı hatt-ı hümayun'da, devletin esas gayesinin bütün halkının refah ve mutluluğu olduğunu, fakat şimdiye kadar yapılan çalışmaların askeri alan dışında amaca ulaşamadığına işaret ediyordu. Hatt-ı Hümayun'da belirtilen konularda, ülkenin ne gibi yenileşmelere ihtiyacı olduğu hakkında fikirlerine başvurulmak üzere, vilayetlerden aklı başında ikişer kişinin İstanbul'a gelerek Meclis-i Vala'da yapılan toplantılar sonunda, reformların gerçekleştirilmesi için , İstanbul'da ve vilayetlerde bir takım meclislerin kurulmasına karar verildi. İşte bu meclislerden olarak 11 Nisan 1845'de Meclis-i Maarif-i Muvakkat kuruldu.⁵⁴ Böylece Türk tarihinde bir ilk olarak, eğitim işerinden doğrudan sorumlu ve hükümet başkanına doğrudan bağlı bir devlet kuruluşu kurulmuş oldu Bu meclis, padişaha sunduğu 1845 tarihli layihayla ülkenin öğretim basamaklarını ve her basamakta teşkilatlandırılacak okulların kuruluş ve ülkenin her türlü bilimin öğretilceği bir üniversiteye kavuşturulması düşüncesiyle çalışmıştır.⁵⁵

Meclis yaptığı toplantılar sonunda , görüşlerini 1846 Temmuzunda Meclis-i Vala'ya sundu. Meclis-i Muvakkat'ın tasarısına göre eğitim işlerini yürütmek üzere daimi bir maarif meclisi teşkil edilmesi gerekiyordu. Altı üye ve bir katipten oluşan meclisin başkanlığına Refik Emin Paşa getirildi.⁵⁶ Nafia Nezareti bünyesinde kurulan Meclisi Maarifi Umumiye nezareti ülkenin bütün eğitim işlerini görüşüp gerekli kararlar alama yetkisine sahipti. Bu kararları uygulamak üzere icra organı niteliğinde bir meclisin kurulması gerekiyordu. Meclisin teklifleri kabul edilerek 8 Kasım 1846'da Mekatib-i Umumiye Nezareti kuruldu.⁵⁷

Sıbyan mekteplerinin eğitim ve öğretim bakımından bir düzene sokulması yolunda "Mekatib-i Umumiye Nezareti" kurulduktan sonra bu okulları, eğitim bakımından vakıfların sultasından kurtarılmaya çalışılmıştır.. Bu yolda, önemli bir gelişme olarak, "Nizamına tatbiken etfalın talim ve terbiyelerini ne vechile icra eylemeleri lazım geleceğine dair sıbyan mekatibi hocaları efendilere ita olunacak talimat" 8 Nisan 1847'de Muvakkat Maarif Meclisi tarafından hazırlanmıştır.⁵⁸

Yahya Akyüz, bu talimatı, ilköğretim tarihinde bir dönüm noktası olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu belge, ilköğretim alanında gerçek anlamda yenileşme tarihini başlatan bir belgedir. Bu talimatname ilköğretimin mevcut durumunu ve yapılacak yenilikleri özetle şöyle tespit etmiştir.

---

⁵⁴ Bilim a.g.e., s.25.

⁵⁵ Çelenk v.d., a.g.e., s.15.

⁵⁶ Bilim, a.g.e., s.22.

⁵⁷ A.g.e., s.22.

⁵⁸ Unat, a.g.e., s.,27.

- Sıbyan mektepleri dünya ve ahiret için yeterli bilgiler vermemektedir. Bu nedenle sıbyan mekteplerini bitirenler rüşdiye mekteplerine gitmelidir.
- Sıbyan mekteplerinde öğrenim süresi dört yıldır. Dört yıl sonunda öğrencilere bitirme sınavı yapılır.
- Sıbyan mekteplerinde 6-14 yaşlarındaki öğrenciler öğrenim görecektir.
- Gerekli bilgileri aldıkları sınavla tespit edilerek rüşdiyeleri bitirmeyen öğrenciler bir iş veya sanata verilemez.
- Ekonomik durumu iyi olmadığından dolayı çalışanlar 13 yaşına kadar her gün sabah bir saat ders alacaklardır.
- Taş levha ve divit derslerin anlatımında kullanılacaktır.⁵⁹

Görüldüğü gibi talimatname ilköğretimi sıbyan ve rüşdiye mektebi olarak iki kademeye ayırarak sıbyan mekteplerini rüşdiyelere temel oluşturmasını öngörmektedir. Bu suretle, eğitimin bu her iki kademesini de zorunlu öğrenim kapsamında ele almaktadır. Ancak, daha sonraları rüşdiye mektepleri, devlet kurumlarına memur yetiştiren ortaöğretim kurumlarına dönüşerek zorunlu öğrenim kapsamından çıkmış oldular.⁶⁰

Yine, aynı talimatname, sıbyan mekteplerinde hem dünya hem de ahiret için yeterli bilgi verilmediği saptamasında bulunarak o devrin ilköğretimi hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Bu talimatnameden anlaşılan o ki, devlet, mevcut ilköğretim kurumlarının halk çocuklarının alması gerek temel eğitimi veremediğini anlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, talimatnamenin yayınlanmasının ilköğretim tarihimiz açısından önemli bir dönüm noktası olduğu şüphesizdir.

Talimatnameye göre sıbyan mekteplerinin müfredat programında yer alan dersler şunlardır: Elifba Cüzü, Amme Cüzü, Kur'an, Türkçe Ahlak, Türkçe Tecvid, Türkçe Yazı, Güzel Yazı.⁶¹

Görüldüğü gibi sıbyan mekteplerinin müfredat programında önemli yenilikler vardır. En başta Türkçe okuma ve yazma öğretimine daha fazla yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte, müfredat programına henüz giremeyen dersler vardır. Programda Tarih, Coğrafya, Tabiat Bilgisi ve Matematik gibi temel dersler yoktur.⁶²

---

⁵⁹ Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatnamesi", **Ankara, A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkez Dergisi (OTAM)**, Ocak 1994, No:5, s.1-47.

⁶⁰ **A.g.e.**, s.1-47.

⁶¹ **A.g.e.**, s.1-47.

⁶² **A.g.e.**, s.1-47.

Diğer yandan, medreselerde bilim dili olarak kullanılan Arapça'nın üstünlüğüne rağmen önemli bir yenilik olarak programa Türkçe dersleri konulmuş olması dikkate değerdir. Türkçe okuma ve yazmaya önem verilmiş olması ilköğretimin gelişimi açısından önemlidir. Ayrıca, okulların teftişi, öğrencilerin devamının sağlanması ve okullara levha ve divitin sokulması yine önemli bir gelişmedir.⁶³

Ancak, talimatnamenin ilköğretime getirdiği program ve devam konusu dışındaki yenilikler uygulanamadı. Örneğin, öğretmen ve ödenek yokluğundan sınıf usulü öğretim yapılamadı. Benzer sebeplerden öğrencilere divit, hokka ve taş levha dağıtılamadı. Talimatnamenin uygulanabilen ilk yeniliği, devam konusunda oldu. II.Mahmut zamanında başlatılan ilköğretimi yayma çalışmaları bu talimatnameyle hız kazandı.⁶⁴

19. yüzyılda devlete yönelik sadakatin sağlanmasında en önemli araç olan devlet denetimi altındaki ilkokulun zorunlu hale getirilmesi ve eğitim işlerini yönetecek merkezi bir birim (bakanlık veya daire) kurulması Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nda birbirine yakın yıllarda gerçekleştirilmiş ve birbiriyle etkileşim içinde olmuştur. Ancak eğitim sistemi ve düzeni konusundaki istikrar bütün bu ülkelerde oldukça uzun yıllar sağlanamamıştır.⁶⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim işlerine bakacak bir "daire"nin sonra da bakanlığın (nezaret) kurulması da çağdaşlarına oranla geç değil, hatta birçoğundan öncedir. Merkezi yönetim içinde eğitimle ilgili bir dairenin kurulması düşüncesi 1838 yılından itibaren gündeme gelmiş , bakanlık Maarif-i Umumiye Nezareti adıyla 1857 yılında kurulmuştur.⁶⁶

1863'e kadar sıbyan mekteplerinde herhangi bir yenileşme girişimine rastlanmamaktadır.⁶⁷ Bu tarihten sonra, 1864'de kurulan "Mekatib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu" 1868'de sıbyan mektepleri için on maddelik bir nizamname tertip etmiştir. Bu nizamnameye göre sıbyan mektepleri dersleri arasına, İmla,

---

⁶³ Kodaman, **a.g.e.**, s.62.

⁶⁴ Bilim, **a.g.e.**, s.37.

⁶⁵ Alkan, **a.g.e.**, s.1

⁶⁶ **A.g.e.**, s.1

⁶⁷ Bilim, **a.g.e.**, s.37.

Malumat-ı Nafia, Coğrafya ve Aritmetik gibi dersler katılmış, ancak bu nizamname uygulanmamıştır.⁶⁸

3. 1869 Maarifi Umumiye Nizamnamesi'nin İlköğretime Getirdikleri :

Eğitim işlerini zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun olarak derleyip toplayan ve istikrarlı bir programa bağlayan, beş bölüm ve 198 maddeden oluşan Nizamname, Maarif Nazırlığı yapmış olan Saffet Paşa tarafından hazırlanmış, dönemin Maarif Nazırı Kemal Paşa'nın başkanlığında Şurayı Devlet Maarif Dairesi'nde enine boyuna incelenip tartışıldıktan sonra son şeklini almıştır. Eğitim tarihimizin bir dönüm noktası niteliğinde olan, devrinin hukuki mevzuatı arasında bir kanun niteliğindeki bu nizamnamenin kabulüyle bütün eğitim sistemiyle birlikte sıbyan mektepleri de bir düzene konulmuştur. Nizamnamenin sıbyan mektepleriyle ilgili hükümleri şöyledir:

1. Her mahalle ve köyde ve icabına göre bir iki mahalle ve bir iki köyde en az bir sıbyan mektebi bulunacak.
2. Sıbyan mekteplerinin öğrenim süresi dört yıldır.
3. Öğrenim çağında bulunan çocuklar için sıbyan mektepleri zorunludur.
4. Devam zorunluluğu erkekler için 6-10, kızlar için 7-11 yaşları arasındadır,
6. Çocuklarını okula göndermeyen veliler uyarılacak. Buna rağmen üç ay içinde göndermeyen velilerden para cezası alınacak.
7. Bir mahalle veya köyde iki sıbyan mektebi varsa bunların biri kızlar için tahsis edilecektir.
8. Öğrenim süresini bitirerek sınavla "şahadetneme" sini alanlar rüşdiye mekteplerine sınavsız olarak alınırlar.
9. Sıbyan mekteplerinin müfredat programını: Elifba (Usul-ü Cedide Vechile), Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ahlaka Müteallik Risail, İlm-i Hal, Yazı Talimi, Muhtasar Fenn-i Hesap, Muhtasar Tarih-i Osmani, Muhtasar Coğrafya, Malumat-ı Nafia dersleridir. Gayr-i müslim azınlıklar kendi diliyle eğitim yapacak ve kendi dinlerini öğreteceklerdir.⁶⁹

İlber Ortaylı'ya göre, "Nizamname ilköğretimi zorunlu kılıyordu, ancak halka zorunlu kılınan ilköğretim için devletin hiçbir yükümlülüğü yoktu. Okul açmak ve giderlerini karşılamak halka yüklenmişti. Sıbyan mekteplerinin giderleri mahalle ve

---

⁶⁸ A.g.e., s.37.

⁶⁹ "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", **Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)**, Der: Reşat Özalp, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s.165-196

köy halkı tarafından, rüşdiyelerinki de kurulacak maarif sandıklarından karşılanacaktı.”⁷⁰ Bu durum, Osmanlı Devletinin, çağdaşı Batı devletlerinin aksine ilköğretimi bir yükümlülük olarak algılamadığının bir göstergesidir.

4. Sıbyan Mekteplerinden İptidai Mekteplere Dönüşüm

1869 Nizamnamesi'ne göre, sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi ya da “ibtidai” adı altında yeni yöntemle öğretim yapan okulların kurulmasına 1870 tarihinde başlanmıştır. Hazırlanacak kitapların vasıfları, açık sade ve öğrenciye şevk verecek şekilde olması istenmiştir. Özellikle “elifba” için yeni heceleme yöntemi ve altı ayda okumayı öğretecek kolay bir yöntemin bulunması ve kitabın içine resimlerin de konması şart koşulmuştur. Din, Ahlak, Tarih, Coğrafya ve Malumat-ı Nafia gibi ders kitaplarının da nasıl hazırlanacağı belirlenmiştir. Bu kitaplar “ibtidailer” için bastırılmış, diğer yandan sıbyan mektepleri, eski yöntemlerle öğretime devam etmişlerdir.⁷¹

Aslında, bazı sıbyan mekteplerinde yeni yöntemlerle öğretim yapılmasına 1862'de başlanmıştır. İlköğretimin, istenen şekilde gelişmesinin bir çok şartın yanında yeni öğretim yöntemlerini kavramış öğretmenlerin yetişmesine bağlı olduğu anlaşılmış, Maarif Nezareti kurulduktan bir süre sonra, 1862'de, İstanbul ve çevresindeki bütün okulların düzene sokulmasındaki güçlük dikkate alınarak, bazı merkezi yerlerdeki 12 okul ve çevrelerinde ikişer okuldan toplam 36 okulda yeni öğretim kurallarının uygulanmasına başlanılmıştır.⁷² 1869 Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi'nden sonra bu okullar “ibtidai” adı altında açılmaya başlanacaktır.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yürürlüğe girdikten sonra Selim Sabit Efendi tarafından yeni öğretim metotlarına göre hazırlanan müfredat programının deneme uygulaması için, 1872 yılında Nuru Osmaniye Camii içinde bulunan kargir bina, ilk “ibtidai mektep”, diğer adıyla “numune mektebi” olarak açılmıştır. Daha sonraki yıllarda bu okullar yaygınlaşmıştır. “İtidai” adı, kelime manası “ilk”, “başlangıç” olup yeni yöntemlerle eğitim yapan okullar için kullanılmış, 1876 dan sonraysa “ilkokul”un karşılığı olarak kullanılmıştır.⁷³

Sıbyan mekteplerinin yönetimi, 1875 tarihli ve 34 maddelik bir talimatnameyle mahalle halkından teşkil edecek “Tedris Meclislerine” bırakılmıştır. Bu talimatnamede yeni programlar da belirlenmiş, ancak, Osmanlı Rus savaşının

⁷⁰ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 3.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s.187.

⁷¹ Kodaman, **a.g.e.**, s.63.

⁷² Unat, **a.g.e.**, s.28.

⁷³ Kodaman, **a.g.e.**, s.65.

patlak vermesiyle bu programlar uygulanamamıştır. Yine 1875 tarihinde İptidai okullarda uygulanmak üzere yayınlanan “Rehnuma-i Muallimi Sıbyan” (İlkokul Öğretmenleri İçin Klavuz) adlı bir kılavuz hazırlanmıştır. Bu kılavuz, II.Abdülhamit döneminde uygulamaya geçmiştir.⁷⁴

İbtidai mekteplerin açılmasıyla, Tanzimat döneminin, kurumlarda ve fikirlerde meydana gelen ikiliği ilköğretimde de kendini göstermiş, ilkokullar, sıbyan mektepleri ve ibtidai mektepler olarak iki farklı şekilde eğitim yapan kurumlar olmuştur. Sıbyan mektepleri, Evkaf Nezareti’le Şeyhüslamlığın nüfuzuna bırakılmış, yeni açılan ibtidai mektepler de Tanzimatçılara bırakılmıştır.⁷⁵

1876 tarihinde yürürlüğe giren Kanuni Esasi’de “Osmanlı efradının kaffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve derecatı ve teferruatı nizam-ı mahsus ile tayin kılınacaktır” maddesiyle ilköğretim zorunlu kılınmıştır. Avrupa ülkelerinde de aynı tarihlerde ilköğretim zorunluluğunun anayasalara girdiğini görüyoruz⁷⁶.

1876 yılında Anayasalı düzene geçilmesiyle birlikte aynı yıl, ilköğretimin geliştirilmesi, sıbyan mekteplerinin yönetimi ve mali işlerinin yürütülmesinde halkın desteğinden faydalanılmak için Tedrisat Meclisleri adıyla bir meclis kurulmuş ancak bu konuda fazla başarı sağlanamamıştır. Yalnız yine aynı yıl sıbyan mekteplerinde hangi derslerin kaçar saat ve hangi yöntemlerle okutulacağını gösteren bir ders cetveli tespit edilmiştir. 5 Haziran 1876 tarihli bu belge daha sonraki müfredat programlarının temelini oluşturması açısından önemlidir.⁷⁷

1879’da, eğitim teşkilatında yapılan bir değişiklikle Maarif Nezareti bünyesinde “Mekatip-i Sıbyaniye Dairesi” kurulmasıyla, devlet, ilköğretimi ciddi olarak ele almıştır. Yine bu dönemde, ilköğretim kurumları iki kısma ayrılmış, birincisi “Mekatib-i Sıbyaniye” olup bu okullar “usul-u atika” denilen eski yöntemlerle eğitime devam etmiş, ikincisi ise “Mekatib-i İbtidaiye” olup “usul-u cedide” denilen yeni yöntemlerle eğitim yapan okullardır. Bu okullar, Tanzimatçıların, eskisini yok etmeyip yanına yenisini yapmak siyasetinin bir ürünüydü. Bu şekilde, ilköğretimde görünüşte “sıbyan mektebi” ve “ibtidai mektep” olarak, temelde ise “usulu atika” ve “usulu cedide” olarak uzun bir süre ikilik devam etmiştir.⁷⁸

---

⁷⁴ A.g.e., s.66.

⁷⁵ A.g.e., s.66.

⁷⁶ A.g.e., s.67.

⁷⁷ Koçer, a.g.e., s.127.

⁷⁸ Kodaman, a.g.e., s.67-68.

“İbtidai Mektep” kavramının resmi belgelerde artık daha sık ve de “sıbyan mekteplerinden” ayrı olarak ele alınmıştır. 1882 devlet salnamesinde “bilcümle sıbyan mekteplerinin refta ibtidaiye tahvili” ifadeleriyle bu okulların hepsinin yeni yöntemlerle öğretim yapan ibtidai mekteplere dönüştürüleceği ve öğretmenlerinin “usul-ü cedide” denilen yeni yöntemlerle öğretim yapacakları belirtilmektedir.⁷⁹

Devletin, sıbyan mekteplerini ibtidai mekteplere dönüştürme konusunda kararlılığı anlaşılmaktadır. Buna karşın, eski sıbyan mektebi öğretmenleri yeni yöntemlerle öğretim yapma uygulamasına büyük bir direnç göstermişlerdir. Bu direnmenin Padişahın devreye girmesini gerektirecek kadar etkili oluşu ilköğretim alanındaki çalışmaların aslında sorunlu yürüdüğünün bir göstergesidir.⁸⁰

1885 yılında bu yeni okulların sayısı 44 olarak görülmekte, bunlardan üçünün 1876’dan önce mevcut olduğu düşünülürse 41 tanesinin 1876-1885 yılları arasında açılarak bu okulların sayısının hızla artırıldığı görülmektedir.⁸¹

1882’den sonra Maarif Nezareti bu ikiliği kaldırmak için, ibtidai mekteplere ağırlık vermiş, bu tarihten sonra sık sık ibtidai adının, resmi belgelerde geçtiği görülmüştür. Bundan sonra, sıbyan mekteplerinin “usul-ü cedide”ye dönüştürülmesi hızlandırılmış ve 1909’a kadar pek çok okulda “usul-ü cedide” uygulanır hale gelmiştir.⁸²

Sıbyan mekteplerini ibtidai mekteplere dönüştürme çalışmaları vilayetlerde de sürdürülmüş, bu okullara İstanbul’dan yeni program ve öğretmen gönderme çalışmaları yapılmıştır. 1882’de Vilayet Maarif Müdürlerinin tayin edilmesi ve bunların başkanlığında birer Maarif Meclisi oluşturulmasıyla, ilköğretim reformunun yürütülmesi, sorumlu kişi ve makamlara bırakılmış oldu. 1887’de eğitim meselelerini ele almak üzere, Ali Haydar Efendi başkanlığında toplanan komisyon, ilköğretimi de ele almış, bu çalışmada daha önce vilayetlerden gelen bilgileri değerlendirmiştir. Bu bilgilere göre, vilayetlerdeki sıbyan mekteplerinin düzenlemeye ihtiyacı olduğu, bazı yerlerde acilen 100 veya 200 ibtidai mektebin açılması gerektiği anlaşılmıştır. Komisyon, bu bilgilerin ışığı altında, ilköğretimin üç ana sorununu; bina, öğretmen ve program olarak belirlemiş, ancak, daha sonraki yıllarda aynı konuların tekrar üzerinde durulması komisyon kararlarının uygulanmadığını göstermektedir.⁸³

---

⁷⁹ Koçer, **a.g.e.**, s.128.

⁸⁰ **A.g.e.**, s.128.

⁸¹ Kodaman, **a.g.e.**, s.68.

⁸² **A.g.e.**, s.69

⁸³ **A.g.e.**, s.82.

Nitekim, Sadrazam Sait Paşa 1888 de hazırladığı bir raporda, hemen hemen aynı tedbirlere işaret etmiştir. Sait Paşa, eleştirilerinden sonra çözüm yolu olarak, Alman ilköğretim sistemine benzer bir sistemi teklif ediyordu.⁸⁴

Tablo 1.1: II.Abdulhamit Dönemi Sıbyan ve İbtidai Okul Sayıları (1876-1895):

	1876 tarihi itibariyle okul sayıları	Bu dönemde açılanlar	İbtidai'ye Dönüştürülen Okul	1895 (Toplam)
Sıbyan ve İbtidai Okulları	18.947	9.649	5.138	28.596

(Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim İstatistikleri**, Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü, 2000, s.49)

Tablo 1.2 : II.Abdulhamit Dönemi Sıbyan ve İbtidai Mektep Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları:

	Okul			Öğretmen Okulu Sayısı	Öğretmen	Öğrenci		
	Eski	Yeni	Toplam			Erkek	Kız	Toplam
1894- 1895	21.654	5.093	28.353	14	28.353	560.412	242.841	835.139

(Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim İstatistikleri**, Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü, 2000 s.49-96)

II.Abdulhamit döneminde, ilköğretimdeki sayısal gelişmeye bakacak olursak, ibtidai mekteplerin sayılarında büyük bir artış sağlandığı söylenebilir. Tahta çıktığı 1876'dan 1895'e kadar geçen dönemde, 9649 yeni sıbyan okulu açıldığı, bunların 5138'inin ibtidaiye çevrildiği, bunun yanında 14 adet Darulmuallim-i İbtidai okulu açıldığı görülmektedir. 1895 yılında toplam 28.353 ilköğretim (sıbyan ve ibtidai) okulunda 835.139 öğrenci okumaktadır. Bununla beraber, 1900 yılında, Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa'nın verdiği rakamlara göre, imparatorluk dahilinde 29.130 ilkokul ve 899.932 öğrencinin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁵ Bütün bu rakamlar II. Abdulhamit döneminde ilköğretim alanında sayısal olarak büyük bir gelişme sağlandığının bir göstergesidir.

⁸⁴ A.g.e., s.82.

⁸⁵ A.g.e., s.78.

5. II. Meşrutiyet'e Kadar İlköğretim Müfredat Programları :

Tanzimat döneminde ve öncesinde, ilköğretim daha çok din eğitimi olarak algılandığı için eğitim programlarını da bu anlayış çerçevesinde dini unsurlar içeren konular oluşturmaktaydı. Dönemin ilköğretim kurumları olan sıbyan mekteplerinde çocuklara ağırlıklı olarak Kur'an ve güncel dini bilgileri içeren ilmihal dersleri verilmekteydi.

Tanzimat öncesinde ve başlarında Osmanlı vatandaşları programsız ve denetimsiz bir ilköğretimden sonra programlı modern yüksek öğretim okullarına geçiyorlardı. Bundan dolayı kimi zaman bu yüksek öğretim okullarında okuma yazma bilmeyen veya iyi yetişmemiş çeşitli yaşlarda niteliksiz öğrenciler kaydoluyordu. Bu da, bu okulların öğretim düzeylerini daha başından düşürüyordu.⁸⁶

1846'da "Mekatib-i Umumiye Nezareti" (Eğitim Bakanlığı) kurulduktan sonra 1847-48 tarihli olarak çıkartılan "Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini ve Vechile Eylemeleri Lazımgeleceğine Dair Sıbyan Mekatib-i Hacerleri Efendilere İta Olunacak Talimat" adıyla ilköğretim yönetmeliği sayılabilecek olan bir talimat, ilköğretimin amaçlarını, ilkelerini, öğretim sürecini ve derslerini belirlemekteydi. Buna göre sıbyan mekteplerinde okutulacak dersler şunlardır: Elifba, Amme Cüzü, Türkçe Lugat, Ahlak, Yazı, İlmihal, Türkçe Tecvid, Kur'an, Hıfz-ı Kur'an.⁸⁷

II.Abdulhamit döneminde ilköğretimde gelişme ve yenileşmeler devam etmiştir. Bu devrin ilk yarısında da Selim Sabit tarafından hazırlanan "Rehnuma-yı Muallimin-i Sıbyan" da gösterilen ders programı uygulanmıştır. Bu yıllarda esasen programdan çok öğretim metotları üzerinde durulmuştur.⁸⁸

Daha sonra 1891 tarihinde Maarif Nezareti tarafından hazırlanan "Dersaadet ve Kasabat İptidai Mekteplerine Mahsus Müfredat Programı"⁸⁹ adı altında aşağıdaki program uygulamaya konulmuştur.

---

⁸⁶ Ortaylı, **a.g.e.** s.187.

⁸⁷ **A.g.e.**, s.106.

⁸⁸ FatmaVarış, "Program Geliştirme Çalışmaları", **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Ankara, MEB Devlet Kitapları, 1991 s.193-214.

⁸⁹ Mahmut Cevad, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraati- XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi**, Haz.Tacettin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s.294.

Tablo 1.3 : Dersaadet ve Kasabat İptidai Mekteplerine Mahsus Ders Cetveli:

Dersler	1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl
Elifba	12	-	-
Kur'an-ı Azimü's-şan*	12	6	5
Tecvid	-	6	2
İlm-i Hal	2	3	3
Ahlak	-	2	2
Sarf-ı Osmani	-	-	2
İmla	3	3	2
Kıraat	3	2	1
Mülahhas Tarih-i Osmani	-	-	2
Muhtasar Coğrafya-yı Osmani	-	2	2
Hesap	1	2	2
Hüsn-ü Hat	1	2	2
Toplam	22	22	25

(Mahmut Cevad, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraati- XIX asır Osmanlı Maarif Tarihi**, Haz.Tacettin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s.294)

* Öğrenciler, önce haftada 12 saat Elifba okutulup, iyice belletildikten sonra haftada 12 saat Kur'an dersine başlanıyordu.

Bu dönemde, İstanbul ve Taşrada ayrı ayrı müfredat programları uygulanmıştır. Aynı tarihte yayınlanan “Taşra ve Köy Mekteplerine Mahsus Ders Cetveli” adı altındaki program şöyledir;

Tablo 1.4 : Taşra ve Köy Mekteplerine Mahsus Ders Cetveli :

Dersler	1.Yıl	2.Yıl	3.Yıl	4.Yıl
Elifba-i Osmani	12	-		
Ecza-yı Şerife	12	-		
Hesab-ı Zihni	6	2		
Kur'an-ı Kerim	-	6	5	5
İlm-i Hal	-	3	3	3
Kıraat	-	3	3	3
Hatt	-	2		
Hesab	-		3	3
Hatt ve İmla	-		2	2
Toplam	18	16	16	16

(Mahmut Cevad, **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraati- XIX asır Osmanlı Maarif Tarihi**, Haz.Tacettin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s.304)

** Öğrenciler, önce haftada 12 saat Elifba okutulup, iyice belletildikten sonra haftada 12 saat Kur'an dersine başlanıyordu.

Osmanlı döneminin ayrıntılı olarak hazırlanmış ilk ilköğretim müfredat programı olarak bilinen bu programa göre ibtidai mekteplerinin şehirlerde üç yıl, köylerde dört yıllık olarak düzenlendiği görülmektedir. Köylerde öğrenim süresinin şehirlere göre bir yıl fazla düzenlenmesinin nedeninin köy çocuklarının bir üst öğrenime devam edemeyeceği şeklinde yorumlanabilir.

Müfredat Programlarına ve ders cedveline bakıldığında; üç yıl boyunca okutulan toplam 68 saat olan haftalık dersin 35'i, yani yarsından fazlasının din öğretimine ayrılmış olduğunu görülür.⁹⁰ 1904 yılında yapılacak olan değişiklikle bu okullar, müfredat programının içeriği nedeniyle tamamen dini eğitim yapan kurumlar haline getirecektir.

1891 tarihli ibtidai mektepler müfredatında Tarih ve Coğrafya derslerine ikişer saat ayrılmışken bu dersler önce köy okullarından daha sonra da şehri okullarından kaldırılmasına zaman zaman teşebbüs edilmiş ve nihayet II.Abdulhamit'in emri üzerine bütün okulların müfredat programlarını düzenlemek üzere kurulan bir komisyon tarafından programdan çıkarılmıştır. Böylelikle 1904 tarihli bu yeni programda milli ve insani kültürün iki temel dersi tamamen kaldırılmıştır.⁹¹ Bu son haliyle ibtidai mektepler eskiden olduğu gibi çocukların din eğitiminin yapıldığı kurumlara dönüşmüş olmaktadır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz bu değişiklik 1904 yılında yapılmıştı. Maarif Nazırı Haşim Paşa başkanlığında toplanan komisyon tarafından bütün okulların müfredat programlarını yeniden düzenlenmiştir. Bu son düzenleme sonucunda ibtidai mekteplerin müfredat programı şöyledir:

Tablo 1.5: 1904 İbtidai Mektepler Ders Dağıtım Cetveli :

<u>Birinci Sınıf</u>	:	<u>İkinci Sınıf</u>	:	<u>Üçüncü Sınıf</u>	:
Elifba		Kur'an-ı Kerim	6	Kur'an-ı Kerim	5
Kıraat		İlm-i Hal	3	Tecvid	3
Ecza-i Şerife		Kıraat	6	İlm-i Hal	2
Yazı		Hesab	3	Kavaid ve İmla	6
İlm-i Hal		Yazı	5	Hesab	3
				Muhtasar Tarih-i Osmani	2
				Ahlaki Havi Kıraat	3

(BOA., İ.MF., (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri/ Maarif İradeleri Kataloğu), Dosya No:10, Gömlek No:1322/Ca-1,(Bütün Mekteplerin Ders Programlarının Tadili ve Islahı, 07.Ca.1322))

⁹⁰ Aziz Berker, **Türkiye'de İlköğretim-1 (1839-1908)**, Ankara, MEB, 1945, s.155.

⁹¹ Koçer, **a.g.e.**, s.128.

Değişikliği yapan komisyonun yazdığı raporda ve bu değişiklik ile ilgili olarak Meclis-i Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından kaleme alınan mazbatada bu program değişikliğiyle bütün öğrencilerin dini bilgilerini ve ahlaki seviyelerini yükseltmek için din derslerinin “bir kat daha tarsini”⁹² yani daha da sağlamlaştırıldığı belirtilmektedir. II.Abdulhamit döneminin sonlarına doğru yapılan bu değişiklik ile zaten din derslerinin ağırlıklı olduğu ibtidai mektepleri neredeyse tamamen dini eğitim yapan medreselerin bir minyatürü haline getirmiştir.

İlköğretimin tarihiyle ilgili önemli çalışmalarıyla tanınan Aziz Berker, 1904 tarihinde yapılan bu değişikliğin şehir ve köy okullarındaki ayrımı ortadan kaldırmak amacıyla yapılmış olabileceğini belirtmekle beraber, her ne sebeple olursa olsun bu değişikliğin devrin ilköğretim kurumlarında bir ileriliği değil bir geriliği yansıttığını belirtmektedir. Berker, aynı zamanda bu durumun II.Abdulhamit döneminin istibdat rejiminin bir yansıması olarak Osmanlılık ilkesine bağlılığı ve mutlak itaat bilincini geliştirmeyi hedeflediği yorumunu yapmaktadır.⁹³

II.Meşrutiyet’in hemen öncesinde Maarif Nazırı Haşim Paşa’nın kaleme aldığı bir başka rapor, bu dönemin ilköğretimde beklenen amacı göstermesi bakımından önemlidir. 1906 yılında padişaha sunulan söz konusu raporda tüm okulların müfredat programlarının değiştirildiği ve değişikliğin uygulamaya konulduğu belirtilmektedir. Bu yeni programlarda Din derslerinin artırıldığı, “İlm-i Eşya gibi lüzumsuz bazı derslerin” kaldırıldığı belirtilmektedir. Lüzumsuz denilerek kaldırılan İlm-i Eşya, bir pozitif bilim dersidir. Bu ders, II. Meşrutiyet döneminde Eşya Dersleri adıyla, Cumhuriyet döneminde de Tabiat Bilgisi adıyla programlarda yer alan, çocuğun doğal ve toplumsal çevresiyle ilgili yararlı bir dersti.⁹⁴

Çalışmamızın önceki bölümlerinde de belirttiğimiz gibi Osmanlı’da ilköğretim seviyesindeki okullardaki eğitimin ağırlık noktasını “din eğitimi” oluşturmaktaydı ve bugünkü anlamda “ilköğretim” kavramı henüz ortaya çıkmamıştı. Zira, “İlköğretim” ya da “Temel Eğitim”in amacı, çocuğun hayatta başarılı olması için bütün temel becerilerin kazandırılmasıdır. Dönemin ilköğretim okulları olan sıbyan mekteplerinin (mahalle mektepleri) amacı, çocuklara İslam dininin inanç ve ibadetle ilgili esaslarını kavratmaktı. Kısaca bu okullar, çocukları, “dini bütün” insanlar olarak yetiştirmekteydiler. Esasen aileler de, çocuklarını bu amaçla okullara göndermekteydiler ve sıbyan mektepleri bu amaca ulaşmakta başarılı da

---

⁹² BOA., İ.MF., a.y.

⁹³ Berker, a.g.e., s,165.

⁹⁴ Yahya Akyüz, “Maarif Nazırı Haşim Paşa İle İlgili Orijinal Bir Belge ve Bazı Eğitimsel Görüşler”, **Bellekten**, Temmuz 1981, C.XLV/2, No:179, s.206-209.

olmaktaydılar. Yusuf Akçuraoğlu, bu okulların amacını ve durumlarını Türk Yurdu dergisinde “Emel ve İdeal” başlıklı makalesinde şöyle açıklamaktadır:

“Mahalle mekteplerinin sarıh, kati bir hedefi, bir emeli vardır: Küçük çocukları Müslüman yapmak... Mahalle mektebi Müslüman mektebidir. Sıbyan mektepleri medreselerin ibtialeridir.... Medreselerde de mahalle mektebinin hedefi, ideali takip olunur. Aralarında fikri, uzvi münasebet vardır.

Efendiler, fikrimi yanlış anlamayınız...Bunlar Müslüman yetiştirmek istiyorlar. İşte o kadar. ...din-i İslam tam bir idealdir.... Binaenaleyh din-i İslamı gaye-i emel olarak alan bu usul-ı tedris nazari olarak kendi kendisine kafi ve tamdır.”⁹⁵

Görüldüğü gibi Akçuraoğlu, bu okulların, amacının Müslüman yetiştirmek olduğunu ve amaca ulaşmakta tam anlamıyla başarılı olduklarını açıkça belirtmektedir. Başka bir deyişle, bu okullarda öğretmenler, toplumun beklentileri doğrultusunda eğitim öğretim yapıyorlar ve çocuklara dini ahlaki bilgiler veriyorlardı.

Yukarıda belirtilen 1904 ve 1906 tarihli resmi belgelerden de anlaşılacağı gibi II.Meşrutiyet öncesinde ilköğretim kademesindeki okulların programlarında bazı gelişmeler olmakla beraber, kimi zaman bu gelişmelerden geriye dönüşler olduğu açıktır. İlköğretim seviyesindeki okullar, henüz çocuğu hayatta başarılı olacak şekilde temel bilgi ve becerilerin verildiği bir temel eğitim kurumu haline gelememiş, anne ve babaların çocuklarını ilk din eğitimini almaları için verdikleri mahalle mektebi konumunda kalmaya devam etmiştir.

Tanzimat'ın başlarından itibaren ilköğretim alanında yapılan girişimlere rağmen, bugünkü anlamda bir ilköğretim kademesinin oluşturulamamasının sebebi ise şöyle yorumlanabilir. Bu dönemin başlarından itibaren modernleşme adına daha çok yüksek öğretim kurumlarına önem verilmiş, esasen bütün eğitimin temelini oluşturacak olan ilköğretim kurumları olan sıbyan mekteplerinde dönüşüm gerçekleştirilememiştir. Bu okullar medreselerin bir minyatürü niteliğinde kalmışlar, orta ve yüksek öğretime öğrenci yetiştirecek kurumlar olamamışlar. Her ne kadar “ibtidai” ve “rüşdiye” adıyla yeni okullar açılmışsa da çoğunlukta olan sıbyan mekteplerinin modernleşmesi sağlanamamıştır. Tanzimatçıların eski kurumlara dokunmadan yanına yenisini açma eğiliminden dolayı ülke genelindeki sıbyan mektepleri bugünkü anlamda ilköğretim kurumları olamamışlardır.

Merkeziyetçi bir sistemle yönetilen Osmanlı Devleti ilköğretim alanında gerektiği kadar mali yükümlülük altına girmemiştir. Yöneticiler, ihtiyaç duydukları memur ve teknisyenleri bir an önce elde etmek için yüksek öğretim okullarına önem

---

⁹⁵ Yusuf Akçuraoğlu, “Emel ve İdeal”, **Türk Yurdu**, Haziran 1912, C.II, No:16, s.267.

vererek ilköğretimi ihmal etmek gibi modern merkezi devletin esasına ters bir politika izlemekteydiler. Her ne kadar Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gibi bir takım düzenlemeler yapılmışsa da bunların pratikte bir anlamı kalmıyordu. Çünkü, ülkedeki her dinden vatandaş çocuklarını kendi dilinde ve dininde eğitiyordu.⁹⁶

Bununla birlikte, 1904 tarihindeki müfredat programındaki gerileme bir tarafa bırakılırsa, bu dönemde yeni yöntemlerle öğretim yapan ilkokullarda hızlı bir artış olduğu ve orta ve yüksek öğretimde modernleşmenin hızlandığı bir gerçektir. Bu açıdan, II.Abdulhamit dönemi için, modernleşme durmuştur diyemeyiz. Zira, istatistikler bunu açıklıkla ortaya koymaktadır.⁹⁷

Bundan sonraki bölümlerde, II.Meşrutiyet'le birlikte, ilköğretimin bugünkü anlamda çocuğu hayata hazırlayan bir kurum haline gelmesi yolunda ilköğretim müfredat programlarının hazırlanış ve uygulaması ele alınacaktır.

B. II. Meşrutiyet Dönemi Uygulanan İlköğretim Programları :

1. İlköğretim Programlarının Oluşumunu Etkileyen Faktörler:

a. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Rejim Değişikliği :

1908 yılında Meşrutiyet'in yeniden ilanı, Meclis-i Mebusan'ın yeniden işlevsellik kazanması ve arkasından 31 Mart olayıyla II.Abdulhamit'in otoriter dönemi kapanmış ve siyasal açıdan yeni bir döneme girilmiştir. Yeni siyasi anlayış ülkedeki her türlü politikanın belirlenmesinde olduğu gibi eğitim ve dolayısıyla ilköğretim politikalarının belirlenmesinde Batı modeline göre modernleşme anlayışının etkin rol alması sonucunu getirmiştir. Batılılaşma yanlısı Osmanlı aydınları geniş bir hareket alanı bulmuşlar ve politikaların belirlenmesinde etkin rol almışlardır. Emrullah Efendi, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) ve Satı Bey gibi eğitimciler eğitim teşkilatında önemli görevler üstlenmişler ve ilköğretime ağırlık vermişlerdir.

1908 devriminin açtığı tartışma sürecinde din, devlet, hukuk sorunlarına dair farklı görüşler ortaya çıkmış, diğer bir deyişle "gelenekler" sallanmaya başlamıştır.⁹⁸ Geleneksel eğitime karşı yeni bir eğitim anlayışının yerleşmesinde yukarıda saydığımız öncü eğitimcilerin payı büyüktür.

II.Meşrutiyet'in reformcu aydınları, özellikle Fransa'daki gelişmeleri yakından izlemekteydiler. Bu dönemde, modern merkezi devletin siyasal öznesi olan

---

⁹⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s.190.

⁹⁷ Bkz: Alkan, **a.g.e.**, s.49-96.

⁹⁸ Berkes, **a.g.e.**, s.452.

“vatandaş”ın inşasında “okul” a ve özellikle de ilkokula tanınan rolde Fransa örnek alınmıştır. II.Meşrutiyet’in getirdiği değerler sistemi doğrultusunda yeni nesiller yetiştirme politikası ilköğretime ilgiyi artırmıştır.⁹⁹

II.Meşrutiyet döneminde, “teba” dan “vatandaş”a geçme sürecinde olan Osmanlı toplumunu, imparatorluğun çöküşüne son verecek bir “yurttaşlar topluluğu” yapma çabaları görülmektedir. Bu yolda, bireyleri, Osmanlılık üst kimliğinde birleştirme ve Meşrutiyet’in istikrarını sağlayacak “vatansever vatandaşlar” yetiştirmek amacıyla ilköğretim müfredat programlarına bazı yeni dersler eklenmiştir. Dönemin Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi’nin çabasıyla ders programlarının “çocuk tabiatı ve ilm-i terbiye nazariyelerine dayandırılması” amacı doğrultusunda, “Malumat-ı Medeniye”, El İşleri, Resim, Musiki gibi dersler ibtidai mekteplerin müfredat programlarına eklenmiştir.¹⁰⁰

Dönemin başında, Meşrutiyet’in ilanıya beraber oluşan aşırı hürriyetçi hava okullara da yansımış, bu nedenle okullara “hürriyetçi mektepler” dendiği de olmuştur. Aslında bu terim, okullardaki disiplinsizliği ve keşmekeşi göstermekteydi. Ancak bu durum, uzun sürmemiş, 31 Mart Ayaklanmasının bastırılmasıyla her alanda olduğu gibi okullarda da disiplin sağlanmıştır.¹⁰¹ II Meşrutiyet’in siyasi çalkantılarının bütün ağırlığıyla dönemin eğitim anlayışına etki ettiği bir gerçektir.

Dönemin önde gelen Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi, II.Meşrutiyet döneminde eğitimin “meşruti” rejime göre düzenlenmesi gerektiğini şöyle ifade etmekte: “Meşruti bir hükümette terbiyenin esası hürriyettir. Hürriyet ilimle kaimdir. Bilgisizlikle hürriyet bir arada durmaz. “Hürriyet maarifin vezn-i ta’dilidir.” Eğitim din hükümlerine ve vatan menfaatlerine uygun olmalıdır. Öğrencilere ahlaki ve dini eğitimin yanı sıra, şahsi ve medeni hayat savaşıdan daima galip çıkacak şekilde uygulamalı bilgiler verilmeli”¹⁰²

Bu dönemde, ülkede birlik ve beraberliği sağlayacak, toplum düzenini değiştirecek en önemli kurum olarak okullar ve eğitim görülüyordu. Okula ve eğitime biçilen bu rolü Satı Bey, “Mektep ve Ahval-i İçtimaiye” başlıklı makalesinde özetle şöyle açıklamaktadır: Hangi ülkede okullar ileri düzeyde ise o ülkede toplum

---

⁹⁹ Füsün Üstel, **Makbul Vatandaşın Peşinde, II.Meşrutiyetten Bugüne Türkiye’de Vatandaş Eğitimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, S.30.

¹⁰⁰ Üstel, **a.g.e.**, s.24-30.

¹⁰¹ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi:(Başlangıçtan 1982’ye Kadar)**, Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1982. s.229.

¹⁰² Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ankara, Ocak Yayınları.,1996, s.45.

hayatı da medenileşmiştir, o toplumda birlik ve beraberlik içinde bir düzen vardır. Almanya birliği okullar sayesinde kurulmuştur. Bizde inkılap, ancak okullarda yapılacak bir inkılapla gerçekleşebilir. Yarınki “Osmanlılık” bu günkü okullarda hazırlanacaktır. Osmanlılığın gerçekleşmesi için okullarımızın birlik ve beraberlik ve ışık saçması gerekmektedir.¹⁰³ Yine Satı Bey’e göre, Yunanistan, Bulgaristan bağımsızlığını okullarda verilen eğitime borçludur.¹⁰⁴

Ülkenin birlik ve beraberliğini sağlayacak, bütün vatandaşların Meşrutiyet rejimine bağlılığını sağlayacak ve “padişahın teb’a”sı olmaktan çıkarıp “Meşrutiyet’in vatandaşları” yapacak bir eğitim yapılmalıydı. Bu yolda, ibtidai mektep müfredat programına bugünkü anlamda Vatandaşlık Bilgisi derslerinin karşılığı olan Malumat-ı Medeniye dersleri eklenmiş, Tarih, Kıraat, Coğrafya gibi dersler milli ve vatani bir özellik kazandırılarak, çocuklarda, vatan, millet, devlet anlayışının benimsenmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde hazırlanan ders kitapları ve eğitimle ilgili önemli isimlerin makaleleri bu görüşleri tam anlamıyla doğrulamaktadır.

Satı Bey, Meşrutiyet Devrimiyle Malumat-ı Medeniye dersleri arasında önemli bir bağ kuruyor, yapılan bu devrimin halka benimsetilmesi için bu derslerin programa eklendiğini ve bu derslerin amacını şöyle açıklıyordu:

“Malumat-ı Medeniye derslerinin gayesi; herkese hukuk ve vezaifi medeniyesini tanıtmak ve sevdirmektir. Bu sebeple, bu dersler, bizim gibi henüz bir inkılap yapmış olan, bu inkılab-ı idareye içtimai kökler saldırmak, içtimai meyveler verdirmek için uğraşmağa mecbur olan milletlerde tahsil-i ibtidaiyenin en ehemmiyetli şubelerinden biri demektir.

Onun için Malumat-ı Medeniye derslerine büyük bir ehemmiyet atfetmekliğimiz bu tedrisatı pek esaslı bir sütte yapmaktığımız lazımdır.

Malumat-ı Medeniye derslerinin en mühim bahisleri olan: Hükümet, kanun, hak,... hükümet-i milliyeye, hakk-ı hürriyet, hakk-ı musavat, ... hepsi birer fikr-i mücerrettir.”¹⁰⁵

Dönemin eğitimcileri, yayınlarında, ilköğretim okullarında çocukların siyasi eğitime önem verilmesi yönünde görüşler bildirmektedirler. Fazıl Ahmet, “Mekteb-i İbtidai ve Terbiye-i Siyasiye” başlıklı makalesinde bu konuyu derinlemesine incelemektedir. Makaleye göre, hürriyet bilinci milletin damarlarına kadar işlenmedikçe esir millet olarak kalınacaktır. Bunun için de, ibtidai mekteplerde bir takım dersler aracılığıyla çocuklara iyi bir siyasi eğitim vermek gerekir. Bu eğitim,

---

¹⁰³ Satı Bey, “Mektepler ve Ahvali İçtimaiye”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Ağustos 1326, C:1, No: 7. s.1-10.

¹⁰⁴ Satı Bey, “Tarih Tedrisatının Usulü Esasiesi”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, 15 Kanunievvel 1327, C.II, No:17. s.95-96.

¹⁰⁵ Satı Bey, “Malumat-ı Medeniye Dersleri”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Kanunisani 1327, C.II., No:18, s.231-234.

Malumat-ı Medeniye, Tarih, Coğrafya, Kıraat gibi derslerde çocukların beyinlere işlemek suretiyle verilebilir.¹⁰⁶

Görülüyor ki, Meşrutiyet'in önemli eğitimcileri, ibtidai mekteplerin, yeni rejimin meşrutiyetin sağlanması amacıyla yönelik olarak yapılanması konusunda hemfikirler. Açıklanan görüşler ve yapılan uygulamalar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Eğitimcilerin müfredat programıyla görüşlerine tezimizin ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak değinilecektir.

b. Toplum Yapısı :

II.Meşrutiyet eğitimcilerinin müfredat programlarına eklenen Malumat-ı Medeniye, Tarih, Coğrafya gibi derslere önem vermesinde demografik faktörlerinde etkili olduğunu söylemek gerekir. Zira, Osmanlı, çeşitli etnik unsurlardan meydana gelmekte ve ortak bir millet ve vatan bilinci oluşturma problemiyle karşı karşıyadır. Toplumdaki çeşitlilik 19. yüzyılda alınan göçlerle de desteklenmiştir. Göçler, sosyal yapıda değişimler meydana getirerek tüm yönleriyle bir sosyokültürel ve siyasi entegrasyona ve yeni bir toplumun meydana çıkmasına yol açmıştır. Göçler, Anadolu ve Rumeli coğrafyasında Müslümanların sayısını artırdığı gibi, Çerkez, Boşnak, Giritli, Rumelili gibi dar çerçeveli kimliklerin ötesinde, çok daha geniş modern siyasi anlamı "milli" bir Osmanlı-Müslüman kimliğini gerektiren etkenlerden biridir.¹⁰⁷

Ancak, Müslümanlardan oluşan bu yeni Osmanlı toplumu, modern anlamda millete benzer yanları olmakla beraber iç yapısı itibariyle bir hayli farklıydı. Devlet sayesinde Türkçe konuşan, ailelerinde ve topluluklarında kendi mahalli lehçelerini konuşan bu insanlar yerli halkla veya daha önce gelmiş göçmenlerle kaynaşarak yeni bir tipte bir millet oluşturuyordu. Bu millet, farklı Müslüman etnik ve dil gruplarından oluşan fakat bu farkların üstünde yeni bir kimliğe sahip bir ümmet-millettir. Osmanlılık, bu kimliğin belirlenmesi ve bireylerce benimsenmesinde ideolojik bir girişim olmuştur.¹⁰⁸

Osmanlılık ideolojisi, II.Abdulhamid döneminde İslam-Türk sentezidir. Bu ideolojinin ana unsuru olan "Tarih Tezi", Türk ve İslam tarihini birleştiren bir anlayışla ele alınmıştır. Buna göre, Türkler Nuh'un soyundan gelmektedir. Yine,

---

¹⁰⁶ Fazıl Ahmet, "Tahsil-i İbtidai ve Terbiye-i Siyasiye", **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Kanunievvel 1327, C.II, No:17, s.190-193.

¹⁰⁷ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914):Demografik ve Siyasal Özellikler**, Çev:Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s.22-23.

¹⁰⁸ **A.g.e.**, s.22.

Osmanlıların ataları olan Türkler, İslam dinini dünyanın dört bir yanına taşımışlar ve bu dinin koruyucusu olmuşlardır. Nitekim, II.Abdulhamit dönemi okul programlarında Türk tarihi, “Tarih-i Umumi” adı altında İslam tarihiyle birlikte başlatılmış, ayrı olarak ele alınmamıştır. II.Meşrutiyet’le birlikte bu tarih anlayışı değişerek, Türk-İslam sentezine dönüşmüştür. Bu dönemde, Osmanlılık ideolojisinden vazgeçilmemekle beraber milletin adı artık Türk milletidir. Bu ismin millete maledilmesinde önemli rol oynayan dönemin ideologlarından Ziya Gökalp’in “Türkleşmek, Muasırlaşmak, İslamlaşmak” sloganı İttihat Terakki Cemiyeti’nin sloganı olmuştur. Benimsenen bu yeni Osmanlılık, devletin resmi ideoloji olarak müfredat programlarında ve ders kitaplarında eskisine oranla daha çok Türklük ve Türk Tarihi vurgusu yapılmak suretiyle kendini gösterecektir.¹⁰⁹

Millet bilincinin oluşumunda “Vatan” bilinci de önemli bir unsurdur. Zira, ortak bir “Vatan” bilinci toplumun değişik unsurlarının entegrasyonunda önemli unsurlardandır. Namık Kemal’in “Vatan Yahut Silistre” piyesiyle ideolojik ifadesini bulan vatan, yani toprak anlayışına dayanan devlet kavramı, genelleşme ve toplum kültüründe kök salma yoluna girmiştir. Vatan, yalnızca insanların üzerinde yaşadıkları topraklar demek değil, özellikle bu topraklara olan bağlılığı ve onun uğrunda yapılacak fedakarlığı da kapsamaktadır. Eskiden insanlar, din ve padişah için savaşa giderler ve onların uğrunda kendilerini feda ederlerdi. Şimdi Osmanlılar, Namık Kemal’in piyesinde belirttiği gibi milletin üzerinde yaşadığı toprak, yani vatan uğruna kendilerini feda ederler. Namık Kemal aslında, toplumda mevcut olan birçok dini, psikolojik eğilimi birleştirerek vatana bağlılık ve sadakat üzerine kurulmuş yeni politik bir duygunun yani vatanseverliğin kaynağını oluşturmuştur. Vatansever Müslümanlardan oluşan bu yeni Osmanlı toplumunda göçmenler de milletin ayrılmaz ve fedakar parçalarıdır. II.Abdulhamit’in geliştirmek istediği ümmet-millet kendi diyalektik gelişmesiyle yerini dünyevi siyasi millete bırakmıştır.¹¹⁰

Bu yeni millet ve vatan bilinci II.Meşrutiyet eğitimcilerinin de benimsediği bir ideoloji olmuştur. Bu dönemin başlarında benimsenen Osmanlılık ideolojisi bu anlayışları içinde barındırmaktadır. Osmanlılık kavramıyla, 19.yüzyılda, devleti yaşatmak ve güçlendirmek adına insanları hedef alan, toplayıcı-birleştirici homojen siyasi bir topluluk yaratılmak istenmiştir. Osmanlılık, sivil topluma yönelmiş bir kavram olduğu için, belki de istemeyerek, insanları devletin malı kölesi olmaktan

---

¹⁰⁹ Mehmet Ö.Alkan, “Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce. Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, C:1, İletişim Yayınları, 2001, s. 394-401..

¹¹⁰ Karpat, **a.g.e.**, s.24.

çıkartıp kendi başına insan olarak değerdendirmeleri yönünde bir gelişmeye yol açmıştır.¹¹¹

c. Batıcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık Akımları :

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşe doğru gitmesi ve ekonomik gerileme gibi sorunlar, aydınları, çareyi eğitim olgusunda aramaya yönetmiştir. Bu nedenle eğitime gereken önemin verilmediğini vurgulayan ve "Niçin geri kaldık ?", "Türkiye nasıl kurutulur?" gibi tezler ileri sürenler sorunun bir ucunu sürekli eğitime dayandırmışlardır. Ülkeyi içinde bulunduğu durumdan kurtarma idealiyle farklı görüşler ileri sürülmüş, bunlar, siyasi ve kültürel hayatta ortaya çıkan değişik düşünce akımlarıyla temsil edilmiştir. Bunlardan en etkili olanları, Batıcılık, Osmanlılık, Türkçülük ve İslamcılıktır.

Batıcılık, Abdullah Cevdet, Satı Bey, Celal Nuri ve Kılıçzade Ali gibi aydınlar tarafından savunulmakta olup, amacı; devleti, Batı örneğine göre yeniden düzenlemektir. Dönemin en etkin fikir akımlarından olan bu akıma mensup olanların fikirlerinde de farklılıklar vardır. Celal Nuri, "Batı uygarlığının yalnız teknik yönlerini alalım" derken, Abdullah Cevdet, "gülüyle dikeniyile beraber alalım" diyordu.¹¹²

Batıcıların eğitim görüşlerini dile getiren önde gelen temsilcileri Tefvik Fikret ve Satı Bey olmuşlardır. Onlara göre modernleşmek için eğitim yoluyla yeni bireyler yetiştirilmeliydi. "Memur zihniyetli" bireyler yetiştiren geleneksel eğitimin aksine kendi girişimleriyle hayatta başarılı olabilecek bireyler yetiştirilmeliydi.¹¹³

Satı Bey, Fenn-i Terbiye adlı eserinde, milletlerin kaderine etki eden en önemli faktörlerin birinin eğitim olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, Balkan devletlerinin bağımsızlık ve bölünmelerin hazırlayan ve sonuçlandıran en önemli etken oralarda açılan ilkokullardır.

Yine aynı eserinde Satı Bey eğitimin amacını şöyle açıklamaktadır: "Eğitim, bir insanın bütün yeti ve yeteneklerini, gerek kendinin ve gerekse başkasının mutluluğunu sağlayacak şekilde geliştirmelidir." Bu tanımla Satı Bey, bireysel yeti ve yeteneklere önem vererek, eğitimi, kendinden öncekilerin yaptığı gibi salt dini eğitim olarak ele almamıştır.¹¹⁴

---

¹¹¹ A.g.e., s.21.

¹¹² Ergün, a.g.e., s.37.

¹¹³ Berkes, a.g.e., s.454.

¹¹⁴ Cavit Binbaşoğlu, **Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul, MEB, 1995, s.80-81.

Osmanlılık, çeşitli etnik unsurlardan meydana gelen Osmanlıyı, Avrupa'daki milliyetçilik akımlarının etkisinden korumak ve vatandaşları "Osmanlılık" ortak paydasında buluşturarak devletin dağılmasını engellemeyi amaçlamıştır. Bu düşünce, II.Meşrutiyet öncesinden itibaren uygulamaya konmaya çalışılmış, ancak, Balkan ülkelerinin elden çıkmasıyla "Osmanlılık" idealinin yürümeyeceği anlaşılmıştır.¹¹⁵

Dönemin eğitimcilerinin birçoğu, eğitimi Osmanlılık idealine göre düzenlemeyi düşünmekteydiler. Örneğin, dönemin Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi'ye göre eğitimin üç ana amacı:

1. Bilimi geliştirmek ,
2. Vatandaşlara genel eğitim vermek,
3. Osmanlı birliğini sağlamaktır.¹¹⁶

İslamcılık, II.Meşrutiyet'in en etkili ve kuvvetli akımlarındandır. Çünkü, devletin yapısı, padişahın aynı zamanda halife oluşu, eğitim ve adalet alanlarıyla camilerde propaganda yapabilme imkanı bu akımı güçlü kılmaktaydı.¹¹⁷ İslamcılar, Balkan yenilgisinde okulun ve öğretmenlerin büyük payı olduğunu ileri sürüyorlardı. Balkan Savaşlarından sonra yenilginin yarattığı hava içinde bütün eğitimin İslamlık temeli üzerine dayalı olması ve okul programlarında din derslerinin artırılması gerektiği düşünceleri İslamcıların istekleri arasındaydı. Örneğin bir milletvekili, okullarda sadece Kur'an okutulması yolundaki önerisini parlamentoda dile getirmekteydi.¹¹⁸

Türkçülük, Ziya Gökalp, Yusuf Akçuraoğlu, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) gibi aydınların temsil ettiği bir fikir akımı olup, Türklerin yaşama prensibini "mili şuur ve şahsiyete" sahip olmalarında görmektedir.¹¹⁹ Türkçülüğün önde gelen savunucularından Ziya Gökalp İttihat Terakki Cemiyeti Kongresi'nde eğitimin milli olmasının gerekçelerini şöyle açıklamaktadır:

"Türkiye'de vatan için zararlı adamlar medrese yahut mektepten nasibini alan adamlardır. ... medrese ve mekep terbiye ettiği kişilerin ahlak ve seciyesini bozuyor.Bunun sebebi tekdir. Diğer milletlerin maarifi milli olduğu halde bizim maarifimizin kozmopolit oluşudur. ...Maarifin birinci kısmı olan marifetler her şeyden önce milli olmalıdır."¹²⁰

---

¹¹⁵ Ergün, **a.g.e.**, s.38.

¹¹⁶ **A.g.e.**, s.45.

¹¹⁷ **A.g.e.**, s.38.

¹¹⁸ Berkes, **a.g.e.**, s.454-455.

¹¹⁹ Ergün, **a.g.e.**, s.38.

¹²⁰ Koçer, **a.g.e.**, s.178-179.

Gökalp'e göre okullarda çocuklara öğretilmesi gereken konular şunlardı:

1. Milli dil ve tarihimiz.
2. İslam esasları ve İslam tarihi
3. Matematik ve fen bilimleri ve yabancı dil.¹²¹

Esasen, Durkheim'in toplumcu görüşlerini "milli terbiye" adıyla uyarlayan¹²² Gökalp, Satı Bey'in bireyci eğitim anlayışına karşılık, "terbiyenin amacı fert mi, yoksa millet mi? sorusunu gündeme getirerek bu soruya özetle şöyle cevap vermektedir: Bu amaç, psikologlara göre birey, sosyologlara göre millettir. Eğitimin amacı milli kültürü yetişen nesle aktarmak olmalıdır. Bireyler, "mukaddes", "iyi", "güzel" gibi insani duygularını doğuştan getirmezler. Bunlar içinde yaşadıkları toplum tarafından ona verilirler. Toplumsal yaşantı için gerekli olan bu duyguları, idrak eden bireyin biyolojik varlığı değil onun sosyal vicdanıdır. Bu sosyolojik bakışı açısı bireyleri ihmal ediyor değildir. Tam tersine, dünyaya geldiği zaman sosyal olmayan bireyi, "gayri-millî" bir birey olmaktan çıkarıp, içinde yaşadığı milletin bir üyesi yapmayı amaçlamaktadır. Bundan dolayı eğitim milli olmalıdır¹²³

Sonuç olarak, yukarıdaki, farklı düşünce akımlarından beslenen II.Meşrutiyet döneminin önde gelen eğitimcilerinin görüşleri, bazı noktalarda birbirinden ayrılmakla beraber bu dönemin ilköğretim müfredat programını etkileyen başlıca görüşlerdir. Tezimizin ilerleyen bölümlerinde de değinileceği gibi müfredat programında bu düşünce akımlarının hepsinden yansımalar görmek mümkündür.

d. Balkan Yenilgisinin Eğitimciler Üzerindeki Etkisi:

Osmanlı Devleti'nden toprak koparmak amacıyla ittifak kuran Balkan devletlerinin (Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ) Ekim 1912'de Osmanlıya karşı savaş açmalarıyla başlayan Balkan Savaşları Eylül 1913'de sona ermiştir. Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisiyle sonuçlanan savaşlar, toprak ve prestij kaybına neden olmuştur. Savaşların sonunda, Meriç nehrinin ötesinde kalan Batı Trakya, Makedonya ve Arnavutluk bir daha geri gelmemek üzere elden çıkmıştır.¹²⁴

Bu savaşların sonuçlarından bir diğeri de, Türk milliyetçiliği düşüncesinin uyanışıdır. Savaşların sonunda, Türk unsuru, sınırları daralmış olan bir imparatorlukta nüfus açısından daha yoğun bir duruma gelmiştir. Bazı aydınlar,

¹²¹ A.g.e., s.178.

¹²² M.Satı Bey, **Eğitim ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar**, Haz: Osman Kafadar, Faruk Öztürk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s.....

¹²³ Ziya Gökalp, **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I**, Haz: Rıza Kardeş, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1973. s.46-48.

¹²⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı- 1908-1918)**, 9.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s.298-350.

ülkenin kurtuluşu için Osmanlılığın terk edilerek Türk milliyetçiliğinin benimsenmesi fikrini geliştirdiler. Ülkenin kurtuluşu noktasında dönemin aydınları arasında farklı düşünceler olsa da Türkçülük düşüncesi revaç bulan görüşlerdendi.¹²⁵

Savaşların sonucunda ortaya çıkan ümitsizlik ortamı, Osmanlı aydınlarını yenilginin nedenlerini aramaya yöneltmiştir. Başka bir deyişle Balkan Savaşları, Osmanlı aydınlarının düşünce yapısında bir dönüm noktasıdır. Aydınlar, bu felaketinin nedenlerini ararken acımasız eleştiriler yaparak kusurlu tarafları ortaya dökmeye çalışmışlardır. Bu amaçla birçok dergi, kitap ve gazete yayınlanmıştır.¹²⁶

Balkan felaketinin ortaya çıkardığı düşünce yapısıyla eserler yazarlar arasında birçok eğitimci de vardır. İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)'nun "Talim Terbiyede İnkılap", İbrahim Hilmi'nin "Türkiye Uyan" ve "Maarifimiz Servet-i İlmiyemiz" gibi yayınlar bunlara örnek olarak verilebilir. Bu eserlerde, Balkan yenilgisinin nedenleri araştırılmış ve en önemlisi bu felaketin başlıca nedeninin eğitim olduğu ileri sürülmüştür.¹²⁷

Balkan yenilgisinden sonra , ülkenin eğitimle kurtulabileceğine dair genel bir kanaat oluşmuştu. Gazeteler , dergiler ve diğer yayınlar eğitimin öneminden bahsediyordu. Dönemin eğitim işleriyle ilgili yayınlarından bazıları; İstanbul Darulmuallim Mektebinin çıkardığı Tedrisat-ı İptidaiye dergisi, , milli eğitime dair Ziya Gökalp'in yazılarının da yayınlandığı Muallim dergisi, Satı Bey'in Terbiye dergisi , Selim Sırrı Bey'in Terbiye ve Oyun dergisi bunlardan bazılarıdır.¹²⁸

II.Meşrutiyet aydınları, Osmanlı Devletinin uğradığı ağır Balkan yenilgisini Fransa'nın 1870 bozgununa benzetmektedirler. Fransız eğitimcileri, bu yenilginin sebeplerini Prusya'nın yurtseverlik duygularını harekete geçiren eğitim sistemiyle ilişkilendirmişlerdi. Osmanlı aydını da benzer bir şekilde, Balkan yenilgisinin nedenlerini eğitim sisteminde aramaya başlamışlardır. İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Ethem Nejat, İbrahim Hilmi gibi çok sayıda aydın, "daha dünkü tebamız" Bulgarlar ve Sırp'ların nitelikli ve yurtseverlik duygusu aşıl原因an eğitim sistemlerinin bu zaferde etkili olduklarını öne sürmüşler, Osmanlı eğitim sistemine son derece sert eleştiriler yöneltmişlerdir.¹²⁹

---

¹²⁵ Karal, **a.g.e.**, s.350-351.

¹²⁶ **A.g.e.**, s.251

¹²⁷ **A.g.e.**, s.251

¹²⁸ Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, Ankara, Ahmed Halid Kitabevi, 1932, s.111.

¹²⁹ Üstel, **a.g.e.**, s.37.

Bismark'ın Alman birliği kurulurken kazandığı 1866 ve 1870 zaferlerini ilkokul öğretmenlerine maleden sözü, Balkan yenilgisinden sonra Osmanlı basınında birden ortaya atılmıştır. Artık, aranan en önemli neden bulunmuştur: Balkan milletleri zaferlerini eğitime borçludurlar. Bu düşünceyi Balkanlarda öğretmenlik yapan ve bu milletleri iyi tanıyan Ethem Nejat şöyle açıklar:

“Biz aheste ve mazlum biçimde yürürken memleketimizde neler oldu. Rumeli ve Makedonya muallimleri ne inkılaplar yaptılar... O mekteplerin hocaları fikri ve sosyal bir inkılap yaparken öte yandan dağlarda gezen çetelerin akıl yoldaşydı. ... Bizim köylerde elle yazılmış yazıları okuyamayan köy hocaları görev yaparken, kasabalarda milliyetten, Türklükten bahsi ayıp sayan daha yüksek derecede seviyesiz miskin muallimler yüksek tabakanın çocuklarını terbiye ederken Makedonya muallimleri daha kaba ve cahil olan Gayrimüslim köyleri insan yaptılar. Onlara seciye, fikir ve emel verdiler. Sonuç ne oldu? Bizim hocalar mağlup, onlarınki galip! Savaşı onlara kazandıran mektepleri, terbiyeleridir.”¹³⁰

İbrahim Hilmi'de yine bu felaketin nedenini eğitimsizlik ve yanlış eğitim anlayışı olduğunu şöyle açıklamaktadır: “Analarımızın koynundayken sanat ve ticaretten başka bir hisle büyüyen biz Osmanlı çocuklarının beşiklerinde işittiğimiz ninniler bile “paşa olacaksın, zabıt olacaksın yavrum” şeklinde bitmiyor mu?”¹³¹

Balkan yenilgisinin önemli sonuçlarından biri de Osmanlılık akımının iflas etmesi, İslamcılık akımının zayıflaması, buna karşılık Türkçülük akımının güçlenmesidir.¹³² Balkan savaşlarından sonra Türkçülük akımının güçlenmesi, eğitimin milli olması gerektiği konusunda Osmanlı aydınları arasında yaygın bir görüş olmasına neden olmuştur.

Savaşlar ve bu savaşların getirdiği ağır mağlubiyetler, özellikle Balkan Savaşlarında alınan yenilgiler bu dönemin müfredat programlarının şekillenmesinde etkili olmuştur denilebilir. İbtidai mekteplerde, çocukları savaşlara hazırlamak için, beden eğitimi, asker talimi ve nişan talimi derslerine ayrı bir önem verilmiştir. Bu derslerin işleniş şekli, ordunun yaptığı yönetmeliklere uygun olarak yapılmaktaydı.¹³³

e. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Politikaları :

Meşrutiyet'in mimarı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojik görüşleri çerçevesinde oluşturduğu eğitim politikaları ilköğretim müfredat programlarını önemli ölçüde etkilemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideologlarından olan Ziya Gökalp

---

¹³⁰ Akyüz, a.g.e., s.253

¹³¹ A.g.e., s.253

¹³² A.g.e., s.253

¹³³ Bkz: **Mekاتب-i İbtidaiye Ders Müfredatı-Bir İki Dershaneli Mekteplere Mahsus**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329, s.91-92.

ve Emrullah Efendi gibi aydınlar eğitimin niteliği konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Özellikle bu dönemde birkaç kez Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim politikalarının belirlenmesinde başat rol üstlenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ülke idaresine tamamen ele almasıyla eğitim politikalarının uygulanmasında hızlı bir döneme girilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908, 1909 ve 1910 yıllarında yaptığı kongrelerde eğitim konuları da görüşülmüş, 1913 yılı siyasi programında ilköğretim politikaları aşağıdaki şekilde belirlenmişti.

1. İbtidai ve rüştiyelerde eğitim ana dille yapılacak, ancak Türkçe öğretimi zorunlu olacaktır,
2. İlköğretim programı, ibtidai ve rüştiyeler birleştirilerek yapılacak,
3. Programlara her yörenin özelliklerini içeren, ziraat, ticaret ve sanat dersleri konacak,
4. İstanbul'da "Darullmuallimin-i Ali" kurulacak, vilayetlerdeki öğretmen okullarının sayısı artırılacak, bu okullarda dini ve bedeni eğitime önem verilecek,
5. İlk ve ortaöğretimde öğretmenlerin atanma, görevden alma ve ilerleme biçimlerini belirleyecek bir kanun tasarısı hazırlanacak,
6. Okul kitaplarının hazırlanması için bir komisyon kurulacak,
7. Köylerdeki özel ve cami okullarının idaresi için Evkaf Nezareti'nde bir "Maarif Şubesi" kurulması önerilecek.¹³⁴

İttihat Terakki Cemiyeti'nin eğitim görüşleri, 1908-1914 arasında oldukça geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Dönemin Maarif Nazırları, bir çoğu cemiyetin aktif üyeleri olmaları ve cemiyetin programındaki eğitim hedeflerini kendileri nin oluşturmalarıyla nedeniyle görev başında iken bunları gerçekleştirme imkanları bulmuşlardır.¹³⁵

1908 yılında siyasi iktidarı ele geçiren İttihat Terakki yönetimi, ideolojik olarak "İslamcı-Türkçülük", siyasi olarak "yarı monarşi" ve ekonomik olarak da "mili ekonomi" ilkelerini benimsemiş bir burjuva hareketi olarak tanımlanmaktadır.¹³⁶ Elbette ki kendisinden önceki iktidara göre daha farklı bir ideoloji benimseyen bu hareketin eğitim alanında da farklı bir politika izlemesi beklenir. Nitekim, bu dönemde eğitim alanında daha çok eğitim öğretimin niteliğini geliştirme ve değiştirme çalışmaları baş göstermiştir. Eğitimin niteliğini değiştirme işi, doğal

---

¹³⁴ Ergün, a.g.e., s.188.

¹³⁵ A.g.e., s.188.

¹³⁶ Feyyat Gökçe, **Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim**, Ankara, Eylül Kitap ve Yayınevi.,2000, s.221.

olarak, eğitim programlarının yeniden ele alınması ve değiştirilmesi işidir. Bu değişiklikte, devletin siyasi ideolojisini belirleyen İttihat Terakki Cemiyeti'nin ideolojik görüşleri etkili olmuştur.

İttihat Terakki Cemiyeti'nin ekonomi politikaları ise "Milli İktisat"tan yanadır. Bu, Müslüman-Türk girişimci bireyi yaratma idealiyle yakından ilgilidir. Bu çerçevede II. Meşrutiyet dönemi ilköğretim müfredat programları ve ders kitaplarında "teşebbüs-i şahsi" düşüncesi önemli rol oynamaktadır. 1915 tarihli Mekâtib-i İbtidaiyeye Mahsus Talimatname'de eğitim ve "teşebbüs-i şahsi" arasındaki ilişki çarpıcı bir şekilde şöyle ortaya konmuştur:

"...mektep terbiyesinde memuriyet ve tufeylilik yani başkalarının sırtından geçinmek fikirlerini ve temayüllerini nahv etmek; bunların yerine daima ticaretlere, ziraatlara merbut bir kalp yapmak, bu memleketi adeta yenilemektir. ...Bu iş mekteplerimizin yapacağı en büyük iştir."¹³⁷

II.Meşrutiyet döneminde, Osmanlılık ve Türkcülük temeline dayalı bir toplum yapısı ve milli ekonomiye dayalı iktisadi yapı bir çıkış noktası olarak görülmüştür. Öngörülen bu toplumsal ve iktisadi yapıyı ortaya çıkartmak için yetiştirilmek istenen vatandaş tipini belirlemede en önemli etken eğitimdi ve özellikle eğitim programlarıydı. Meşrutiyet'in eğitim yönetimi de, iktidara gelir gelmez eğitim programlarını ve diğer mevzuatı değiştirmek için çalışmalara başlamış, fakat bu süreç aşağıda da görüleceği gibi karmaşık ve uzun sürmüştür.

İkinci Meşrutiyet devrinde de milli eğitim işlerini yeniden düzenleme ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ni devrin ihtiyaçlarına uygun hale getirme çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Maarif Nazırı Emrullah Efendinin hazırladığı bu kanun projesi uzun süre tartışma konusu olmuştur.¹³⁸ Emrullah Efendi, bu dönemde belirli aralıklarla Maarif Nezaretinin başına geçmiş ve eğitimin niteliğini değiştirmek üzere hemen mevzuat çalışmalarını başlatmış, kendisinin ileri sürdüğü "Tuba Ağacı"* teorisinin aksine, eğitimde reform çalışmasını İlköğretim kademesinden

---

¹³⁷ Üstel, **a.g.e.**, s.88. Ayr. Bkz.: Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çev:Fatmagül Berktaş, 3.bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996. Bkz.:Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983,

¹³⁸ Osman Nuri Ergin,**Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1977, C.I-II, s.1302.

* Emrullah Efendi eğitim sistemini, cennetteki kökü yukarıda dalları aşağı doğru sallanan Tuba Ağacına benzetiyot ve eğitim reformuna bu ağacın dallarından yani yüksek öğrenimden başlamak gerektiğini savunuyordu. (Koçer, **a.g.e.**, s.170-171.) Bu düşüncesini şöyle gerekçelendirmeydi:"*İlim yukarıdan başlar. Fakat ben bu nazariyeyi söylediğim vakit mekâtib-i ibtidaiyeye ehemmiyet vermeyeceğim demedim. En ziyade oraya ehemmiyet vereceğim. Mekâtib-i ibtidaiye içindir ki ben yukarıdan başlıyorum. Evet, şecere-i marifet şecere-i Tuba gibidir, onun kökü yukarıdadır. Bugün*

başlatmıştır. İttihat Terakki Cemiyeti'nin eğitim politikalarında ilköğretim kademesinin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Özellikle yeni kanun çalışmaları, yeni okulların açılması ve müfredat programlarının yenilenmesi bunun bir göstergesidir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu dönemin eğitim politikalarındaki belirleyici rolü Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri tarafından hazırlanan bir raporda belirtilen "İttihat ve Terakki döneminin eğitim idarecileri suçludur. Çünkü eğitimi millileştirmiştir.." ¹³⁹ ifadeleriyle bir başka cepheden açıklanmıştır.

Genel olarak bu dönemin ilköğretim müfredat programlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen faktörler vardır. Meşrutiyet'in ilanı ile meydana gelen rejim değişikliği, iktidarı elinde tutan İttihat Terakki Cemiyeti'nin politikaları, önceki dönemlerde görülmemiş şekilde düşünce akımlarının etkinlik kazanması ve Balkan Savaşlarını bu faktörlerin başında sayabiliriz.

2. Programların Hazırlanış Süreçleri :

a. Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı :

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı, Geçici İlköğretim Yasası anlamına gelmektedir. Geçici olmakla birlikte bu kanun, o dönemin ibtidai mektep müfredat programlarını da belirlediği için burada hazırlanış sürecine değinmek gereği duyuyoruz. Dönemin ilköğretim programlarında yapılan düzenlemeler bu kanun çerçevesinde yapılmıştır.

Bu kanunun hangi bakan döneminde hazırlandığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, hazırlayanın Emrullah Efendi olduğu konusunda görüşler vardır. Bu konuda İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun şu sözleri bu olasılığı kuvvetlendirmektedir; "Türk Maarif Tarihinde bir Emrullah Efendi devri vardır...

---

tarih tedkik olunsun, bütüün fünun meydana konsun; acaba ilm-i beşer nasıl terakki etmiştir?"(Mustafa Ergun, "20 Yüzyıl Başlarında Türk Eğitiminin Amaçları Konusundaki Tartışmalara Mukayeseli Bir Bakış", a.y..) Emrullah Efendi eğitim problemlerinin temelinde nitelikli öğretmenin olmayışının yattığını, öğretmen yetiştirmek için yüksek öğretim kademesinde yapılacak reformun ilköğretimden daha öncelikli olduğunu vurguluyor. (Yurdagül Mehmedoğlu, **Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2001.s.120-121.), ayrıca ilköğretimin yaygınlaştırılmasının çok uzun bir zaman alacağını, yüksek öğrenimi geliştirmek için bu kadar beklemenin doğru olmayacağını, çünkü ülkenin yaşamak ve gelişmek için acilen iyi öğrenim görmüş insanlara ihtiyacı olduğunu savunuyordu. Fakat Emrullah Efendi bu düşüncesini gerçekleştiremeyerek eldeki imkanlar ölçüsünde ilköğretimin sistemleştirilmesine çalışmalar içinde yer almıştır.(Koçer, a.g.e., s.170-171.)

¹³⁹ Halil AYTEKİN, **İttihat ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1991, s.264.

Maarif Nazırı iken yaptığı kanun ve nizamname projeleri birer ilmi ve psikolojik şaheserdir.”¹⁴⁰

Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu, tasarısı 1909 yılında hazırlanarak Meclise, sonrasında 1910 yılında Maarif Encümenin incelemesine sunulmuş olduğu halde kanunlaştırılmamış 1912 yılına kadar sürüklenmiştir.¹⁴¹

1912 yılında Meclisin Maarif Encümeni Ankara mebusu Halil Halid'in başkanlığında toplanarak Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu'nu görüşmüş, Encümenin mazbatasını genel kurulda okunmadan meclis dağıtılmış ve çalışması boşa gitmiştir. Bir yıl sonra seçimler yenilenip mebuslar tekrar toplanınca yeni Maarif Encümeni bu kanun tasarısını tekrar görüşmeye başlayıp Meclisin Umumi Heyetine sunmuşsa da kanunlaştırılmasına imkan olmamıştır. Bunun sebebinin, Maarif Encümeni üyeleri arasındaki Hıristiyan olan Sivas mebusu Dikran Efendi, Arap milliyetçisi Marufurrasafi ve Cemilüzzehavi'nin muhalefeti nedeniyle olduğu bilinmektedir. Bunlardan Cemilüzzahavi imzasının altına “bazı fıkralarına muhalifim” kaydını koymuştur. Muhalefetin, Arap memleketlerindeki mekteplerde yapılması öngörülen Türkçe öğretimden kaynaklanmış olabileceği tahmin edilebilir.¹⁴²

Encümen, tasarı üzerinde uzun süre görüşmüş fakat önemli bir değişiklik yapmamıştır. Tasarıda “Tedrisattan beklenecek neticeyi, bugün hiçbir şey bilmeksizin körü körüne yürüyen bir çoğunluğun bastığı yeri görece kadar bilgiye sahip ve millete faydalı bir uzuv olmasını temin etmektir, biz köylüyü kendi köyüne raptedecek, diğer tabirle lokal kılacak bir tedrisat-ı ibtidaiyeye taraftar olmalıyız” ifadeleriyle eğitimdeki amaç ortaya konmaktadır.¹⁴³

Yine tasarıda, mahalli dille öğretime izin verilmekle birlikte zorunlu Türkçe öğrenimine değinilmekte, Osmanlı Hükümetinin resmi dili olan Türkçeyi her Osmanlı vatandaşının bu dili rahat kullanabilecek kadar öğrenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.¹⁴⁴

Bir türlü kanunlaştırılmayan tasarı muvakkat (geçici) kanun haline getirilerek uygulanmasını Sadaret'e teklif edilmiştir. Bu mesele hakkında Maarif Nazırı Şükrü Bey'in Sadarete yazdığı tezkerede özetle şu ifadeler yer almaktadır; “Son olarak uygulamaya konulan İdare-i Vilayat Kanunu Muvakkatının

---

¹⁴⁰ Ergin, a.g.e., s.1302.

¹⁴¹ A.g.e., s.1305.

¹⁴² A.g.e., s.1312.

¹⁴³ A.g.e., s.1312.

¹⁴⁴ A.g.e., s.1312.

maarifi ibtidaiye ile ilgili kısımlarının uygulanması için, ibtidaiye kanununun bir an evvel hazırlanıp, derslerin başlayacağı gelecek Eylül ayından itibaren uygulanması gereklidir...”¹⁴⁵

Maarif Nezareti'nin bu tezkeresi üç ay mecliste kaldıktan sonra 22 Eylül 1913 tarihli toplantıda bazı maddeleri “bittashih kaydiyle” sunulup, 101 maddeden oluşan bir muvakkat (geçici) kanun haline getirilmiştir.¹⁴⁶ Kanunun gerekçelerini gösteren kısmında konu özetle şöyle belirtilmektedir.

“Tedisat-ı İptidaiye Kanunu'nun, dört senelik gecikmeden sonra Maarife ait en esaslı bir teşebbüs olduğu için, Encümenimizce olduğu gibi, Heyeti Umumiyece de önemli bir değişikliğe gidilmeden kabul olunup çıkabilmesine imkan hazırlanacağını ümit etmekteyiz. .. Meşrute-i Osmaniye , milli hayatın önemli bir meselesi olan Tedrisat-ı İptidaiyeyi ihmal etmiş değildir. ...Kanun Layihasının tetkiki esnasında daima Maarif Nazırı da hazır bulunarak fikir teatisinde bulunmuştur. Tedrisat-ı İptidaiye hakkında encümenle hükümetimiz fikir birliği içindedir... Tedrisatı ibtidaiyeden beklenen netice, milletin fertlerinin hem kendilerine hem vatana faydaları olarak yetiştirilmeleridir. Tedrisatı taliye ve tedrisatı aliye görmek isteyenler tedrisatı ibtidaiyeden geçeceklerdir. Fakat, her tedrisatı ibtidaiye görenin orta ve yüksek tahsil görmesi , hem maddeten mümkün değil hem de hiç zorunlu değildir. Biz köylü çocuklarını okuturken onların, köyünden ve köylülüğünden çıkmaması gerektiği kanaatindeyiz. Bu mesele , Batı milletlerinde tatbikatı ve neticesi görülmüş bir konudur. Fransa'da tahsili ibtidainin tahsili tali ve tahsili aliye yönlendirek şekilde uygulandığı bir dönem olmuş, fakat sonuçta, köylerdeki kız ve erkek çocuklarının şehirlere hücum ettiği görülerek ve bunun bir tehlike olduğu düşünülerek önünü almak için gerekli tedbirler alınmıştır. Bizim de tedrisatı ibtidaiyeden asıl amacımız, daha çok pratik, aydın ve yerinde kalan millet fertleri yetiştirmektir. Tedrisatı İptidaiye Layihai Kanuniyesinde gerek hükümet gerekse encümenince takip olunan gaye işte bundan ibarettir.”¹⁴⁷

Tedisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkatı, ilköğretimi bütün yönleriyle ele almakta ve yeni bir düzenleme getirmektedir. Kanunun, ilköğretimle ilgili iki önemli yanı vardır. Birisi, “tahsili ibtidainin mecburiyeti”, yani ilköğretim zorunluluğu, diğeri de “tahsili ibtidainin meccaniyeti”, yani, ilköğretimin parasız olmasıdır. Bu kanunla devlet, ilköğretimi bütünüyle üstlenmiş ve bütün vatandaşlarına bu eğitimi verme zorunluluğunu hissetmiştir. Kanunu hazırlayan Emrullah Efendi “Tedisat-ı İptidai Kanunu Esbabı Mücibe Layihısından” adlı makalesinde bu durumu şöyle izah eder:

---

¹⁴⁵ A.g.e., s.1314.

¹⁴⁶ A.g.e., s.1302.

¹⁴⁷ A.g.e., s.1308.

“Mektep çocuklarıdır. Masraflarıyla hükümet ve memleket mükelleftir... Zamanımızda kimse inkara cesaret edemez ki, ..., bir milletin ikbal ve istikbalini, vatanın selametini tahkim etmek için birinci şart efrad-ı milletin talim ve tedrisidir. Hükümeti meşrute bu hakikati itiraf etmek mecburiyetindedir. İstibdat-ı hükümetle cehalet-i halk birbirinin zahiridir. Meşrutiyet’le münevveriyet ise birbirinden ayrılamaz”¹⁴⁸

Emrullah Efendi, makalesinde, ilköğretim zorunluluğunun başta Fransa olmak üzere bir çok Avrupa ülkelerinde uygulandığını belirterek, bu uygulamanın, Meşrutiyet devrimiyle yakından ilgili olduğunu, Meşrutiyet’le ilköğretimin zorunlu ve parasız olması arasında yakın bir bağ olduğunu, ülkenin “selameti ve refahı” için bunun gerekli olduğunu vurgulamaktadır.¹⁴⁹

Emrullah Efendi zamanında Meclise sunulan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu’nun hazırlık çalışmaları kendisinden önceki dönemde başlamıştı. Ancak yeni Bakan, Meclis’e sunduğu tasarıyı tamamen yeni baştan ele almış, Fransa ilköğretim sisteminin ve yasasının hemen hemen Osmanlı ülkesine ve Türkçeye bir uyarlamasını yapmıştır.¹⁵⁰

b. Eğitimcilerin Programla İlgili Görüş ve Önerileri :

II.Meşrutiyet’in ilanından sonra Osmanlı eğitimcileri bu alanda etkili olmaya başlamışlardır. Eğitim alanında yayınlanan bir çok yayın yeni eğitim anlayışının ülkede yerleşmesini sağlamıştır. Bu alanda en etkili eğitimciler, Emrullah Efendi, Muallim Cevdet, Satı Bey, Sabri Cemil, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Ethem Nejat gibi isimlerdir. Eğitimciler, görüşlerini, kendi eserlerinin yanı sıra Terbiye Mecmuası ve Tedrisat Mecmuası gibi birçok dergide dile getirme imkanı bulmaktadırlar.

(1) Emrullah Efendi :

Dönemin eğitime ilişkin yayınları arasında en önemlilerinden biri Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası’dır. Maarif Nezareti tarafından çıkartılan bu dergi Emrullah Efendinin çabalarıyla yayın hayatına başlanmıştır. Emrullah Efendi bu derginin yönetimini kendisiyle eğitim konularında tartışmalar yürütecek olan Satı Bey’e vermiştir.¹⁵¹ Bu dergide eğitim bilimine yönelik teorik makalelerin yanı sıra öğretmenlere rehber olacak çok sayıda “ders numuneleri” yayınlanmıştır. Bu

¹⁴⁸ Emrullah Efendi, “Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Esbabı Mücibesi Layihısından”, **Mülkiye**, No:23, 1326, s. 44-45.

¹⁴⁹ **A.g.e.**, s.44-46.

¹⁵⁰ Mustafa Ergün, “Emrullah Efendi-Hayati-Görüşleri-Çalışmaları”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XXX. No:1-2,1979-1982. s.34

¹⁵¹ Mustafa Ergün, “Satı Bey Hayati ve Türk Eğitimine Katkıları”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1987, No:1, s.4-19.

yayınlar incelendiğinde II.Meşrutiyet döneminde eğitim bilimlerindeki gelişme daha iyi anlaşılmaktadır.¹⁵²

Bu dönemde eğitimle ilgili bir çok farklı görüş ileri sürülmekle beraber, Emrullah Efendi'nin ileri sürdüğü "Tuba Ağacı" görüşü etrafında Satı Bey'le sürdürülen tartışma en ilginç olanıdır. Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi Emrullah Efendi'nin eğitimde reformunda yüksek öğretimden başlanması gerektiği görüşü nedeniyle karşılık Satı Bey, onu pedagoji bilmeyen biri olarak tanımlıyor ve eğitim reformunun ilköğretimden başlaması gerektiğini savunuyordu.¹⁵³

Eğitim üzerine yapılan bu tartışmalar ve bu alandaki yayınların artışı bu dönemde eğitim biliminin geliştiğinin göstergesidir. Ortaya sürülen görüşlerin temelinde meşruti rejimin gerektirdiği eğitimde yenileşmenin nasıl yapılacağıydı. Zira dile getirilen görüşlerin birçoğunda eğitimle "Meşrutiyet" rejimi arasında bağ kuruluyor ve buradan yola çıkarak eğitimin niteliği hakkında yorumlar yapılıyordu.

II.Meşrutiyet döneminde, modern merkezi devletin kurulması ve bu devletin "vatandaş"larının yaratılmasında "okul"a özellikle de ilkokula tanınan rolde, III.Cumhuriyet Fransa'sı örnek alınmıştır. Mevzuat çalışmalarında Fransa örneğinden hareket eden devrin Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi, "Devletin, kendi siyasi görüşlerini çocuğa öğretme ve çocuğun da bunları öğrenme hakkı" olduğunu savunmaktadır.¹⁵⁴

Dönemin başlarında, Maarif Nazırı Emrullah Efendi, "bu asrın mekatib-i ibtidaiye asrı" olduğunu ve Avrupa ülkelerinde devletin ilköğretimi eline aldığını belirterek Osmanlı'da da devletin ilköğretimi tamamen eline alması gerektiğini belirtmektedir. Meşruti bir rejimde eğitimin hürriyetçi olması gerektiğini savunan Emrullah Efendi'nin ilköğretim müfredat programıyla ilgili düşünceleri şöyledir: Eğitim vatan menfaatlerine ve din hükümlerine uygun olmalıdır. Öğrenciler, ahlaki ve dini eğitimin yanı sıra, bireysel ve medeni hayat savaşında yararlı olacak uygulamalı bilgilerle donatılarak yetiştirilmelidir. İlköğretim programı, "çocuk tabiatı ve ilm-i terbiye nazariyelerine" uygun olarak, çocuğun zihinsel, duygusal ve ahlaki durumlarına dayanmalı, doğallıktan çıkmamalıdır. İlköğretimde, matematik, fen, din ve ahlak, müzik, sağlık, spor, coğrafya, hukuki, sosyal ve iktisadi bilgiler öğretilmelidir. Genel olarak bütün okullarda ders programları şu esaslara

---

¹⁵² Bkz: **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Bütün Sayılar.

¹⁵³ **A.y.**, s.4-19.

¹⁵⁴ Üstel, **a.g.e.**, s.23-24.

dayanmalıdır: Özellikle dini ve ahlaki öğretime, Osmanlılık eğitimine önem vermek, faydalı bilgiler vermek, askeri talim yaptırmak.¹⁵⁵

Emrullah Efendiye göre ibtidai mekteplerin amacı şudur: "Herkesin bilmeye, edinmeye mecbur olduğu yekün malumattır ki bir taraftan zihni kuvvetlerin mütevazın bir surette küşayışını temin edecek esasları koyar, orta tedrisata hazırlar, diğer taraftan ameli hayatta maişet teminine hizmet eden sınaî mesleklerin mevkufl olduğu malumat başlangıçlarını, sınaat usulünü telkin eyler"¹⁵⁶

Görüldüğü gibi, Emrullah Efendi, Tanzimat döneminin ilköğretim anlayışından oldukça ileri bir anlayışla, ilköğretim programlarına din öğretiminin yanı sıra bilgi ve beceri derslerinin de eklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu dönemde hazırlanacak olan 1913 Müfredat programlarında Emrullah Efendi'nin bu önerilerinin bir çoğunun hayatiyet kazandığı görülecektir. Bu açıdan Emrullah Efendi, II. Meşrutiyet dönemi ilköğretim müfredat programlarının şekillenişinde en önemli eğitimcilerdendir.

Emrullah Efendi, 1910 yılında Meclis-i Mebusan'a sunduğu ve Fransa örneğinden hareketle ilköğretimin düzenlenmesinin devletin temel görevi olduğunu savunduğu kanun tasarısında ibtidai mektepler için şu dersleri öngörmüştü: "Malumat-ı Diniye, Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye ve Kanuniye, Osmanlı Coğrafyası ve Umumi Coğrafya, Osmanlı Tarihi ve Umumi Tarih, Malumat-ı Fenniye ve Tatbikatı, Köy İktisadı ve Hıfzısıhhası, Cimnastik, El İşleri ve Dikiş."¹⁵⁷

Emrullah Efendi, 7-13 yaş arasındaki çocuklara verilmesini önerdiği bu dersler arasındaki Osmanlı Tarihi, Osmanlı Coğrafyası ve Malumat-ı Medeniye derslerinin programda yer almasının gerekçelerini ise özetle şöyle açıklamaktadır:

"Millet zaman ve mekanda imtidat ve tevessü etmiş (süreklilik kazanmış ve genişlemiş) tarihi ve coğrafi bir mevcut, muntazam siyasi bir heyettir. Bu heyetin geçmiş bir hayatı, yaşadığı bir memleketi vardır. Millet bunları bilmelidir. Bunun için tarih ve coğrafya ilk tahsil programına bihakkın dahil olmalıdır. Kezalik milletin kanunları, hükümeti, iktisadi hayatı ve bu iktisadi hayatı idare eden kanunları vardır. İlkmektepe bunlar hakkında da bazı malumat vermek lazımdır."¹⁵⁸

Tezimizin birinci bölümünde de bahsettiğimiz gibi modern bir devlet olmanın gerektirdiği yeni "vatandaşlar"ı yetiştirmenin, bu dönemde yapılan yeniliklerin

---

¹⁵⁵ Ergün, II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri, a.g.e., s.50.

¹⁵⁶ Atuf, a.g.e., s.45-46.

¹⁵⁷ Üstel, a.g.e., s.38-39.

¹⁵⁸ A.g.e., s.38-39.

başlıca amacı olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin başlarında ortak bir Osmanlılık kimliği oluşturularak milli birliğin sağlanması düşüncesi ilköğretim programlarına Osmanlı Tarihi, Osmanlı Coğrafyası ve Malumat-ı Medeniye derslerinin eklenmesi şeklinde kendini göstermiştir.

(2) Satı Bey :

Satı Bey eğitimin amacını şöyle açıklamaktadır: “Eğitim, bir insanın bütün yeti ve yeteneklerini, gerek kendinin ve gerekse başkasının mutluluğunu sağlayacak şekilde geliştirmelidir.” Bu tanımla Satı Bey, bireysel yeti ve yeteneklere önem vererek, eğitimi, kendinden öncekilerin yaptığı gibi salt dini eğitim olarak ele almamıştır.¹⁵⁹

Eğitimin genel niteliği konusunda bireyci bir bakış açısına sahip olmasına rağmen Satı Bey’in ilköğretim okullarının amacı konusunda farklı düşündüğü görülmektedir. Satı Bey, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra ibtidai mektep programlarında yapılan en önemli değişikliğin Tarih dersi olduğunu belirttiği makalesinde, ibtidai mekteplerin asıl amacının öğretim değil eğitim olduğunu, öncelikle “vatan”, “millet” ve “meşrutiyet” bilinci verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bilincin verilebilmesi için de her konunun “milli” ve “vatani” bakış açısıyla gösterilmesi gerekmektedir. Bu noktada Tarih dersini en önemli araç olarak görmektedir.¹⁶⁰

Yine Satı Bey’in önemle üzerinde durduğu diğer bir ders de Malumat-ı Medeniye dersidir. Bu dersin alelade bir ders olmadığını belirten Satı Bey, bu dersin programda “Terbiye-i Vataniye” konularını kapsayacak şekilde ele alındığını ve bu dersin çocukların millete, vatana karşı sevgiyle bağlanması sağlayacak şekilde işlenmesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁶¹ Satı Bey’e göre, Meşrutiyet Devriminin meyvelerini verebilmesi için ibtidai mekteplerdeki bu ders önem vermek gerekmektedir. “Hukuk”, “hürriyet”, “musavat”, “hak”, “kanun” gibi soyut kavramların çocuklara kavratılması gerekmektedir.¹⁶² Gerek Satı Bey’in gerek diğer eğitimciler makalelerinde bu derse büyük ağırlık vermişlerdir. Satı Bey’in önerdiği “her şeye milli ve vatani bir nokta-i nazardan bakılması” fikri Cumhuriyet döneminde de aynen benimsenmiştir.¹⁶³

---

¹⁵⁹ Binbaşoğlu, **a.g.e.**, s.80-81.

¹⁶⁰ Satı Bey, “Tarih Tedrisatının Usulü Esasatı”, a.y.

¹⁶¹ Satı Bey, “Terbiye-i Ahlakiye ve Vataniye”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Nisan 1326, C:1, No:3, s.67-78.

¹⁶² Satı Bey, “Malumat-ı Medeniye Dersleri”, s.231.

¹⁶³ Bkz: s.113.

Satı Bey müfredat programlarıyla ilgili okul programlarında ilmi ve fenni derslere yer verilmesi gerektiğini savunur. Ona göre “fen öğretimine önem vermedikçe , siyasi, sosyal ve fikri eğitimimizi sağlayamayız; zirai ve sınai gelişimimizi de sağlayamayız. Fen programlarını ihmal büyük hatadır. Avrupa programlarının tarihi gelişimine ve bu günkü durumlarına bakarak ihtiyacımıza göre bir program düzenlemeli; bazı dersleri almalı, bazılarını koymalı ve genelde ders saatlerini yeniden gözden geçirmeliyiz.”¹⁶⁴

Satı Bey’in üzerinde durduğu konulardan biri de eğitim sistemindeki ezbercilik anlayışıdır. Ona göre, eğitimimizin en müzmin hastalığı ezberciliktir. Satı Bey bu durumu şöyle dile getirmektedir: “ezbercilik okullarımızda bir illet gibidir, dersler birbirini nakzettirmektedir, anlatılanların çoğu, çocukların anlamayacağı şeylerdir; soyut şeyler anlatılmaktadır, dil sade değildir; hiçbir fikir vermeyen boş kelimeler kullanılmaktadır”¹⁶⁵

(3) Nafi Atuf :

Daha öncede belirttiğimiz gibi, dönemin eğitimcileri arasında, Meşrutiyet’le birlikte Osmanlı’nın modern bir devlet olma sürecine girildiği ve eğitiminde devlet-vatandaş ilişkisi çerçevesinde ele alınması yaygın bir görüştür. Bu bağlamda, dönemin diğer bir eğitimcisi Nafi Atuf, devlet-çocuk ilişkisi hakkındaki görüşlerini özetle şöyle dile getirmektedir: 19. asrın tartışma konusu “çocuk, devlete mi, yoksa aileye mi aittir? Devlet, çocuğun hukukunu ve menfaatleri korumak ve herkesin bu hukuka uyması için onu ailenin elinden alarak kendi velayeti altına almak istemektedir.”¹⁶⁶

Nafi Atuf’un ifadeleriyle devlet, çocuğu kendi kontrolüne alarak ona kendi öngördüğü toplum düzeni içinde edinmesi gereken bilgi ve becerileri kazandırmak istemektedir. Bu bağlamda, Meşrutiyet döneminde, “Malumat-ı Medeniye” (bugünkü Vatandaşlık Bilgileri) dersi ibtidai mektep müfredat programlarına eklenmiştir.¹⁶⁷

(4) Muallim Cevdet :

Muallim Cevdet’te, diğer birçok eğitimci gibi, çocuklara “Osmanlılık” ve “Türklük” bilincinin aşılmasında Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye derslerinin

---

¹⁶⁴ Ergün, “Satı Bey: Hayatı ve Türk Eğitimine Hizmetleri”, s.4-19.

¹⁶⁵ Satı Bey, “Usul-ü takrir ve usul-ü tekşif.” **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**. Ağustos1326. C:1, No:7, s.59-69

¹⁶⁶ Atuf, **a.g.e.**, s.47.

¹⁶⁷ Üstel, **a.g.e.**, s.23-24.

önemine işaret etmekte, aynı zamanda bu bilincin aşılmasında sadece bu dersten değil diğer derslerden de sırası geldikçe yararlanılması gerektiğini belirtmektedir. Muallim Cevdet bu dersin müfredatıyla ilgili yazdığı bir makalede şunları söylemektedir:

“Çocuklarımızın Türk ve Müslüman olduklarını iyi hissettirmeliyiz. Bir Türkün şeref ve saadeti Türklüğünü, Müslümanlığını tanıması, kendi gibi Müslüman ve hayrheva vatan olan Arap, Kürt, Laz anasırı ve aynı topraklarda yaşayan, aynı padişaha tabi olan, aynı hükümete vergi veren ve bu memlekete merbutiyetini fiilen isbat eden anasırı gayri müslimeyi, ırzıyla, canıyla muhterem bilmesiyle kaim olabileceğini anlatınız.”¹⁶⁸

Muallim Cevdet makalesinde, II.Abdulhamit dönemi eğitim anlayışının çocukları memur olmaya ve az çalışarak karın doyurmaya özendirdiğini belirterek ibtidai mekteplerde çocuklara sanayi, ziraat ve ticarete karşı olumlu bir bilinç uyandırmak gerektiğini vurgulamaktadır. Muallim Cevdet, okullarda çocuklara bir takım medeni düşünce kabiliyetleri kazandırılması gerektiğini belirterek çocukların “önceden tahmin etme”, “yaptıkları ve yapacakları şeylerin sonunu düşünme” ve “önceden hazırlanmayı” öğrenmesi gerektiğini belirtmektedir. “Türkün akli sonradan gelir”, “bugünkü tavuk yarınki kazdan evladır” gibi özdeyişlere atıfta bulunan Muallim Cevdet öğretmenlere şöyle seslenmektedir:

“Çalışalım ki Türkün akli evvelden gelmeye başlasın, yarınki kazı bu günkü tavuğa tercih edecek adamlar yetiştirelim. Sonunu düşünmeyen adamların, ailelerin, milletlerin ahvalini çocuklarınızın sinine sınıfına göre ... musahabelerinizde tekrar ve teşrih ediniz.”¹⁶⁹

(5) Ömer Seyfettin :

Bu dönemde, özellikle Balkan Savaşlarıyla birlikte okullarda Türklük bilinci aşılması gerektiği konusunda birçok aydın görüş bildirmiştir. Ömer Seyfettin, Türklük bilincinin okullarda nasıl verileceği konusunda önerilerini “Mektep Çocuklarında Türklük Mefkuresi” adlı eserinde “Bir çocuk Türk milliyetperveri nasıl olur?” şeklinde bir soruya cevabında Türk çocuğunda bulunması gereken özellikleri sıralayarak okullarda yapılacak eğitim de çerçevesini çizmektedir. Ömer Seyfettin’ e göre bir Türk çocuğu, okulda aşağıdaki kazanımları edinmelidir:

1. Konuştuğu Türkçeyi sever. Özellikle İstanbul Türkçesini.
2. Dini gibi milletini de sever. Türklüğü savunur, Türk milletinin dünyadaki bütün milletlerden üstün olduğunu bilir. Hangi milletten olursa olsun

¹⁶⁸ Mim. Cevdet, “Mekاتب-i İbtidaiye Ahlak ve Malumat-ı Medeniye Dersleri Programı Etrafında”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Mayıs 1329, C.IV, No:25, s.264-266.

¹⁶⁹ **A.g.e.**, s.263.

Türkçe konuşan, Türk milletine karışmış olan diğer unsurları kan kardeşi olarak görürü.

3. Her fırsatta Türklüğü över. Türk tarihini, Türk kahramanlarını, Türk bilim adamlarını anar.
4. En büyük kahramanların ve en büyük bilim adamlarının Türklerden çıktığını bilir. Türklüğe hizmet etmeyi amaç edinir.¹⁷⁰

(6) İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) :

İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) dönemin diğer bir eğitimcisidir. 1910 yılında Maarif Nezareti tarafından Avrupa'ya eğitim ve el işleri dersleri hakkında araştırma yapmak üzere gönderildi. Fransa, Almanya, İngiltere, İsviçre gibi ülkelerde incelemelerde bulundu. Programların bilgi yüklü olmamasını ve ezberciliğe yönelmemesini, eğitimde amacın "milleti" ve "vatani" için fedakarlıkta bulunabilecek bilinçli nesiller yetiştirmek olduğunu savunduğu görüşleri şöyledir: "Bir adam ki hem kendinin hem de memleketinin menfaatlerini anlar, bu menfaatleri istihsal için, bu menfaatleri müdafaa için nefsinde kuvvet, emel, sebat duyar. İşte velev ki malumatı az olsun böyle bir adam, hayata hazırlanmış bir adamdır. Bu hazırlığı verecek şey terbiyedir."¹⁷¹

Baltacıoğlu, ibtidai mekteplerin amaçlarını sıralarken "çocuğu hayata hazırlama" konusu üzerinde önemle durmakta ve bu okullardaki eğitimden beklenen amaçları aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

1. Bütün dersler , Türk çocuklarının keşif, icat, bir araya getirme ve uygulama yeteneklerini geliştirmelidir.
2. Eğitim milli olmalıdır ve bu milli eğitim mutlaka Türk tarihinden beslenmelidir.
3. Eğitim bireyci olmalıdır. Yani, bireyciliği geliştiren ve birey hukukunu koruyan bir eğitim anlayışlı hakim olmalıdır.
4. Eğitim, çocuğun sanatsal yeteneklerini geliştirmelidir.
5. Eğitim dünyevi olmalıdır.¹⁷²

Baltacıoğlu, II.Meşrutiyet dönemi hazırlanan müfredat programlarına katkısı olan bir eğitimcidir. Avrupa'daki programlardan esinlenerek, El İşleri, Resim, Dikiş Nakış gibi uygulamalı derslerin müfredat programına girmesinde payı vardır.

¹⁷⁰ Cüneyd Okay, **Meşrutiyet Çocukları**, İstanbul, Bordo Yayınları, 2000, s.37-38.

¹⁷¹ **A.g.e.**, s.77.

¹⁷² Ergün, II.Meşrutiyet Devri Eğitim ..., **a.g.e.** s.76-78. Ayr. Bkz: Ergin, **a.g.e.**, s.1178-1180.

Baltacıoğlu, bu dönemde, “El İşlerinin Usu-ü Tedrisi” adlı önemli bir de eser yayınlamıştır.¹⁷³

(7) Sabri Cemil :

Sabri Cemil (Aykut), 1910 tarihli “Ameli Fenn-i Tedris” adlı öğretmenlere rehber mahiyetindeki eserinde, ibtidai mekteplerin “vatandaş eğitimi”yle ilgili amaçları hakkında görüşlerini şöyle belirtmektedir:

“İnsanları tefrik (ayırarak) değil, bilakis takrib eden (yaklaştıran) vezaide ısrar etmelidir ki bilahire büyük birer vatandaş oldukları zaman efkar-ı hususiye dolayısıyla ayrılırlar da, yine birçok mesail-i hayatiyede hemfikir olsunlar; vatan, millet, hükümet menfaatinde cümlesi yekdil ve yekvucut olsunlar....

Hele, Meşrutiyet’i meşruamızın tamamıyla kökleşmesi, semerat-ı nafia (faydalı verimler) vermesi için bütün vatandaşlara bu malumatın verilmesi elzem olduğu meydandadır. Bizim gibi kendi kendine idare olunan bir memlekette ancak ibtidai mektebine devam eden vatandaşlardan kısm-ı aziminin vezaif-i siyasiye ve içtimaiyelerinde cahil kalmaları nasıl tecviz olunabilir.

Devr-i istibdatta “vatan” kelimesi ağza alınamazdı ki muhabbeti vataniye telkinine çalışılsın..... Artık bundan böyle Türkiye’nin çocukları yalnız memleketlerini değil, memleketlerinin Kanun-i Esasi’ni de sevmeyi öğreneceklerdir.”¹⁷⁴

Sabri Cemil Bey, ilköğretimde Türkçe ve uygulamalı derslerin ağırlık merkezi olmasını ve din eğitiminin çocuğun seviyesine uygun olarak verilmesi gerektiğini savunmakta, “Bir an evvel hatim indirsin diye mini mini çocukları henüz anlayamayacağı şeyler altında” ezmenin çocuğun öğrenme isteğini kırmaktan başka işe yaramayacağı vurgulamıştır.¹⁷⁵

Sabri Cemil Bey’e göre ilköğretim okullarının müfredat programının ruhu “Türkiye’yi gözünde ve kalbinde büyüterek çocuğa vatan muhabbetini, vazife aşkını, fedakarlık hissini telkin eylemektir”.¹⁷⁶

(8) Ethem Nejat :

Ethem Nejat, Jöntürkler içinde rejim karşıtı çalışmalara katılmış, II.Meşrutiyet’in ilanıyla yurda dönerek bu dönemde, Eskişehir Maarif Müdürlüğü ve Manastır Darulmuallimin Müdürlüğü gibi önemli görevlerde bulunmuştur. 1912 yılında çıkardığı “Terbiyevi Yeni Fikir” dergisi dönemin önemli eğitim

¹⁷³ H.Raşit Öymen, “Türk İlköğretiminin Cumhuriyet Öncesi Durumu”, **Eğitim Hareketleri**, 1973, C:19, No:216-217, s.7-8.

¹⁷⁴ Üstel, **a.g.e.**, s.42-43.

¹⁷⁵ Ergün, **a.g.e.**, s.86.

¹⁷⁶ **A.g.e.**, s.86.

yayınlardan. Derginin logosunun altında “milli terbiyeye çalışır ve mekteplerde ziraat gayesi güder aylık mecmua” ifadesiyle eğitim görüşlerini özetlemektedir.¹⁷⁷

Ona göre, Osmanlı toplumu ziraatla kalkınacaktır. İngiltere nasıl sanayi, Macaristan ziraat, İskandinav ülkeleri denizci ülkesi ise Osmanlı da ziraat ülkesidir. Toplumun yapısını oluşturan çiftçi, “terakki ve tekamülü” elde ettiği zaman büyük ilerlemelere ve büyük sanayiye o zaman kavuşulacaktır. Bundan dolayı ibtidai mekteplerde ziraat mutlaka okutulmalı, öğretmenler ise bu konuda eğitilmelidir. Zira mevcut öğretmenler öğrencisine “Çalış be çocuk, çalışmasan baban gibi çiftçi olursun!” diyen bir zihniyete sahiptir.¹⁷⁸

Bu görüşleriyle Ethem Nejat, çocukları “memur” zihniyetiyle değil “teşebbüs-ü şahsi” zihniyetiyle yetiştirmek gerektiğini ortaya koymaktadır. Ethem Nejat, “Teşebbüs-ü Şahsi”nin İslam diniyle de örtüştüğünü savunmaktadır. Bu görüşünü Kur’an-ı Kerim’de “Leyse lil-insani.....” yani “insan her şeyi kendi çalışma ve gayretinden beklemeli” ayetiyle desteklemektedir.¹⁷⁹

Ethem Nejat’ın önemle üzerinde durduğu konulardan biri de çocukların sağlık ve beden eğitimidir. Resmi ve özel bütün ibtidai mekteplerde “Terbiye-i Bedeniye ve Akeriyye” derslerinin zorunlu olmasını ve bu derslerden geçemeyenlerin sınıfta kalmasını savunmaktadır. Beden ve askeri eğitim konusunda daha da ileri giderek, çocukların daha okuldayken asker olarak, kin ve intikam duygularıyla yetiştirilmesini savunmaktadır. Bu sayede “Türk gibi kuvvetli” sözüne layık olarak yetişecek ve son zamanlarda Avrupalıların “Zavallı Türk değil mi?” diye baktıkları Türk milleti okullarda verilecek bedeni ve askeri eğitimle yeniden eski gücüne kavuşacaktır.¹⁸⁰

Ethem Nejat’a göre eğitimin amacı; çocukları çağın gereklerine göre büyük bir serbestlikle ve özel olarak hazırlamaktır. Özellikle Balkan Savaşları’ndan sonra, hemen hemen bütün eğitimciler gibi Ethem Nejat ta eğitimin çocuklara milli bilinç vermesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre ilköğretimde güdülmesi gereken amaçlar şunlardır:

1. Çocukların düşünme kabiliyetini geliştirmek,
2. Milli bilinç kazandırmak,
3. Bilgiden çok becerilerini geliştirmek,
4. Ziraatı ve köy halkını modernleştirecek beceriler kazandırmak,

---

¹⁷⁷ Ethem Nejat, **Türklük Nedir ve Terbiye Yolları**, Haz: Faruk Öztürk, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2001. s.9.

¹⁷⁸ **A.g.e.**, s.53-57.

¹⁷⁹ **A.g.e.**, s.49-53.

¹⁸⁰ **A.g.e.**, s.43-45.

5. Memurluk düşüncesine son verip serbest girişimciliği kazandırmak.
6. Bedeni ve askeri eğitime önem vermek.¹⁸¹

Görüldüğü gibi, farklı düşünce akımlarının temsilcileri olmakla birlikte birçok eğitimci ilköğretimin amaçları konusunda önemli ortak noktalarda birleşmektedirler. Bu ortak noktalar, geleneksel eğitim anlayışından farklı olarak modern toplumun ihtiyaçları olan “vatan ve millet sevgisi”, “serbest girişimcilik”, “eşitlik” gibi kavramlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Eğitimcilerin ortaya koyduğu bu görüş ve öneriler bu dönemin müfredat programlarının şekillenmesini etkilemiştir. Zira, bu görüşleri savunanlar arasında eğitim politikalarının belirlenmesinde yetki sahibi olmuş ve eğitimin çeşitli kademelerinde görev almış eğitimciler vardır.

c. Programların Hazırlanması :

Bu dönemdeki mevzuat çalışmaları, dönemin başlarında başlamış olmasına rağmen Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu'nun hemen çıkartılamaması sebebiyle düzenli bir süreç takip etmemiştir. Ancak, ilk yıllardan itibaren müfredatı değiştirme çabaları sürdürülmüştür. Program geliştirme çalışmaları , Emrullah Efendi'nin 1910 yılında bakanlığa gelmesinin hemen sonrasında başlamıştır. Emrullah Efendi, programların değiştirilmesi ve okunacak ders kitaplarının değiştirilmesi için bir komisyon oluşturulmuş, bu komisyon, 2 Temmuz 1910'da ilk toplantısını yapmış ancak çalışmalar sonuçsuz kalmıştır.

Emrullah Efendi'nin müfredat programında yer almasını istediği bu dersler 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nda yer almıştır. Kanun, bu suretle ibtidai mekteplerin müfredat programının ana çerçevesi olan amaçları ve bu amaçlara ulaşmak için gereken dersleri tespit etmiş olmaktadır. Kanun tarafından tespit edilen bu dersler şunlardır: Kur'an-ı Kerim, Malumat-ı Diniye, Kıraat ve Hat, Lisan-ı Osmani, Coğrafya, Hesab ve Hendese, Tarih, Dürüs-ü Eşya, Malumat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Hıfzıssıha, Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye, El İşleri ve Resim, Gına (İlahi ve manzumeler), Terbiye-i Bedeniye ve mektep oyunları Talim-i Askeri (erkek talebeler için), İdare-i Beytiye ve Dikiş İşleri (kız talebeler için) .¹⁸²

Görüldüğü gibi, dersler çeşitlilik yönüyle zenginleşmiştir. II.Meşrutiyet öncesinde olmayıp bu programda yer alan bir çok ders vardır. Zira, II. Meşrutiyet öncesinde, ilköğretim düzeyin önemli ölçüde din eğitimi yapılmaktaydı. Bu dönemde ise, yukarıda da görüldüğü gibi, çocuğu hayata hazırlayacak olan bir çok ders

---

¹⁸¹ A.g.e., s.43-57.

eklenmiştir. Bunlar arasında, Malumat-ı Medeniye, El İşleri, Malumat-ı Tabiiye ve Terbiye-i Bedeniye ve Musiki gibi dersler sayılabilir.

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatı çıkartıldıktan sonra, bu kanunun çerçevesini çizdiği ilköğretim okullarının müfredat programları da hemen ardından, değişik okul tiplerine göre hızla çıkartıldı.¹⁸³ Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu-ı Muvakkatı'nın en dikkati çeken yanı, zorunlu ilköğretimin süresini uzatmasıydı. Kanun, ibtidai mektepleri ve rüşdiyeleri birleştirerek öğrenim süresini altı yıl olarak belirliyordu. Bundan dolayı ilköğretim programlarının, üç, dört, beş ve altı dersaneli okullar için yeniden düzenlenmesi gerekiyordu.¹⁸⁴

1912 yılında Maarif Nazırı Said Bey'in girişimleriyle program geliştirme konusunda ilk somut adım atılmıştır. Bu çalışmaların ilk sonuçları, bir ve iki derslikli okullar için 1913'de yayınlandı. Bu, gayet geniş bir programdı ve kanuni eksiklikleri elden geldiğince doldurmaya çalışıyordu. Ders süresi 40 dakika olarak belirlenmiş, dersler öğleden önce ve öğleden sonra okutulmalarına göre iki gruba ayrılmıştı. Erkek okulları için hazırlanan program, kızların durumları dikkate alınarak kız okullarında da okutulabilecekti.¹⁸⁵

Bir ve iki dersaneli ibtidai mektepler için hazırlanan program itibar gördüğü için zaman kaybetmeden dört, beş ve altı dersaneli ibtidai mektepler için program hazırlama çalışmaları başlatılmıştır.¹⁸⁶ Şükrü Bey'in Maarif Nazırlığı dönemine, 1913 yılının ikinci yarısında Darulmuallimin öğretmenlerinden oluşan bu komisyonun beş ay çalışarak 1913 yılında hazırladığı bu program 1914 yılında yürürlüğe girebildi. Bu program için, "Avrupa'nın en genç okullarıyla yarışacak derecede", "Şimdiye kadar hazırlananların en mükemmeli" şeklinde yorumlar yapılıyordu.¹⁸⁷

3. İbtidai Mektepler Müfredat Programı:

a. Amaçlar:

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'na göre İbtidai mekteplerin amacı şudur: "İbtidai mektepler; çocukların, bir sureti mütevazinede güşayış ezhanını temin edecek esasları vazeden ve herkese lazım olan malumata müktesep olan mekteplerdir."¹⁸⁸

---

¹⁸² **Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı**, İstanbul, Matba-i Amire, 1329, s.7-8

¹⁸³ Ergün, **a.g.e.**, s.204-205.

¹⁸⁴ **A.g.e.**, s.199.

¹⁸⁵ Aytekin, **a.g.e.**, s.81.

¹⁸⁶ **A.g.e.**, s.81.

¹⁸⁷ Ergün, **a.g.e.**, s.204-205.

¹⁸⁸ **Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı**, s.4.

Görüldüğü gibi, kanun, ibtidai mekteplerin tanımı özetle şöyle yapıyor: İbtidai mektepler, çocukların kavrayışlarını, zeka açıklıkları temin edecek ve herkes için gerekli temel bilgileri verecek okullardır. Yani çocuklara “temel eğitimi” verecek olan ibtidai mektepler, modern anlamda “ilköğretim” kavramı doğrultusunda tanımlanmaktadır. Kanunun bu tanımından da anlaşılacağı gibi, II. Meşrutiyet öncesindeki daha çok “din eksenli” mahalle mektebi anlayışından çıkarak, çocuklara hayat için gerekli temel eğitimi verecek olan “ilköğretim okulları” anlayışı benimsenmektedir.

İbtidai mekteplerin özel amacıysa, Tedrisat-ı İbtidaiyye-i Umumiye Talimatnamesi'nde şöyle belirtilmiştir:

“İbtidai mekteplerin amacı, 23 Eylül 1329 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı'nda belirtilen, zorunlu eğitime tabi olan çocuklara hayat için en çok lazım olan bilgileri vermek, dindar ve yurtsever, gayretli ve çalışkan birer insan olarak yetiştirmektir. İbtidai mektepler eğitim ve öğretim konusunda görevini iyi ifa ederse ülke fikri, ahlaki ve iktisadi yönüyle gittikçe yükselir. Bu sayede din ve millet hususunda kimliğini korumaya muvafık olur.”¹⁸⁹

Talimatnamedeki bu özel amaçlar programlara iki şekilde yansımıştır. Birincisi, zorunlu öğrenim çağındaki çocukların bedence ve ruhça sağlam olmasını temin edecek şekilde hayat için gerekli olan bilgileri vererek, onları karakterli, gayretli ve milli onur sahibi birer vatandaş olarak yetiştirmek, ikincisi, hayat için gerekli olan, zirai, ticari ve sanayi alanında temel becerileri kazandırmaktır.¹⁹⁰

b. Türkçe Öğrenimi Zorunluluğu :

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı, 26. maddesinde “Devletçe lisanı mahalliyle tedrisat icrasına müsaade olunan mektebi ibtidaiye-i umumiyede Türkçe lisanının tedrisi ve tahsili mecburidir” ibaresiyle anadille eğitime izin verilmiş, ancak yine aynı madde gereğince bütün okullarda Türkçe öğrenimi zorunluluğu getirilmiştir.¹⁹¹

c. Programlarda Uygulamalı Derslere Ağırlık Verilmesi:

İbtidai mekteplerde gerçek manada uygulamalı derslere yer verilmesi 1913 ve 1914 yıllarında hazırlanan müfredat programlarıyla olmuştur. Uygulamalı derslere programlarda yer verilmesinin nedeni olarak, ilköğretimi bitiren öğrencilerin

---

¹⁸⁹ Aytakin, **a.g.e.**, s.46-47.

¹⁹⁰ **A.g.e.**, s.46-47.

¹⁹¹ **Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı**, s.8.

hepsinin orta öğrenime devam etmeyecekleri ve meslek edinmek için çalıştırılmak durumunda oldukları gösteriliyordu. Programlarda yer verilen uygulamalı dersler şunlardı; Ziraat, El İşleri, Eşya Dersleri, Resim, Gına, Terbiye-i Bedeniye, Oyun ve Nişan Talimi gibi dersler.¹⁹² Bu derslerin müfredata girmesinde Satı Bey'in ve İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)'nun önemli katkıları olmuştur.¹⁹³

Savaşlarla ve mağlubiyetlerle geçen II.Meşrutiyet döneminde İbtidai mekteplerdeki Endaht dersleri ve asker talimi uygulamaları, çocukları savaşa hazırlamak için ordunun resmi nişan talimatnamesinden alınarak şekillendirilen müfredat programına göre yapılmaktaydı. Programda bu derslere önem verilmiş, ayrıntılı bir şekilde nasıl uygulanacağı açıklanmıştır.¹⁹⁴ İbtidai mekteplerde askerliğe hazırlık dersleri Fransa örneğinden alınmış bir uygulamadır. Fransa'da Sedan savaşında alınan askeri yenilgi sonunda okullara askerliğe hazırlık ve jimnastik dersleri konulmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecine girdiği, sıcak savaş koşullarının yaşandığı bir dönemde ibtidai okullarda gerek asker talimi derslerinde gerekse diğer derslerde askerliğe karşı olumlu bir tutum kazandırmak adına böyle bir uygulamaya gidilmiştir.¹⁹⁵

d. Programlara Yabancı Dil Dersi Konması :

Osmanlı toprakları üzerinde, İngiliz, Fransız, Alman, Amerikan, Rus, Avusturya ve İtalyan okulları vardı. Bu okullar yabancı dil ağırlıklı eğitim yaptıklarından ve eğitim öğretim seviyeleri daha kaliteli olduğundan dolayı aileler tarafından ilgi çekiyordu. Aileler çocuklarını, iyi bir eğitim alması, yabancı dil öğrenmesi ve bu sayede gelecekte iyi bir statü kazanması için bu okullara gönderiyorlardı.¹⁹⁶

II. Meşrutiyet döneminde milliyetçilik anlayışının getirdiği yapıyla, iktidar, Türk çocuklarının yabancı okullarda değil de Türk okullarında okumasını istemekteydi. Bundan dolayı Maarif Nezareti bütün okullara olmasa da, numune ibtidailerine yabancı dil olarak Fransızca dersini koyarak, yabancı okullara olan ilginin azalarak Türk ailelerin çocuklarını Türk okullarına göndermelerini amaç edinmiştir.¹⁹⁷

Numune İbtidailerinde Fransızca dersi, birinci sınıf hariç diğer bütün sınıflarda altışar saat olmak üzere toplam otuz ders saati yer aldı. Fransızca dersinin

---

¹⁹² Aytakin, **a.g.e.**, s.77-78

¹⁹³ Öymen, "Türk İlköğretiminin Cumhuriyetten Önce Durumu", **a.g.e.**, s.8.

¹⁹⁴ **Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı-Bir İki Dershaneli Mekteplere Mahsus**,1329, s.91-92.

¹⁹⁵ Üstel, **a.g.e.**, s.86-87.

¹⁹⁶ Aytakin, **a.g.e.**, s.79

¹⁹⁷ **A.g.e.**, s.79

numune ibtidaiileri programına konması tamamen siyasi bir karar olduğu için, bu karar mecliste sık sık eleştirilere ve tartışmalara sebep olmuştur. Fakat bütün tartışmalara rağmen uygulama devam etmiş ve numune mekteplerinin sayısı da kısa sürede artmıştır. 1915(1331) yılı itibariyle numune mekteplerinin tüm ülkedeki sayısı 26'ya ulaşmıştı.¹⁹⁸

Tablo 1.6 : İki Muallimli ve İki Dershaneli İbtidai Mekteplerin Ders Cetveli :

Dersler	Devre-i Evvel		Devre-i Mutavassıt		Devre-i Ali	
	1	2	1	2	1	2
Elifba- Eczaı Şerife	3	3	-	-	-	-
Kur'an-ı Kerim ve Dini Malumat	3	3	5	5	5	5
Musehabat-ı Ahlakıye	3	3	Kıraat Dersleri Arasında			
Kıraat	3	3	3	3	3	3
İmla	1	1	Kıraat Dersleri Arasında			
Ezber (Tarihi Temsiller)	1	1	Kıraat Dersleri Arasında			
Yazı	1	1	Kıraat Dersleri Arasında			
Sarf	-	-	1	1	1	1
Tahrir	-	-	1	1	1	1
Tarih	-	1	1	1	1	1
Coğrafya	-	1	1	1	1	1
Hesab, Hendese	2	3	2	2	3	3
Eşya Dersleri ve Ziraat	4	4	3	3	3	3
Resim	2	2	Vazife Şeklinde		Vazife Şeklinde	
El İşleri	2	2	Vazife Şeklinde		Vazife Şeklinde	
Terbiye-i Bedeniye	Sabah ve Akşam Tatillerinden Evvel Mümaresatı Bedeniye ve Asker Talimi					
Oyun	Her Teneffüste ve Terbiyevi Tenzihler Esnasında					
Nişan Talimi	Mümaresatı Bedeniye Arasında					
Gına	Sabahları ve Öğlenden Sonra Sınıfa Girerken Salı ve Perşembe Günleri Mektepten Çıkarken					

(Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı-Bir İki Dershaneli Mekteplere Mahsus, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329, s.100-101)

¹⁹⁸ A.g.e., s.79

Tablo 1.7 : Altı muallimli ve Altı Dershaneli İbtidai Mekteplerin Ders Cetveli:

Dersler	Devre-i Evvel		Devre-i Mutavassıt		Devre-i Ali	
	1	2	1	2	1	2
Elifba- Eczayi Şerife	6	-	-	-	-	-
Kur'an-ı Kerim ve Dini Malumat	1	4	4	4	3	3
Musehabat-ı Ahlakıye Medeniye ve Tarihiye	3	2	2	1	1	1
Kıraat	3	3	2	2	2	2
İmla		1	1	1	1	1
Ezber	1	1	1	1	1	1
Yazı			1	1	1	1
Sarf ve Nahiv		2	2	1	1	1
Tahrir		1	1	2	2	2
Tarih		2	2	2	2	2
Coğrafya		1	1	2	2	2
Hesab	4	3	2	2	2	2
Hendese			1	1	1	1
Eşya Dersleri	4	2	2	2	2	2
Ziraat	2	2	2	2	2	2
El İşleri	2	2	2	2	2	2
Resim	1	1	1	1	1	1
Musiki	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye (Asker Talimi, Oyun, Nişan)	2	2	2	2	2	2
Toplam	30	30	30	30	30	30

(Mekاتب-i İbtidaiye Ders Müfredatı-Altı,Beş, Dört, Üç Dershaneli Mekteplere Mahsus, İstanbul, Matbaai Amire, 1330.

e. Programla İlgili Görüşler:

Bu müfredat programı için o güne kadar yapılanların en iyisi gibi yorumların yanı sıra bazı eleştiriler de yapılmıyor değildi. Nafi Atuf, programın bazı eksik yönleriyle ilgili şunları belirtmektedir;

“... Muallim bu müfredatla çocukların zihnini hercü mercü etmemelidir. $\frac{3}{4}$ ile $\frac{7}{8}$ i cem edemeyen ibtidai son sınıf talebesini sırf müfredatta vardır diye faiz, iskonto meseleleriyle meşgul etmekte hiçbir fayda yoktur.... Muallim oradaki mevaddı çocuklara okutmak için programı bir kitap telakki ederse şüphesiz program pek muzır bir şey olur. Program fikri inzibatı için muallimin elinde bir rehber olursa müfidir.

Mesela “ikiyüze kadar adetler üzerine talad ve terkim gösterilecektir.” Denildiği halde aynı sınıf için “üç dört haneli adetlerin bir iki haneli adetlere taksimi” denilmesi gibi bazı noksanlarıyla beraber...bu müfredat üzerinde,,memleketin ihtiyacına göre daha çok oynanabilir.”¹⁹⁹

Bu dönemde Maarif Nazırlığı görevinde en uzun süre kalan Şükrü Bey, 1917 yılında, okul programlarının amaçlarıyla ilgili olarak Hilmi Efendi tarafından yöneltilen bir soruya ibtidai mekteplerde amaçlarını şöyle açıklamaktadır:

“Eğer programlar tetkik edilirse, Nezaretin hangi gayeye istihdaf ettiği görülür. Memekete her manasıyla adam yetiştirmek gayesi programlarımızda birinci düşündüğümüz nokta oldu.... Dinine merbut, vatanını sever, milliyetini tanır, ... bir vahdeti siyasiye veren milliyetini hisseder. Yani vazifeşinast, münevver bir vatanperver olacak çocuklar yetiştirmek istiyoruz.”²⁰⁰

Şükrü Bey’in ifadelerinden de anlaşılacağı gibi bu dönemde ilköğretim politikaları, Türk milletini okuduğunun bilincinde, aynı zamanda dindar, itaatkar, ve vatandaşlar yetiştirmeye dönük olarak düzenlenmiştir. Bu tip bir nesil yetiştirmek, dönemin özellikleriyle doğrudan alakalıdır. Zira, bu dönemde ardı ardına gelen savaşlar, mağlubiyetler ve bunların getirdiği bir ümitsizlik ortamında “fedakar, milliyetçi, vatansever” insanlara ihtiyaç vardır.

İsmail Hakkı Batacioğlu, II.Meşrutiyet dönemi eğitimini; “uslu, hafızası kuvvetli, dersini iyi ezberlemiş insanlar yetiştiriyor”, “mektepe islah etmeyi program değiştirmek sanıyoruz” şeklinde eleştirileriyle eğitim reformunun program değiştirerek yapılamayacağı düşüncesini savunmuştur.²⁰¹

Bu dönemde yaşamış eğitimcilerimizden olan Baltacioğlu, ibtidai mektep programlarını özetle şöyle eleştirmektedir: Okullarımızın eksigi mükemmel ve muntazam programların yapılmayışı değildir. Yapılan bu altı senelik müfredat programı (1914 programı) mevcut durumu göstermekten daha çok amaçlanan durumu göstermektedir. Realiteden çok uzaktır. Programlar basit, faydalı ve uygulanabilir olmalıdır.²⁰²

Baltacioğlu bu dönemdeki eğitime bakışı da eleştirmektedir. Eğitime gücünün üzerinde rol biçildiğini belirten Baltacioğlu’nun eğitim siyasetiyle ilgili eleştirileri şöyledir:

---

¹⁹⁹ Nafi Atuf, “Maarifimiz Hakkında 4”, **Türk Yurdu**, Ekim 1916, C.V, No:116, s.177.

²⁰⁰ Nevzat Ayas, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim-Kuruluşlar ve Tarihçeler**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1948, s.197.

²⁰¹ Ergün, **a.g.e.**, s.75-76.

²⁰² Ergin, **a.g.e.**, s.1179.

“İbtidai mektep her ihtiyaca hizmet edemez.... Bu müesseseler bir dinin bir asrın hadimi olagelmışlerdir. “Almanlara 1871 muvaffakiyetini kazandıran ibtidai mektepleridir” demek nasıl yanlışsa, “Türkiyeyi kurtaracak olan ibtidai mektepleridir” demek o kadar yanlıştır. .... Hulasa ibtidai mekteplerimizi öldüren “fanteziyeciliktir”.”²⁰³

Bu son eleştiriler, II.Meşrutiyet döneminin ilköğretim politikalarını özetlemektedir. Bu dönemde ilköğretim müfredat programları modernleşme sürecine girmiş olmakla beraber uygulanabilir olmaktan uzaktı. Bu durum, uygulama alanında birçok sıkıntıları beraberinde getirecektir.

4. Uygulama Alanında Yapılanlar :

a. Genel Uygulamalar :

İbtidai mekteplerde haftalık tatil günü Cuma günüydü. Haftanın diğer 6 günü 08.00 - 16 .00 saatleri arasında öğretim yapılıyordu. Ayrıca 12 yaşına basıp ta öğrenimi yeterli görülen ve mazereti okul idaresi tarafından kabul edilen öğrenciler günde için iki saat ders yapılıyordu.Öğle sonu 15.50 – 16.00 arası ise atış ve talim derslerine ayrılmıştı.²⁰⁴

Okulların açılış ve kapanış tarihlerini belirlemek, 42 haftalık öğretim süresine uymak şartıyla, Tedrisat-ı İbtidaiye Meclislerine bırakılmıştır. Okulların açılış tarihleri bölge ve vilayet şartlarına bağlı olarak değişmekle beraber genel olarak Ekim ayı başıyla Kasım ayının ortalarına kadar değişen bir aralıkta yapılıyordu.²⁰⁵

---

²⁰³ A.g.e., s.1179.

²⁰⁴ Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı-Bir İki Dershaneli Mekteplere Mahsus,, s.1.

²⁰⁵ Aytekin, a.g.e., s.54.

Tablo 1.8 : İbtidai Mektepler Ders Dağıtım Çizelgesi :

<u>Öğleden önce :</u>	<u>Öğleden sonra :</u>
Alfabe ve Ecza-i Şerife	El işleri
Kur'an-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye	Ziraat
Musehabat-ı Ahlakiye	Resim
Kıraat	Musiki
Lisan-ı Osmani	Yazı
Tarih	İmla
Coğrafya	Ezber
Eşya dersleri	Terbiye-i Bedeniye ve Sıhhiye
Hesab ve Hendese	

(Halil Aytekin, **İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınevi, 1991, s.55)

Programda belirtilen, İbtidai mekteplerde bulundurulması gereken eşyalardan bazıları şunlardır:

- Osmanlı bayrağı.
- Besmele-i Şerife (Cel-i hat ile yazılmış matbu)
- Ahlaki ve içtimai ayet ve hadis levhaları. (Tercümesiyle birlikte)
- Padişahım Çok Yaşa levhası ve padişahın tasviri.
- Osmanlı padişahlarının tasvirlerini gösteren levha.
- Milli Şarkı ve Milli Marş
- Osmanlı haritası.²⁰⁶

Okullarda 42 hafta ders, 10 hafta da yaz tatili yapılyordu. Resmi tatil ise Cuma günüydü. Diğer tatiller ise şunlardır:

- On Temmuz tatili : 2 gün (Meşrutiyet yıl dönümü)
- Kandil günleri : 1 gün
- Hıdırellez tatili : 2 gün
- Dini bayram tatilleri : 7 gün (toplam)
- Cülus ve Veladet-i Padişah günleri : 2 gün
- Rabiülevvelin 13.günü : 1 gün
- Ara tatil günleri Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri tarafından belirlenirdi.²⁰⁷

²⁰⁶ A.g.e., s.55.

²⁰⁷ A.g.e., s.56.

10 Temmuz bayramıyla “cülus ve veladet-i padişah” (padişahın tahta çıkış ve doğum yıldönümleri) günleri okullarda özel törenler yapılır, vatani ve milli şarkılar söylenirdi. Ayrıca tatil günlerinde okulun büyük bayrağı direğe çekilirdi²⁰⁸.

10 Temmuz törenlerinde meşruti rejimin faziletleri anlatılır, vatan ve millet sevgisini içeren şarkılar ve marşlar söylenirdi. Hızırzade Rüşdü tarafından kaleme alınan marşta eski rejimin kötülenmesi ve yeni rejimin benimsetilmesi yolunda yapılan uygulamalara örnek olması açısından önemlidir. Marşın yazarı, grup halinde okunan bu marşın okunurken öğrencilerin “takdirkar ve müteşekkir” bir tavır takınmalarını önermektedir.

“İleri Marş! Ne Güzel Marş!

On Temmuz üçyüzyirmidört

Tarihi kıymettardır

On Temmuz üçyüzyirmidört

Reşk aver-i asardır.

Osmanlıyız, çok şanlıyız,

Pek muhteşem unvanlıyız.

Gayet temiz vicdanlıyız,

Zira ki biz Osmanlıyız.

Arş ileri! Arş ileri!

Osmanlılar dönmez geri!

İleri arş!

Ne güzel marş!

On Temmuz üçyüzyirmidört,

Mesud eden bizi.

On Temmuz üçyüzyirmidört,

Parlattı pek atimizi.

....

Hürriyete dildadeyiz,

Her hileden azadeyiz.

Bir kavm-i fevkaladeyiz.

...

İmha-yı istibdat için,

Bez-i hayat ettik o gün,

Maksat tealidir bütün.

Mevla muvaffak eylesin.”²⁰⁹

---

²⁰⁸ A.g.e., s.56.

²⁰⁹ Cüneyd Okay, **Meşrutiyet Çocukları**, İstanbul, Bordo Yayınları, 2000, s.20.

Mektepliler Bayramı, Çocuklar Bayramı, Ağaç Bayramı ve İdman Bayramı gibi diğer törensel uygulamalar II.Meşrutiyet döneminin diğer uygulamalarıdır. Bu uygulamalar Cumhuriyet dönemine temel oluşturması açısından önemlidir. Çünkü, Cumhuriyet döneminde de bu tür bayramlar farklı isimlerle uygulanmaya devam edilmiştir. Cumhuriyet döneminde yaratılmaya çalışılan “Cumhuriyet Çocuğu” nun köklerinin “Meşrutiyet Çocuğu”na uzandığını göstermesi bakımından bu uygulamalar ilginçtir.²¹⁰

b. Öğretmen Yetiştirme :

Osmanlı’da ilköğretime öğretmen yetiştirme kurumu ilk defa 1868 yılında, “Darulmuallimin-i Sıbyan” adıyla kurulmuştur. Yine aynı yıl açılan “Darulmualliminii Aliye”nin sıbyan kısmında ilkokul öğretmeni yetiştiriliyordu.²¹¹ 1914 yılına gelindiğinde, bir ara sayıları 38’e kadar çıkan öğretmen okullarından ancak 22’si açıktı. Bu okullar şu illerdeydi: İstanbul, Erzurum, Bitlis, Van, Yemen, Basra, Edirne, Adana, Ankara, Aydın, Bağdat, Beyrut, Halep, Bursa, Diyarbakır, Şam, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Memuretulaziz ve Musul. Bu azalmanın sebebi bazı okulların çeşitli sebeplerle kapatılması ve Balkan bozgununda toprakların önemli bir kısmının kaybedilmesidir.²¹² II. Meşrutiyet döneminde, bu okulların programları, değişen ibtidai mektepler programına göre tekrar değiştirildi.²¹³

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Muvakkatı, öğretmenleri, “ehliyetnameli muallim muavinleri” ve “Darulmuallimin-i İbtidaiye mezunu muallimler” olarak iki kısma ayırıyordu;²¹⁴

Ehliyetnameliler, açılacak bir özel sınavda başarılı olan kişilere “Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisleri”ince verilen “ehliyetname”lerle göreve başlıyorlardı. Bu ehliyetnamelerin üç yıl geçerliliği vardı. Bu öğretmenler üç yıl sonunda ya Darulmuallimin derslerinden sınava girecek ya da ehliyetnameleri ellerinden alınacaktı.²¹⁵ Kanun öğretmenlere çok aşırı derecede yükleniyordu. Bir öğretmenin günde en az 10 saat ders vermesi gerekiyordu. Bu bakımdan kanun o zaman da aşırı bulunmuş, kanunun hazırlanışında uygulanabilirlik şartına dikkat edilmediği belirtilmişti.²¹⁶

---

²¹⁰ A.g.e., s.69-71.

²¹¹ Ergün, a.g.e., s.313.

²¹² A.g.e., s.318.

²¹³ A.g.e., s.183.

²¹⁴ Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı, s.12.

²¹⁵ A.y.

²¹⁶ Ergün, a.g.e., s.204.

Osmanlı eğitim kurumlarında her kaynaktan öğretmen vardı. Her kademedeki okullardan mezun olanlar, hatta okul yüzü görmemiş olanlar bile öğretmen olabiliyorlardı. Öğretmenler mesleğe girdikten sonra Meclis-i Maarif tarafından yapılan terfi ve terakki sınavına tabi tutularak meslekte yükselbiliyorlardı. İkinci Meşrutiyet'in öğretmen sorununa getirdiği ilk yenilik, bu terfi sınavını Darulmuallimin Öğretmenler Kurulu'na yaptırmış olmasıdır. Emrullah Efendi "memurdan muallim olmaz" görüşünü savunması nedeniyle bu memur muallimlere karşı bir temizlik (tenkiset) hareketi başlatmıştı. Emrullah Efendi, öğretmenlerdeki seviye düşüklüğünün sebebinin memur öğretmenler olduğu gerekçesiyle, 1910 yılında Meclis- Ayan'da ehil olmayan bazı öğretmenleri görevden alarak yerlerine yenilerini alacağını belirtiyordu. Bu doğrultuda bazı öğretmenlerin görevlerine son verildi ve bu öğretmenler memurluğa geçtiler. Fakat Emrullah Efendi, bunların yerine daha iyilerini bulmak bir yana, onların dengini bile bulamadı. Emrullah Efendi, ilköğretim için, 70.000 öğretmene ihtiyaç olduğunu, para olsa bile bu ihtiyacın %1'ini bile bulamayacağını belirtiyordu.²¹⁷

Tablo 1.9 :Okul ve Mezuniyet Durumlarına Göre Öğretmen Sayıları (1913-1914):

OKUL	ÖĞRETMEN					
	Resmi İbtidai Mektep Sayısı	Öğretmen Okulu Mezunu (Darulmuallimin-Darulmuallimat)	Sultani ve İdadi Mezunu	Ehliyetnameli	Diğer Okul Mezunları ve Bilinmeyenler	Toplam
	4.486	2.554	476	1.950	3.185	8.165

(Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim İstatistikleri**, Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü, 2000,s.170)

Tablo 1.10 : 1913 Bütün Resmi-Özel İbtidai Mektepler Öğretmen Durumu:

OKUL			ÖĞRETMEN				
			Resmi İbtidai		Özel İbtidai		Toplam
Resmi	Özel	Toplam	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	
4.522	7.498	12.020	7.038	1.232	5.818	2.150	16.238

(Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim İstatistikleri**, Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü, 2000,s.180)

²¹⁷ A.g.e., s.313.

Dönemin öğretmenleriyle ilgili olarak süreli yayınlarda gerek eleştirel gerekse rehberlik etme mahiyetinde sık sık yazılar yayınlanmaktaydı. Türk Yurdu dergisinde Müessesat-ı İlmiye-i Vakfiye Müfettişi unvanıyla yazan Nafi Atuf, “Maarifimiz Hakkında” başlıklı yazısında dönemin öğretmen durumunu şöyle anlatmaktadır:

“Mektep denilince muallim, talebe, program ve vasat talim ve terbiyenin heyet-i mecmuası anlaşılır. Bu dört unsurun hali sabıkını izaha çalışacağım. Muallim, hem kemmiyeti hem keyfiyeti ayrı ayrı düşünülecek meseledir. Eski devirlerde muallimlerin keyfiyeti hemen hiç nazar-ı dikkate alınmazdı. .. okumayı yazmayı biraz becerebilen herkes muallim olurdu. 1327’de darulmuallimlerin devre-i tahsiliyesi üç seneye iblağ olduğu gibi terbiyye-i meslekiyyede ehemmiyet verilmiştir. 1329 Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı muallimliği bir meslek haline sokmak istemiştir. Darulmualliminlerde öğrenim süresi dört sene, darulmuallimatlarda beş senedir. Mevcut ibtidai muallimlerin ekseriyeti ehliyetnameli muallimler teşkil eder. Bilhassa kız mekteplerimizde darulmuallimat mezunu bulmak pek güçtür. Fakat .. verilen konferanslar, tatbikat dersleri ile malumat verilmekte olduğu gibi usul-i talim de öğretilmektedir. Maarif Nezareti bir çok derslerin de usul- tedrisleri hakkında risaleler neşretti”.²¹⁸

Nafi Atuf, Maarif Nezaretinin 1334 ihşaiyat mecmuasına dayanarak öğretmenleriyle ilgili istatistiki verilere yer vermektedir. Bu bilgilere göre, bütün ilkokulların toplamı 10.786 dır, bu okullarda toplam 14.649 öğretmen çalışmaktadır. Öğretmenlerin miktarı ve okulların adedi mukayese edilince neredeyse bir okul başına bir öğretmen düşmektedir. Aynı dönemlerde Prusya’da ilkokul öğretmenlerinin sayısı 103.000 civarındadır. Atuf, bu rakamları vererek aradaki büyük farka dikkat çekmektedir. Yine, bayan öğretmenlerin Osmanlı’da çok az bir oranı teşkil ettiğini Amerika’daki bayan öğretmenlerin genel oranının 1/3 olduğu söyleyerek, ülkemizdeki bayan öğretmen oranının çok az olduğuna işaret etmektedir. Öğretmenlerin ülke genelinde dağılımında da büyük farklar vardır. Nüfusuna oranla öğretmen sayısı en fazla olan iller, Edirne, Aydın, Bilecik, Isparta, Adana, Harput’dur.²¹⁹

Nafi Atuf, 1913 ‘ten sonra öğretmenlik mesleğinin gelişiminden ve öğretmen olmayıp ehliyetnameyle çalışanların da hizmet içi eğitimle kalitelerinin yükseltildiğinden bahsettikten sonra, öğretmenlerin sadece “öğretim”le yükümlü olmadığını, aynı zamanda “eğitim”le de yükümlü olduklarını, mevcut durumda öğretmenlerin “eğitim” yapamadıklarını belirterek bunun çözümünü için bir teklifte

²¹⁸ Nafi Atuf, “Maarifimiz Hakkında” **Türk Yurdu**, Mayıs 1916, C.V, No:110, s.94-95.

²¹⁹ **A.g.e.**, s.96

bulunmaktadır. Bu teklif dönemin ilkokullarında henüz uygulanmayan, bugünkü anlamıyla “Sınıf Öğretmeni” dediğimiz öğretmen tipidir. Nafi Atuf bu konudaki görüşlerini şöyle belirtmiştir: “Muallimler aynı zamanda terbiye ile de mükelleftirler. .... Bu esasın layıkıyla tatbik olunabilmesi için sınıf muallimliği ve mürebbiliği usulünün tatbik edilmesi lazımdır. Bir çok mektepler bilhassa numune mektepleri dersleri grup grup ayırarak ihtisas muallimleri yetiştirmek istediği için muallimlerin emr-i terbiye ile uğraşmaları o kadar mümkün olmuyor. Halbuki ibtidailerde talim yalnız bir gayeye masruftur, terbiye-i umumiyenin bir cüz’ü olabilmek.”²²⁰

İbtidai mekteplerdeki diğer önemli bir gelişmenin de öğrencilere verilen cezalar ve öğretmen öğrenci ilişkilerinde gerçekleştiğini şu ifadeleriyle belirtilmektedir: “Muallimler talebeye karşı daha az şedid ve serttir. Cismani işkencelerin envainı görmüyoruz. Sırıklar , falakalar kalktı. Muallim çocukta da yaşayan bir şahsiyetin, bir izzet-i nefsin mevcut olduğunu teslim ediyor. Muallim ile talebe arasındaki müthiş uçurum epey doldu. Bütün bütün kapanması için terbiyeyi telkin ile mükellef müesseselerin daha fazla faaliyette bulunması icap ediyor.”²²¹

Yine aynı makalede Nafi Atuf, eğitimin milli olması gerçeğine de temas etmekte, bu noktada öğretmenlerin fonksiyonlarının önemine dikkat çekerek, Balkan Savaşlarının öğretmenleri milliyetçiliğe daha fazla yaklaştırdığını belirtmektedir:

“Fitche, milli terbiyeyi: “Bütün vatandaşlardan aynı menafi ile yaşayan bir vücut teşkil etmektir” diye izah etmiştir. 1331 yılına milli terbiye yılı diyememekle beraber harbin muallimlerimizi talim ve terbiyede milliyete daha ziyade yaklaştırdığını söyleyebilirim. Bir çok muallimler çocuklara bir milliyete, bir vatana mensup olduklarını anlatmanın lazım olduğunu idrake başladılar. Geçen sene Anadolumuzun büyük bir şehrinde ibtidai mekteplerini gezmiştik. Çocukların ancak yüzde beşi milletini biliyordu. Çoğu millet yerine dinini yahut doğduğu memleketi söylüyordu. Payitahtı bilmeyen mekteplere de rastladık .Çocukları milliyet, vatan, din vahdeti etrafında toplamak lazımdır. ...mektep bayramlarının milli terbiyeye büyük faydaları dokundu.”²²²

Sonuç olarak, II.Meşrutiyet döneminde öğretmen yetiştirme konusunda önemli bir gelişme olmamış, öğretmenlerin pedagojik seviyeleri mevcut müfredat programlarda belirtilen amaçları gerçekleştirebilecek düzeye ulaşamamıştır. Bununla birlikte, öğretmenlerin ulaşabileceği Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası gibi birçok eğitim yayını vardır. Bu yayınlarda öğretmenlere rehberlik niteliğinde ve

---

²²⁰ A.g.e., s.95.

²²¹ A.g.e., s.95.

²²² A.g.e., s.95.

onların işlerini kolaylaştıracak birçok makale ve ders örnekleri vardır. Bunları, dönemin öğretmen niteliğiyle ilgili bir gelişme olarak belirtebiliriz.

c. Ders Kitapları :

İlköğretim alanında yapılanlar ve yapılmayanlar sık sık mecliste gündeme geliyor ve tartışmalara sebep oluyordu. Yine bunlardan birinde Tedrisat- I İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı eleştiriliyor, bu kanunun öngördüğü müfredat gereği yeni kitaplar yazdırılmadığı ve okulların kitapsız kaldığı iddialarına karşılık Maarif Nazırı Şükrü Bey kürsüye gelerek bunlara verdiği cevapta ders kitapları meselesi hakkında özetle şunları söylüyordu :

“Tedrisatı ibtidaiye hakkında yaptığımız işlerden biri de programlara muvafık kitaplar vücuda getirmektir. Bu konu bazı yerler mevzubahs olunuyor. Mektepler kitapsız kalmış deniliyor. Halbuki bunlar inceleme yapılmadan yapılan değerlendirmelerdir. ... bizim yaptığımız programlara uygun olarak kitap yazdırmak için öğretmenler haricinde uzman kişileri teşvik ettik. İbtidai mektepler için 35 kitap yazdırmak gerekirken biz bunların 30'unu yazdırdık, beşi de daha önce yazılmış kitaplardan takip edilmektedir. ..”²²³

Dönemin Maarif Nazırı Şükrü Bey'in beyanatından anlaşıldığı gibi yeni müfredat programı çerçevesinde ibtidai mektepler için gerekli kitapların neredeyse tamamı yenilenmiş, bu suretle ibtidai mektepler için 30 kitap yazdırılmıştır.

Özellikle rejim sorunlarının duyarlılığa neden olduğu dönemlerde, bir ideoloji oluşturma aracı olarak okul ve dolayısıyla ders kitapları büyük önem kazanmaktadır. 1908 II. Meşrutiyet'in ilanı ile meydana gelen rejim değişikliği, beraberinde yeni bir meşrutiyetin yaratılması sürecini de getirmiştir. Buna paralel olarak İttihat Terakki Yönetimi, iktidarlarıyla birlikte okulları sıkı bir denetim altına almayı ve yönlendirmeyi amaç edinmiştir.²²⁴

Meşrutiyet'in ilanı ile gelen rejim değişikliği çok geçmeden ders kitaplarına fark edilir bir biçimde yansımıştır. Ders kitaplarının sadece içerikleri değil isimleri de yeni rejime uygun isimlerdir. Örneğin, Ali Nazıma 1911 yılında yazdığı bir okuma kitabına “On Temmuz Malumat-ı Medeniye ve Tatbikat-ı Ahlakiye ve Saireye Dair Ders Kitabı” adını koymuş, kitabın iç kapağına “Çocuklar için devr-i Meşrutiyet'te ilk tab' olunan kitaptır” ibaresine yer vermiştir. Kitabın ilk konusu ise “Hürriyet, müsavat, adalet, uhuvvet” tir.²²⁵

---

²²³ Ergin, a.g.e., s.1367.

²²⁴ Doğan, a.g.e., s.70.

²²⁵ Okay, a.g.e., s.16-17.

İttihat Terakkinin sloganlarından olan “hürriyet”, “müsavat”, “adalet”, “uhuvvet” kavramları bu dönemin ders kitaplarında sıklıkla ele alınmış, bazen de bu kavramlar bir ders kitabının ismi olmuştur. Örneğin “otuz günde okumak yazmak” iddiasıyla yazılan bir elifba kitabına “Osmanlı Hürriyet Elifbası” isminin verilmesi bu kavramların ne kadar sıklıkla vurgulandıklarının bir başka göstergesidir.²²⁶

İttihat ve Terakki yönetimi, öncelikle eski rejimi ve onun sembolü haline gelmiş olan II. Abdulhamit'i övücü ve yüceltici ifadeleri ders kitaplarından çıkartmış, yerine yeni rejimi yücelten ifadeler yerleştirmiş, bir taraftan da II. Abdulhamit'i ve yönetim şeklini şiddetle eleştirmiştir.²²⁷

Dönemin ders kitapları, İttihat Terakki Cemiyeti'ne ideolojik olarak yakın olan kişi ve yayınlar tarafından da eleştirilmiştir. Türk Yurdu dergisinde, “Türk İbtidai Mektep Kitapları” başlığıyla Tefik Nurettin'in kaleme aldığı yazıda, kitapları yazanların eğitimcilerden çok, nüfuz sahibi devlet görevlileri ve bizzat Şura-ı Devlet üyeleri tarafından yazıldığı, bir ibtidai mektep öğretmenin mesleki deneyimleriyle ders kitabı yazmasının nadir rastlanan bir durum olduğunu belirtmektedir.²²⁸ Kitapların devletin nüfuz sahibi görevlileri tarafından yazılması gerçeğinden yola çıkarak, ders kitaplarının pedagojik esaslara dayalı bir yapıdan daha çok, devletin ideolojisini çocuklara aktarma kaygısıyla, pedagoji biliminin ilkelerine uyma kaygısı olmaksızın yazıldığını söylemek çok zor olmasa gerek. Kitapların içeriğiyle ilgili olarak aşağıda ele alacağımız konular da bunun bir kanıtıdır.

Bu dönemin ders kitaplarıyla ilgili birçok araştırmalar yapılmıştır. Araştırmamızın önceki bölümlerinde de değindiğimiz Nuri Doğan'ın “İlk ve Orta Dereceli Okul Ders Kitaplarında Sosyalleşme” ve Cüneyd Okay'ın “Meşrutiyet Çocukları” isimli araştırması bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca Füsun Üstel, “Makbul Vatandaş” isimli eserinde dönemin ders kitaplarının içeriğiyle ilgili incelemelere yer vermiştir. Bu ve benzeri araştırma sonuçları ve bazı ders kitapları üzerinde yaptığımız inceleme sonunda ders kitaplarının genel özelliklerin vurgu noktaları şu şekilde özetlenebilir:

---

²²⁶ A.g.e., s.16-17.

²²⁷ Doğan, a.g.e, s.70.

²²⁸ Tefik Nurettin, “İbtidai Mektep Kitapları”, **Türk Yurdu**, Eylül 1912, C.I, No:22, s.363

1. Eski rejimin sembolik ifadeleri “besmele” ve “padişah övgüleri” :

Ders kitaplarından, eski rejimin sembolik ifadeleri kaldırılmıştır. Bunlar, “besmele” ve “padişah övgüleri”dir. Hemen hemen bütün ders kitaplarının kapak kısmında bulunun bu sembolik ifadeler II. Meşrutiyet’le birlikte kaldırılmıştır. II.Meşrutiyet dönemi ders kitaplarının daha başlangıcında, padişaha karşı eski anlayışın değiştiği görülüyor.²²⁹

2. Meşrutiyet Tutkusu ve Cumhuriyet :

Kitaplarda, II.Meşrutiyet’in ilanı ile ilgili geniş bilgiler veriliyor, bu tarihle ilgili kahramanlık hikayeleri anlatılıyordu. Meşrutiyet’in ilan tarihi önemli bir olaydı ve bu nedenle mukaddes ve mübarekti. Siyasi iktidar 10 Temmuz’u bayram olarak kutlamaktadır. 10 Temmuz bayramının en büyüğüdür, ve bu günde millet esaret zincirinden kurtulmuştur. Eski dönemin kan döken, can yakan canavar padişahından kurtuluş günüdür.²³⁰

Meşrutiyet’le birlikte, padişaha karşı itaat anlayışı da değişmiştir. Bu anlayış, “diğer büyüklerimiz gibi, padişaha da itaat etmeliyiz, ama kayıtsız şartsız değil, itaat etmek için, padişah meşrutiyetperver olmalıdır” şeklinde ciddi bir değişime uğramıştır.²³¹

Cumhuriyet düşüncesine gelince, II. Abdulhamit dönemi ders kitaplarında da diğer yönetim biçimleriyle birlikte cumhuriyetten söz ediliyor, ama en iyi yönetim şekli olduğu konusuna fazla değinilmiyor. Meşrutiyet’le birlikte saltanat idaresinin tamamıyla zıddı sayılabilecek bir yönetim şekli olan Cumhuriyet övülüyor, hatta bazen, mevcut yönetim şekillerinin en iyisi olduğu belirtiliyor.²³²

A. Rıza tarafından yazılan “Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye” ders kitabında, yönetim biçimleri; İstibdat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet olarak üç şekilde olduğu tanıtılıyor. Cumhuriyet, kısaca tanıtıldıktan sonra, Meşrutiyet uzun uzun anlatılıyor. Meşrutiyetle istibdat dönemi karşılaştırılarak Meşrutiyet’in önemi ve korunması gerekliliği belirtiliyor.²³³

Ders kitaplarında genel olarak iktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti övülmekte ve yüceltilmektedir. “Abdulhamit idaresi altında ezilen millet

---

²²⁹ Doğan, **a.g.e.**, s.71-73.

²³⁰ **A.g.e.**, s.74-75.

²³¹ **A.g.e.**, s.79.

²³² **A.g.e.**, s.80.

²³³ A. Rıza, **İbtidailere Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye**, İstanbul, Nefaset Matbaası, 1331, s.36-42.

mahvolma noktasına gelmişken, İttihat Terakki Cemiyeti sayesinde tam hürriyete mazhar olmuştur”.²³⁴

Dönemin önde gelen edebiyatçıları tarafından yazılan “Meşrutiyet’te Terbiye-i Etfal” (Anayasal Düzendeki Çocuk Eğitimi) adlı kitapta Meşrutî rejimin çocuklardan ne beklediğini göstermesi açısından dikkate değer cümleler vardır. Kitabın son kısmında; “Meşrutiyet için neye hazırız? – Ölüm”²³⁵ şeklinde bir ifade, Meşrutiyet rejimine sadık ve fedakar bir nesil yetiştirme çabasını gözler önüne sermektedir.

3. Osmanlılık ve Türkçülük

Bu dönemde imparatorluğu dağılma tehlikesinden kurtarma amacıyla, hakim olan Osmanlılık ideolojisi ders kitaplarında da görülüyor.²³⁶1912 Balkan hezimetinden önce Osmanlılık ideolojisine sarılan İttihat ve Terakki iktidarı, bu tarihten sonra ülkenin kurtuluşunu daha çok Türkçülük fikrinin yayılmasında görmüştür. Bu ideoloji değişimi ders kitaplarına da aynen yansımıştır. Ders kitaplarında Türk ırkı, kadınıyla erkeğiyle yüceltilmektedir. Ahmet Cevat’ın yazdığı Resimli Osmanlı Lisanı adlı ders kitabındaki “Oğluma” adlı şiir bu açıdan ilginçtir:

“Oğluma
Gel evladım, anlatayım sen kimsin,
Sen bir Türksün, yani müslimsin,
Dinin kavi direğisin, daimsın,
Dostuna dost, düşmanına mükrimsin,
Bir Türk demek: Çelik pençe, kavi kol,
Geniş göğüs, açık omuz, doğru yol,
...
Türk olmayan her insana dikkat et,
Zulme lanet, mazlumlara merhamet.”²³⁷

II.Meşrutiyet döneminde Balkan savaşlarına kadar eğitimde ve ders kitaplarında Osmanlılık düşüncesinin hakim olduğunu, bu tarihlerden sonra ise bu durumun Türkçülük lehine değiştiğini belirtmek gerekir. Zira eğitimciler yoğun bir şekilde eğitimin “millî” olması gerektiği konusunda görüş bildirmektedir. Özellikle ders kitapları eleştirilerin hedefi olmaktadır. Tevfik Nurettin, henüz 1912 yılında Türk Yurdu dergisinde yazdığı “Türk İbtidai Mektep Kitapları” adlı makalesinde o günkü ders kitaplarını eleştirmekte, bu kitapların çocuklara Türklük bilinci kazandırmaktan

²³⁴ Doğan, a.g.e., s.85.

²³⁵ Okay, a.g.e., s.30.

²³⁶ Doğan, a.g.e., s.86.

²³⁷ A.g.e., s.88-89.

uzak olduğunu belirtmektedir. Tevfik Nurettin makalesinde bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Bir Türk çocuğu ne hanesinde, ne mektebinde Türklüğünü kana kana bilerek, öğrenerek büyümmez. Buna mukabil bir Rum çocuğu, ta Demos'tan ve Leonidas devrelerindeki mazisini, elifba ile öğrenmeye başlar; bir Ermeni çocuğunun ilk defa işittiği söz Büyük Dikran hikayesi olur. Fakat Türk çocuğu öyle değildir. Milliyeti hakkında edindiği malumat papağan gibi ezberlediği “Osmanlıların ecdadı Kayı Han Kabilesi Reisi Süleyman Şah bin Kaya Alp'tir” cümlesinden ibaret kalır.”²³⁸

4. Ekonomik Hayat :

II.Meşrutiyet döneminde iktisadi akılcılık ön plana çıkmaktadır. Para kazanmak, zengin olmak ve refah içinde yaşamak fikri önem kazanmakta, mutlu olmak para kazanmak şartına bağlanmaktadır. Bu noktada özel mülkiyet, serbest girişim ve ticaret özendirilmektedir. Buna paralel olarak ta ders kitaplarında toplumdaki eski anlayışların değişmesi için bazı konularda yaklaşım değişiklikleri gözlenmektedir.²³⁹

Örneğin, toplumda önem verilen saygın bir meslek olarak görülen memuriyetin küçümsendiği, onun yerine tüccarlığın, çiftçiliğin ve zanaatkarlığın yüceltildiği görülmektedir. İbrahim Hilmi'nin 1909'da yazdığı “Çocuklara İlk Coğrafya” kitabındaki şu cümle dikkate değerdir; “İnsan zengin olmak için ya çiftçi, ya sanatkar yahut tüccar olmalıdır”²⁴⁰

Yine Ali Haydar ve Ahmet Ziya tarafından yazılan “Yeni Malumat-ı Medeniye” isimli ders kitabında, ülkedeki geri kalmışlığı anlatırken çocukları memurluğa iten aileler şöyle suçlanmakta: Aileler “Evladım sen çalış adam, oku yaz, sonra da kendi ekmeğini kendin kazan” demesi gerekirken, “evladım oku, yaz da memur ol, zabita ol, şu kadar maaş al” dediklerini, çocuklarının kafalarını “boş ve cahilane” fikirlerle doldurmaktadır.²⁴¹

Siyasi irade her fırsatta tercihinin serbest teşebbüsten yana olduğunu ortaya koymaktadır. Buna örnek olarak Doğan'ın eserinde alıntı yapılarak aktarılan olay şöyledir: Kasabanın okuluna maarif müfettişi gelir, çocuklara okulu bitirdikten sonra ne olmak istediklerini sorar. Galip, “şerefli ve rahat” olduğu için memur olmak istediğini, Kadri ise vatanına borçlu olduğu için memur olmak istediğini söyler.

²³⁸ Tevfik Nurettin, **a.g.e.**, s.363.

²³⁹ Doğan, **a.g.e.**, s.93.

²⁴⁰ **A.g.e.**, s.94.

²⁴¹ **A.g.e.**, s.94.

Müfettiş bunlardan Kadri'nin cevabını daha beğenir ve diğer bir öğrenci Mükerrerem'e Kadri'nin "vatanına hizmet" için memur olmak istemesi hakkında ne düşündüğünü sorar. Mükerrerem ikisine de katılmadığını, "rahat yaşamak için, zengin olmak isteyen adam, elbette memur olmak istemez, tacir, çiftçi, sanatkar olur" demektedir.²⁴²

Meşrutiyet dönemi, çocukların eğitimiyle ilgili ve onlara gelecekte edinecekleri mesleklerle ilgili yapılan telkinlerde öncesine oranla büyük değişimler olmuştur. Dönemin çocuklarına önerilen ve telkin edilen mesleklerle ilgili ilginç bir "ninni" dikkatimizi çekmektedir. Nazım Hürmet "Ticaret Ninnisi" adını verdiği şiirinde çocuklara şöyle seslenmektedir:

"Ticaret Ninnisi

Büyüyünce oğlum tacir olacak,

Şu talihsiz yurda amir olacak,

Cebi sarı altınlarla dolacak.

Çalış oğlum çalış tacir ol ninni.

Memur olma amir ol ninni"²⁴³

Görülüyor ki II.Meşrutiyet'le birlikte ülkede iktisadi anlayışta bir değişim olmuş ve bu değişim de çocuk eğitimini yönlendirmiş, ders kitaplarına ve çocuk dergilerine yansımıştır.

Fusun Üstel bu durumu "Milli İktisat"çı Jön Türklerin Müslüman – Türk girişimci yaratma idealiyle yakından ilgili olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede ders kitaplarında , ekonomik dönüşümün aynası olan "teşebbüs-i şahsi" düşüncesi önemli bir rol oynamaktadır. Malumat-ı Medeniye ders kitaplarında "Teşebbüs-i Şahsi" eksikliği iktisadi gelişme karşısında en önemli engel olarak gösterilmekte, yetiştirilmek istenen "yeni vatandaş"a ısrarla zenginleşmesi önerilmekte, "memuriyet" ise alabildiğine yerilmektedir.²⁴⁴

5. Batılılaşma (Avrupa ve Avrupalılaşma):

Aslında, Avrupa'nın üstünlüğü II.Abdulhamit döneminde kabul edilmişti. Batının ilim ve tekniği büyük bir heyecanla alınmalıydı, ama, örfü, adedi, giyimi taklit edilmemeliydi. Bu yönüyle II.Abdulhamit dönemi Batıdan alınacak değerler konusunda seçici bir özellik taşımaktadır.²⁴⁵

II.Meşrutiyet dönemi ise Batıdan alınacak değerler açısından önceki döneme oranla daha az seçicidir. Ders kitaplarında Avrupa'nın üstünlüğü, medeniliği

---

²⁴² A.g.e., s.95.

²⁴³ Okay, a.g.e., s.55.

²⁴⁴ Üstel, a.g.e., s.89.

büyük bir hayranlıkla kabul ediliyor ve Osmanlı toplumun da onlar gibi olması isteniyordu.²⁴⁶

Bununla birlikte dönemin ders kitaplarında, farklı Avrupa milletlerine yönelen farklı bakış açılarına rastlanmaktadır. Örneğin İngilizler, “servet ve azamet sahibi” olarak görülürken, Yunanlılar (Rumlar) “alçak bir düşman” olarak görülmektedir. Ahmed Cevad, Anadolu Yavrusunun Kitabı adlı kıraat kitabında Rum tüccarlardan şöyle söz etmektedir: “... Halbuki o tüccarlar, itiyatları iktizasından olarak en fena malları getirip en yüksek fiyatlarla satmakta idiler”. Ders kitaplarında Ruslar, “moskof” olarak, Balkan savaşlarındaki yenilginin sebeplerini anlatan bir yazıda da Bulgarlar, “adi Bulgarlar” olarak nitelendirilmektedir.²⁴⁷

7. Vatan :

A. Rıza'nın “İbtidailere Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye” adlı ders kitabında “vatan” ve “millet” kavramları Osmanlılık düşüncesine paralel olarak şöyle tanıtılmakta: “Memalik-i Osmani bizim vatanımızdır. ... Memalik-i Osmani dediğimiz zaman, Rumeli yani Avrupa-yı Osmani, Anadolu yani Asya-yı Osmani, Arabistan yani Afrika-yı Osmani kıtalarındaki memleketlerden birinde doğduk ve orada oturuyoruz demek isteriz.”²⁴⁸

A. Cevad'ın Güzel Kıraat adlı kitabındaki “Vatan” başlıklı bir yazı, Osmanlılık düşüncesinin ders kitaplarına nasıl yansıdığına güzel bir örnektir. Yazıda, öğretmen duvardaki haritayı göstererek: “Şu büyük harita bizim vatanımızdır. ...Rumeli,Anadolu, Kürdistan, Irak, Suriye, Hicaz, Necid, Yemen, Bingazi, Trablusgarb, Girit..”

Öğretmenin bu sözleri üzerine çocuklardan biri: “Bingazi ile Tarblusgarb'ı İtalyanlar gasp etti hoca efendi?” diye itiraz eder, bir başka çocuk Rumeli'yi sorar, bunun üzerine öğretmen ; “Evet gasb etti, fakat orası yine bizim vatanımızdır. ... Rumeli de bizim vatanımızdır. Bizim esir vatanımızdır. Demin saydığım memleketler birbirinin kardeşidir. Diğer kardeşleri çalışarak, onları esaretten kurtaracak ”²⁴⁹ diyerek çocuklara idealist bir vatan anlayışı benimsetmeye çalışmaktadır.

II.Meşrutiyet'in ilan edildiği yıllarda hala Osmanlılık fikrinin ağır basmakta olduğunu, bu durumun Balkan bozgununa kadar devam ettiğini, ondan sonra daha

---

²⁴⁵ Doğan, **a.g.e.**, s.101.

²⁴⁶ **A.g.e.**, s.101.

²⁴⁷ **A.g.e.**, s.105.

²⁴⁸ A. Rıza, **a.g.e.**, s.34.

²⁴⁹ Doğan, **a.g.e.**, s116-117.

çok Türkçülük fikrinin ön plana çıktığını daha önce belirtmiştik. Bu Türkçülük anlayışına dayalı “vatan” fikri, ders kitaplarındaki “vatan” anlayışının da değişmesine yol açacaktır. M.Fuad Köprülüzade'nin ibtidai son sınıflarında okutulan Milli Kıraat adlı ders kitabında Ziya Gökalp'in bir şiirinde bu değişikliği bariz olarak görüyoruz. Gökalp şiirinde şöyle seslenmektedir:

“Vatan ne Türkiyedir Türklere ne Türkistan,
Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir. Turan.”²⁵⁰

8. Din ve Dindarlık :

II.Meşrutiyet aslında dini alanda köklü bir değişim getirmemiştir. Padişah yine “emir-el-mümin”dir, Kur’an önemli bir “meşrutiyet” kaynağıdır. Bunun yanı sıra, II.Abdulhamit dönemi ders kitaplarında Hıristiyan teb'aya karşı dikkatli bir üslup kullanıldığı halde, II. Meşrutiyet döneminde kitaplarda sık sık Hilal- Haç mücadelesi gündeme gelmektedir. Ahmed Cevad'ın Resimli Osmanlı Lisanı isimli ders kitabında Gökalp Türk Yavrusunun İlahisi adı şiirinde şöyle seslenmektedir :

“Hilal Haç'a yenilmesin. Amin.
Türklük bitti denilmesin. Amin.
Bir nurlu din, ateşli iman ver,
Yoldan çıkan halkı İslam edelim,
Yoldaşımız izan olsun. Amin.
Rehberimiz Kur'an olsun. Amin.”²⁵¹

Bu ve benzeri birçok şiir ve yazının ders kitaplarında yer alması, öncülüğünü Ziya Gökalp'in yaptığı “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” fikir akımının eğitime bir yansımasıdır.

9. Kadın :

II. Meşrutiyet döneminde kadın şüphesiz öncesine göre toplumsal hayat için daha fazla yer almakta ve önceki kadar horlanmamaktadır. Fakat yine de sosyal konumu açısından temelde bir değişiklik yoktur. Yine, iffetini koruyacak, aşırıya kaçmadan süslenecek, evinin ve kocasının hizmetinde bulunacak, çocuklarına iyi bakacak, onları terbiye edecektir. Erkekle kadın arasında fark olacak, “ağlamak” “karı”ya mahsus olacaktır.²⁵²

---

²⁵⁰ A.g.e., s.106-107.

²⁵¹ A.g.e., s.116.

²⁵² A.g.e., s.120.

10. Askerlik:

Sıcak savaş koşullarının yaşandığı bu dönemde ders kitapları zorunlu askerlik hizmetlerinin genelleşmesini Meşrutiyet'in getirdiği en temel kazanımlardan biri olarak sunarlar. Askerlik 10 Temmuz'a kadar ancak Müslümanlara ait iken ondan sonra gayrimüslim vatandaşlarında orduya alındığı ders kitaplarında vurgulanan konulardandır.²⁵³

"Müslim olsun, gayrimüslim olsun, bu vatanın bütün evlatları askerlik yapacaktır. Askerlik vatan hizmetlerinin en şereflisidir. Bütün Avrupa devletlerinde olduğu gibi bizde de bu şerefli hizmet umumidir. Bundan hiç kimse istisna edilemez"²⁵⁴

Sonuç olarak, II.Meşrutiyet döneminde, iktidarın meşruiyetin pekiştirilmesi ve ideal insan tipini yetiştirmek amacıyla okul ve ders kitapları bir araç olarak görülmüş, bundan başka devleti kurtarma reçetelerini de kitaplara yerleştirmesi ihmal edilmemiştir. Düşünce alanında meydana gelen değişimler hiç vakit geçirilmeden ders kitaplarına yansıtılmıştır.²⁵⁵

II.Meşrutiyet'in yetiştirmek istediği ideal insan tipi, II.Abdulhamit döneminin ideal insan tipinden iki temel noktada farklıydı. II.Abdulhamit döneminin iki temel unsurundan biri olan " padişahlık" ve "din (İslam)", II.Meşrutiyet'le birlikte yeni bir anlayışla ele alınmış, toplumdaki etkileri azalmıştır. Yeni dönemin ideal insan tipi; meşrutiyetçi, ekonomik alanda serbest girişimden yana, özel mülkiyetçi, serbest rekabeti savunan, faizi faydalı ekonomik unsur olarak gören farklı bir insandır. Bu insan tipi Batılılaşma noktasında da farklıdır. Yeni dönemin insan tipi, Batıyı sadece tekniği ve bilimiyle değil bütün değerleriyle kabullenmiş bir insan olacaktır.²⁵⁶

---

²⁵³ Üstel, **a.g.e.**, s.87.

²⁵⁴ Doğan, **a.g.e.**, s.117.

²⁵⁵ **A.g.e.**, s.166.

²⁵⁶ **A.g.e.**, s.166-167.

İkinci Bölüm

CUMHURİYET DÖNEMİ İLKÖĞRETİM PROGRAMLARI

A. Cumhuriyet'in Kuruluş Dönemi İlköğretim Programları:

1. Programların Oluşumunu Etkileyen Faktörler :

a. Milli Devletin Kurulması ve “Milli” Eğitim:

Osmanlı İmparatorluğunun I.Dünya Savaşından yenik çıkması ve arkasından başlayan Kurtuluş Savaşı'yla Anadolu coğrafyasında yeni bir “milli devletin” yani Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla yeni bir döneme girilmiştir. Bu yeni dönemde eğitim politikaları “milli devlet” olma amacına yönelik olarak yeniden düzenlenecektir. Cumhuriyet, çok kısa bir süre içerisinde müfredat programlarını, milli birliği sağlama amacıyla düzenleyecek ve ağırlıklı olarak ilköğretime önem verecektir. Eğitim, toplumun “teba” olmaktan çıkıp, “millet” olabilmesi için önemli bir faktördür.

Cumhuriyet'in kurucu Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci dönem açılış konuşmasında, eğitimin her yönüyle milli olmasının gerekliliğini şöyle dile getirmektedir: “Türkiye'nin terbiye ve maarif siyasetini her derecesinde, tam bir vuzuh ve hiçbir tereddüde meydan vermeyen sarahat ile ifade etmek ve tatbik etmek lazımdır. Bu siyaset, her manasıyla, milli bir mahiyette irae olunabilir.”²⁵⁷

Atatürk, “millet” olabilmek için eğitimin önemine işaret etmekte ve bu yolda öğretmenlere büyük sorumluluklar yüklemektedir. Öğretmenlere seslendiği bir konuşmasında, bir toplumun millet olabilmesi için eğitimin önemine vurgu yaptığı konuşmasında şöyle seslenmektedir: “Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir. Öğretmeden ve eğiticiden mahrum bir millet, henüz millet adını almak istidadını kazanmamıştır. Ona alelade bir kütle denir, millet denemez. Bir kütle, millet olabilmek için mutlaka öğretmenlere ve eğitimcilere muhtaçtır. Onlardır ki, bir toplumu hakiki millet haline koyarlar... Cumhuriyet sizden hizmet bekliyor.”²⁵⁸

Atatürk'e göre, yapılmakta olan devrimler eğitim yoluyla pekiştirilecek, yine bu yolla yeni bir toplum yaratılacaktır. Zira, Cumhuriyet “fikri hür, vicdanı hür, irfanı

²⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 01.03.1340, D:2, İ:1, C.I, s.4.

²⁵⁸ Yahya Akyüz, “Atatürk'ün Eğitim Tarihindeki Yeri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Kasım 1987, Sayı 10, Cilt IV, s. 71-90

hür” yeni nesiller sayesinde ayakta duracaktır. Bu durumu 1924’de Muallimler Birliği Kongresi’nde şöyle açıklamaktadır:

“Yeni nesli: Cumhuriyet’in fedakar muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizlerin eseri olacaktır. Cumhuriyet, fikren, ilmen, fennen, bedenen, kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister....

Arkadaşlar, yeni Türkiye’nin birkaç seneye sığdırdığı askeri, siyasi, idari, inkılabat sizin, muhterem muallimler, sizin, içtimai ve fikri inkılabtaki muvaffakiyetinizle teyid olunacaktır.... Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister.”²⁵⁹

Görüldüğü gibi Atatürk, yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin eğitim yoluyla milli bir devlet olabileceğini, yapılan devrimlerin bu yolla destekleneceğini vurgulamaktadır. “Millileşme”, yeni kurulan Cumhuriyet’in varlık nedeniydi. Bu ruhla Kurtuluş Savaşı kazanılmıştı ve yine bu ruhla eğitim şekillenmeliydi. Atatürk dönemi ilköğretim müfredat programlarına bakıldığında bu döneme “Millileşme Dönemi” denilebilir.²⁶⁰ Zira, ileride yapılacak müfredat programların esas mihverini “Türk Milleti ve Türklük” teşkil edecektir.

Müfredat programlarının “milli eğitim” prensibinden hareketle yapılmasının “milli devlet” olmanın bir gereği olduğu, dönemin Muallim Birlikleri tarafından hazırlanan bir raporda ifadesini şöyle bulmaktadır “Nasıl ki geçirdiğimiz inkılaplar Türkiye’yi milli devlet haline sokmuş ise mekteplerimizdeki terbiye de millileşmelidir.”²⁶¹

b. Cumhuriyet’in Kurucu Önderi Mustafa Kemal (Atatürk)’ün Eğitim Anlayışı:

Yeni Cumhuriyet’in eğitim politikaları modern eğitimi benimsemiş ve eğitimin önemini kavramış bir kadronun elindedir. Düşmanların Polatlı önlerine kadar geldiği, neredeyse top seslerinin Ankara’dan duyulduğu günlerde, henüz çok erken bir tarih olan 1921’de, yeni eğitim politikalarını belirlemek ve eğitim sorunlarına çözüm bulmak amacıyla Ankara’da bir Maarif Kongresinin toplanmış olması bunun bir

---

²⁵⁹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e.**, s.178-179, “Muallimler Birliği Kongre Üyelerine-25.08.1924”

²⁶⁰ Durmuş Kılıç, “Eğitim Programlarının Felsefi Boyutları”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Ekim 2001, C.IX, No:2, s.392.

²⁶¹ “Milli Terbiye Hakkında Muallimler Birliklerinde Okunan Muhtıra”, **Maarif Vekaleti Mecmuası**, Temmuz 1926, No:8, s.193-197.

kanıtıdır.²⁶² Bu durum, kurulacak yeni devletin, modernleşme çalışmalarını eğitim politikalarıyla destekleyeceğini ve yeni bir eğitim anlayışını getireceklerini göstermektedir.

Atatürk, yeni eğitim politikalarını saptarken, kendi kişisel saygınlığını ve yürütme erkindeki gücünü kullanarak, eğitimi, geleceğin koruyucusu ya da totaliterliğin propaganda aracı olarak değil, gelişme ve özgürlük aracı olarak kurulmasını istemiştir.²⁶³ O, eğitim prensiplerini belirlerken, meclis çoğunluğuna değil, bilime dayanıyordu. Zira, ilerleyen bölümlerde de görüleceği gibi O, bu prensipleri belirlerken ülkenin önemli eğitimcilerinin görüşlerine önem vermiştir.

Atatürk'ün düşünce sisteminde üç düşünce akımının önemli yeri vardır. Bunlar, millileşme, laikleşme ve modernleşmedir. Bu akımlar, Türk milletinin, bağımsız yaşaması ve çağdaş medeniyetler seviyesine yükselmesi için gerekli dayanak noktalarıdır. O'nun kültür politikaları bu düşünce akımlarına dayanmaktadır.²⁶⁴ O'nun bu modernleşmeci anlayışı, ilköğretimle ilgili prensibini açıklayan bir konuşmasına şöyle yansımıştır: "Tahsil-i ibtidaiye tedrisatının tevhide ve bilumum mekteplerimizin asri esasata tevfiik, muallim ve müderrislerimizin terakki ve iktidarı temin edilecektir"²⁶⁵

Atatürk, milli ve laik bir eğitimi hedeflemekte ve bunu gelişmenin ön şartlarından biri olarak görmekteydi.¹⁵ Temmuz 1921'de Maarif Kongresi'nde, geçmiş dönemin eğitim sistemini "geriletme etkeni" olarak tanımladığı konuşmada şöyle demiştir: "Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarih-i tedenniyatında ne mühim bir amil olduğu kanaatindeyim"²⁶⁶

Görüldüğü gibi Atatürk, geri kalmışlıkla eğitim sistemi arasında paralellik kurmaktadır. O'nun 1922'de anı defterine yazdıkları şu cümleler, gelecekte eğitim programlarının şekillenmesi açısından önemlidir:

---

²⁶² Galip Karagözoğlu, "Atatürk'ün Eğitim Anlayışı", **I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu 21-23 Eylül 1987**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1994, s.322.

²⁶³ Fay Kirby, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, Haz: Engin Tonguç, 2.bs., Ankara, Güldiken Yayınları, 2000, s.32-33.

²⁶⁴ Reşat Kaynar, "Atatürkçülükte, Millileşme, Laikleşme Çağdaşlaşma (Medeniyetçilik)", **I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 21-23 Eylül 1987**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Araştırma Kurumu, 1994, s.25.

²⁶⁵ Mustafa Rahmi, **Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asri Terbiye**, Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339, s.3.

²⁶⁶ İsmet Parmaksızoğlu, **Türkiye'de Din Eğitimi**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966, s.23.

“Mektep, genç dimağlarda, insanlığa hürmeti, vatana ve memlekete muhabbeti, şerefi, istiklali öğretir... İstiklal tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takib-i muvaffak için en salim yolu belletir... Memleket ve milletleri kurtarmağa çalışanların aynı zamanda mesleklerinde birer namuskar mütehassis ve birer alim olmaları lazımdır. Bunu temin eden mekteptir. Ancak bu tarzda her türlü teşebbüsatin mantiki neticeleri isali mümkün olur.”²⁶⁷

Milli eğitim prensibi, Atatürk'ün önemle üzerinde durduğu bir konudur. Eğitimle ilgili birçok konuşmasında buna işaret etmiş ve gerektiğinde “milli eğitim” prensibini ayrıntılarıyla açıklamıştır. Samsun'da öğretmenlere hitaben yaptığı bir konuşmada bu konuyu şöyle açıklamaktadır:

“Terbiye kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman herkes kendine maksud bir medhüle intikal eder. Tafsilata girilirse terbiyenin hedefleri, maksatları tenevvü eder. Mesela dini terbiye, milli terbiye, beynelminel terbiye... Bütün bu terbiyeleri hedef ve gayeleri başka başkadır. Ben burada yalnız yeni Türk Cumhuriyetinin yeni nesle vereceği terbiyenin milli terbiye olduğunu katiyetle ifade ettikten sonra diğerleri üzerinde tevakkuf etmiyeceğim...

Yeryüzünde üçyüz milyonu müteceviz İslam vardır... Aldıkları manevi terbiye ve ahlak onları bu esaret zincirini kırabilecek meziyeti insaniyeyi vermemiştir. Çünkü hedefi terbiyeleri milli değildir.”²⁶⁸

Atatürk, konuşmalarında müfredat programlarıyla da ayrıntılı olarak ilgilenmiştir. Bursa öğretmenlerine yaptığı bir konuşmada, programların, toplumsal hayatın ihtiyaçlarına cevap vermesi, aynı zamanda da modernleşmenin gereklerine uygun olması gerektiğini belirtmiştir. Toplumdaki ikiliğe dikkat çeken Atatürk çocuklara verilecek eğitimde güdülecek gayeyi şöyle açıklamaktadır:

“Kat'iyen bilmeliyiz ki, iki parça halinde yaşayan milletler zayıftır, marizdir. Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz tahsilin hududu ne olursa olsun, onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz.

1. Millete,
2. Türk devletine,
3. Türkiye Büyük Millet Meclisine,

Düşman olanlarla mücadele esbap ve vesaitiyle mücehhez olmayan milletler için hakkı beka yoktur...

Efendiler, terbiye ve tedriste tatbik edilecek usul, malumatı insan için fazla bir süs, bir vasıta-i tahakküm, medeni bir zevkten ziyade maddi hayatta muvaffak olmayı temin eden ameli ve kabil-i istimal bir cihaz haline getirmektir.”²⁶⁹

²⁶⁷ **Atatürkçülük: Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Ankara, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1.c., 1984, s.300.

²⁶⁸ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Haz: Nimet Aslan, Nimet Uran, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1959. s. 202-207, “Samsun Öğretmenleriyle Konuşma-22.9.1924.”

²⁶⁹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e.**, s.46-49. “Bursa Şark Tiyatrosunda Öğretmenlere Hitaben. 27.10.1922”

Bu sözleriyle Atatürk, müfredat programlarının genel çerçevesini çizmektedir. Ona göre, çocuklara verilecek bilgi, gerçek hayatta faydalı ve uygulanabilir olmalıydı. Aynı zamanda, eğitim yoluyla toplumdaki ikiliği kaldırarak tek bir millet olmaya işaret eden Atatürk, aynı zamanda Türk toplumunun “köylü toplumu” olduğunun ve büyük bir cehalet içinde olduğunun farkındadır. Bu bağlamda, yine aynı konuşmasında müfredat programlarıyla ilgili şunları söylemiştir:

“Bu memleketin sahib-i aslisi ve heyet-i içtimaiyemizin unsur-u esasisi köylüdür. İşte bu köylüdür ki bugüne kadar nur-u maariften mahrum kalmıştır. Binanaleyh, bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli evvela mevcut cehli izale etmektir. .... alelittlak köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtabak kadar coğrafi, tarihi, dini ve ahlaki malumat vermek ve amal-i erbaayı (dört işlem) öğretmek maarif programımızın ilk hedefidir.”²⁷⁰

Atatürk’ün eğitim anlayışında “iş ve ekonomik etkinlik” ilkesi önemli bir yer oluşturur. 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde yaptığı konuşmada, yeni devletin bütün programlarının ekonomik gelişme esas alınarak düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı konuşmada, gerek ilköğretimde gerek ortaöğretimde programların ekonomik programlara dayandırılmak suretiyle ticaret dünyasına, tarım ve sanata yararlı nesiller yetiştirmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁷¹

Yine Atatürk, 25.08.1924’deki Muallimler Birliği Kongresi’nde, milli eğitimi şöyle tanımlamaktadır:

“Bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafatından (batıl inançlarından) ve evsafı fitriyemizle (doğuştan sahip olduğumuz özelliklerimizle) hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihimizle mütenasip bir kültür kastediyorum. Çünkü dehay-yı milliyemizin inkişaf-ı tamı ancak böyle bir kültürle temin olunabilir.”²⁷²

Atatürk, yeni nesilde, her şeyden önce, “millet bilinci” yani Türklük bilinci” aramaktadır. O’nun demeçlerinden yola çıkılarak Cumhuriyet’in ilk yıllarında yetiştirilmek istenen yeni nesilde bulunması istenen nitelikler şöyle sıralanabilir:

1. Geçmişin boş hurafelerinden arınmış,
2. Pozitif bilimlerin temellerine dayanan,
3. Güzel sanatları seven,

---

²⁷⁰ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e.**, s.46-49. “Bursa Şark Tiyatrosunda Öğretmenlere Hitaben, 27.10.1922”

²⁷¹ Şevket Gedikoğlu, **Kemalist Eğitim İlkeleri ve Uygulamaları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978 s.17.

²⁷² Yahya Akyüz, “Atatürk’ün Eğitim Tarihindeki Yeri”, **a.y.**, s.355.

4. Düşüncesi, vicdanı, kültürü özgür,
5. Ülke sorunlarının ideolojisini anlayacak ve nesiltan kuşağa aktaracak,
6. Bilinçli cumhuriyetçi, bilinçli demokrat, bilinçli laik,
7. Erdemli, güçlü bir gençlik.²⁷³

c. Demografik Faktörler :

İlköğretim müfredat programının hazırlanışına etki eden faktörlerden bir diğeri de ülkenin demografik yapısıdır. Nüfusun, dil, din, ırk ve sosyal yaşantı bakımından mevcut durumu milli devlet olma ideali bakımından dikkate alınması gereken bir durumdu. Türkiye'nin 1927 itibariyle demografik yapısı milli devlet için bazı handikaplar içermekteydi. Zira, milli devletin vatandaşların ortak bir dili kullanma ve ortak bir milliyet bilincine sahip olması gerektiği herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir.

Tablo 2.1 : 1927 Yılı İtibariyle Türkiye'de Anadillerin Dağılımı :

Anadil	Toplam Nüfusa Oranı %
Kürtçe	8.68
Arapça	0.98
Rumca	0.88
Tatarca	0.88
Çerkezce	0.70
Yahudice	0.50
Ermenice	0.47
Arnavutça	0.16
Toplam Oran	13.25

(Emre Kongar, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 2**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985, s.380)

²⁷³ Turan, **a.g.e.**, s.70.

Tablo 2.2 : 1927 Yılı İtibariyle Türkiye’de Nüfus Durumu :

Toplam Nüfus	Köy Nüfusu %	Şehir Nüfusu %	Kadın Nüfusu %	Erkek Nüfusu %	0 -14 Yaş Nüfusu %
13.648.000	75.8	24.2	51.9	48.1	

(Emre Kongar, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’nin Toplumsal Yapısı 2**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985, s.383)

Tablo 2.1’den de anlaşılacağı gibi Cumhuriyet’in başında, halkın önemli bir bölümünün anadili Türkçe değildir. Bunlardan tespit edilebilen sekiz farklı anadil toplam nüfusa göre % 13.25 gibi önemli bir orandadır. Aynı zamanda bu oranlar, ülkenin ırksal durumu hakkında ipuçları vermektedir. Böyle olunca, milli devlet olabilme yolunda “milli eğitim” prensibinin benimsenmesinin gerekliliği daha iyi anlaşılacaktır. İlköğretim müfredat programlarında Türkçe öğretimine ağırlık verilmesi, Türklüğün tanımı yapılarak Türklük bilinci verilmek istenmesi ve bütün okullarda Türkçe eğitim yapılması beklenen sonuçlar açısından önemli bir politikadır.

Tablo 2.2’ de ülkedeki toplam nüfusun %75.8’i gibi önemli bir çoğunlunun köylerde yaşadığı görülmektedir. Bu durum Türkiye’nin 1927 yılı itibariyle bir köylü ülkesi olduğunu göstermektedir. Bu durum, köylere ulaşabilen tek eğitim kademesi olan ilköğretimin müfredat programları hazırlanırken dikkate alınacak bir durumdur. Ayrıca, yine nüfusun % 51,9’unun kadın olduğu görülmektedir. Osmanlı döneminde kadınların toplumsal hayata katılma ve okur yazarlık oranının erkeklerle oranla çok düşük olduğu bilinmektedir. Bu durum demokratik olarak modernleşmek iddiasındaki bir devlet açısından dikkate alınması gereken diğer bir konudur.

Nitekim Cumhuriyet’in kuruluş dönemlerinde hazırlanan ilköğretim müfredat programlarında yukarıda belirttiğimiz demografik faktörlerin dikkate alındığını söyleyebiliriz. Zira, her şeyden önce bu dönemde köy ve şehirler için ayrı ayrı müfredat programları hazırlanmış ve programlarda kız öğrencilere mahsus dersler eklendiği tezimizin ilerleyen bölümde görülecektir.

d. Cumhuriyet’in Kültür Politikaları ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu :

Cumhuriyet’in kurucu kadroları henüz kuruluş aşamasından itibaren kültür ve eğitim politikalarını belirlemişlerdir. Rıza Nur’un Maarif Vekilliğini yaptığı 03.05. 1920 tarihinde kurulan İcra Heyeti’nin programında eğitim politikaları şöyle belirlenmiştir:

“Maarif işlerimizde gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her manasıyla dini ve milli bir hale koymak ve onları cidal-i hayatta muvaffak (hayat mücadelesinde başarılı) kılacak, istinadgahlarını kendi nefislerinde bulduracak kudret-i teşebbüs ve itimadı-ı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsil bir fikir ve şuur uyandıracak, bir derece-i aliyeye isal eylemek, ... bütün mekteplerimizi en ilmi, en asri olan esasat ile kavaid-i sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, ...”²⁷⁴

14. 08. 1923’de kurulan Fethi Okyar hükümetinin programında eğitim politikaları daha ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Bunlardan ilköğretimi ilgilendiren maddeler şöyledir:

“1. Maarif siyaseti terbiye-i umumiye ve müşterekede vahdet ve terbiye-i meslekiyede ihtisas esaslarına istinad edecektir.

5. Maarif teşkilatı milletin her ferdine istidat ve kabiliyetini azami sürette inkışaf ettirecek yolu açık bırakacak, ...

6. Ferdin, bedeni, fikri kabiliyetleri gibi ahlaki ve içtimai kabiliyetleri de inkışaf ettirilecektir. ... programlar ile mekteplerin teşkilatı tedricen içtimai esasata Tevfik olunacaktır.

7. Tahsil-i ibtidai milletin efradını terbiye-i umumiyeyle beraber ameli mesleklere müteveccih bir terbiye de temin edecektir. Müsait merkezlerde altı senelik ibtidai tahsilden sonra tedricen ziraat, sanayi ve ticarete müteveccih iki senelik ikmal sınıfları açılarak yüksek tahsil edemeyen gençlerin bu sınıflara devamı mecburi tutulacaktır.

8. Tahsil-i ibtidainin mecburiyeti tamim edilecektir.

9. Kadınların tahsiline de erkeklerin tahsili kadar ehemmiyet verilecektir.

10. Milli hars teşkilatına ehemmiyet-i mahsusa verilecek terbiye ve talimin esası milli hara ve asri medeniyete müstenid olacaktır....”²⁷⁵

Görüldüğü gibi bir önceki hükümet programlarında dini eğitim de öngörüldüğü halde, bu ve bundan sonraki hükümet programlarının ağırlık merkezini eğitim birliğini sağlamak teşkil etmiştir. Fethi Okyar hükümetinin programının birinci maddesi eğitim birliğini öngörmektedir. Bu birliğin sağlanması amacıyla hazırlanan Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmadan sekiz ay kadar önce Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısında gündeme gelmiş ve şiddetli tartışmalara neden olmuştur.

Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısının tutanaklarına ulaşılamamakla birlikte dönemin gazetelerinde çıkan haberler Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun şiddetli tartışmalara neden olduğunu bildirmektedir. 3 Mart 1924 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinin toplantıyla ilgili haberine göre bir taraftan Şeriye ve Evkaf Vekaleti

²⁷⁴ Selçuk Kantarcıoğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s.31.

²⁷⁵ **A.g.e.**, s.32.

temsilcileri bu vekaletle bağı medreselerle ibtidai mekteplerin, diğere taraftan da Milli Müdafaa Vekaleti temsilcileri askeri okulların Maarif Vekaleti'ne devredilmesine karşı çıkıyorlardı. Buna karşılık dönemin önemli eğitimcileri de ısrarla bütün okulların Maarif Vekaleti'ne devredilmesini savunmuşlar, Maarif Vekili Vasıf Bey'in ağırlığını koymasıyla toplantıdan öğretim birliğinin sağlanması yönünde kararlar çıkarılmıştır. Bu toplantıda anlaşılmıştır ki, gerek Maarif Vekaleti gerekse eğitimciler öğretim birliği konusunda kararlıdır.

Bundan sonra , TBMM, 3 Mart 1924 tarihinde Şer'iye ve Evkaf Vekaletini kaldırdıktan sonra, Tevhid-i Tedrisat Kanunu görüşülmeye başlanmıştır. Kanun tasarisını sunanlar, bunun, Tanzimat'tan beri süregelen, iki tip eğitim, değışik duygu ve fikirde iki tip insan problemini çözeceğini, eğitim sisteminin artık bir millet yetiştireceğini söylüyorlardı. Mecliste, kanunla ilgili ciddi sayılabilecek tartışmalar yaşanmamıştır ve bütün maddeleri oy çoğunluğuyla kabul edilmiştir.²⁷⁶ Bu kanunla Türkiye'deki bütün eğitim öğretim kurumları Maarif Vekaleti'ne bağlanmış, milli demokratik ve laik bir eğitimin kapıları açılmıştır. Cumhuriyetin kurucu önderi Atatürk, devrin totaliter rejimlerinin aksine düşünce özgürlüğü esas alan bir eğitim anlayışını esas almıştı.²⁷⁷ Bu anlayışı uygulamaya koymak yolundaki engeller Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla bertaraf edilmiştir.

Bu kanun, özünde ilköğretim tabanına dayalı dil ve tarih birliği öngörmüştür. Cumhuriyet'e geçiş günlerinde ilköğretim programının özünü din bilgisi oluşturuyordu. İlkokulun ikinci ve üçüncü sınıflarında Arap tarihi öğretiliyor, Osmanlı tarihi Arap tarihinin ileri bölümleri gibi gösteriliyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap milletleri Osmanlıdan kopmuş ve millet esasına dayalı yeni bir Cumhuriyet kurulmuştu.²⁷⁸

Yeni Cumhuriyet'i, bir millet etrafında, birlik ve bütünlük içinde bir topluluk yapmak gerekmekteydi. Bu amaca ulaşmak için en önemli araç ise eğitimdi. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun arka planında bu kaygılar yer almaktaydı. Maarif Vekili Vasıf Bey, kanunun uygulanmasıyla ilgili verdiği demeçte, bu kanunla, bundan sonra, eğitimin tek bir amaca hizmet edeceğini, bu amacın da Cumhuriyet esasına uygun olacağını şöyle belirtmektedir:

---

²⁷⁶ Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara, A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982, s.49.

²⁷⁷ Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, 6.bs., İstanbul, Der Yayınları, 1999. s.245.

²⁷⁸ H.Hüsnü Ciritli, "İlköğretim" **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, İstanbul, Devlet Kitapları, 1991 s.271-277.

“Memlekette medeni ve asri bir kemali temin edecek bir terbiye ve maarif siyasetini Meclis-i Alinin son mukarreratı tespit ve iare etmiştir. Bu kararları vuzuh ve sarahatle tatbik etmek ve bütün Maarif mes'elesini, tedrisatı, umumi terbiye cereyanlarını Cumhuriyet'in ruhu esasıyesine mutabık bir surette inkişaf ettirmek faaliyetinin layetegayyer bir hedefi olacaktır.

....

Türkiye'de bundan sonra bir tek terbiye, bir tek mektep, bir tek tedris olacaktır.”²⁷⁹

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu uygulama yetki ve sorumluluğu Maarif Vekaleti'ne verilmişti. Kanun yürürlüğe girdikten hemen sonra, medreseler kapatılmış ve bu medreselerin “ibtidai” kısımlarındaki yaşları uygun olan öğrenciler ilkokullara alınmıştır. Bakanlık, eğitim teşkilatına bir genelge yayınlayarak, saltanatın yüzyıllardır baskısı ve taassubuyla ülkeyi cehenneme çevirdiği, öğretmenlerin artık irticai görüşlerin tahribatına izin vermemelerini, cehalete, taassuba ve bunların dayanakları olan zümre ve kurumlara karşı bilinçli bir “cihad” yapmalarını isteyerek şöyle diyordu:

“Çocuklarımızda rivayaya, taassuba, sahtekarlığa karşı derin bir nefret uyandırmak ve onları en medeni bir ilm-i ahlak mefkuresiyle techiz ederek Türkiye Cumhuriyetinin fedakar, faziletli, milliyetçi ve teceddütçü vatandaşlarını yetiştirmek vazifesiyle mükellefsiniz.”²⁸⁰

Görüldüğü gibi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, sadece eğitim teşkilatını yönetsel olarak düzenleyen bir kanun değil, aynı zamanda, eğitimde ana amaca yani Cumhuriyet nesillerini yetiştirmek amacına ulaşmak için yapılan bir reformdur. Bu kanun, bütün eğitim kurumlarında olduğu gibi ilköğretim politikalarının da sağlam bir temele oturmasını sağlamıştır.

1924 yılında itibaren laik eğitim konusu gerek eğitimcilerce ve gerekse Atatürk tarafından genel kabul gören bir konudur. Atatürk, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılmasından hemen önce, 1924 Şubatında, dönemin eğitimcileriyle yaptığı bir özel sohbette bu konuda onların fikirlerini sormuştur. Bu sohbet esnasında Atatürk eğitimcilerle şu soruyu yöneltir: “Terbiye dini mi, milli mi olmalı?”. Dönemin eğitimcilerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu soruya cevap olarak şunları söyler: “Din bir içtimai müessesedir. Fakat devlet onu mekteplerinde okutmağa mecbur değildir. Devlet terbiyesinin karakteri ancak milli olmalıdır. İnkılap maarif müesseselerini laikleştirmelidir.” Buna karşılık Atatürk, “Böyle bir laisizasyon hareketini millet nasıl telakki eder? şeklinde ikinci bir soru sorar. Buna karşılık Baltacıoğlu, “Türk milleti laik terbiye esasını çok iyi kabul edecektir. Çünkü dünyanın

---

²⁷⁹ Ergün, a.g.e., s.50.

²⁸⁰ A.g.e., s.54.

en müsbet kafalı milletidir” Şeklinde cevap verir. Atatürk bu cevaplara bir olumlu veya olumsuz bir karşılık vermemekle beraber bu cevaplardan dolayı memnun kaldığı orada bulunanlar tarafından belirtilmiştir.²⁸¹

Laik bir eğitim amaçlayan Cumhuriyet, din eğitimini geleneksel anlayışın dışında bir bakıŐla değerlendirmektedir. Abdulfeyyaz Tevfik, bu bakış açısını , 1926 yılında Muallimler Birliği Mecmuası'nda yayınlanan makalesinde bütün açıklığıyla dile getirmektedir. Heyet-i İlmiye toplantılarında yer almış ve Tercüme Heyeti yeliği yapmış olan Abdulfeyyaz Tevfik “Laik Mekteplerde Ahlak Tedrisatı” başlıklı makalesinde; laik anlayışlı ahlak eğitimiyle din eğitimini ayırmak gerektiğini, küçük yaŐlardaki çocuklara din eğitimi yerine modern dünyada olduğu gibi toplumsal ahlak ilkelerinin benimsetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Abdulfeyyaz Tevfik ayrıca, ğretmen okulu mezunu olmayan, pedagoji formasyonundan yoksun ve eski zihniyeti benimsemiş öğretmenlerin vereceği din derslerinin modern anlamdaki toplumsal ahlak prensiplerinden yoksun olacağını ve dolayısıyla bu Şekilde bir din eğiminin sakıncalı olacağından dolayı laik okullarda din derslerinin yerinin olmadığını vurgulamaktadır.²⁸²

Vasfi Çınar, yeni eğitim politikalarının Batıcı, Trk ve Cumhuriyetçi nesiller yetiştirmek amacına yönelik olarak tespit edildiğini belirttiği genelgesinde bu durumu Şöyle gerekçelendirmektedir:

“Garp medeniyeti bu asrın hayatına hakimdir. Mahkum ve esir kalmamak için bu hakimiyete iştirak edeceğiz. Garp heyeti medeniyesinin medeni Őırları ve usulleri de terbiyemizin temellerinden biri olacaktır.

...

Yeni bir mefkre ve varlık içinde işe baŐlıyoruz. Trk, Cumhuriyetçi ve teceddde aÇık bir nesli hazırlamak vazifesini bütün bir tarih karşısında deruhte eden arkadaşlarımın muvaffak olması en samimi arzu ve temennimdir.”²⁸³

25 Kasım 1925'te Őapka Kanunu, 30 Kasım1925'te,Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına Dair Kanun, 26 Aralık 1925 günü uluslararası saat ve takvim kabul edilmesi 17 Şubat 1926 günü Medenî kanun kabul edilmesi gibi önemli reformlar eğitimin yeniden Őekillendirilmesini gerektiren diğer reformlardı.

---

²⁸¹ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Hayatım”, **Yeni Adam**, 7 Ağustos 1941, No:345, s.14.

²⁸² Abdulfeyyaz Tevfik, “Laik Mekteplerde Din Eğitimi”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, Temmuz 1926, No:13., s.7-11.

²⁸³ “Türkiye Cumhuriyeti 10 Yıllık Maarif İŞleri, İlk Tedrisat Cephesinden Bir Hulasa”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, 15 Nisan 1931, C.VIII, No: 18, s.264.

Yapılan hukuksal düzenlemelerde temel amaç bütün vatandaşların yükümlü olduğu bir düzen getirerek birlik ve bütünlüğü sağlamaktır. Hukuk alanındaki bu amaç aynen eğitim alanına da yansımıştır.²⁸⁴ Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim devrimlerinin amacı; eğitimi birleştirme ve eğitim yoluyla birlik ve beraberliği sağlayarak milli devlet olmaktır.

Yine Anayasa'da yapılan diğer değişiklikler de eğitimi ve müfredat programlarını yakından ilgilendirmekteydi. Örneğin, 1928 yılında "devletin dini İslamdır" ibaresinin kaldırılmasından kısa bir süre sonra 1930'da müfredat programlarındaki din dersleri şehir okullarından kaldırılmıştır.²⁸⁵

Cumhuriyet döneminin başlarında yeni kültür politikaları belirlenirken Batılı olmak ideali temel oluşturmaktaydı. Örneğin, Cumhuriyet aydınlarından Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Batılılığı "Şeklen Avrupalı değil, ruhen Avrupalı olalım" düşüncesiyle önceki dönemlerin Batılılaşma hareketlerinden farklı bir anlayışla ele almakta ve bunu yeni Cumhuriyet'in tıpkı Avrupa'da olduğu gibi "Rönesans" devrine girmesi olarak tanımlamaktadır.²⁸⁶

Siyasi ve kültürel alanda yapılan devrimler ülkenin çağdaş milletler arasında yerini alma konusunda atılmış olduğu hızlı adımlardır. Bu adımlar, eskinin köhnemiş anlayışından kurtulmuş yeni bir toplum yaratmak amacını gütmekteydi. Bu amaca ulaşmak için elbette ki müfredat programları da payına düşeni alacaktı. Zira müfredat programları yeni Cumhuriyet'in görmek istediği vatandaş tipinin genel çerçevesini çizmektedir.

e. Yabancı Uzmanlar :

Mustafa Kemal Atatürk, bilim ve teknik için kayıt ve şart bulunmadığını, her yerden alınabileceğini benimsemiştir. Bu yolda Atatürk, eğitim reformunda yabancı uzmanlardan yararlanmayı da salık vermiştir. Atatürk'ün de uygun görmesiyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir çok yabancı eğitimci Türkiye'ye davet edilerek çeşitli alanlarda incelemelerde bulunmuşlar, bu incelemeler sonucunda Maarif Vekaleti'ne raporlar sunmuşlardır. Yabancı uzmanların Türk eğitimine etkisi birçok araştırmaya konu olmuştur. İncelediğimiz 1924 ve 1926 İlkokul Programlarının hazırlanışına kadar olan dönemde başlıca iki yabancı uzman gelmiştir. Bunlardan birincisi John

---

²⁸⁴ Berkes, a.g.e., s.532.

²⁸⁵ A.g.e., s.533.

²⁸⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, "Avrupakari, Avrupai", **Atatürk Devri Fikir Hayatı II**, Haz: Mehmet Kaplan vd., Kültür Bakanlığı Yayınları Atatürk Dizisi:11, [t.y.], s.535-538.

Dewey, diğeri de Kühne'dir. Bu yabancı uzmanların başında, Türkiye'de etkisini uzun süre devam ettiren Amerikalı eğitimci John Dewey gelmektedir.

1924 yılında Türkiye'ye gelerek yaptığı incelemelerden sonra bir rapor hazırlayan John Dewey'in görüşleri 1926 programının şekillenmesinde etkili olmuştur. John Dewey raporlarında "Toplu Öğretim" prensibini önermekteydi. 1926 Programında bu prensibi aynen görmekteyiz.

Dewey, 21 Temmuz-16 Eylül 1924 tarihleri arasında Türk eğitim sistemini incelemiştir. Türkiye'de yaklaşık iki ay kalan Dewey'e, incelemelerinde, Enver Behnan Şapolyo ve Nakiye Hanım eşlik etmişlerdir. 22 Ağustos 1924'te Türkiye Muallimler Birliği Kongresi'ne de katılmış, bu toplantıda Atatürk kendisiyle uzun uzun görüşmüştür. Atatürk, 28 Ağustos 1924'de Ankara'da Muallimler Birliği Genel Kongresi dolayısıyla, Maarif Vekili Vasıf (Çınar)Bey'in verdiği yemekte yaptığı konuşmada şöyle diyordu;²⁸⁷

" Erkek ve kız çocuklarımızın, aynı sûretle, bütün tahsil derecelerindeki talim ve terbiyesinin amelî olması mühimdir. Memleket evlâdı her tahsil derecesinde iktisadî hayatta âmil, müessir ve muvaffak olacak sûrette techiz olunmalıdır".

Bu eğitim anlayışının dönemin özel okulları tarafından da benimsendiği görülmektedir. 23 Ağustos 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde bir özel okulun aşağıdaki şekilde ilan verdiği görülmektedir;

" Kadıköy, Bahariye caddesinde Erkek Leylî ve Neharî Müterakki Mektebi Ana lisanıyla beraber İngilizce ve Fransızca lisanlarını mükemmelen öğreten, hayat ve iş adamı yetiştirmek için Amerika'da Progressive School denilen mekteplerin tarz-ı talimi ve usûl-i terbiyesini takip eden yegane mekteptir."

İlandan da görüldüğü üzere Dewey felsefesi Türk eğitiminde geniş ölçüde etki alanı bulmuştur. Progresif (ilerlemeci) eğitim anlayışının öncülerinden olan Dewey'in raporunun, dönemin Milli Eğitim Bakanlığı üst seviye bürokratları üzerinde derin etkiler bıraktığı gözlenmiştir.²⁸⁸ Vasıf Bey'in ve Hamdullah Suphi Bey'in bakanlığı döneminde pek ilgi görmeyen Dewey'in raporu, 1925 yılında bakanlığa geçen Mustafa Necati'nin bakanlığında önemli ölçüde yararlanılan bir kaynak olmuştur. Mustafa Necati gerek mecliste, gerekse basında kendisiyle yapılan tenkitleri cevaplandırırken Dewey raporunu kaynak olarak göstermiştir.²⁸⁹

---

²⁸⁷ Bahri Ata, "John Dewey ve Türkiye'de İlköğretimde Tarih Öğretimi (1923-1930)", (Çevrimiçi) <http://www.egitim.aku.edu.tr/bata04.htm>. 21.03.2005.

²⁸⁸ Sedat Topçu, "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Hareketlerini Etkileyen Psikopedagojik Cereyanlar", **Türk Kültürü**, Ekim 1989, No:328,Y:27. s.587-588.

²⁸⁹ Hüseyin Bal, **1924 Raporunun Türk Eğitimine Etkileri ve John Dewey'in Eğitim Felsefesi**, İstanbul, Aydınlar Matbaası, 1991, s.67.

John Dewey'in, raporunda önerdiği "yapmaya ve yaratmaya dayalı" ve "aktif" bir eğitim sistemidir. Bu önerilerin çok geçmeden Cumhuriyet'in eğitimini idare edenler tarafından kabul gördüğü Maarif Vekaleti tarafından hazırlanmış bir raporda açıkça görülmektedir. Bu belgelere göre yeni bir eğitim sistemi belirlendiği ve bu eğitim sisteminin "faal, ameli mektep" olarak tanıtıldığı görülmektedir.²⁹⁰ Bu belgelere ilerleyen sayfalarda ayrıntılı olarak değinilecektir.

John Dewey raporunun 1926 İlkokul Programının hazırlanmasında etkili olduğu konusunda birçok araştırmacının ortak bir kanaati vardır. Örneğin Fay Kirby, eserinde bu konuya değinmektedir. Kirby, ayrıca, bu programın hazırlanış sürecinde bir Amerikan-Türk işbirliğinden söz etmektedir. Ona göre, 1925 yılında, bir Amerikan Kurulu programların hazırlanmasıyla ilgili olarak çalışmalar yapmıştır. Kirby, Dewey'in görüşlerinin etkisindeki bu komisyonda çalışmalara katıldığını ileri sürdüğü Lucy L. Wilson isimli bir uzmanın makalesinden şu ifadeleri aktarmaktadır: "Dewey'in felsefensin etkisi altında ve Almanların toplu tedris yöntemiyle hayat bilgisi derslerini gösteren Alman okul kitaplarının yardımı ile, Milli Eğitim Bakanlığı uzmanları ilkokullar için bir ders programı hazırladılar."²⁹¹

Kirby'nin belirttiği Amerikan-Türk işbirliğine dair, eğitim tarihimizle ilgili kaynaklarımızda herhangi bir bilgi rastlanmamıştır. Bununla birlikte, 1926 İlkokul Programının hazırlanışında Dewey aracılığıyla Amerikan etkilerinin görüldüğü konusunda birçok araştırmacı görüş bildirmişlerdir.²⁹²

Bununla birlikte, 1926 programının hazırlanışında Alman etkisinden de geniş ölçüde söz edilmektedir.²⁹³ Bu programın, Alman sisteminin bir yansıması olan Viyana okullarının programından esinlenerek hazırlandığıyla ilgili görüşler belirtilmiştir. O yıllarda Viyana'da araştırmalar yapan H.Raşit Öymen de bu görüşün yersiz olduğunu belirtmekle birlikte Birinci Dünya Savaşı sonrasında Viyana okullarının da Alman eğitiminden esinlenmiş olduğunu ve böyle bir etkilenemenin normal olduğunu belirtmektedir.²⁹⁴ Öymen, diğer bir makalesinde, 1926 programının

---

²⁹⁰ **BCA., B.Mu.G.M.K.,** (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri/Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu), Fon Kodu:030.10, Yer No:142.19.9.,(Eğitim Alanında Yapılan İşler Hakkında Rapor. Maarif Vekaleti, 27.10.1925)

²⁹¹ Kirby, **a.g.e.**, s.28-30.

²⁹² Bkz: Doğan Ergün, **Sosyoloji ve Eğitim**, İstanbul, Verso Yayınları, 1987, s.46. Bkz:Gürsen Topses, "Cumhuriyet Döneminde Eğitimin Gelişimi", **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.9-22.

²⁹³ Bkz: Doğan Ergün, **A.g.e.**, s.35.

²⁹⁴ Bkz: H.Raşit Öymen, "Cumhuriyet Devri İlköğretimin Son Program Geliştirmesi", **Eğitim Hareketleri**, 1973, C:19, No:218-219, s.1-4. Bkz.:**Mektebciliğin Kabesinde İntibaat ve Tehassüs**, İstanbul, Amidi Matbaası, 1928.

Orta Avrupa ülkelerinin programlarından esinlenerek hazırlandığını da belirtmektedir.²⁹⁵Ayrıca, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, Talim Terbiye Kurulu üyelerinin, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinin programlarını inceleyerek bu programa son halini verdiklerine değinilecektir.

f. Eğitim Bilimindeki Gelişmeler ve Talim ve Terbiye Dairesi'nin Kurulması :

II.Meşrutiyetten beri yapılan eğitim çalışmaları, eğitim bilimlerinde bilgi birikimini artırmış ve bu alanda uzmanlaşmış kişilerin sayısı çoğalmıştı. Bu bilgi birikimi, Batılı bir eğitim sisteminin belirlenmesinde önemli faktörlerden biridir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu bilgi birikimi ve eğitim konusunda yapılan tartışmalar belirli bir zemine oturmuştur. Örneğin, eğitimin milli olması konusu genel kabul gören konulardandır. Yine, eğitimin "ameli" olması Meşrutiyet döneminde ortaya atılan ve kısmen ibtidai mekteplerde yerini bulan bir görüştür.

Maarif Vekaleti tarafından hazırlanmış 27.10.1925 tarihili bir raporda, yeni bir eğitim sistemi belirlendiği ve bu eğitim sisteminin "faal, ameli mektep" olarak tanıtıldığını görülmektedir. Raporun üçüncü maddesi kısaca şöyledir:

"Maarifimizin bir istikamet almasına ehemmiyeti mahsus itaf ettik. Nazari bir maarif sistemi yerine, ameli ve muhatabının ihtiyaçlarıyla tatabbuk eden yeni bir usul kabul ettik. Tesis etmek istediğimiz yeni Türk mektebi: Oturan, dinleyen ve öğrenen mektep değil ayakta, uğraşan, çalışan, yapan, arayan ve bulan mekteptir"²⁹⁶

Görüldüğü gibi yeni Cumhuriyet'in eğitim kadroları, eski medrese sisteminin eğitim anlayışı olan "oturan ve okuyan" okul yerine yeni Türk okulları için yeni bir eğitim sistemi belirlemiş ve bunu "oturan ve dinleyen değil, .yapan, arayan ve bulan" ifadeleriyle net bir şekilde belirlemişlerdir. Raporun devamında da, belirlenen bu eğitim sistemini yerleştirmek maksadıyla, Avrupa'ya tetkik için heyetler gönderildiği ve gönderilmeye devam edileceği anlatılmaktadır.²⁹⁷

Avrupa'nın eğitim alanındaki gelişmelerini yakından takip etmek ve bu sistemi Türkiye'de yerleştirmek amacıyla, inceleme yapmak üzere Türk eğitimcileri gönderilmiş ve Avrupa'lı eğitimciler Türkiye'ye getirilmiştir. Örneğin, eğitim öğretimin geliştirilmesi amacıyla Prof. Hekehimrat'ın bizzat Maarif Vekaleti kadrosunda

²⁹⁵ H.Raşit Öymen, "Türkiye Cumhuriyetinde İlk Öğretim (1926-1968) Arası Programlarının Geliştirilmesi", **Eğitim Hareketleri**, 1973, C:19, No:216-217, s.1-6.

²⁹⁶ **BCA., B.Mu.G.M.K.**, Fon:030.10., Yer No:142.19.9., **a.y.**

²⁹⁷ **A.y.**

görevlendirildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.²⁹⁸ Yine, Maarif Teşkilatı hakkında inceleme yapmak üzere müfettişlerin ve Manisa Maarif Müdürü Hilmi Bey'in ilkokullarda toplu öğretim sistemi ve eğitimdeki son gelişmeleri incelemek üzere Viyana'ya gönderildiği diğer belgelerden anlaşılmaktadır.²⁹⁹

Maarif Vekaleti, Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitimle ilgili çalışmalarında Heyet-i İlmîyeler toplayarak uzmanların görüşüyle bir takım program geliştirme çalışmaları yapmıştır. Ancak, bu çalışmaların, uzmanlardan oluşan devletin resmi bir organı tarafından yürütülmesi gerekmektedir. 26 Aralık 1925- Ocak 1926 tarihleri arasında Maarif Vekili Mustafa Necati başkanlığında toplanan Üçüncü Heyeti İlmîye Toplantısı, eğitim ve öğretim işleriyle meşgul olacak bir "Millî Talim ve Terbiye Dairesi" kurulması kararını almıştır. Bu tarihten sonra da Heyeti İlmîyelerin fonksiyonunu, kurulması kararlaştırılan Talim Terbiye Heyeti yapacaktır. Bakanlığın, daha önce, komisyonlar kurarak hazırlattığı programlar artık Talim ve Terbiye Dairesi'nin sorumluluğundadır.³⁰⁰

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun getirdiği yeni anlayışla ve 3. Heyet-i ilmîye kararlarına ve Atatürk'ün 1926 yılında TBMM' de yaptıkları konuşmada "ülkede eğitim ve öğretimle ilgili esasları bilimsel ve bağımsız bir merkezden yönetmek amacıyla düşünülen Talim ve Terbiye Dairesi tesis edilmesi" direktiflerine uygun olarak 22 Mart 1926 tarihli "Maarif Teşkilatına Dair Kanun"un ikinci maddesi gereğince Millî Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuş³⁰¹, hemen arkasından 26 Mart 1926 tarihli "Millî Talim ve Terbiye Dairesi Talimatnamesi"yle bu kurulun görevleri belirlenmiştir.³⁰²

Buna talimatnameye göre kurulun; bütün okulların programlarını düzenlemek ve değiştirmek, gençleri Cumhuriyet esasına göre hazırlayacak olan okullarda millî eğitimi takviye edecek çalışmalar yapmak, müfredat programlarının

---

²⁹⁸ **BCA., B.K.K.K.**, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri/ Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu), Fon Kodu: 030.18.01.02., Yer No: 8.3.10, Maarif Teşkilatı Hakkında İnceleme İçin Viyana'ya Gönderilen Müfettişler Hakkında Kararname, Başvekalet, 20.01.1930.

²⁹⁹ **BCA., B.K.K.K.**, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu), Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:41.87.10., (Manisa Maarif Müdür Hilmi Bey'in Viyana'ya Gönderilmesine İzin Verilmesi Hakkında Kararname, Başvekalet,10.12.1933)

³⁰⁰ Ergün, **a.g.e.**, s.66.

³⁰¹ "Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Tarihçesi", (Çevrimiçi)
<http://ttkb.meb.gov.tr/index1024.htm>, 5.8.2005.

³⁰² "Millî Talim ve Terbiye Dairesi Talimatnamesi",**Maarif Vekaleti Mecmuası**, Mayıs 1926, No:7, s.48-49.

esasına göre okul kitapları hazırlamak, bakanlık adına bastırılacak kitapları tespit etmek gibi önemli görevleri vardır.³⁰³

1926 yılında kurulan Talim ve Terbiye Dairesi'nin yaptığı çalışmalarda, aşağıda değineceğimiz bir karar örneğinden de anlaşılacağı üzere, Avrupa ülkelerinden tercüme ettirilen programların incelenmesi ve bu yönde modern bir program hazırlanması çalışmaları 1926 programının şekillenmesine katkısı olmuştur.

Bu kurulun üyeleri olan İhsan (Sungu), Ali Haydar (Taner), Mehmet Emin (Erişirgil) ve Zeki Mesut Batıdaki gelişmeleri yakından takip etmekteydiler. Muallimler Birliği Mecmuası'nda makaleler yazan bu eğitimciler özellikle Avrupa'daki ülkelerin ilköğretimi hakkındaki incelemelerini bu yazılarla meslektaşlarıyla paylaşmaktadırlar.³⁰⁴

Kurulun, Batı eğitimindeki gelişmeleri yakından takip etmesi için Maarif Vekaleti her türlü desteği vermektedir. İhsan (Sungu)'nun, "Türkiye'de ve Batı'da İlköğretimin Gelişmesi" adlı bir çalışması için Maarif Vekaleti tarafından izin verildiği,³⁰⁵ bu kurulun üyelerinden Avni Bey'in, altı ay süreyle Newyork Colombiya Üniversitesine gönderilmesi için izin verilmesi bu kurulun çalışmalarında Batıdaki gelişmeleri yakından takip ettiğini göstermektedir.³⁰⁶

Bu kurulun çalışmaları hakkında 20 Mart 1926'da Mecliste yaptığı bir konuşmada Mustafa Necati, Talim ve Terbiye Heyeti'nden övgüyle söz eder.

"Diğer devletlerde olduğu gibi milletin terbiye-i umumiyesine ait mesailini halletmek, mektep programlarını ve bütün dünyada olan kitapları ve her sene maarifin aldığı ceryanları tetkik etmek için ayrıca bir Talim ve Terbiye Heyeti'ne ihtiyaç vardır. Talim ve Terbiye Heyeti yalnız bununla uğraşmaz. Millet'in ve memleketin hayatına, terbiyesine ait genel meselelerle uğraşır. (...) Memleket halkının terbiyesine ait meselelerle uğraşmak da Maarif Vekâletinin vazifesidir. Onun için bunlara ait tedbirleri almak, programlarını ihzar etmek üzere Maarif Vekâletinin haricinde ve Maarif Vekâletine manevî bir kontrol vazifesi yapacak bir heyete ihtiyaç vardır..."

Türkiye Maarifi, bilhassa cumhuriyet idareimizden beri en doğru, en ilmî, en müsbet yolu tutmuştur.... Talim ve Terbiye Heyeti de garp alemindeki programları, eserleri toplamış

---

³⁰³ **A.g.e.**, s.48-49.

³⁰⁴ Bkz. Muallimler Birliği Mecmuası, 1926.

³⁰⁵ **BCA., B.Mu.G.M.K.**, Fon Kodu:30.10., Yer No:16.92.15, (İhsan Bey'e Araştırma Yapması İçin İzin Verilmesi Hakkında Karar, Maarif Vekaleti, 19.03.1928)

³⁰⁶ **BCA., B.K.K.K.**, Fon Kodu:30.18.1.2., Yer No:21.44.8., (Talim ve Terbiye Üyesi İhsan Bey'in Newyork'a Gönderilmesi Hakkında Karar, Başvekalet, 21.06.1931)

ve tercümeyle başlamıştır. Belçika'da Mösyö Omer Buyse'yle temas eden Talim ve Terbiye Heyeti Reisi Emin Bey, bu temastan bana çok ümitle bahseylemiştir.³⁰⁷

Görüldüğü gibi Talim ve Terbiye Kurulu, kuruluş amacına uygun olarak eğitim biliminde meydana gelen son gelişmeleri takip ederek Türk Milli Eğitimi şekillendirme çalışmalarında önemli bir rol üstlenmektedir.

2. Programların Hazırlanış Süreci :

Cumhuriyet dönemine geçildiğinde, ilköğretim okullarında 1915 yılında hazırlanan Mekatıb-ı Umumiye Talimatnamesi uygulanmaktaydı. Cumhuriyet'in ilanından sonra Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, eğitim sisteminin bütün alanlarının yeniden düzenlenmesi, öğretim programlarını geliştirme çalışmalarıyla yakından ilgilenmiştir. Cumhuriyet'in ilköğretim okulları için ilk program değişikliği 1924 yılında yapılmış, hemen arkasında 1926 yılında yine bir program değişikliği olmuştur. Bu programların değiştirilme süreci aşağıdaki gelişmeler silsilesiyle oluşmuştur.

a. Maarif Kongresi (16 Temmuz 1921):

İlkokulların müfredat programı ilk kez Maarif Kongresi'nde gündeme gelmiştir. Bu toplantı 16.07.1921 tarihinde Darulmuallimin Konferans salonunda T.B.M.M. Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün açılış konuşmasıyla başlamış, kongre ilkokul programını ve projesini görüşmekte iken düşmanın Ankara'ya doğru ilerlediği haberi alınmış ve kongre normal toplantısını sona erdirmeden dağılmak zorunda kalmıştır.³⁰⁸

Büyük Taarruzun başarıyla sona ermesinden sonra 06.02.1922'de bakanlığa gelen İsmail Safa (Özer) taşra örgütlerine bir genelge göndererek, uzman kişilere, ilkokullardan üniversiteye kadar bütün okulların müfredat programları hakkında görüşlerini sorar. Gelen cevaplar, tamamen yabancı eğitim sistemlerinden örnekler verilerek bu yönde öneriler içermektedir.³⁰⁹

Zafer kazanıldıktan sonra, 1921 Temmuzunda görüşmelerini tamamlayamadan dağılmak orunda kalan Maarif Kongresi'nin devamını yapmak

---

³⁰⁷ Fuat Ovat, "Cumhuriyetin Genç, Atılımcı, İdealist Maarif Vekili Mustafa Necati ve Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın İlk Yılları Bir Gelişim Öyküsü", **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim**, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/sayi25/ovat.htm>, 21.04.2004.

³⁰⁸ Hasan Cicioğlu, **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)**, Ankara. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No:140, 1985, 2. bs., s.30.

³⁰⁹ **A.g.e.**, s.31

üzere, Maarif Vekaleti, ülkenin tanınmış eğitimcilerini Ankara'da toplayarak eğitim sorunlarına çözüm aramak gereğini duymuştur.

b. Birinci Heyet-i İlmiye Toplantısı :

15 Temmuz 1923'de toplanan 40 kişilik uzman heyeti altı gruba ayrılarak çalışmalara başlamıştır. Bu heyeti meydana getiren üyeler, düşünce bakımından "mektepli" ve "medreseli" olarak ikiye ayrıldığından, her sorunun karşısına bu iki farklı yapıdan gelen düşünceler çıkmaktadır. Her iki taraf sorunu kendi düşüncesi açısından ele aldığından şiddetli tartışmalar meydana gelmiştir. Buna rağmen bu görüşmelerde yapılan çalışmalar hükümet programlarının hazırlanmasına ışık tutmuştur. İlköğretim konusu da ayrı bir grup tarafından görüşülmüştür. İlköğretimle ilgili ortaya atılan sorular şunlardır:

1. İlkokul programında ne gibi değişikliğe ihtiyaç vardır?
3. İlkokuldan sonra öğrenim hayatı nasıl olmalıdır?³¹⁰

Bu toplantıya katılan üyelerden bazıları şunlardı: Milli Eğitim Bakanı İsmail Sefa, Ziya Gökalp, Mustafa Şekip Tunç, Nafi Atuf (Kansu), Refet Ülgen, Cemal Hüsnü, Samih Rifat, General Naci Eldeniz, Mustafa Şefik, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Celal Esat, Vehbi Sarıdal, Fuat Köprülü, Ali Haydar, İhsan Sungu, Selim Sırrı, Hüsnü Hamit, Hasan Fehmi, Faik Sabri, Mustafa Rahmi, İbrahim Alaaddin, Mubarek, Ali Rıza.³¹¹

Bu toplantının en önemli gündem maddelerinden birini ilköğretim müfredat programları oluşturmuştur. Bu toplantı modernleşme yanlısı eğitimcilerle gelenekçi eğitimciler arasında bir mücadeleye sahne olmuştur. Katılımcılardan İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), "Biz ilkokulu bir okutma-yazdırma mektebi halinden çıkarıp bir iş ve hayat mektebi haline getirmek istiyorduk"³¹² ifadeleriyle bu toplantıdaki görüşmeler hakkında bilgi vermektedir.

Yine Baltacıoğlu, bu toplantıda katılımcıların görüş ve önerilerini demokratik bir hava içinde serbestçe belirttiklerini "Aradan 18 yıl geçtiği halde bu toplantının hararetini unutmam. Münakaşalar mutlak bir hürriyetle yapılıyordu"³¹³ ifadeleriyle açıklamaktadır.

---

³¹⁰ A.g.e., s.33.

³¹¹ Reşat Özalp, Aydoğan Ataüinal, **Türk Mili Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı:(Talim ve Terbiye Kurulu- Milli Eğitim Şurası)**, Ankara, MEB, 1977, Ekler.

³¹² İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Hayatım", **Yeni Adam**, 17 Temmuz 1942, No:342, s.14.

³¹³ A.y.

Birinci Heyet-i İlmiye toplantılarının tutanakları gün yüzüne çıkmamıştır. Bu toplantıda görüşülen konuları gösteren birinci el belgelerden 3 Ağustos 1923 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinin toplantıyla ilgili haberleri yapılan tartışmalar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu haberlerde bu toplantıya Tevhid-i Tedrisat tartışmalarının damgasını vurduğu görülüyor. Bir taraftan Şeriye ve Evkaf Vekaleti temsilcileri bu vekaletle bağlı medreselerle ibtidai mekteplerin, diğer taraftan da Milli Müdafaa Vekaleti temsilcileri askeri okulların Maarif Vekaleti'ne devredilmesine karşı çıkıyorlardı. Buna karşılık, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki demokratik havanın etkisiyle toplantıya ağırlığını koyan eğitimciler, sivil ve askeri bütün okulların program ve yönetimini Maarif Vekaleti'ne devrini şiddetle savunmuşlardır.³¹⁴

İlköğretim okullarının program ve yönetim olarak Maarif Vekaleti'ne bağlanmasını savunan eğitimcilerin başında Ziya Gökalp, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Cemal Hüsnü Bey, Hilmi Bey, İhsan (Sungu) Bey gibi önemli isimler geliyordu.³¹⁵

Cemal Hüsnü Bey, ilköğretim okullarının Maarif Vekaleti'ne devredilmesinden yana olarak görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “Mahalle mektepleri kalkmalı, bütünüyle Maarif'e merbut olmalıdır. Muallimlerini, programlarını Maarif Vekaleti tayin ve tespit etmelidir...Tek program vardır.Bu memleket bu vahdetle ilerlesin...Memleketin tahsilinin bir dimağ ile idaresini istiyoruz. İbtidai meselesi yalnız Maarif meselesi olmalıdır.”³¹⁶

Benzer bir şekilde Hilmi Bey'de “Hepimiz askerlerimize ve medreselerimize minnettarız. Hepsi bize hayırlı uzuvlar yetiştirdi. Halbuki bizim mevzubahis ettiğimiz husus terbiye-i ibtidaiyedir. Bu yeni yetişen nesilleri Maarif Vekaleti'nin yetiştirdiği asri muallimler yetiştirmelidir” diyerek yeni nesilleri yetiştirecek olan ilköğretimin okullarının tek bir elden yönetilmesini savunuyordu.³¹⁷

İsmail Hakkı (Baltacıoğlu)'nun “Hangi bir millette ibtidai bir mektepte yeni yetişen neslin üzerinde müezzin, imam gibi sarıklı hocaların nüfuzu görülür. Her halde bu prensip meselesidir. Hiçbir şey kabul etmem” sözüne karışık Şeriye ve Evkaf Vekaleti temsilcisi Hamdi Aksekili “Biz prensibi zaten kabul ettik” diyerek , Tevhid'i Tedrisat'a prensip olarak karşı olamadıklarını belirtiyordu.³¹⁸

---

³¹⁴ Hasan Ünder, “Birinci Heyet-i İlmiye'de Tevhid-i Tedrisat Tartışması”, **Tarih ve Toplum**, Haziran 1999, C.31, No:186, s.349-354.

³¹⁵ Ünder, **a.g.e.**, s.352.

³¹⁶ **A.g.e.**, s.352.

³¹⁷ **A.g.e.**, s.352.

³¹⁸ **A.g.e.**, s.353.

Konu, medreseler ve askeri okullar konusuna gelince tartışma kızışıyordu. Bunun üzerine Maarif Vekili Safa Bey, heyetin ortasına gelerek, “Bu mesele hükümet meselesidir” ifadeleriyle bütün okulların Maarif Vekaleti’ne devredilmesinde kararlılığını gösteren bir konuşma yapmıştır. Bundan sonra toplantı başkanı Şefik Bey, “Umumi ibtidai mektep tesis ve idaresi Münhasıran Maarif Vekaleti’ne aittir. Bunu kabul edenler el kaldırsın” diyerek ilköğretim okullarıyla ilgili maddeyi oya sunmuş ve çoğunlukla kabul edilmiştir.³¹⁹

Birinci Heyeti İlmîye’nin çalışmalarında ilköğretimle ilgili alınan kararlar ve görüşülen konular 14 Ağustos 1923’de TBMM’de okunan İcra Vekilleri Heyeti Programının hazırlanmasında etkili olmuştur.³²⁰ Hükümet programında ilköğretim konusunda yapılacak çalışmalar şöyle açıklanmaktadır:

“Ferdin bedeni, fikri kabiliyeti gibi ahlaki ve içtimai kabiliyeti de inkişaf ettirilecektir. Bu maksada vusul için, bir terbiye-i bedeniye Darümuallimini açılacak, izcilik teşkilatına ehemmiyet verilecek, programlar ile ilk mekteplerin teşkilatı tedricen içtimai esasata tevfik olunacaktır.

Tahsil-i ibtidai milletin bütün efradına terbiye-i umumiye ile beraber ameli mesleklere müteveccih bir terbiye de temin edilecektir. ..”³²¹

c. Maarif Misakı :

29 Ekim 1923 yılında Cumhuriyet’in ilan edilmesinden hemen sonra Maarif Vekili İsmail Sefa Özer tarafından “Maarif Misakı” ilan edildi. Atatürk’ün 1 Mart 1923 tarihinde TBMM’ni açış konuşmasında sözleri esas alınarak hazırlanan bu belge Cumhuriyet dönemi müfredat programlarını etkileyen bir belgedir.³²² Hazırlanacak olan 1924 İlkokul Programına yönlendirici etkisi olan Maarif Misakı’nın belirlediği ilkokulun genel ve özel amaçlarını belirlemiştir.³²³ “Türk milletini medeniyet safında en ileriye götürmek” için yeni nesiller yetiştirmeyi öngören bu belgede belirtilen genel ve özel amaçlar ilerleyen sayfalarda belirtilecektir.

“Misak” kelimesinin manasından da anlaşılacağı gibi bu Maarif Misakı hazırlanacak olan ilkokul programlarının genel çerçevesi konusunda “andlaşma”, “sevketme” ve “yönlendirme”³²⁴ işlevi görmüştür. Bu belge Cumhuriyet’in ilk

---

³¹⁹ A.g.e., s.353.

³²⁰ Cicioğlu, a.g.e., s.32.

³²¹ T.C.Hükümet Programlarında Eğitim 1920-1993, Ankara, MEB, 1993 s.7.

³²² Binbaşıoğlu, a.g.e., s.177.

³²³ Cicioğlu, a.g.e., s.80.

³²⁴ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 14.,bas., Ankara, Altın Kitabevi Yayınları, 1993.

yıllarındaki bütün ilköğretim programlarında yönlendirici etkisi olan önemli bir belgedir.³²⁵

Maarif Misakı'yla belirlenen eğitimin amaçları 1924 İlkokul Programı'nın amaçlar kısmı oluşturmuştur. Bu amaçlara ilgili bölümde değinilecektir.

d. İkinci Heyeti İlmiye Toplantısı :

Maarif Vekili Vasfi Bey, bu toplantıdan önce yaptığı konuşmalarda, Cumhuriyet'in, okullarda yeni programları ve yeni ders kitapları hazırlamayı gerektirdiğini belirterek şöyle diyordu: "Eski zihniyete göre yazılmış eser ve kitapların, Türkiye Cumhuriyeti'nin mekteplerinde artık yeri kalmamıştır."³²⁶

Eğitim ve kültür işlerine görüşmek üzere 23 Nisan 1924 yılında Ankara'da toplanan İkinci Heyeti İlmiye'nin toplanma amacını, Maarif Vekili Vasfi Bey şöyle açıklamaktadır:

"Yeni nesilleri hakiki bir iman, kuvvetli bir seciye ile yetiştirmek için terbiye ve maarif sistemlerimizde değişiklik yapmak lazımdı. Bunun esaslarını belirlemek için muktedir ve mütehassis birçok kişileri Ankara'da topladık."³²⁷

Bakan'ın, çeşitli anketler düzenleyerek eğitim sisteminde bazı değişiklikler yapacağını belirttiği toplantıda ilköğretimle ilgili şu kararlar alınmıştır:

1. İlkokul programı ve yönetmeliği üzerinde gerekli değişiklikler yapılmış, ilkokullarda haftalık ders saatinin 26 olması kararlaştırılmıştır.
2. Zorunlu ilköğretim süresinin altı yıldan beş yıla indirilmesi altı red oyuna karşı 29 oyla kabul edilmiştir.
3. İlkokul ve ortaokul ders kitaplarının yarışma yöntemiyle yeniden yazdırılması kabul edilmiştir.³²⁸

Bu toplantıda bulunan üyeler şunlardır; Milli Eğitim Bakanı Vasıf Çınar, Ali Haydar, Refet Ülgen, Rıdvan Nafiz, Nafi Atuf, Fuat Köprülü, Mehmet Emin, Sadri Ertem, İbrahim Alaaddin, Ali Canip, Abdulfeyyaz Tefvik, Süleyman Şevket, İhsan Sungu, Reşat Nuri.³²⁹

Bu noktada Cumhuriyet'in hazırlık dönemine yön vermiş olan Heyet-i İlmiye Toplantılarına katılan uzmanlar arasında yapılmış bir ankete değinmek gerekir.

---

³²⁵ Cavit Binbaşıoğlu, "Cumhuriyet Dönemi İlkokul Programları", **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.161.

³²⁶ Ergün, **a.g.e.**, s.64.

³²⁷ **A.g.e.**, s.62.

³²⁸ **A.g.e.**, s.61.

³²⁹ **A.g.e.**, s.61.

Hakimiyeti Milliye gazetesi bu toplantılara katılan Selim Sırrı (Tarcan), Heyeti Teftiſiye Müdürü Abdulfeyyaz Tevfik, Tercüme Heyeti üyesi Mustafa Rahmi, müfettiſ Ahmet Hilmi , İhsaiyat (İstatistik) Müdürü Avni, müfettiſ Hasan Fehmi, Ortaöğretim müdürü Nafi Atuf (Kansu), Darulmuallimin öğretmenlerinden İbrahim Alaaddin gibi bazı uzmanlara Türk eğitiminin sorunları hakkında 14 soru sorup, cevaplarını yayınlamıştır. Bu cevaplardan ilköğretimle ilgili olanlarının bazıları ſunlardır: “Bütün okullarımız ıslaha muhtaçtır. Ama önce ilk ve ortaöğretim okulları ıslah edilmelidir. Ders kitapları hem dil hem de duygu yönünden değiştirilmelidir. Öğretmenlerin metot yönünden mükemmelleştirilmesi gerekmektedir.”³³⁰

Bu toplantıda alınan kararların çoğu uygulanmıştır. İlköğretim programları değiştirilmiş, ilköğretimin süresi altı yıldan beş yıla indirilmiştir. 1924 yılında yapılan bu program deęiſiklięi, bu amaçla oluşturulan komisyonların eski programlar üzerinde ayıklamalar yaparak programı hafifletmesi suretiyle yapılmıştır. Daha çok geçiſ programı niteliğindeki 1924 programının eski programlardan farkı, çok az sayıda bazı derslerin değiştirilmesi ve bazı ders konularının Cumhuriyet yönetimine uyarlanmasıdır. Programın başka bir özelliği ise kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı olarak hazırlanmasıdır.³³¹ Vasfi Çınar’ın bakanlığında toplanan 43 kişilik komisyon, programa uygun ders kitaplarının hazırlanmasını sağlamak için, ilk, orta ve lise ders kitaplarını değiştirmiştir. Kitaplardaki eski rejimin ideolojisini yansıtan padiſah ve hilafet övgüleriyle dolu görüşler ayıklanmış, bunun yerine Cumhuriyet rejiminin getirdiği esaslar konulmuştur.³³²

Bu toplantı bazı eleſtirilere de sahne olmuştur. Dönemin bazı eğitimcilerinin dile getirdiği eleſtiriler ſunlardır: Hazırlanan müfredat programlarının, II. Meſrutiyet dönemindeki gibi Fransızcadan tercüme olduğu, kendi benliğimizden bir ſey katılmamıştır. İlkokul programında eskiye göre Kur’an-ı Kerim ve Malumat-ı Diniyye ihmal edilmiştir. Türkçe Dilbilgisi hemen hemen kaldırılmış gibidir. Dördüncü ve beſinci sınıfta okutulması öngörülen “Hukuki ve Vatani Malumat” dersini okutacak öğretmen bulmak bir sorun olacaktır. Resim programında bazı gariplikler vardır; birinci sınıfa “Hayali Resim” konmuştur. İsmail Hakkı Bey’in yaptığı “El İşleri” dersi, çok yönlü ve uygulanamaz .Bu ders için hiçbir araç gereç bulunmadığı gibi eleſtirilerdir dile getirilmiştir.³³³

---

³³⁰ A.g.e., s.62.

³³¹ Tober Akbaba, “Cumhuriyet Dönemi Program Geliſtirme Çalışmaları”
<http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/sayi54-55/akbaba.htm>.

³³² Howard E.Wilson, İlhan Baſğöz, **Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk**, Ankara, Dost Yayınları, 1968, s.106.

³³³ Ergün, a.g.e., s.64.

Günümüz araştırmacılarından Mustafa Ergün ise bu toplantıda hazırlanan programlarla ilgili şunları söylemektedir: “Bu programlar çok aceleye getirilmiştir. Sekiz-on günlük bir süre içinde, dışarıya hiçbir şey sızdırılmadan, gizli olarak yapılmıştır. Oysa, okul programları anketlerle, mesleki örgütlerin toplantılarıyla, basındaki tartışmalarıyla beraber uzun bir sürede hazırlanmalıdır.”³³⁴

e. John Dewey Raporu :

Amerikalı ünlü eğitim bilimci John Dewey, dönemin Milli Eğitim Bakanı Vasfi Çınar'ın davetiyle Türkiye'ye gelmiş ve ülkenin çeşitli yerlerinde yaptığı inceleme ve çalışmalardan sonra bir rapor sunmuştur. Dewey ikinci raporunu ülkesine döndükten sonra hazırlayarak Maarif Bakanlığına göndermiştir. 1926 İlkokul Programının hazırlanmasında John Dewey'in görüşleri etkili olacaktır.

John Dewey, raporunda, ilköğretimin amaçlarının ne olması gerektiği konusunda görüşlerini şöyle açıklamıştır;

a) Okullar milletin fertlerine öncelikle doğru siyasi alışkanlıklar ve fikirler kazandırmalıdır.

b) Okullar fertleri, milli hakimiyete, iktisadi olarak kendi kendini idareye ve sanatsal ilerlemeye sevk edecek, onları girişim ve yaratma, bağımsız düşünmeye, bilimsel düşünmeye ve genel menfaat için sosyal alışkanlıklar kazandırmalıdır.³³⁵

John Dewey'in raporunda önerdiği “yapmaya ve yaratmaya dayalı” ve “aktif” bir eğitim sistemidir. Bu önerilerin çok geçmeden Cumhuriyet'in eğitimini idare edenler tarafından kabul gördüğü Maarif Vekaleti tarafından hazırlanmış 27.10.1925 tarihli bir raporda açıkça görülmektedir. Raporda, yeni bir eğitim sistemi belirlendiği ve bu eğitim sisteminin “faal, ameli mektep” olarak tanıtıldığını görülmektedir. Raporun üçüncü maddesi kısaca şöyledir:

“Maarifimizin bir istikamet almasına ehemmiyeti mahsus itaf ettik. Nazari bir maarif sistemi yerine, ameli ve muhatabının ihtiyaçlarıyla tatabbuk eden yeni bir usul kabul ettik. Tesis etmek istediğimiz yeni Türk mektebi: Oturan, dinleyen ve öğrenen mektep değil, ayakta, uğraşan, çalışan, yapan, arayan ve bulan mekteptir”³³⁶

Görüldüğü gibi yeni Cumhuriyet'in eğitim kadroları, eski medrese sisteminin eğitim anlayışı olan “oturan ve okuyan” okul yerine yeni Türk okulları için yeni bir eğitim sistemi belirlemiş ve bunu “oturan ve dinleyen değil, .yapan, arayan ve

³³⁴ A.g.e., s.64.

³³⁵ John Dewey, **Türkiye Maarif Hakkında Rapor**, İstanbul, Maarif Basımevi, 1939, s.8.

³³⁶ **BCA., B.Mu.G.M.K.**, Fon Kodu:030.10., Yer No:142.19.9.,(Eğitim Alanında Yapılan İler Hakkında Rapor. Maarif Vekaleti, 27.10.1925)

bulan” ifadeleriyle net bir şekilde belirlemişlerdir. Raporun devamında da, belirlenen bu eğitim sistemini yerleştirmek maksadıyla, Avrupa’ya tetkik için heyetler gönderildiği ve gönderilmeye devam edileceği belirtilmektedir.³³⁷

f. Talim Terbiye Kurulunun Çalışmaları :

1926 yılında kurulan Talim Terbiye Kurulu 11 Mart 1926 Perşembe günü yaptığı ilk toplantısında ilkokulların müfredat programının değiştirilmesi konusunu görüşmüştür. Mehmet Emin (Erişirgil) başkanlığında, Ali Haydar (Taner), Avni (Başman) ve Zeki Mesut (Alsan)’ın üyeliğiyle toplanan Talim Terbiye Heyeti bu ilk toplantısında ilköğretim programıyla ilgili şu kararı almıştır :

“İlk mektepler programlarına dair muhtelif Avrupa hükümetlerinden celb edilerek tercüme ettirilen kısımlar tetkik edilmek üzere aza arasında taksim olunmuştur.Elde edilecek neticeye göre Türkiye ilk mektepler programlarını tebdil veya tadili icap edip etmeyeceği Pazartesi günü akdedilecek içtimada kararlaştırılacaktır”³³⁸

Bu kurulun üyelerinden Zeki Mesut, Muallimler Birliği Mecmuası’nda “Milli Eğitim” başlıklı makalesinde Avrupa ülkelerinin eğitim sistemleriyle ilgili incelemeleri; “Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya’da kabul edilen terbiye sistemleri, bu memleketlerde “milli” addedilecek bir terbiye siyasetinin mahsulüdürler”³³⁹ sözleriyle değerlendirerek, bu ülkelerde eğitimi önlendiren an unsurun “milli eğitim” anlayışı olduğunu vurgulamaktadır.

Bununla birlikte Zeki Mesut, yeni eğitim sisteminin, Avrupa ülkelerinden kotarılarak ve kopya edilerek alınmasının doğru olmayacağını, çünkü bu ülkelerin eğitim sistemlerinin ortak yanları olmakla birlikte kendilerine has bir çok farklılıkları da olduğunu belirterek Türkiye’nin de “milli eğitim” anlayışını temel alarak kendi milli yapımıza uygun bir eğitim sistemi geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, eğitimde gözetilecek amacı belirlerken, Türk inkılabının gösterdiği mefkureye uygun bir eğitim anlayışı belirlemesi gerektiğini belirten Zeki Mesut, ayrıca, yeni eğitimin amacını belirlemenin bir sosyoloji meselesi olduğunu, pedagoji ve psikoloji biliminin ise sadece uygulama alanında dikkate alınabileceğini, eğitimde amaçlar belirlenirken, toplumsal, siyasi ve iktisadi ihtiyaçlarımızdan yola çıkılması gerektiğini vurgulamaktadır.³⁴⁰

---

³³⁷ **BCA., B.Mu.G.M.K.**, Fon Kodu:030.10., Yer No:142.19.9./ a.y.,

³³⁸ Özalp, Ataüinal, **a.g.e.**, s.732.

³³⁹ Zeki Mesut, “Milli Eğitim”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, Ağustos 1926, No:14, s.1-7.

³⁴⁰ Mesut., a.y., s.1-7.

Yeni eğitimin amacını Zeki Mesut, başka bir makalesinde şöyle açıklamaktadır: Yeni eğitimde amaç, bireylerin şahsi gelişmeleri ve bireylerden oluşan toplumun gelişmesi arasında bir denge kurmaktan ibarettir. Yeni eğitim, bireylerin yeteneklerini azami ölçüde geliştirmekle beraber onları topluma faydalı olarak yetiştirmektir. Bir milletin en önemli dayanağı olan toplumsal düzen ancak böyle sağlanabilir.³⁴¹

Talim ve Terbiye Heyeti , daha önce hazırlanan 1924 İlkokul Programının kısa bir sürede hazırlandığını ve üyelerin karışıklığı yüzünden mahzurlu olarak çıktığını belirterek; Cumhuriyet prensiplerine göre yeni öğretim metotlarıyla, Fransız, Rus, İtalyan, Yunan, Bulgar, Alman ilköğretim müfredat programlarından da yararlanarak ilkokul müfredat programı hazırlama çalışmalarını yürütmüştür. Altı ay süren çalışmalar sonunda hazırlanan ilkokul müfredat programı seçilen birkaç ilkokulda denenmiş, alınan sonuçlara göre bazı değişiklikler yapılarak 1927 yılında bütün ilkokullarda uygulanmaya başlamıştır.³⁴²

3. Programlar :

a. 1924 İlkokul Müfredat Programı :

Bu programda, genel olarak ilköğretimin ve özel olarak derslerin amacı belirtilmemiştir. Ancak, bu programın amaçlar kısmındaki boşluğu dolduran bir belge olarak “Maarif Misakı”nda eğitimin amacı şöyle belirtilmiştir:

“Türk milletini medeniyet safında en ileriye götürmek ve yeni nesilleri, Türk olmak haysiyetinin gerekli kıldığı bu amaca en kısa zamanda varmayı mümkün kılacak irade ve kudrette yetiştirmektir.”³⁴³

Maarif Misakı’nda eğitimin amaçları şöyle belirtilmiştir:

1. Milliyetçi, halkçı, inkılapçı, laik Cumhuriyet yurttaşları yetiştirmek.
2. Yeni nesilleri ekonomik hayatta başarılı kılacak bilgilerle donatmak.
3. Toplum hayatında, dünya ve ahiret cezaları yerine, özgürlük ve barışın ön plana alındığı gerçek ahlak ve erdemi hakim kılmak.³⁴⁴

---

³⁴¹ Zeki Mesut, “Yeni Terbiyede Gaye”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, Teşrinievvel 1926, No:16, s.691-697.

³⁴² Ergun, **a.g.e.**, s.73.

³⁴³ Çelenk v.d., **a.g.e.**, s.35.

³⁴⁴ Çelenk v.d., **a.g.e.**, s.35.

Tablo 2.3 : 1924 İlköğretim Programı Ders Cetveli :

DERSLER	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Alfabe	12	-	-	-	-
Kıraat	-	4	3	2	2
İmla	-	2	2	1	1
Tahrir	-	1	-	2	2
Sarf	-	-	-	1	1
Yazı (Sülüs-Rika)	-	2	1	1	1
Kur'an-ı Kerim ve Din Dersleri	-	2	2	2	2
Hesab	2	3	3	3	2
Hendese	-	-	-	1	3
Tarih	-	-	1	2	2
Coğrafya	-	-	1	2	2
Tabiat Tetkiki, Ziraat, Hıfzıssıha	3	3	2	2	2
Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye	1	1	1	1	1
Resim	2	2	2	2	2
El İşleri	2	2	2	2	-
Musiki	2	2	2	1	1
Terbiye-i Bedeniye	2	2	2	1	1
Toplam	26	26	24	26	25

(Tober Akbaba, "Cumhuriyet Dönemi Program Geliştirme Çalışmaları"
<http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/sayi54-55/akbaba.htm>.)

1924 programıyla, programlarda uzun süredir yer alan bazı dersler kaldırılmış, yerlerine yeni dersler konmuştur. Bu dersler şunlardır:

Eski Programdaki Ders

Lisan-ı Osmanî

Musahabat-ı Ahlakiye

Kura-ı Kerim Dersi

Malumat-ı Diniye Dersi

Eşya Dersleri ve Talim-i Asker Dersleri kaldırılmıştır.

Yeni Programdaki Ders

Türkçe

Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye

Kur'an-ı Kerim ve Din Dersleri

Yeni programda, ders konuları da değiştirilmiştir. Muhasabat-ı Ahlakiye ve Din Dersleriyle Tarih derslerinin konuları ayıklanmış Cumhuriyet'in anlam ve önemine uygun hale getirilmiştir.³⁴⁵

b. 1926 İlköğretim Müfredat Programı :

1926 İlköğretim Müfredat Programı mukaddimesinde ilköğretim amacını tek cümleyle şöyle belirtmektedir: "İlköğretimin başlıca maksadı, genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir."³⁴⁶

Söz konusu müfredat programında yer alan derslerin amaçlarıysa şöyle özetlenebilir:

Tarih Dersi : "Türk milletinin mazisi hakkında malumat verip onlarda milli şuur uyandırmak. Büyük şahısların hayat ve hareketleri tasvir edilerek çocuklara intisale şayan numuneler göstermek."³⁴⁷

Coğrafya Dersi : "Türk vatanını sevdirmek,. Vatanın muhtelif yerlerinde yaşayan insanları birbirine tanıtmak, her birinin meşet tarzlarını ve ihtiyaçlarını öğretmek ve aralarındaki rabıta ve irtibatı artırmak. Diğer memleketlerdeki milletleri tanıtmak."³⁴⁸

Yurt Bilgisi Dersi : "Gençleri mensup oldukları vatan ve millete intibak ettirerek iyi vatandaşlar yetiştirmek"³⁴⁹

Tabiat Dersi: "Tabiatı bütün canlı safhalarıyla birlikte tetkik ettirmek, çocuklara tabiat sevgisi vermek."³⁵⁰

Din Dersleri : "İslam dinin esasları: Kimsenin dinine, inancına karışmamak. İslam dini, taassubu men eder. Batıl ve aklın kabul etmediği şeylere inanmak İslam dinine aykırıdır. Dünya işlerini kanunlar tayin eder. Bu işlerin dinle ilgisi yoktur. İslam dini, insani işlerde aklın ve ilmin hakimiyetini kabul eder. İslam dini Araplara mahsus olmadığı için her millet Allah'ına kendi dili ile hitap eder, şükür dualarını kendi diliyle eda ederse daha tesirli olur."³⁵¹

---

³⁴⁵ Çelenk v.d., a.g.e., s.35.

³⁴⁶ **İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, İstanbul, Milli Matbaa, 1926, s.2.

³⁴⁷ A.g.e., s.2.

³⁴⁸ **İlköğretim Müfredat Programı**, İstanbul, Maarif Vekaleti Yayınları, 1930 baskısı, s.71.

³⁴⁹ A.g.e., s.78.

³⁵⁰ A.g.e., s.89.

³⁵¹ A.g.e., s.230-231

Din dersleri programın 1930 yılı baskısında, 5.sınıflara velisinin isteğiyle, program dışı olarak, haftada yarım saat konferans şeklinde verilmek üzere dersin hedefleri değiştirilmiştir.³⁵² 1933 yılına kadar isteğe bağlı olarak okutulan bu ders, şehir ilkokullarında bu yıldan itibaren tümüyle kaldırılmıştır.³⁵³

Tablo 2.4 : 1926 İlköğretim Müfredat Programı Ders Cetveli :

DERSLER		1.Devre			2.Devre	
		1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Türkçe	Elifba	12	-	-	-	-
	Kıraat	-	4	4	2	2
	İmla	-	3	2	1	1
	Tahrir	-	2	2	2	2
	Kavaid	-	-	-	1	1
	Yazı	-	3	2	1	1
Din Dersi*				1	1	1
Hayat Bilgisi		4	4	4	-	-
Hesab Hendese		2	2	3	3	3
Tarih		-	-	-	2	2
Tabiat Dersleri		-	-	-	2	2
Eşya Dersleri		-	-	-	-	2
Yurt Bilgisi		-	-	-	2	1
Resim Elişi		4	4	4	2	2
Musiki		2	2	1	1	1
Jimnastik		2	2	2	2	1
Toplam		26	26	26	26	26
Ev İdaresi**		-	-	-	1	1
Dikiş**		-	-	-	1	1

(İlk Mekteplerin Müfredat Programı, İstanbul, Milli Matbaa, 1926)

* Din dersleri, Bakanlığın bir genelgesiyle 1930 yılında programdan çıkartılarak isteğe bağlı hale getirilmiş, Perşembe öğleden sonra yarım saat 5. sınıflara konferans şeklinde düzenlemiştir.³⁵⁴

** Ev idaresi ve Dikiş dersleri kız öğrenciler içindir.

³⁵² A.g.e., s.230.

³⁵³ Nurullah Altaş, “Türkiye’de Örgün Öğretimde Dinin Yeri”, *Marife*, Bahar 2002, No:1, s.220.

³⁵⁴ Mustafa Öcal, “Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Eğitimi”, *Cumhuriyet’in 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi İlimi Toplantısı-Tebliğler*, Haz:Fahri Unan, Yücel Hacıoğlu, Anka, 1999, s.313. Ay.Bkz: *İlköğretim Müfredat Programı, 1930, a.y.*

c. 1927 Köy Mektepleri Programı:

1927 yılında köy ilkokulları için ayrı bir program düzenlenmiş ve bunun gerekçesi programın giriş kısmında şöyle belirtilmiştir: “Bu müfredat programı köy mektepleri için tertip edilmiştir. Köy mektepleri tedrisatının umumi mekteplerden büsbütün ayrı mahiyet arz etmesi ne caizdir ne de doğrudur. Ancak, aynı program dahilinde okutmakta ilktahsilin en mühim maksatlarından biri olan gençleri muhitlerine faal bir surette intibak ettirmek esasına muhalif düşer. İşte bunun içindir ki, umumi ilkmekteplerin müfredat programlarına sadık kalmak üzere köy mektepleri için köy çocuklarının ihtiyaç ve alakaları ile münasebettar yeni bir müfredat programı izhar edilmiştir.”³⁵⁵

Programda eğitimin amaçları şöyle belirtilmiştir:

“ Tedrisattan maksat sadece malumat vermek değildir; belki çocuğun, evinde ve muhitinde ve bütün hayatında, işine yarayacak bilgiye ve itiyatlara sahip olmasını temin etmektir.

Köy çocuğunu köy hayatı dahilinde ve hayata merbut olarak milli, medeni ve insani fikir ve hislere sahip bir hale getirmek köy mualliminin en büyük mefkuresi olmalıdır.

Köylerde hayat şeraitini bugünkü insanlığın yüksek miyalarla mütenasip bir dereceye çıkarmak için, bilhassa köy kızlarının, ev ve aile hayatını daha sıhhi, daha iyi ve daha mesut bir hale getirecek bilgi ve itiyatlara sahip olarak yetişmeleri lazımdır

Yurtseverlik en yakın muhite duyulan derin ve samimi alakadan başlar; binaenaleyh köy çocuklarının en yakın muhitleri olan kendi köyleri hakkında en lüzumlu bilgilere sahip olmaları ve daima köylerin refah ve saadetine hadim olmak mefkuresi ile yetiştirilmeleri lazımdır.

Köy çocukları da Türk Cumhuriyetinin küçük vatandaşlarıdır. Muallimler mektebin idaresinde, çocuklarla münasebetlerinde daima bu noktayı gözönünde tutmalı ve her vesileden istifade ederek kendilerine büyük Türk inkılabının mefkurelerini telkin eylemelidir”³⁵⁶

Köy İlkmektepleri programında din dersi program dışı yarım saat okutulmak suretiyle kalmıştır. Programında din derslerinin amaçları şöyle belirtmiştir:

“Din derslerinin hedefi, çocuklara Cenabı Hakka karşı muhabbet hisleri uyandırmak, onlara İslam dinini sevdirmek ve bütün müslümanların itikatlarındaki vahdetin faidesini bildirmektir. Din derslerinde fırsat düştükçe, dini mahiyette gösterilmek istenen batıl fikirler, yanlış kanaatler cerhedilecektir.”³⁵⁷

³⁵⁵ **Köy İlkmektepler Müfredat Programı**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930, s.1.

³⁵⁶ **A.g.e.**, s.2-3.

³⁵⁷ **A.g.e.**, s.74.

Tablo 2.5 : 1927 Köy İlkmektepleri Ders Cetveli:

Dersler		Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III
Türkçe	Alfabe	12	-	-
	Kıraat	-	4	4
	İmla	-	3	2
	Tahrir	-	2	2
	Gramer Tatbikatı	-	-	1
	Elyazısı	-	4	3
Hayat Bilgisi		4	4	3
Hesab-Hendese		4	3	3
Yurt Bilgisi		-	-	2
Resim, elişi (erkeklerle)		4	4	4
Kızlar için	Resim, elişi	4	1	1
	Ev işleri	-	3	3
Toplam		24	24	24

(Köy İlkmektepler Müfredat Programı, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930, s.1)

* Din dersleri, 1930 yılında programdan çıkartılarak, her Perşembe günü öğleden sonra yarım saat olarak düzenlenmiştir.

d. 1929 İlkmektepler Talimatnamesi :

1929 İlkmektepler Talimatnamesiyle ilköğretim için kendine özgü amaçları belirlenmiştir. Bu talimatnameye göre ilköğretimin amaçları şunlardır.

“1.İlktahsil çağında bulunan çocukların bedence ve ruhça en salim itiyatlara sahip olmalarını temin edecek bir muhit içinde en lüzumlu bilgileri ve maharetleri kazandırmaları.

2. Genç neslin mektebe ilk girdiği günden itibaren içtimai kudret ve kabiliyetçe müterakki bir inkişafıla yetişerek milli cemiyete ve Türk Cumhuriyetine ruhen ve bedenen en faydalı bir tarzda intibak etmeğe azami ehliyet kazanması.”³⁵⁸

³⁵⁸ Mustafa Özodaşık, Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950, Konya, Çizgi Kitabevi, 1999, s.211-212.

4. Uygulama Alanında Yapılanlar:

1926 yılında bütün ilkokullarda uygulamaya konan program, John Dewey'in önerdiği "Toplu Öğretim" ve "İş Okulu" ilkelerini benimsemiştir. Yeni programdaki bu yen ilkeleri şöyle özetleyebiliriz :

1. Toplu Öğretim : Dersler artık, eskiden olduğu gibi ayrı ayrı ve birbirinden bağlantısız işlenmeyecektir. Özellikle ilk üç sınıfta dersler hayat ve toplum ekseninde "toplu " olarak işlenecektir. Bunu için eski programlardaki "tabiat tetkiki, musahabat, tarih ve coğrafya gibi dersler tabiat bilgisi adı altında toplanmıştır.³⁵⁹

2. İş İlkesi : Öğrenim faaliyeti, öğrencinin kendi kişisel çalışma ve yeteneğine dayandırılacaktır. Yeni programda, öğrenci özellikle resim ve el işi gibi derslerde ilgisi uyandırılarak, olabildiğince kendi yaparak ve yaşayarak öğrenecektir.³⁶⁰

Bu ilkelere göre hazırlanan programlar, uygulama alanında iki önemli unsurun yeniden düzenlenmesini gerekli kılmaktaydı. Birincisi, programı uygulayacak olan öğretmenlerin uygun nitelikte yetiştirilmesi, ikincisi ise en önemli ders aracı olan ders kitaplarının programa uygun olarak hazırlanmasıdır.

a.Öğretmen Yetiştirme :

Yeni Türkiye Cumhuriyet'i, ilköğretim politikalarını TBMM Hükümeti döneminde belirlemeye başlamıştır. Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi, 3 Mayıs 1920 günü 11 vekilden oluşan "İcra Vekilleri Heyeti"ni kurmuş. Bu 11 vekilden biri "Maarif Vekili"dir. Bu hükümet, ilk programında, eğitim alanında yapacakları çalışmaları açıklamıştır. İlk Maarif Vekili Rıza Nur, yayınladığı genelgeyle ilköğretimin durumunu öğrenmek istemiştir. Elde edilen bilgilere göre, henüz işgal altındaki illerin dışında kalan 39 ilin ilköğretim durumu oldukça geridir; 39 Vilayet ve Sancak'ta mevcut ilkokulların sayısı 3.061, öğretmen sayısı 2.386'dır. Aynı istatistiklere göre, 6.012 okula, 7.344 öğretmene ihtiyaç vardır. Yeniden yapılması gereken okul binaları ise 4.000'dir.³⁶¹ Yani, mevcut okul ve öğretmen sayısının iki katından daha fazlasına ihtiyaç duyulmaktadır ki bu durum okullaşma oranının ne derece düşük olduğunun bir göstergesidir.

Öğretmenlerin sayısal olarak yetersiz olmasının yanı sıra niteliksel bakımdan da yetersizdirler. Öğretmenlerin çoğu genel ve mesleki bilgilerden yoksundu. Bu öğretmenleri yeni müfredata uyum sağlamları için yetiştirici özel önlemlerin

³⁵⁹ İlk Mekteplerin Müfredat Programı, İstanbul, Milli Matbaa, 1926, s.1-2

³⁶⁰ İlkmektepler Müfredat Programı, 1930, s.1-2

³⁶¹ Cicioğlu, a.g.e., s.29.

alınması gerekmektedir. Örneğin, 1924 yılı itibariyle ülkedeki toplam 10.238 öğretmenden sadece 2743'ü öğretmen okulu mezunu, diğer 5.764'ü ehliyetnameli öğretmenden oluşmaktaydı. Özellikle köylerdeki öğretmen açığı, imamlarla ve medrese mezunu öğretmenler tarafından karşılanmaktaydı.³⁶² Bu bilgiler Cumhuriyet'in başında eğitim alanında yapılan müfredat değişikliğini uygulayıcısı olan öğretmenlerin sayısal ve niteliksel olarak genel panoramasının son derece yetersiz olduğunu göstermektedir. Zira özellikle 1926 programıyla eğitim anlayışı ilköğretim düzeyinde yöntemsel ve içerik açısından büyük oranda değişmiştir. Bu değişimin zaten var olan öğretmen sorununu bir kat daha artırmaması beklenemezdi. Mevcut öğretmenlerin yeni 1926 müfredat programını uygulamada başarısız olmaları muhtemel bir sonuçtur. Aşağıdaki açıklamalar da bunun böyle olduğunu göstermektedir.

Program değişiklikleri güçlüklerle devam ederken, Latin harflerinin kabulünün devreye girmesi öğretmenlerin işini daha da zorlaştırmıştır. Böylece yapılan program değişikliği başlangıçta derslerin ad altında, ama eski yöntemlerle okutulmasından başka bir sonuç vermemiştir.³⁶³ Öğretmenler Latin harflerinin kabulüne karşı önyargılı olmaları da bu durumu zorlaştırmıştır. Zira, Muallimler Birliğinin 1925 ve 1926 yaptığı bir ankete göre öğretmenlerin büyük bir kısmı Latin harflerinin kabulüne karşıdır ve sadece Arap harflerinin ıslahı ve sadeleştirilmesini istemektedirler. Fakat 1928 Ağustos'unda Latin harflerinin kabulü kesinleşince Ankara'da toplanan bir grup öğretmen kendileri ve meslektaşları adına şu andı içeceklerdir :”Son Türkü yeni harflerle okutup yazdırıncaya kadar büyük müncinin (kurtarıcının) açtığı bu yeni yolda sebat ile çalışacağız”.³⁶⁴

Bir grup idealist öğretmenin bu hareketi elbette yadsınamaz, ancak, bu yıllarda öğretmenlerin büyük bir çoğunlu daha yakın zamana kadar Osmanlı vatandaşı olan kişilerdi. Bu kadar kısa bir zamanda geniş öğretmen kitlesinin Cumhuriyet'in yeni değerlerini tam olarak benimsemeleri ve bu uğurda çalışmaları beklenemezdi. Bu öğretmenlerin önemli bir kısmının, eğitim öğretimde eski alışkanlıklarını devam ettirdiklerini tahmin etmek zor olmasa gerek. Bu durumu Muallimler Birliği Mecmuası 1930 yılı sayılarından birinde “İmam yine bildiğini okuyor”³⁶⁵ şeklinde bir özdeyişle yorumlanmaktadır. Yine aynı derginin Mart 1931 sayısında öğretmenlerin şikayetlerine yer verilen makalede “Biz öyle zannettik ki

---

³⁶² Gedikoğlu, **a.g.e.**, s.32 -33.

³⁶³ Wilson, Başgöz, **a.g.e.**, s.108.

³⁶⁴ Yahya Akyüz, **Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848-1940**, Ankara, Doğan Basımevi, 1978, s.256.

HÜ! diyince dağlar, taşlar yürüyüverecek!, gördük ki mesele böyle değil”³⁶⁶ denilerek gerçeğin farkına varıldığı belirtilmektedir.

Maarif Vekaleti, öğretmenlerin yeni rejimin esaslarına uygun eğitim yapmaları için sık sık genelgeler yayınlamıştır. Örneğin, 8 Eylül 1924 tarihli bir genelgede “çocuklarımız kalplerinde ve ruhlarında Cumhuriyet için fedakar olmak mefkuresini taşımalıdır” denmektedir. Yine, Mustafa Necati tarafından yayınlanan 1927 tarihli genelgede öğretmenler için “tedris ve terbiyevi faaliyetlerinde Türkiye’yi ve Türklüğü mihver ve merkez ittihaz etmek mecburiyetindedirler... Her fırsatta Türk Cumhuriyeti’nin suret-i tesisini anlatmak ve Cumhuriyet’i sevdirecek her fırsattan istifa eylemek bütün mektep müdür ve muallimlerinin müşterek vazifesidir. Bu itibarla milli bayramlardan azami derecede istifade lazımdır” denilmektedir. 1931 tarihli bir genelgede ise, “Türk mektebi eline teslim edilmiş olan her Türk çocuğunun Cumhuriyet rejiminin psikolojisi ve ideolojini tamamiyle kavramış, ... bir Türk vatandaşı haline getirmeğe mecburdur” denilerek öğretmenlerin eğitim öğretim faaliyetlerinde Cumhuriyet rejiminin esaslarına uygun faaliyet göstermeleri istenmektedir.³⁶⁷

Öğretmenler ve hatta ülkede birçok eğitimci 1926 programıyla getirilen “Toplu Öğretim” ve “İş İlkesi”ni bilmemektedir. Bu yüzden uygulama alanında sıkıntılar yaşanmıştır. Maarif Vekalet’i bu yeni ilkeleri öğretmenlere tanıtmak amacıyla bazı kurslar açmış ve yayınladığı dergiler kanalıyla onlara bu ilkeleri öğretmeye çalışmıştır. Ancak, toplu öğretim veya iş ilkesine göre okulun yenilenmesi gerekmektedir. Yeni okul binaları, geniş bahçeler, oyun yerleri, laboratuvarlar ve bunları tamamlayacak ders araç gereçlerine ihtiyaç vardı. Bununla beraber bakanlığın hazırladığı kurslar bu amaçların yerine getirilmesini sağlayamamıştır. Konuyu tartışan eğitimciler görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

“...Toplu öğretimin ne demek olduğunu ve nasıl uygulanacağını tamamiyle kavrayamadık. Okul kitapları yazan arkadaşlarımız da yeni öğretimin niceliğini sezemediklerinden bizim işimizi kolaylaştıramadılar. Eğitim Bakanlığı güçlüğü gördüğü için, geçen yıl üç kişiyi toplu öğretim esaslarını öğrenmek için Viyana’ya öğrenime göndermiştir. Sonunda bizim elimizde okuyacak ve faydalanacak, okul kitaplarından ayrı, bir kitap da yoktur. Onun için malzeme teminine de imkan bulamıyoruz.”³⁶⁸

³⁶⁵ “Muallimlerin Iztırabı”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, 1 Teşrinisani 1930, C.VIII, No:12, s.34

³⁶⁶ K.N., “Dilek ve Şikayetler”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, 1 Mart 1931, C.VIII, No:17, s.206.

³⁶⁷ Akyüz, Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal ..., **a.g.e.**, s.276.

³⁶⁸ Wilson, Başgöz, **a.g.e.**, s.107-108

Hüsnü Ciritli Viyana'ya gönderilen bu öğretmenlerin dört kişi olduklarını ve bunların, Fuat Baymur, Rauf İnan, Muvaffak Uyanık ve Fevzi Selen olduğunu söyler. Bunlar üç yıl öğrenim gördükten sonra yurda dönmüşler ve deneyimlerini öğretmenlerle paylaşmışlardır.³⁶⁹

Cumhuriyet döneminde öğretmen, yeni rejimin kökleşip gelişmesi bakımından en önemli araçlardan biri olarak görülmüştür. Mustafa Kemal Atatürk, daha 1924 yılında, "Yeni nesil en büyük cumhuriyetçilik dersini bugünkü muallimler topluluğundan ve onların yetiştireceği muallimlerden alacaktır" diyerek bu düşüncesini açıkça belirtmiştir.³⁷⁰ Yine Atatürk 1924'de Samsun'da öğretmenlere yaptığı bir konuşmada "...askeri, siyasi, idari inkılabat; sizin içtimai ve fikri inkılabatı muvaffakiyetinizle teyid olunacaktır"³⁷¹ diyerek öğretmenlere önemli bir misyon yüklemektedir. Atatürk'ün göstermiş olduğu bu yolda gerek devrin Milli Eğitim Bakanları ve gerekse eğitim uzmanları öğretmen yetiştirmenin bu yönü üzerinde durmuşlardır.³⁷²

İşte bu sebeplerle, Cumhuriyet döneminde öğretmen yetiştirme politikasına önem verilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında öğretmen yetiştirme, köy ilkokullarına öğretmen yetiştirme ve şehir ilkokullarına öğretmen yetiştirme şeklinde iki boyutlu olarak ele alınmıştır. Özellikle de köy öğretmeni yetiştirmeye önem verilmiştir. Zira ülke nüfusunun büyük çoğunluğu köylerde yaşamakta ve köylerde eğitim "eski rejimin adamları" olarak görülen "hoca"ların elindedir. Bu yönde en önemli çalışmalar Mustafa Necati 'nin bakanlığı döneminde yapılmıştır. Mustafa Necati bey, nitelik ve nicelik olarak yeterli öğretmenler yetiştirilmediği sürece yapılan reformların beyhude olacağını ifade etmiştir. Yapılan kanuni düzenlemelerle, yeni öğretmen okulları yapımı ve mevcutların geliştirilmesi için gerekli mali kaynak sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Bu çabalar etkisini kısa sürede göstermiş, ülkedeki öğretmen okulu çıkışlı öğretmen sayısı hemen hemen iki katına çıkmıştır.³⁷³

---

³⁶⁹ H.Hüsnü Ciritli, "İlköğretim" **Cumhuriyet Dönemi Eğitim**, İstanbul, Devlet Kitapları, 1991, s.272.

³⁷⁰ Cemil Öztürk, **Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.248-249.

³⁷¹ "Reisi Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Maarife Mutaallik Nutuklarından", **Atatürk Devri Fikir Hayatı II**, Haz: Mehmet Kaplan vd., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları Atatürk Dizisi:11, [t.y.], s.3.

³⁷² Öztürk, **a.g.e.**, s.248-249.

³⁷³ **A.g.e.**, s.249.

1924 yılından itibaren Muallim Mekteplerinde, başta müfredat programları olmak üzere bir takım reformlar yapıldı. 1924 programından itibaren, yeni yetiştirilecek öğretmenlerin “milliyetçilik” bilinciyle yetiştirilmesi ilke olarak benimsenmiştir. 1924 Muallim Mektebi müfredat programında yedi saat olan Din dersleri iki saate indirilmiştir. Yine eski programda ağırlıklı olan İslam ve Osmanlı tarihinin yerini yeni programda Türk Tarihi alacaktır.³⁷⁴ Muallim Mektebindeki bu değişiklik 1926 İlkokul programına da aynen yansıtacaktır.

1926 Programının öngördüğü “Toplu Öğretim” ilkesinin uygulamasındaki sıkıntıların, öğretmenlerin yeterince hazır olmadığına bağlayan H. Raşit Öymen program ve öğretmen konusunda şunları söylemektedir:

“Öğretmen yetiştirmede reform yapmamış olanlar, öğretimin hiçbir kademesinde, reformları yürütmeye muktedir olamazlar. Oysa Birinci Dünya Savaşından sonra Batıdaki ilköğretmen yetiştirme seviyesi, yüksek öğretim seviyesine çıkartılmıştır. Öğreteceği dersin, bilim derecesini yükseltmemiş olanlar, onun konularını, özellikle toplu öğretimdeki geniş ve etraflı bağlantıları yeterince kuramazlar. Bu nedenledir ki, yeni programlar, uygulamada, gereğince anlaşılamadığı için birbirinden kopya çeker gibi müfettişlerin önüne sürülen günlük, aylık, yıllık planlar, ... Bu nedenledir ki, programlardan sonra, bizdeki ilkokul öğretmenin yetiştirilmesi konusuna geçmemiz gerekir..”³⁷⁵

Öymen’in ileri sürdüğü, öncelikle öğretmenlerin eğitim seviyesinin yüksek öğretime yükseltilmesi görüşü aslında II.Meşrutiyet’ten beri tartışılan bir konudur. Çalışmamızın önceki bölümünde de değinildiği gibi Emrullah Efendi ve Satı Bey gibi eğitimciler öğretmen yetiştirme sorununa eğilen önemli isimlerdir. Örneğin Emrullah Efendi, okullardaki öğretmen okulu çıkışlı olmayan öğretmenlerin yani “memur muallimler”in tasfiyesini gerekli görmüş bu konu üzerinde durmuştur. Yine, Satı Bey, eğitim alanında yapılacak reformların başarıya ulaşması için öğretmen yetiştirme üzerinde durulması gerektiğini savunan eğitimcilerimizdendir.

Herkesin kabul edeceği bir görüş olarak, eğitim öğretimde kaliteyi artıran en önemli faktör öğretmen kalitesidir. Öğretmenin, branşının bilimini yapmış olarak göreve başlaması müfredat programlarının öngördüğü ilkeleri benimseme ve uygulamada başarılı olması sonucunu getirecektir. Zira, Cumhuriyet’in ilk yıllarında öğretmenlerin birçoğu programları uygulamak bir yana benimseyememiştir bile. Öncelikle programı ve onun getirdiği ilkeleri benimsemek, sonra anlayabilmek ve son olarak da uygulayabilmek, bilimsel altyapıyla yakından alakalıdır.

---

³⁷⁴ A.g.e., s.249.

³⁷⁵ Hıfzırrahman Raşit Öymen, “Cumhuriyetin İlköğretim Programları”, **Pedagoji Dergisi**, Eylül – Ekim 1973 C:1, No:4, s.25-29.

Yeni bir nesil yetiştirmek için, bu amaca uygun yöntem ve teknikler uygulamak gerekmektedir. 1926 Programıyla Cumhuriyet eğitimcileri, yeni bir nesil için, yeni ve uygun yöntemler belirlemişlerdir. Daha önce de değindiğimiz gibi, 1926 programıyla öğretim süreçlerine yeni yöntemler girmiştir. Bu yöntemler, “Toplu Öğretim” ve “İş İlkesi” dir. Ayrıca derslerin yakın çevreyle ilişkisi kurularak işlenmesi esası getirilmiştir.

Toplu öğretim yöntemi, programdaki bütün derslerin, “hayat ve cemiyet mihverü etrafında ve toplu olarak”³⁷⁶ olarak öğretilmesi esasına dayanmaktadır. Yani dersler işlenirken mihver ders olan “Hayat Bilgisi” dersiyse yani hayatla ilişkilendirilerek işlenecektir. Örnek vermek gerekirse, resim dersi işlenirken, o hafta Hayat Bilgisi dersinde işlenen, örneğin, “aile” konusuyla ilgili bir resim çalışması yaptırılacaktır.

Yeni bir nesil yetiştirme noktasında Toplu Öğretim yöntemi önem kazanmaktadır. Zira bu yöntemde göre, dersler bir eksen etrafında işlenecektir. Bu çerçevede 1929 yılında çıkarılan İlkokullar Talimatnamesi’nde şöyle belirtilmiştir: “İlkokullarda terbiyenin ilk ve son maksadı çocukların milli hayata layıkıyla intibak etmeleridir... Terbiyede “Türklük ve Türk vatanı” esas mihverü teşkil etmelidir.”³⁷⁷

Görüldüğü gibi bu yöntem, Cumhuriyet kadrolarının, Türklüğü ve Türk vatanını benimsemiş yeni bir nesil yetiştirmek amacına uygun düşen bir yöntemdir. Çocukların iyi bir vatandaşlık bilinci almaları açısından başvurulmuş başka bir yöntem de, milli bayramların kutlanmasıdır. Bu uygulama, çocukların törensel faaliyetlere doğuştan sahip olduğu ilgiden ileri gelmektedir. Bayramların geçit resimleri, kalabalıkları, renkleri, müzikleri çocuğun hafızasında kolayca yer etmekte, çocuk bu imajlar kanalıyla vatan ve millet kavramlarını daha iyi anlamakta ve benimsemektedir.³⁷⁸

Çocukları “Türk vatanı ve Türk milleti” etrafında birleştirmek ve duyuşsal bir davranış kazandırmak amacıyla başvurulmuş başka bir yol da, 1933 yılından itibaren, her sabah ders başlamadan önce bir “ant” okutulmasıdır. Dr. Reşit Galip tarafından yazılan bu andın, İhsan Sungu başkanlığında toplanan Talim ve Terbiye Kurulunun 10.05.1933 tarih 101 sayılı kararıyla okullarda her gün derse girildiğinde çocuklar tarafından hep bir ağızdan okunması uygun görülmüştür. Bu ant şöyledir: “Türküme,

---

³⁷⁶ İlkokul Müfredat Programı, 1926.

³⁷⁷ Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, a.g.e., s.301.

³⁷⁸ A.g.e., s.301.

doğruyum, çalışkanım, ülküm, küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi, özümden çok sevmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun”³⁷⁹

Okullarda yapılacak her türlü etkinlik “Vatan” ve “Millet” kavramlarının benimsetilmesi etrafında yapılandırılıyordu. Sözlerinden de anlaşıldığı gibi “ant”da çocuklara, Türklük bilinci ve vatan sevgisi kazandırmak amacı güdülmektedir.

b.Ders Kitapları:

II. Meşrutiyet devrinde devlet, seçtiği kitapların basım işlerini serbest bırakmıştı. Bu yöntem bazı güçlükler ortaya çıkarıyordu. Bab-ı Aliye yerleşen birkaç kitapçı okul kitapları piyasasını tekel altına almış, bunlar istedikleri okul kitabını basıyor istemediklerini basmıyorlardı. Bakanlığın beğendiği ve kabul ettiği kitapları öğretmenin seçmesi kağıt üzerinde kalıyor, bu yayınevleri tarafından basılmayan kitapları seçme şansı ortadan kalkıyordu. Yazılan bir kitabın yazarı çok defa bakanlıkta sözü geçen bir memur olması, bu kitabın bakanlığın onayından geçmesini sağlıyordu. Kitaplar bütün okullara yetecek sayıda basılmadığı için, basılan kitaplar hemen satılıp bitiyor, bu yüzden okulların çoğu kitapsız kalıyor veya zamanında kitaplarını elde edemiyorlardı. Bunun yanında, ülkenin köy ve kasabalarına kitap ulaştırmak da güçtü. Bütün bu sebeplerden dolayı okulların en önemli ders aracı olan ders kitapları konusunda büyük bir sorun yaşanmaktaydı.³⁸⁰

Kitap yayın işinin yanı sıra kitapların nitelikleri konusu da Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren gündeme gelen bir konudur. Bu soruna eğilen Talim ve Terbiye Dairesi, 1926 yılında, ilkokul kitaplarını incelemek üzere bir komisyon topladı. İhsan Sungu’nun başkanlığını yaptığı bu komisyon, 68 Kıraat kitabını gözden geçirmiş ve bunlarda ihmal edilen noktaları tespit ederek bu kitaplardan 13’ünü red, 10’unu kabul, 41’iniyse değişiklik yapılması şartıyla kabul etmiş, üçünü ise inceleme kitabı olarak kabul etmiştir. Komisyon raporları Maarif Vekaleti Mecmuası’nda yayınlanmıştır. Bu raporlara göre, ders kitabı yazarları, çocuk psikolojisinden anlamamaktadır. Yine bu kitapların bir çoğu milli ve yerli bir havadan çok tercüme kokusu vermektedir. Okuma parçaları, Türk kültürüne, hayatına ve ruhuna büsbütün uzaktır. Her şeyden önce bu kitapları millileştirmek gerekmektedir.³⁸¹ Yine, Alfabe kitaplarını inceleyen bir başka komisyon 24 Alfabe kitabını incelemiş ve şu sonuçlara varmıştır. “Satvi” yöntemle yazılan Elifba kitaplarında, punto, harflerin

³⁷⁹ Özalp, Ataüinal, **a.g.e.**, s.737.

³⁸⁰ Wilson, Başgöz, **a.g.e.**, s.109-110

³⁸¹ “İlkmehtep Kitapları, Elifba, Kıraat, Hesab ve Hendese Kitapları Hakkında Tetkik Komisyonu Raporları”, **Maarif Vekaleti Mecmuası**, Temmuz 1926, No:8, s.21-24.

seçimi, metinlerin seçimi, resimlerin seçimi konusunda ve imla hatalarıyla doludur. Bu kitaplar çocuklara ilk kitap zevkini vermekten uzaktır.³⁸²

Görüldüğü gibi, ders kitaplarıyla ilgili sorunlar Cumhuriyet'in ilk yıllarında da aynen devam etmiştir. Maarif Vekaleti ders kitabı basma işini serbest bırakmakla beraber, 1926 yılından itibaren, bazı kitapları kendisi bastırılmış, böylelikle hem daha ucuz hem de daha kaliteli kitaplar ortaya çıkmıştır.³⁸³ 1926 yılında çıkartılan "Mektep Kitaplarının Maarif Vekaleti'nce Ta'bı Hakkında Kanun" la, bakanlık, kitapların basım işinde kanunen yükümlük almış oluyordu, bastığı kitapları maliyetinin en fazla % 10 karıyla satabilecektir. Yine aynı kanuna göre her yıl genel bütçeden belirli bir miktar bu iş için ayrılacaktır.³⁸⁴

Mustafa Necati, 12 Mayıs 1927'de bakanlık bütçesi görüşmelerinde Maarif Vekâletindeki gelişmelerle ilgili bilgi verirken ders kitaplarıyla ilgili şu açıklamaları yapmaktadır:

"Çocuklarımızın eline vereceğimiz kitapların hem millî hem terbiyevî noktayı nazarda en iyi tarzda olması lâzımdı. Talim ve Terbiye Heyeti bir taraftan, tabilerin bastığı ve basacağı kitapların terbiyevî noksanları olmamasını temin edecek tedbirler ittihaz etmiş, diğer cihetten bizzat mektep kitapları yazdırıp tabettirmek tedbirini almıştır...Gençler ve çocuklar kendilerine lazım olacak malûmatı öğretecek ve onlarda okumak ve öğrenmek zevkini uyandıracak eserlere muhtaçtır. Talim ve Terbiye Heyetinin çocuk neşriyatını ve genel olarak gençlere yararlı mecmuaları himaye etmek sayesinde bugün çocuklarımız ve gençlerimiz okuyacak eser bulabiliyorlar."³⁸⁵

Bakanın açıklamalarından anlaşılacağı gibi bakanlık kitap basım işini tamamen üstlenmeyip, bazı kitapların basımını, Talim ve Terbiye Heyeti tarafından onaylı olmak koşuluyla serbest bırakmıştır. Yeni müfredat programlarında meydana gelen değişikliklerin gerekli kıldığı yeni ders kitaplarının hazırlanmasını 1930'lu yıllardan itibaren yavaş yavaş Maarif Vekaleti kendi üstlenmeye başlamıştır. 1933 yılında toplum ve devlet yapısını ilgilendiren kitaplar devlet tarafından basılmaya başlanmıştır. Tarih ve Medeni Bilgiler ders kitapları bunlardan bazılarıdır. Diğer kitapların basımı ve dağıtımı serbest bırakılmıştır.³⁸⁶

---

³⁸² Fuat Baymur, **İlkokuma Yazma ve Öğretimi**, 2.bs., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1947, s. 62-64

³⁸³ Wilson, Başgöz, **a.g.e.**, s.110.

³⁸⁴ "Mektep Kitaplarının Maarif Vekletince Ta'bı Hakkında Kanun", **Maarif Vekaleti Mecmuası**, Mayıs 1926, No:7., s.43.

³⁸⁵ Ovat, "Cumhuriyetin Genç, Atılımcı ...", **a.y.**,

³⁸⁶ Wilson, Başgöz, **a.g.e.**, s.110.

Ders kitaplarının içeriklerine gelince, özellikle Tarih ders kitaplarında, Cumhuriyet döneminde de II. Meşrutiyet döneminde olduğu gibi, Türkçülük anlayışı hakim olmuştur. Fakat bir farkla, Misak-ı Milliçi milliyetçi anlayışa göre yeni bir yorum yapılmıştır.

Dönemin ders kitaplarıyla ilgili yapılan çalışmalar yukarıda belirttiğimiz değişimleri ispatlamaktadır. Örneğin, Harf İnkılabına kadar olan dönemdeki ders kitaplarının incelendiği bir çalışmada, 1924 ve 1926 ilköğretim programında Tarih dersine yüklenen “milliyetçi” ve “idealist” misyonun ders kitaplarına da yansımış olduğu görülmektedir. Örneğin, Ahmet Vefik’in Türkiye Tarihi adlı ilköğretim ders kitabında belirtilen öğelerin yansıdığı alıntılardan anlaşılmaktadır:

“Ey Türk yavrusu! Türkiye'nin bu şanı İstiklal Harbi'nde şehit düşen kahramanları hiçbir zaman hatırlamadan çıkarma. Çünkü zaferi de İstiklali de kazanan onlardır. Bunu bil:Türk'ün pak alınına ilk cumhuriyet güneşi Anadolu'dan doğdu...”

Türkiye'yi sev...Kağnılarla cephe taşıyan, yiğit evlatlarını gözleri önünde şehit veren Anadolu analarını takdis et. Sana tarh gösterdi:Öz evlatlarını sinesine basan, cihana karşı meydan okutan Türk'e şan, nesline İstiklal kazandıran Anadolu'dur.

Anadolu'nun şanlı gazasını unutma. Anadolu'da Yunan askerlerinin yapmadıkları kalmadı...Kahraman askerlerimizin süngüsünden kaçarken köyleri ve kentleri yaktılar...”³⁸⁷

Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının belirlediği Misak-ı Milliçi milliyetçilik anlayışı doğrultusunda İslam unsuru, devletin laiklik politikasına göre yeni bir yorumla tabii tutulmuştur. Bu dönemin programlarında ve ders kitaplarında, eski rejime karşı soğuk bir bakış olmakla birlikte Osmanlı tarihinin bütününe yönelik bir tepki söz konusu değildir. Bu durum, 1930'lu yıllarda Türk tarih Tezine paralel olarak bazı değişimlere uğrayacaktır.³⁸⁸

Sonuç olarak, II. Meşrutiyet'le başlayan “Milliyetçi” tarih anlayışı, Cumhuriyet döneminde de daha bilimsellik ve netlik kazanarak devam etmiş ve bu anlayışla Tarih dersi “milli kimlik oluşturma” aracı olarak görülmüştür.³⁸⁹

---

³⁸⁷ Cemil Öztürk, Ali Yılmaz, “Harf İnkılabından Önce Kullanılan İlköğretim Tarih Programları ve Ders Kitapları”, **VIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 1 – 3 Eylül 1999, s.420-421.

³⁸⁸ **A.g.e.**, s.424.

³⁸⁹ **A.g.e.**, s.424.

B. Tek Parti Dönemi İlköğretim Programları :

1. İlköğretim Programlarının Oluşumunu Etkileyen Faktörler :

a. Siyasal Gelişmeler ve Devlet Politikaları:

1926 yılında hazırlanan ilkokul programı, daha henüz Cumhuriyet'in ilk yıllarında hazırlanmıştı. O yıldan bu yana birçok gelişmeler olmuştu. En başta Atatürk devrimleri tamamlanmış, Türkiye Cumhuriyeti tam anlamıyla laik ve milli bir devlet olmuştu. Laiklik uygulamaları, okullarda din derslerinin kaldırılması gibi gelişmeler yeni bir müfredat programı hazırlanmasını gerekli kılmaktaydı.

1936 programının hazırlanmasına gerek duyulan ve hazırlık çalışmalarına başlanan dönemdeki hükümet politikalarına değinecek olursak: İsmet İnönü'nün Başvekil, Esat Ragıp Bey'in Maarif Vekili olarak görev aldığı 27 Eylül 1930'da Cumhuriyet'in altıncı hükümeti olarak kurulan hükümetin programında eğitimle ilgili hedefler şöyle belirtilmiştir:

"... mekteplerimizde her türlü menfi tesirattan münezze, ahlak ve intizam cephelerini bilhassa ehemmiyetli tutan bir zihniyet ve yeni bir kuvvetle devam edeceğiz.

İçtimai hastalıklarla mücadele etmek başlıca farikası olan sıhhat ve içtimai muavenet faaliyetimiz idame ve tevsî olunacaktır."³⁹⁰

1931 ve 1935'de kurulan altıncı ve yedinci İsmet İnönü hükümetleri yeni bir program getirmemiştir. 01.11.1937'de kurulan Maarif Vekilliğini Safet Arıkan'ın yaptığı Celal Bayar hükümetinin programında eğitim politikaları şöyle tespit edilmiştir:

"İlköğretim her bakımdan üzerinde en çok duracağımız ve en çok ehemmiyet vereceğimiz mevzudur.

Aile ocağından sonra milli kültür ile ilk temas ilkokullarda başlıyor. Genç vatandaşlar her şeyi benimseyen ve henüz temyiz kabiliyeti teessüs etmemiş olan taze zekası ile ancak en doğruyu ve en iyiyi ve en güzeli öğretecek bir müesseseseye emanet edilebilir.

Fena bir ilköğretim, fena bir hayata başlayış demektir. Bu genç vatandaşların karakterinin teşekkülüne mani olur ve hatta bozabilir, bunun içindir ki, ilköğretime en çok ehemmiyet vereceğiz."³⁹¹

Hükümet programından da anlaşılacağı gibi, iktidar, bu dönemde toplum hayatında bazı zararlı tesirlerin meydana geldiği, bazı sosyal sorunlar olduğunu

---

³⁹⁰ T.C. Hükümet Programlarında Eğitim 1920 – 1993, Ankara, MEB, 1993, s.y.

³⁹¹ Kantarcıoğlu, a.g.e., s.35-36.

söyleyerek, eğitim politikasını bu hastalık ve zararlı etkilerden arınmayı eğitim politikası olarak belirlemiştir.

1925'de Şeyh Sait Ayaklanması, aynı yıl Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'yla çok partili hayata geçme denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanması, Kubilay'ın şehit edilmesi gibi olaylardan dolayı iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'ni irtica kaygısı ve bunun yanında rejimi korumak için daha otoriter bir yönetim anlayışına götürdü.³⁹²

Bu devlet politikalarını Recep Peker, 1931 Eylül'ünde, "milletçe kütleleşmek" olarak belirtmektedir. Bu anlayışın temellerini 1931 yılının ilk aylarında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün bir konuşmasında bulmaktayız:

"Milletlerin tarihlerinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevk etmek lazımgelir. Yakın senelerde milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin mühim neticelerini idrak etmiştir.

Memleketin ve inkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır. (...)

Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir"³⁹³

1930'ların başlarında kendini gösteren bu durum, 1935 yılında parti ile devletin birleştirilmesini öngören kanun tasarısının kabulüyle kesinlik kazanır. Kabul edilen tasarıya göre, Parti Genel Sekreteri İçişleri Bakanlığı görevine getirilirken, partinin il başkanları kendi illerine vali olarak atanırlar. Amaç, bütün bir milleti "tek bir kalp gibi çarpan" bir topluluk haline getirmektir. Bu durumda CHP, "Bütün bir milleti aynı hedef etrafında toplayan muazzam bir aile kucağı" olarak görülüyordu.³⁹⁴

CHP'nin önde gelenleri, yukarıda bahsedilen olaylardan, Cumhuriyet rejimi ve CHP iktidarı tehlikede olduğu ve dolayısıyla modernleşme sürecinin tehlikede olduğu sonucunu çıkardılar. Çoğulcu bir ortamda bunların tehlikeye düşeceğini gören CHP, "olası tüm muhalefet odaklarını" ya ortadan kaldırdı, ya da kendine bağladı. Söz konusu, muhalefet odakları dönemin belli başlı dernekleriydi. Türk Ocakları, Mason Locaları, Muallim Birlikleri, Kadınlar Birliği gibi kuruluşlar kapatıldı.

---

³⁹² Ali Ata Yiğit, **İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1938-1950)**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992, s.33-35

³⁹³ Hakkı Uyar, "Türkiye'de Modernleşme Sürecinde CHP'nin Rolü", (Çevrimiçi) <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/chps.html>, 20.06.2005.

³⁹⁴ Ertunç, **a.g.e.**, s.273-274.

1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla başlayan bu süreç 1935 yılına gelinceye kadar birçok derneğin kapatılmasıyla sonuçlandı.³⁹⁵

1935 yılında kapatılan bir diğer dernek Muallim Birlikleri'dir. Bu dernekler kendilerini fesih kararı almak zorunda kaldılar. Öğretmenlerden istenen okul dışı faaliyetlerde sadece Halkevleri'nde çalışmaktı. Fesih kararında da, Halkevleri gibi bir kültür kuruluşu varken, Muallim Birlikleri'nin gereksiz olduğu fikri gerekçe olarak ileri sürülmüştü.³⁹⁶

CHP, rejim tehlikesi, özellikle de irtica tehlikesi gerekçeleriyle devleti bütün kurumlarıyla partinin kontrolü altına almayı ve bu yolla toplumsal sorunları çözmeyi amaçlamaktadır. Bundan dolayı eğitime büyük önem vermekte, özellikle de toplumsal sorunların kaynağı olacağı düşüncesiyle köy eğitimine önem vermektedir. Yine bu dönemde, toplumsal sorunların kaynağını ve çözümünü eğitimde, özellikle de, ilköğretimde aramak bu dönemin aydınlarında da kabul gören bir yaklaşımdı. Örneğin, Falih Rıfkı Atay'ın toplumsal sorunların ilköğretimle çözülebileceğini ileri sürdüğü görüşleri dönemin aydınlarının eğitime bakışını göstermesi açısından önemlidir. Atay, Rusya izlenimlerini anlattığı bir makalesinde bu konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

“Kızılbaş-sünni ayrılığı mı? İlkokul meselesi. Doğu illerinde Kürtleşme tehlikesi mi? İlkokul meselesi. Yobazlık o, taassup o, hepsi o mesele idi. Bizim bize benzemeyenlerden farkımız sivil eğitim görmekten ibaretti. Bu işi halledemediğimiz için de Tanzimat'tan beri yeni nesiller büyük kalabalığın üzerinde köpükler gibi görünüp sönüyorduk.”³⁹⁷

Tek tip toplum yaratmak yolunda, “Parti Devlet” uygulamasının yansira, yine buna paralel olarak bu dönemde, Atatürk devrimlerine ideolojik zemin hazırlama eğilimleri aydınlar arasında revaçtaydı. Dönemin devletçi ve otoriter yapısına en uygun düşen fikir hareketi olarak Kadrocuların bu yönde çalışmaları vardır. Bütünüyle radikal bir özelliğe sahip olan Atatürk inkılapları 1923-1930 arası yıllarda rejimin asli hüviyetini belirlemiş, 1930'lu yıllardan itibaren de devrimlerin tamamlanması, olgunlaştırılması ve halka tabanına yaygınlaştırılması çalışmaları hız kazanmıştır. Eğitim yoluyla yeni kültürün geliştirilmesi ve Cumhuriyet için yeni nesiller yetiştirilmesi gerekmektedir.³⁹⁸

---

³⁹⁵ Uyar, “Türkiye’de Modernleşme Sürecinde CHP’nin Rolü”, a.y.

³⁹⁶ A.y.

³⁹⁷ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya: Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, İstanbul, [y.y.], 1969, s.555.

³⁹⁸ Yiğit, a.g.e. s.11-35

Devrimlere ideolojik zemin hazırlama düşüncesi, bu dönemin ilk, orta ve lise müfredat programlarını değiştirmede etkili olmuştur. Hasan Ali Yücel, ilkokul programların sık sık değiştirilmesi dolayısıyla eğitim politikalarında istikrarsızlık olduğu yönünde verilen bir soru önergesine, mecliste yaptığı bir konuşmada cevap verirken program değişikliği sebeplerini şöyle açıklamaktadır:

“Yeni devletin kurulduğu günden beri geçen onyediyedi sene içinde, siyasi ve içtimai hayatımızdaki bahtiyar inkılapların Maarifimize ve kültür hayatımıza inikas etmemesi kabil midir? Yeni kurulmuş bir rejimin yeni hayatı, Maarifinde de elbette yenilikler doğuracaktır. Şimdiye kadar Cumhuriyet Maarifini idare etmiş olan, bu tahavvülleri en az sarsıntı yaparak yeni nesle intikal ettirmek için ellerinden gelen gayretleri sarfetmişlerdir. ... Cumhuriyet Maarifi bu nakil vazifesini yapmaktan bir an bile geri durmamıştır. Buna istikrarsızlık deniyorsa ...”³⁹⁹

Ekonomik faktörler dönemin ilköğretim politikalarını yönlendiren önemli bir faktördür. 1936 ve 1939 programlarının hazırlandığı yıllarda, bir taraftan özel sektörün yatırımlarını teşvik eden, diğer taraftan, özel teşebbüsün gerçekleştiremediği yatırımları devlet eliyle gerçekleştirmeyi amaçlayan politika takip ediliyordu. Bu dönemin ilkokul programlarında bu devletçilik politikasının izlerini bulmak mümkündür.⁴⁰⁰

Daha önce de belirtildiği gibi kuruluş döneminde eğitim reformları yapılırken ABD ve Avrupa ülkelerinde esintiler etkili olmuştur. 1930'lara gelindiğinde ise bu durum, başlarda Sovyetler Birliği, ortalarda ise Almanya etkisinin kendisini hissettirmesi yönünde değişecektir. 1929 ekonomik bunalımın yaşandığı yıllarda Sovyetlerle olan ilişkilerin gelişmesiyle, devletin ekonomi politikalarında “Devletçi Kapitalizme” yönelim kendini göstermiştir. Bu yönelimler eğitim alanında da kendisini kısmen göstermiştir.⁴⁰¹

1929 ekonomik buhranının etkileri Türkiye’de de şiddetle yaşanmaya başlanmasıyla, iç ticarete, 1930 yılında tarım aleyhine % 30 oranında bir bozulma ortaya çıkar. Yani tarım ürünlerinin satın alma gücü % 30 azalır. Bu durum köylü kitlesinin gerçek gelirlerinde önemli ve ani bir çöküntü olmuştur. Bu ekonomik çöküntü kitleler arasında güçlü bir hoşnutsuz hava estirmeye başlamıştır. 1930’da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının kısa sürede millet desteğini alması da bir

---

³⁹⁹ Hasan Ali Yücel, **Milli Eğitim İle İlgili Söylev ve Demeçler**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s.35.

⁴⁰⁰ Remzi Kınal, “Türkiye’de İlkokul Programının Hazırlanmasında Demografik, Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Faktörlerin Yeri” **Eğitim Bilimleri Birinci Ulusal Kongresi - Eylül 1990**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1993, s.299-306.

⁴⁰¹ Topses, **a.g.e.**, s.19.

bakıma bu hoşnutsuzluğun bir yansımasıdır.⁴⁰² Bu hoşnutsuzluğu gidermek ve devletin ekonomik politikalarını halka aktarmak için başvurulacak yollardan biri yine eğitimidir.

b. CHP Parti Programları ve Köycülük Politikası :

1931 yılında toplanan üçüncü CHP kongresinde partinin köy okullarıyla ilgili olarak “Köy okulları programına bölgeyle ilgili ziraat ve sanat derslerinin eklenmesi” gibi konular 1931’de eklenen bölümleri meydana getirmektedir.⁴⁰³

Partinin 1935 yılı kongresinde de özellikle köy eğitimi üzerinde uzun tartışmalar olmuş ve bu alanda bazı yeni kararlar alınmıştır. Parti genel sekreteri Recep Peker, kongre açılış konuşmasında eğitim alanında süregelen sıkıntı ve arayışlar karşısında partinin de yeni kararlar alacağını açıklamaktadır. Peker’in, Köy eğitimi sorununa pratik bir çare olarak “Köy çocuklarını kısa zamanda okutacak okul tipi” ifadeleriyle belirttiği “köy okulu” parti programında şöyle tarif edilmekte: “Köy okullarına kısa zamanda pratik hayat için gerekli bilgiyi verecek üç veya dört sınıflı köy okulları açılacaktır. Bunların, çocukları yüksek öğretime hazırlayan ilkokullardan ayrı bir tip olarak kurulup artırılması planlanacaktır.”⁴⁰⁴

Bu kararların alınmasında partinin bu kongresine delege olarak katılan ve eğitim komisyonunda bulunan eğitimciler Saffet Arıkan, Nafi Atuf Kansu ve Hasan Ali Yücel etkili olmuşlardır. Saffet Arıkan, bakanlık koltuğuna oturduğunda verdiği bir demeçte, parti programındaki bu kararları uygulayacağını ve köy eğitiminde kabul edilen bu görüşü, bundan sonra gelen bakanların da aynen uygulayacağını belirtmektedir.⁴⁰⁵

Ayrıca, bu dönemin ilköğretim politikalarını etkileyen demografik faktörler de vardır. Halkın büyük bir çoğunluğu köylerde yaşamaktadır. Dolayısıyla, ilköğretim çağındaki çocukların büyük bir çoğunlu köy şartlarında yaşamaktadır. Bu durum, ilköğretim politikalarının önemli ölçüde köycülük politikalarıyla paralel ele alınmasına neden olmuştur.⁴⁰⁶

Maarif Vekaleti tarafından yayınlanan bir raporda, 1935 yılı istatistiklerine göre, Türkiye’de ilköğretim çağındaki (7-12 yaş) yaklaşık iki milyon çocuğun bir

---

⁴⁰² Yiğit, a.g.e., s.35

⁴⁰³ Wilson, Başgöz, a.g.e., s.190.

⁴⁰⁴ A.g.e., s.191

⁴⁰⁵ A.g.e., s.191

⁴⁰⁶ Kınal, a.g.e., s.299-306.

buçuk milyonu köylerde yaşamaktadır. Bu da %75 gibi bir orana tekabül etmektedir. Şehirlerde yaşayan 456 bin çocuğun 374.000 'i okuyabilmekte iken, köylerde yaşayan 1.500.000 çocuğun sadece 387.000'i okuyabilmektedir.⁴⁰⁷

Yine aynı rapora göre, Türkiye'de 40.000 köy bulunmakta ve bunlardan 32.000'i nüfusu 400'den az olan köylerdir. Köylerde bulunan toplam okul sayısıysa sadece 4.638'dir. Bu durum, Maarif Vekaleti'nin ilköğretim politikalarını belirlemede köy eğitime ağırlık vermesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim aynı raporda, Türkiye'de okulsuz köy bırakmamak için "Köy Eğitmeni" uygulamasına ağırlık verileceği bildirilmektedir.⁴⁰⁸

1933 yılına kadar devam eden ilköğretimdeki durgunluk, Dr. Reşit Galib'in Maarif Vekilliğine getirilmesiyle yeniden gündeme gelecektir. Reşit Galip, Ziraat ve Sağlık Vekaleti yetkililerinin de katıldığı bir "Köy İşleri Komisyonu" kurmuş, bu komisyon yaptığı çalışmalar sonunda hazırladığı raporda, köy eğitiminde yapılacak işin her şeyden önce, köyü ve köyün özelliklerini tanıyan iyi yetiştirilmiş öğretmenler gerektiği üzerinde durmuştur. Reşit Galib'in bakanlığı sırasında 40 günlük "Köy Eğitmenleri Yetiştirme Kursları" açılmış ve yine bu dönemde "Köy Yatı Mektebi" sistemi köyün eğitim sorunlarını çözebilecek bir proje olarak değer göremeye devam etmiştir.⁴⁰⁹

Görüldüğü gibi köy ilkokulları şehir ilkokullarından ayrı olarak ele alınmaktadır. Köy okulları için ayrı programlar hazırlanmış olması, yine bu okullarda öğretmenlik yapmak üzere köy çocuklarından seçilmiş olanların öğretmen ve eğitmen olarak yetiştirilmesi bu dönemin "köycülük politikasının" gerekleriydi. CHP 1935 programında köy eğitimiyle ilgili politikası "Okullar Hakkında Başlıca Fikirlerimiz" başlığı altında şu cümlelerle yer almaktadır:

"Köylerdeki okullara sağlık, yaşayış ve içinde bulunduğu çevrenin şartlarıyla ilgili olan tarım ve zanaat fikirleri verilecektir. Köy çocuklarımıza kısa zamanda pratik hayat için lüzumlu bilgiyi verebilecek üç veya dört sömestrilik köy okulları açılacaktır. Bunların, çocukları yüksek öğretim derecelerine hazırlayan ilkokullardan ayrı olarak kurulup artırılması planlanacaktır. Bu tip köy okullarında, çocukların daha olgun yaşta okumağa başlamaları ve okumanın arasız devam etmesi ve bu işi Devletin, askerlik borcu gibi, sıkı tutması lüzumludur".⁴¹⁰

---

⁴⁰⁷ **Türkiyede Tahsilin Bugünkü Durumu ve Ana Meseleleri Hakkında Rapor**, İstanbul, Maarif Vekilliği, 1939. s.5.

⁴⁰⁸ **A.g.e.**, s.6-8.

⁴⁰⁹ Cicioğlu, **a.g.e.**, s.38-41.

⁴¹⁰ **CHP Parti Programı**, [y.y.], [t.y.], 1935.

1936 İlkokul Programında eğitimin amaçlarının belirlenmesinde birinci etken olan Cumhuriyet Halk Partisi programının milli eğitim kısmında, “rejimin kültür hakkındaki düsturlarını Türk milletinin ortak malı haline getirmek” için ilkokul eğitiminde takip edilecek hedefler belirlenmiştir.⁴¹¹ Cumhuriyet Halk Partisinin altı okulunu oluşturan inkılaplar 1936 İlkokul Programına aynen alınmış, programın amaçları tamamen CHP programı doğrultusunda hazırlanmış ve program metninde sık sık “CHP Programı” vurgusu yapılmıştır.⁴¹² Programın hazırlanış gerekçesi 1936 İlkokul Programı girişinde şöyle açıklanmaktadır:

“Büyük Önder Atatürk’ün yarattığı Türk Devriminin muhtelif hamleleri, Türkiye Cumhuriyetinde bütün millet ve fertlerinin müşterek malları olması lazım gelen yeni ve önemli kıymetler getirdi. Türk devriminin zaruri kıldığı yeni ihtiyaçlar karşısında ilkokul programında da muhtelif bakımlardan yeni değişiklikler yapılması lazım geldi”⁴¹³

1936 yılında yapılan program değişikliğinden sonra 1939 yılında Köy İlkokulları Programı hazırlanmıştır. Aslında, 1926 yılında yapılan program değişikliğinden sonra da 1930 yılında yine köy ilkokullarına mahsus bir program yapılmıştı. Ancak, bu dönemde yapılacak olan köy okulları programı daha kapsamlı ele alınacaktır.

İsmet İnönü Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında yaptığı bir konuşmada bu köycülük politikasının sebeplerini şöyle açıklamaktadır: “Kati olarak inanıyoruz ki, köylümüzün tahsilini ve maişetini daha yüksek bir dereceye vardırıdığımız gün, milletimizin her sahada kudreti bugün güç tasavvur olunacak kadar yüksek ve heybetli olacaktır.”⁴¹⁴

Görüldüğü gibi bu dönemin CHP kadroları siyasal ve toplumsal alandaki reformları çoğunluğu köylülerden oluşan halka benimsetmek amacıyla sık sık program değişiklikleri yapma politikasını sürdürmüştür.

---

⁴¹¹ **İlkokul Programı**, 1936, s.1.

⁴¹² Bkz: 1936 İlkokul Programı.

⁴¹³ **İlkokul Programı**, 1936, s.1.

⁴¹⁴ Hasan Ali Yücel, **Milli Eğitim İle İlgili Söylev ve Demeçler**, Ankara,Kültür Bakanlığı Yayınları,1993, s.46.

c. Dil Devrimi ve Türk Tarih Tezi :

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar egemen olan ümmetçi tarih anlayışına göre İslam tarihi devletin resmi tarihi olarak kabul görmüştür. Tanzimat'la birlikte Osmanlılık fikrine paralel olarak Osmanlı tarihi önem kazanmaya başlamıştır. Bunların yanı sıra II.Meşrutiyet'le birlikte Türk tarihinin de önem kazanmış, Cumhuriyet'in başlarına kadar bu üçlü tarih anlayışıyla gelinmiştir.⁴¹⁵

Osmanlı Devleti'nin dağılması sonucunda Halifeliğin ve Saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı ve İslam tarihi önemini kaybetmiştir. Bunun yerine Türk tarihi giderek önem kazanacaktır. Zira, yeni kurulan Cumhuriyet milliyetçilik temeline dayalı milli bir devlettir. Atatürk'ün tarih anlayışını belirlemede etken olan bu ana neden Türk tarihiyle ilgili yeni çalışmalar yapılmasını gerekli kılmıştır.⁴¹⁶

Atatürk,1928'den sonra, Türk tarihinin gerçeğinin ortaya konması için tarih üzerinde durmaya başlamıştır. 1930'da Atatürk'ün isteği üzerine bir "Türk Tarih Heyeti" kuruldu. Böylece artık tarih çalışmaları devlet işleri arasına alınmış oldu. Daha sonra, 12 Nisan 1931'de, "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" kuruldu. Bu dernek, Türk milletinin kökleri, Türklerin uygarlığa yararlılıkları gibi konular üzerinde çalışmaya başladı. Elde edilen sonuçların bir kurultayda görüşülmesi için 2-11 Temmuz 1932 tarihinde Birinci Türk Tarih Kongresi toplanmıştır. Millî nitelikte yapılan bu toplantıda, bir çok iddiaların gerçek dışı ve abartmalı olduğu biliniyordu. Ama esas amaç, manevî yönden Türk varlığını güçlendirmek ve gençliğe tarihi ve dili ile övünen bir kütle ruhunu vermektir. Kongrede, okullar için bu zihniyete göre tarih kitapları yazılması kararlaştırılmış ve yazılmıştır.⁴¹⁷

1935 yılında Türk Tarih Kurumu adını alan dernek, çalışmalarına bütün tarih alanlarında devam ediyordu. Ancak Atatürk, bu kurumların Avrupa'daki Akademiler gibi olmasını istiyordu. Bunun için ise, bu alanlarda bilimsel formasyona sahip birçok uzman gerekliydi. Ya Avrupa'ya öğrenci gönderilecekti ya da Türkiye'de bu alanların uzmanı yetiştirilecek ve bunun için Fakülte'ye ihtiyaç duyulacaktı. Bu kurumlar, bu konularda çalışan kişilerin yalnız yabancı uzmanların eserlerinden faydalanarak çalıştıkları yerlerdi. Türk yurdunu ve tarihini öz kaynaklarından araştırarak bir nesil yetiştirmek gerekti. Atatürk önce bir Tarih ve Coğrafya Fakültesi kurulması fikrini geliştirdi.⁴¹⁸

---

⁴¹⁵ Gencer, Özel, **a.g.e.**, s.249-250.

⁴¹⁶ **A.g.e.**, s.250.

⁴¹⁷ Ergün, Atatürk Devri Türk Eğitimi, **a.g.e.**, s.125

⁴¹⁸ **A.g.e.**, s.126.

Türk tarihini bu şekilde ele alınınca, bu konuların bilimsel olarak işlenebilmesi için filolojik, etimolojik dil çalışmalarına da ihtiyaç vardı ve bu Kongreden sonra dil alanında da bir dernek kurularak bilimsel çalışmalara başlandı.

Dil inkılâbı, 1928'den 1938'e kadar devam eden, Atatürk'ün en önemli kültür savaşlarından biridir. Cumhuriyet döneminde bu sorunu bir devrimle çözmeye çalışmalarına girişildiğinde de, kurulan bilimsel komisyonun adı "Dil Heyeti" idi. O sırada, yine dil konusunda çalışmalarda bulunacak bir "Akademi" kurulması çalışmaları da gündemdeydi. 1925'de İsmet Paşa bir akademi kuracaklarını söylerken, bir yıl sonra Necati Bey, buna kudretimizin yetmeyeceğini açıklıyordu.⁴¹⁹

1928 Dil Devrimi, Türkçe ses yapısı temel alınarak yapıldığı için Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılmasına büyük oranda yardımcı olmuş veya atılmayanları Türkçe söyleyişe göre yazıp, bir anlamda Türkçeleştirmiştir. Yazı inkılâbından sonra Dil Komisyonunun çalışmaları devam etti. Necati Bey'in deyişine göre bu komisyon artık büyük dil sorunları üzerinde durabilecek, Türkçenin bilimsel incelemesini yapacak, dilbilgisi hazırlayacak, Türkçe sözcük derleyecek ve büyük bir Türkçe sözlük hazırlayacaktır. Ancak bu dil komisyonunun iki yıllık çalışmaları yönetsiz ve metotsuz olduğundan, 1931 bütçesinde ödeneği bir liraya indirilerek çalışmalarına son verilmiş, fakat kapatılmamıştır.⁴²⁰

1930'lara gelindiğinde Türk dili ve Türk tarihi, Atatürk'ün kafasında, vatandaşlarına kazandıracığı millî benliğin iki büyük esası olarak yer almış bulunuyordu.⁴²¹ Atatürk, yeni tarih anlayışını ve tarih öğretiminde izlenecek yolu öğretmenlere anlatmak üzere, tüm ortaokul, lise, öğretmen okulu ve üniversite öğretim üyelerini bir kongreye çağırды. 2 Temmuz 1932'de Ankara'da Halkevinde toplanan kongreye daha önce Tarih Öğretmenleri Kursu denmişken, sonra, Birinci Türk Tarih Kurultayı denilmesi uygun görülmüştür.⁴²² Bu kongrede, Tarih araştırmalarının dil araştırmalarıyla desteklenmesi, Türk tarihi gibi Türk dilinin de bilimsel incelemelere tâbi tutulması isteği üzerine, Kurultay'ın kapanış gecesi Atatürk'ün "Dil işlerini düşünecek zaman gelmiştir" işaretiyle Samih Rifat'ın başbakanlığında ve Atatürk'ün himayesi altında bir "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" kuruldu. Bu dernek, Türkçeyi incelemek, elde edilen sonuçları yaymak için kaynaklarına, gelişmesine ve bugünkü ihtiyaçlarına göre bir Türkçe meydana getirecek, eski eserlerden ve halk dilinden derlemeler yapacaktı. Bu arada sürekli olarak Türk dili üzerinde çalışan Gazi, tarih tezi gibi bir de dil tezinin ortaya

---

⁴¹⁹ A.g.e., s.126.

⁴²⁰ A.g.e., s.127

⁴²¹ A.g.e., s.127

⁴²² Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal..., a.g.e., s.258.

konabilmesi için hemen bir Dil Kurultayı toplanmasını istemişti. Kurultay çağrısında kadın erkek her Türk vatandaşının bu derneğin üyesi olduğu ve kurultaya da davetli olduğu belirtiliyordu.⁴²³

26 Eylül-6 Ekim 1932'de yapılan Birinci Türk Dili Kurultayı'nda, Türk tarihi gibi, Türkçenin de tarihî kökleri araştırılması üzerinde yoğunlaşıldı. Bu toplantıda Türkçenin, başlıca dünya dillerinin anası olduğu ileri sürülmeye başlanmıştır. Atatürk, Türkçenin tarihte Sümerceye dayandığını seziyor, bu konudaki araştırmaların derinleştirilmesini istiyordu. Türkçe de, en az Türk toplumları kadar dünyaya yayılmış, başka dillerden kelime aldığı gibi, onlara kelimeler de vermiştir. Bu bakımdan çok mükemmel bir gramere sahip olan Türkçenin öz zenginliğini ortaya çıkarmak da, toplantıda konuşulan konulardan biri olmuştur.⁴²⁴

Kurultay sonunda ayrıca bir de yedi maddelik çalışma tasarısı kabul edilmişti. Bu arada Derneğin yönetim kurulu da 17 Ekim 1932'de bir bildiri yayınlarak Türk yazı dilindeki yabancı sözcüklerin atılacağını, bunun için halk dili ile aydınların dilini, konuşma dili ile yazı dilini birleştireceklerini, derlemelere ve lehçelere dayanan sözlükler hazırlanacağını, Batı dillerindeki kavramlara karşılık olarak Türkçe kavramlar yapılacağını duyuruyordu.⁴²⁵

1934'te yapılan İkinci Türk Dili Kurultayında, ilk toplantıda belirlenen temeller üzerinde çalışma raporları ve bildirimler görüşülmüş, yabancı sözlerin Türk dilinden atılarak yerlerine Türkçe karşılıklar bulunması çalışmalarına devam edilmiştir. 1934 ve 1935 yıllarındaki Meclisi açış konuşmalarında ve 1935 Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında çok "Arı" bir dille konuşan ve dil çalışmalarına çok önem verilmesi gerektiğini vurgulayan Atatürk, "Vatandaş Türkçe konuş!" kampanyaları da açtırarak bütün vatandaşların Türkçe konuşmaları gerektiğini belirtiyordu.⁴²⁶ "Ne mutlu Türküm diyene!" sözünün sahibi, bir konuşmasında da şöyle diyordu:

"Türk demek, dil demektir. Milliyetin çok bâriz vasıflarından birisi dildir. Türk milletindenim diyen insanlar, her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına, câmiasına mensubiyetini iddia ederse, buna inanmak doğru olmaz."⁴²⁷

Dil İnkılabı'ndan önce okullarda okutulan ders kitaplarındaki dille günümüzün temiz ve duru Türkçesini karşılaştırıldığında bu inkılabın ne derece önemli olduğu anlaşılacaktır.⁴²⁸ Türk diliyle ilgili bu gelişmeler 1935 müfredat programlarını ve ders

---

⁴²³ Ergün, **a.g.e.**, s.129.

⁴²⁴ **A.g.e.**, s.129.

⁴²⁵ **A.g.e.**, s.130.

⁴²⁶ **A.g.e.**, s.129.

⁴²⁷ **A.g.e.**, s.129.

⁴²⁸ Gence, Özel, **a.g.e.**, s.253.

kitaplarını etkilemiştir. Örneğin, Matematik terimlerinde değişiklik yapılmış, “kare”, “dik dörtgen”, “bölme”, “yamuk” gibi yeni terimler kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerle ilgili terimler Türkçeleştirilmiş ve Bakanlık tarafından yayınlanmıştır.⁴²⁹

Türk diline ilginin çok arttığı o günlerde, dillerin kökeni üzerinde çalışan bazı bilim adamlarının, bütün dillerin bir kaynaktan çıktığı görüşüne varmaları, Türkçenin de Hint-Avrupa dilleriyle aynı bölge ve aynı şartlar altında doğması Atatürk'ü "Güneş-Dil Teorisi"ne götürdü. Yeni teoriye Güneş-Dil denmesinin nedeni, bütün insanların dillerinin kaynağının onların hepsine hayat veren güneş olmasıdır. Bütün diller, insanın güneş karşısındaki duygu ve düşüncelerinin ifadesinden çıkmaktaydı. Başlangıçta bütün diller ortaktı. Dillerin gramerleri sonradan çıktı ve dilleri birbirlerinden ayırdı. Güneş-Dil teorisinin ana ilkeleri şunlardı: 24-31 Ağustos 1936 günlerinde toplanan Üçüncü Türk Dili Kurultayında Güneş-Dil Teorisinin ilkeleri ayrıntılı olarak tartışıldı, örnekler verildi. Hattâ toplantıda Atatürk, bu teori hakkında bir de tebliğ hazırlayarak okutmuştur. Bu kurultayın hazırlıkları sürerken bir yandan da Ankara'da, bu alanda bilimsel araştırmalar yapacak Fakültenin kurulması kararlaştırılmış ve 9 Ocak 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Güneş-Dil Teorisini, Milletlerarası Bükreş Dil Kongresi'nde savunan Prof. Dr. Hasan Reşit Tankut'un da isteğiyle bu teori üzerinde durmaktan artık vazgeçmiştir. Bu teoriden vazgeçilmiş olmasına rağmen, Atatürk döneminde yapılan çalışmalarla sağlam ilke ve programlarıyla Türk dil inkılâbının ön hazırlık devresi tamamlanmıştır.⁴³⁰

Görüldüğü gibi, 1930'lu yıllar, dil ve tarih temeline dayalı yeni bir toplum yaratma çabaları ön plandadır. Eğitimin iki önemli unsuru olan dil ve tarih alanında yapılan bu yenileşmeler ilköğretim programlarını da etkilemiştir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi, bu dönemde yapılan ilköğretim programları, Türk Tarih Tezi'nin işlenmesi ve yabancı sözcüklerden arınmış bir Türkçe ile dil ve tarih birliğinin sağlanmasına yönelik olarak düzenlenmiştir.

2. Programların Hazırlanış Süreci:

Bu dönemde, program geliştirme çalışmaları, şehir ve köy okulları için ayrı ayrı yürütülmüştür. Bakanlığın, bu çalışmalarda şu yöntemi uyguladığını görüyoruz. Öncelikle, çocuklara neler öğretilmesi gerektiği konusunda diğer bakanlıklara, öğretmenlere ve ilköğretim müfettişlerine görüşleri sorulmuş, program geliştirmek

---

⁴²⁹ Binbaşıoğlu, a.g.e., s.233.

⁴³⁰ Ergün, a.g.e.,s.131.

üzere oluşturulan komisyon bu görüşleri de dikkate alarak kendi yaptığı çalışmalar sonucunda bir taslak hazırlayıp bu taslakla ilgili tekrar görüş ve öneriler alıp programlara son şekli verilmiştir.

a. 1936 Programının Hazırlanışı :

Bu dönemin ilköğretim programlarının hazırlanışında öncakilere kıyasla farklı uygulamalar görülmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilköğretim programlarının hazırlanışında Heyet-i İlmiye'ler ve Talim Terbiye Kurulu gibi bilimsel görüşlerin ve önerilerin serbestçe ortaya konduğu bir takım kurulların çalışmasıyla eğitimciler ağırlıklarını koymuşlardır. Ancak, bu dönemde eğitimcilerin görüşlerine başvurulmakla birlikte eğitim dışı birtakım kurumlarında bu programların hazırlanışında etkisi olmuştur. Yukarıda belirttiğimiz devletçi politikaların bir sonucu olarak bakanlık, programların hazırlanışında devletin bütün kurumlarının görüşlerine de başvurma yolunu seçmiştir. Maarif Vekaleti 5 Kasım 1933 tarihinde diğer tüm bakanlıklara, okullarda öğrencilere kazandırılacak bilgi ve davranışların neler olması gerektiği konusunda görüşlerini almak üzere aşağıdaki yazıyı gönderir:

“Mekteplerimizin yetiştireceği fertlerin Vekaleti Celilelerince öğrenmeleri zaruri görülen bilgilerle, almaları faydalı telakki buyurulan itiyatlarının itiyatlarının ana hatlarının Vekaletimize bildirilmesine müsaade devletlerini rica ederim. Maksat çocuklara küçük yaşlarından itibaren bunları telkin olunduğundan cevabınızda Vekâleti Celilerini alakadar eden işlere müteallik umumi ve esaslı noktaların tebarüz ettirmekle iktifa olunmasını rica ederim.⁴³¹

Maarif Vekaleti'nin bu isteğine cevap olarak diğer bakanlıkların cevaplarında ilkokullarda çocuklara kazandırılması gereken davranışlar hakkında özetle aşağıdaki önerilerde bulunmuşlardır.

Büyük Erkanı Harbiye Reisliği :Vatan, millet, ordu ve askerlik sevgisi Milli tarihi iyi bilmek. Cesur, azimli ve irade sahibi olmak. Disiplinci ve teşkilatçı olmak.

Adliye Vekaleti : İlk ve orta okular da ahlak eğitimine önem verilmeli. Hak ve hakikat aşığı olmak öğretilmeli.

Nafia Vekaleti Öğrenmek arzusu ve azmi, gözlem, ölçme kabiliyeti. sorumluluk duygusu, disipline uyma alışkanlıkları kazandırılmalı.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti: İlkokullarda basit sağlık bilgileri verilmeli. Temizlik, beden tekayyürleri ve spor sağlığı bilgileri verilmeli.

---

⁴³¹ **Maarif İşleri Hakkında Muhtelif Vekilliklerin Mütalealaları**, (Maarif Vekilliği Ana Programa Hazırlıklar Seri E; No. 1.), Ankara, Maarif Vekilliği, 1939.

Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti: Okullarda öğretilmek üzere, Türkiye'deki ithal ve ihraç malları hakkında bilgi verilmeli.

Ziraat Vekaleti :Ziraatla ilgili mesleklere okullarda önem verilmeli. Özellikle köy okullarında, uygulamalı ziraat bilgileri, ormancılık, hayvancılıkla ilgili bilgiler verilmesi. Ziraat, okullarda müstakil bir ders haline getirilmeli.

Kültür Bakanlığı, diğer bakanlıkların görüşünü aldıktan sonra program hazırlamayla ilgili olarak 1935 yılının Ağustos ayında bir komisyon oluşturmuştur. Komisyon aldığı direktifler çerçevesinde çalışmaya başlamıştır. Komisyonun, programı hazırlarken göz önünde bulundurması gereken bu direktifler şunlardı:⁴³²

1. Cumhuriyet Halk Partisi programındaki esaslar,
2. Yeni pedagojik gelişmeler,
3. Orta okul müfredat programları.

Bu direktiflere göre incelemelere başlayan komisyon, her şeyden önce, 1926'dan beri ülkedeki her alanda meydana gelen değişimleri, toplumsal ve siyasal yaşamda açıklık kazanan ve parti programında hedef olarak belirlenen prensiplerin yeni hazırlanacak olan programda açık ve düzenli bir şekilde yer almasını amaçlamıştır.⁴³³ Komisyon, 1926 İlkokul Programını inceleyerek, bu programın değiştirilmesinin gerekçelerini şöyle tespit etmiştir:⁴³⁴

1. İlkokulun, gittikçe geniş halk kitlelerine kültür verecek bir şekilde yaygınlaşmakta olduğu gerçeğinden hareketle ortaöğretim yapamayacak olan çocukların yeteri derecede bilgili vatandaşlar olarak yetiştirilmesi gerekmektedir.

2. 1926 programında, ilkokulun amaçları ve prensipler bölümü iyi düzenlenmemiş olduğundan bu eksiklikleri gidermek gerekmektedir. Her şeyden önce çocuk, okulda, "yakın yurt" realiteleri içinde hareket etmek mecburiyetinde olduğundan yakın yurttan cereyan etmekte olan ve son yıllar içinde meydana gelen sosyal, doğal ve teknik değişikliklerin de yapılacak programa eklenmesi gerekiyordu.

Komisyon, 1926 programının değiştirilme gerekçelerini bu şekilde açıkladıktan sonra, yaptığı düzenlemeleri özetle şöyle belirtmektedir:⁴³⁵

1. İlkokulun hedef ve prensipleri, parti (CHP) programıyla ortaya konan yeni değerleri, ülke gerçekleri ve dünya pedagoji hareketlerindeki ilerlemeler göz önünde tutularak açık, kesin ve ayrıntılı olarak tespit edilmiştir. Bu surette Türk eğitim ve

⁴³² "Yeni İlkokul Müfredat Programı", **Kültür Bakanlığı Dergisi**, No:20-1, Sonkanun 1937,s.161.

⁴³³ **A.g.e.**, s.161.

⁴³⁴ **A.g.e.**, s.162.

⁴³⁵ **A.g.e.**, s.162.

öğretim programlarında hakim olması gereken, “Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçı” karakter açıkça belirtilmiştir.

2. 1926 programının senelerce uygulanmasının verdiği tecrübelerle dayanarak her ders grubundan bazı ders konuları çıkarılmış ve yerlerine daha gerekli konular konulmuş, bazı dersler de bir isim altında birleştirilmiştir.

3. 1926 programında göze çarpan, öğrencileri sıkıntıya sokan ve öğretmenlerin itirazına sebep olan bir nokta da, birinci ve ikinci devre arasındaki bağlantısızlıktı. Bunun giderilmesine çalışılmış ve bu amaçla üçüncü sınıfın hayat bilgisi dersi dördüncü sınıfa hazırlık olacak şekilde düzenlenmiştir.

4. Yeni eğitim ve öğretim tekniklerine ait prensipler de programa ilave edilmiş ve bu suretle öğretmenleri, bir çok dağınık pedagojik yayınlar arasında bocalamaktan kurtarmak amacı güdülmüştür.

Kültür Bakanlığının emriyle Ağustos 1936’da toplanan bu komisyon, yukarıda bahsedilen değişiklikleri yaptıktan sonra çalışmalarını tamamlamış ve 1936 İlkokul Programı meydana getirilmiştir. 1936-1937 öğretim yılında uygulamaya konulan bu program şehir ilkokullarında uygulanmıştır.⁴³⁶

b. 1939 Köy Okulları Programının Hazırlanışı :

Bakanlık, şehir ilkokullarında uygulanmak üzere 1936 İlkokul Programı çalışmalarını yaparken bu arada da köy ilkokullarında Köy Mektepleri Programını değiştirmek üzere yeni program hazırlama çalışmalarını da 1935 yılından itibaren başlatmıştı. Bakanlık, köy okulları için program hazırlama işine başlamadan önce, diğer bakanlıklara, köy öğretmenlerine ve ilköğretim müfettişlerine, köylü vatandaşlara öğretilmesi gerekli olan bilgiler konusunda önerilerini sormuştur.⁴³⁷

Kültür Bakanı Saffet Arıkan, 1935 yılında, 1939 yılında uygulamaya konulacak olan Köy İlkokulları Programının içeriğini belirlemek için ilgili bakanlıklardan görüş istemiştir. Kültür Bakanlığının diğer ilgili bakanlıklara yazdığı 20.06.1935 tarihli yazıda şu açıklamaları yapmaktadır :

“Nüfusumuzun ekseriyetini teşkil eden köylüleri ihtiyaçları derecesinde yetiştirmek, ... inkılabı düşman unsurların telkininden korumak, kendilerinde rejime karşı itimat ve sevgi duygularını uyandırmak hususunda tatbik kabiliyetine haiz tedbirler düşünmektedir. Kültür

---

⁴³⁶ Mehmet Arslan, “Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları ve Belli Başlı Özellikleri”, **Milli Eğitim Dergisi**, No:146, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/146/aslan.htm>. 21.10.2004.

⁴³⁷ “Köy Eğitimi”, **Kültür Bakanlığı Dergisi**, No:20-1, Sonkanun 1937, s.51.

Bakanlığı bu işte en büyük görevin kendisine düştüğünü bilmekle beraber, işin mahiyeti itibariyle diğer Bakanlıkları da alakadar ettiğine kanidir”⁴³⁸

Görüldüğü gibi, Kültür Bakanlığı, hazırlanacak olan 1939 Köy İlkokulları Programı için diğer ilgili bakanlıklara da işin önemini ve anlamını izah ettikten sonra, köy okulları programının hazırlanmasında göz önünde bulundurmak üzere, şu konularda görüşlerini istemiştir.

“1. Bakanlığınız bakımından köy mekteplerinde büyük küçük köylülere neler öğretilmelidir ki Bakanlığınızın yüksek düşünceleri ve istekleri fenni ve ameli surette yerine getirilebilsin?

2. Köy mekteplerinde çalışacak muallimlerin, ..., köyde hükümetin işini kolaylaştıracak birer unsur olabilmeleri için daha ne gibi bilgilerle teçhiz edilmeleri icap eder?

3. Köyde tahsil ve köylüyü tenvir işinde Bakanlığınız yönünden nazarı dikkate alınması icap eden ne gibi hususiyetler vardır?”⁴³⁹

Bu yazıya gelen cevaplarda, her bakanlık kendi uygulama alanıyla ilgili genel bilgiler vermiş ve hazırlanacak program taslağının incelenmek üzere tekrar gönderilmesi istenmiştir.

Bakanlığın, Köy Okulları Müfredat Programıyla ilgili olarak köy öğretmenlerinin ve ilköğretim müfettişlerinin görüş ve önerilerini de almak için yaptığı ankette sorulan soruların bazıları şunlardır.⁴⁴⁰

1. Köy okulu, köylünün hayati ihtiyaçlarını nasıl karşılayabilir?

2. Köy okullarında, zekası ve başarısıyla kendini gösteren çocukların yüksek öğrenim görebilmeleri için nelerin yapılması gerekir?

3. Köy çocuklarından, ilk, orta ve yüksek öğrenim görmüş olanların köye faydalı olabilmeleri ve köyden ayrılmamaları için nelerin yapılmasını gerekli buluyorsunuz?

Bakanlıklardan, öğretmenlerden ve müfettişlerden gelen cevaplar programı hazırlamak üzere oluşturulan komisyona verilmiştir. Bu komisyon, köy öğretmenleri ve ilköğretim müfettişlerinden meydana getirilmişti. Komisyon üyeleri, sık sık köy ilkokulları ziyaret etmiş ve hazırlanacak programla ilgili olarak incelemeler yapmıştır.

Komisyonun yaptığı çalışmalar sonucunda Köy Okulları Müfredat Program Taslağı meydana getirilmiş ve Kültür Bakanlığı hazırlanan bu taslağı bakanlıklara tekrar göndermiş ve görüş ve önerilerini istemiştir. Bakanlıkların bu taslağı

⁴³⁸ **BCA., B.Mu.G.M.K.**, Fon Kodu:030,10, Yer No:142,10,5., (Kültür Bakanlığı'nın 20.06.1935 tarih ve 940.22 nolu yazısı)

⁴³⁹ **BCA., B.Mu.G.M.K.**, Fon Kodu:030,10, Yer No:142,10,5, a.y,

⁴⁴⁰ “Köy Eğitimi”, a.g.e., s.51.

detaylarıyla incelediklerini ve birçok öneriler yaptıkları verilen cevaplardan anlaşılmaktadır. Kültür Bakanlığı Dergisi'nin, Ocak 1937 tarihli sayısında Bakanlıkların taslakla ilgi görüş ve önerileri yayınlanmıştır. Bu öneriler özetle şöyledir:

Genel Kurmay Başkanlığının Önerileri :

1. Her sene 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlanmalıdır.
2. Beden eğitimine önem verilmeli, jimnastik ve oyunlar planlanmalı, milli marşlar söyleyerek yürüyüşler yaptırılmalı, tüfeklerle nişancılık oyunları oynatılmalıdır.
3. Zehirli gazlardan korunma yolları hakkında basit bilgiler verilmeli.
4. Arkadaşlık ve düşmanlık konusunda bilgiler verilmelidir.
5. Düşman kimdir? Casus nedir? Kimdir? Neler Yapar? Bunlardan nasıl korunmalıdır? Gibi konular eklenmelidir.
6. Türk Bayrağı, Türk Sancağı hakkında bilgiler verilmeli.
7. İstiklal Marşını her çocuk bilmeli, söyleyebilmeli, işittiğine yapılacak saygı duruşunu bilmeli.
8. Kahramanlık kitapları okutulmalı, askerlikte ve savaşlarda kahramanlık gösteren ve çocuklarını savaşta şehit veren köy ailelerinin öğrenmesi gerektiği öğretilmeli.⁴⁴¹

Tüze Bakanlığının Önerileri:

- 1.Yeni Medeni Kanunumuzun arazi ve mülkiyet haklarıyla ilgili olarak küçük mülkiyet sahiplerine tanıdığı haklar,
- 2.Köy hukuku, köylüler arasındaki anlaşmazlıkların nasıl giderilmesi gerektiğine dair bilgiler,
- 3.Hakim, mahkeme, polis, jandarma, kanun gibi bilgiler,
- 4.Sağlıklı yaşamla ilgili bilgiler. Köylüler için doğal tedavi yöntemleri hakkında bilgiler,
- 5.Köy mütegalibelerinin (zorba) kötülüklerinden korunma, bunların hükümete ihbarı gibi konularda bilgiler verilmelidir.⁴⁴²

---

⁴⁴¹ “Muhtelif Bakanlıkların Program Taslağı Hakkında Mütalaaları ve Teklifleri”, **Kültür Bakanlığı Dergisi**, No:21-1, Ocak 1937, s.63-68.

⁴⁴² **A.g.e.**, s.63-68.

Finans Bakanlığının Önerileri :

Cumhuriyetlerin yaptıkları yenilikler arasında “aşar vergisi”nin kaldırılması kısmının devamında, ağaç yetiştirme teşvik etmek için bağ ve orman yetiştirenlerden ilk senelerde arazi vergisi alınmaması kısmı eklenmelidir.⁴⁴³

Bayındırlık Bakanlığının Önerileri:

1. Köylülere, evlerini modern bir yapıyla yapabilmeleri için pratik bilgiler verilmeli,
2. Taslakta haberleşme araçlarından, telsiz telgraf, telsiz telefon ve radyodan hiç bahsedilmemiş. Radyonun, gelecekte bir propaganda aracı olarak ülkenin her tarafına yayılacağından dolayı köylüyü bunlar hakkında bilgilendirmeli,
3. Ulaşım araçlarından sadece demiryollarından bahsedilmiş. Kara ve hava ulaşım araçları hakkında da bilgi verilmeli.
4. Programda elektrik konusuna yer verilmemiş. Bu konuda bilgiler verilmeli.⁴⁴⁴

İçişleri Bakanlığının Önerileri :

Haftalık çalışma çizelgesinin belirlenmesinde bölgenin mülki amirinden izin alınması yerinde olur. Türk Bayrağının her gün göndere çekildiği yerlerden ve hükümetten yeterince bahsedilmeli.⁴⁴⁵

Komisyon, bakanlıklardan bu görüş ve önerileri aldıktan sonra, köy okullarına giderek inceleme yapan öğretmen ve müfettişlerden oluşan bir komisyonun önerilerini de dikkate alarak 1936 yılında köy okulları için ayrı bir program hazırlanmıştır..⁴⁴⁶

Ancak, hazırlanan 1936 Köy Okulları Program Taslağı köy okulları için üç yıllık bir eğitim öngörmekteydi. 1939 yılında yapılan Birinci Maarif Şurası köy okullarının öğrenim süresini, nicelik ve nitelik açısından eğitimin verimini artırmak amacıyla, üç yıldan beş yıla çıkarmaya karar vermiştir. Bu durum üç yıl süreyle eğitim yapan köy ilkokullarının programının yeniden düzenlenmesi sorunu gündeme getirmiştir. 1939 yılında, 1927 ve 1936 yıllarında hazırlanmış olan köy

---

⁴⁴³ A.g.e., s.63-68.

⁴⁴⁴ A.g.e., s.63-68.

⁴⁴⁵ A.g.e., s.68.

⁴⁴⁶ Çelenk v.d., a.g.e., s.56-58.

okulları programlarından daha kapsamlı bir köy okulu programı “Köy Okulları Program Projesi” başlığı altında hazırlanarak uygulamaya konulmuştur.⁴⁴⁷

3. Programlar :

a. 1936 İlkokul Programı

1936 İlkokul Programının “İlkokulun Hedefleri” başlığıyla verilen amaçlar kısmı yukarıda açıkladığımız CHP'nin milli eğitim prensiplerini aynen almak suretiyle oluşturulmuştur. Bu amaçlar şöyledir:

“1. Eğitim siyasamızın temel taşı, bilimsizliği gidermektir.

2. Kuvvetli Cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, laik ve devrimci yurttaş yetiştirmek bütün öğretim derecelerinde yüküm ve özen noktasıdır. Türk ulusunu, Komutayı ve Türk Devletini saygın tutmak ve tutturmak, bütün yurttaşlara bir ödev olarak aşılacaktır.

3. Fikri olduğu kadar, bedeni gelişmeğe de önem vermek ve hele ırayı ulusal derin tarihimizin gösterdiği yüksek derecelere çıkarmak.

4. Eğitim ve öğretimde güdülen yöntem, bilgiyi, yurttaşa maddi hayatta başarı elde ettiren bir cihaz haline getirmek.

5. Eğitimin her türlü hurafelerden, yad ve yabancı fikirlerden uzak üstün, laiklik ruhuna ve ilmi zihniyete uygun geri değil ileri amaçları göz önünde tutmasına, ulusal ve yurtçu olmasına önem verilecektir.

6. Talebenin girişim kapasitesini kırmamağa, sevgenlik ve okşayışla, onları içten bir ahlak anlayışına alıştırmak.

7. Türkün derin tarihini bilen, Büyük Şefin bütün yaptıklarını ve istikbalde yapacaklarını Türk milletinin refahı ve saadeti için zaruri olduğunu bilen Türk devrimine içten bağlı ve hayran vatandaşlar yetiştirmek.

8. Her öğretmen, Atatürk'ün yüksek himayelerinde çalışan Türk Dil Kurumunun ilmi tetkikler sonu vardığı kanaatleri ve yaymak istediklerini talebeye yaymanın kendisi için bir ödev olduğunu bilmeli”dir.⁴⁴⁸

1936 İlkokul Programında derslerin amaçları da ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu derslerden bazılarının amaçları şöyledir:

“Türkçe : Türk Dil İnkılabının ilkokulun payına düşen gayelerini tahakkuk ettirmek. Çocuklara Türk dilini sevdirmek ve onlara yaş ve seviyelerine göre ..okuma için devamlı ilgi uyandırmak. Türk diline kullanışta güven kazandırmak.”

Tarih :Türk çocuklarına Türk inkılabının manasını, şumulünü ve tarihi önemini kavratmak. İnsanlığın ve bilhassa Türk milletinin tarihte almış olduğu ileri adımlara çocukların dikkatini çekmek ve bugünkü kültürün nasıl uzun bir mazinin eseri olduğunu belirtmek.

⁴⁴⁷ A.g.e., s.56-58.

⁴⁴⁸ İlkokul Programı, Maarif Vekaleti, Devlet Kitapları, İstanbul, 1936, s.6-16.

Türk Irkının Orta Asyada Kültürü nasıl kurduğunu, dünyanın dört bucağına bu kültür ve dilini nasıl yaydığını çocuklara kavratarak...Türk milletine karşı içten bir sevgi ve derin bir saygı yaşatmak, onları Türk milletinin ülkelerini tahakkuk ettirmek için her fedakarlığı göze alacak bir karakterde yetiştirmek. Türk şahsiyetlerinin yaptıkları işler üzerinde durarak çocuklara ibret dersi vermek, ..., bilhassa Atatürk'ün Türk milleti ve bütün dünya için açtığı geniş ufukları tebarüz ettirmek.

Tarih derslerinde Türk Tarih Kurumunun tezine istinat edilecektir. İlkokullarda Tarih dersinin temeli Türk Tarihi olacaktır.

Yurt Bilgisi : Millet mevhumunu ve Türk Milletinin karakterini, ululuğunu, kudretini çocuklara kavratmak, Türk milletini sevdirmek, saydırmak, Türk askerini ve Türk ordusunu sevdirmek, saydırmak, bizim için askerliğin önemini kavratmak.

Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet rejiminin mahiyetini, Türkiye'de nasıl kurulduğunu, bu rejimin başka rejimlere üstünlüğünü ...talebeye kavratmak, onları Cumhuriyet rejimi için sadık ve fedakar birer yurttaş olarak yetiştirmek. Türk inkılabının manasını, .., talebeye kavratmak, onları Atatürk inkılabının fedakar birer unsuru olarak yetiştirmek.

Aile Bilgisi : Erkek ve kadının aile ocağındaki vazife ve rollerini iyice kavratmak. Yeni Türk ailesinde tasarruf fikrini iman haline getirmek. Türk ailesindeki yuvaya bağlılık, saadeti yuvada buluş duygusunu ... kavratmak.

Hayat Bilgisi : Çocuğun muhit ve yaşama şartlarını, coğrafya bakımından tetkik ettirmek. Önemli tarihi vak'alara dikkatlerini çekmek, tarihi oluşu kavratmağa temel hazırlamak. Yurt ve Millet severlik için temel vazifesini görecektir olan, yakın yurda ve halka karşı bağlılık duygu ve şuurunu uyandırıp beslemek."⁴⁴⁹ .

---

⁴⁴⁹ İlkokul Programı, 1936, s.38-135.

Tablo 2.6 : 1936 İlkokul Programı Ders Cetveli :

DERSLER	Birinci Devre			İkinci Devre	
	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf	IV. Sınıf	V. Sınıf
Türkçe	10	7	7	6	6
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	2	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	2	3
Aile Bilgisi	-	-	-	3	2
Hayat Bilgisi	5	6	7	-	-
Hesab -Hendese	4	4	4	4	5
Resim-İş	4	4	4	2	2
Yazı	-	2	1	1	1
Müzik	1	1	1	1	1
Jimnastik	2	2	2	1	1
Yekûn	26	26	26	26	26

(İlkokul Programı, Maarif Vekaleti, Devlet Kitapları, İstanbul, 1936, S.36)

b. 1939 Köy Okulları Programı:

Amaçlar:

Programda amaçlar “Terbiye ve Tedrisatta Daima Gözönünde Tutulacak Hedefler” başlığı altında şöyle verilmiştir:

“1. Öğretim ameli ve ayani olmalıdır.

2. Öğretimin gayesi, çocuğa sadece gelişigüzel bilgi vermek değil, onun evinde ve muhitinde ve bütün hayatında, işine yarayacak bilgiye ve itiyatlara sahip olmasını temin etmektir

3. Köy çocuğunu köy hayatı içinde ve o hayata bağlı olarak milli, medeni ve insani fikir ve hislere sahip bir hale getirmek köy öğretmeninin en büyük ideali olmalıdır.

4. Köylerde hayat şartlarını bugünkü insanlığın yüksek miyarlarile mütenasip bir dereceye çıkarmak için, bilhassa köy kızlarının, ev ve aile hayatını daha sıhhi, daha iyi ve daha mesut bir hale getirecek bilgi ve itiyatlara sahip olarak yetişmeleri lazımdır

5. Yurtseverlik en yakın muhite duyulan derin ve samimi alakadan başlar; binaenaleyh köy çocuklarının en yakın muhitleri olan kendi köyleri hakkında en lüzumlu

bilgilere sahip olmaları ve daima köylerin refah ve saadetine hadim olmak mefkuresyle yetiştirilmeleri lazımdır.

6. Köy çocukları da Türk Cumhuriyetinin küçük vatandaşlarıdır. Öğretmenler okulun idaresinde, çocuklarla münasebetlerinde daima bu noktayı gözönünde tutmalı ve her vesileden istifade ederek kendilerine büyük Türk inkılabının mefkurelerini telkin eylemelidir.⁴⁵⁰

Tablo 2.7 : 1939 Köy Okulları Programı Ders Cetveli:

DERSLER	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
Hayat Bilgisi	3	3	4	-	-
Türkçe	10	9	8	5	5
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	1	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	2	2
Aile Bilgisi	-	-	-	1	1
Aritmetik(Geometri)	4	4	4	3	3
Resim	1	1	1	1	1
Yazı	-	1	1	1	1
Toplam	18	18	18	18	18

(Süleyman Çelenk, Neşe Tertemiz, Nurdan Kalaycı, **İlköğretim Programları ve Gelişmeler**, Ankara: Nobel, 2000, S.59)

c. Programlarla İlgili Görüşler:

Cumhuriyet döneminde gerek ilkokul gerek ortaokul programlarının sık sık değiştirilmesi, eğitim politikalarında istikrarsızlık olduğu düşüncesiyle, İstanbul milletvekili Ali Rana Tarhan 6 Aralık 1939'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde verdiği soru önergesine cevabi konuşmasında Hasan Ali Yücel, istikrarsızlık meselesini şöyle cevaplandırmaktadır.

"1936 yılındaki değişme, Partimizin Programında Maarif işlerine ait olmak üzere verilen direktifleri tedrisata tatbik etmek ve on yıl içinde elde edilen tecrübelerle nazaran bazı rötuşlar yapmaktan neşet etmiştir.

⁴⁵⁰ Çelenk v.d., a.g.e., s.58.

Yeni kurulmuş bir rejimin yeni hayatı, Maarifinde de elbette yenilikler doğuracaktır. Doğurmasaydı gayri tabii olurdu. ...Buna istikrarsızlık deniyorsa bu istikrarsızlığı, hangimiz, geri ve küflenmişte karar ve ısrara tercih etmeyiz?”⁴⁵¹

Dönemin süreli yayınlarında programla ilgili olumsuz eleştirilere rastlamak pek mümkün değil. Tek partili otoriter dönemin özelliği olarak yapılan icraatlara olumsuz eleştiriden ziyade bu icraatların açıklaması ve tanıtılması hedef tutulmuş gibi görünüyor. 1936 Programını “Radikal ve İnkılapçı bir program” olarak tanımlayan “Okul ve Öğretmen” dergisi, programın CHP programına paralel siyasi bir içeriği olmasını şöyle açıklanmaktadır:

“Yeni programa eskisine nazaran çok farklı ve ileri derecede siyasi bir mahiyet verildiği görülür. Filhakika Cumhuriyet Halk Partisi programının kültür bahsindeki hedefleri ilkokul programına alınmış...Programa bu maksatla yazılmış sözlere bakınca... “pedegok Dörferdin” “mektep herhangi bir hükümet veya kilise siyasetinin hizmetçisi olmamalı” ... yolundaki ikazını hatırlamamak mümkün olmuyor. Fakat böyle bir muhtariyet tarihin hiçbir evresinde mümkün olmadığı gibi bundan sonra da ne derece mümkün olacağı bir meseledir. ...Mektebi, siyasi dalgalardan tecrit fikri, daha çok kilisenin orta zamanlardan beri süregelen amansız müdahalesinden ve mektebi zorlamasından doğmuş bir aksülamel diye alınmalıdır. .. Fakat bizim vaziyetimizi ve Cumhuriyet Hak Fırkasını bunun dışında mütalea etmek lazımdır. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi birçok benzerlerinden farklı olarak yeni Türk devletinin temelidir. Bu izaha göre biz, ilkokul programının aldığı siyasi mahiyeti gayet normal, hatta geç kalmış bir iş olarak görüyoruz...”⁴⁵²

Dergide programın siyasi özelliğini bu şekilde savunduktan sonra, programla ilgili bir eleştiri yapılmaktadır. Bu eleştiri şöyledir: Programda eğitim öğretim prensipleri iyi düzenlenmemiş ve gereksiz tekrarlar yapılmış. Bu haliyle program yeni sorunlar çıkaracaktır. Ayrıca, programın hedefleri iyi tespit edilmiş olmasına rağmen şu gerçek göz ardı edilmemelidir:Program pedagojik realite değildir. Bir ülkenin eğitimi sadece programlarıyla anlaşılmaz.⁴⁵³

Hıfzırrahman Raşit Öymen, “Okul ve Öğretmen” dergisinin bir başka sayısında, programın, inkılap Türkiye’sinin taşıdığı kıymetlerle içten ve samimi bir birliktelik halinde olduğunu, devrimin ruhundan doğduğunu ifade etmektedir.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Hasan Ali Yücel, **Milli Eğitim İle İlgili Söylev ve Demeçler**, Ankara,Kültür BakanlığıYayınları,1993, s.34-35.

⁴⁵² “İlkokul Programı”, **Okul ve Öğretmen**, 1937, No:2, Yıl:2, C.III, s.8.

⁴⁵³ “İlkokul Programının Öğretim ve Eğitim Prensipleri”, **Okul ve Öğretmen**, 1937, No:12,Yıl:2, C.III, s.199-201.

⁴⁵⁴ Hıfzırrahman Raşit Öymen, “İlkokul Öğretim Programlarının Onarılması Münasebetiyle”, **Okul ve Öğretmen**, 1937, No:12, Yıl:2, C.III, s.10-11.

4. Uygulama Alanında Yapılanlar:

a. Öğretmen Yetiştirme :

1936 İlkokul Programı'nda, ilköğretimin amacı tek cümleyle şöyle özetlenebilir: Milliyetçi, laik, halkçı, devletçi, devrimci ve Kemalist bir nesil yetiştirmek.

Elbette ki böyle bir nesil yetiştirmek için belli özelliklere sahip öğretmenlere ihtiyaç vardı. Öğretmenlerde olması istenen özellikler, bakanlık tarafından çıkartılan ve dönemin en önemli eğitim dergilerinden "İlköğretim" dergisinde, Kemal Edip tarafından "İnkılapçı Öğretmenin Vasıfları" başlıklı yazıda bu nitelikler şu şekilde sıralanmaktadır:

"1. Faaliyetlerinde, milli terbiyeden, yurt sevgisinden, cumhuriyet aşkından, yüksek rejim ülküsünden menbalanmak,

2. Sınırı, emirlerle, programlarla, direktiflerle, yasalarla belli edilmiş olan meslek işinin icaplarını yerine getirmek,

3. Resmi formaliteyi bozmamak,

4. Görünüşte, dileklere uymasa da idare amirlerinin önerilerine riayet etmek.

5. Aradaki farkları kaldırmak suretiyle görüşleri ve düşünceleri yaklaştırmak, birleştirmek,

...Muallim "İkinci Halik"tir. Allah yaratıcılık kudretini ve kendisinin eksik bıraktığını tamamlamak mümtaziyetini yalnız muallime vermekten çekinmedi. Ve bütün başka varlıklar ancak muallimi kıskandı...

Dün (Geç olsun, güç olmasın) diyorlardı, bugün (Güç olsun, geç olmasın) diyorlar. (Geç olsun güç olmasın) diyenler kendi istirahatlerini düşünmüşlerdi. Bize yıkık bir vatandan başka bir şey bırakmadılar. (Güç olsun, geç olmasın) diyenler... bize, bir ülkü, değişmez bir rejim, sarsılmaz bir istiklal ve istikbal vermişlerdir.... Cumhuriyet'i koruyacak biziz....Sen de bir Zeki Dündarsın, mazi hortlayınca... Sen de bir Fehmi Kubilaysın, irtica şaha kalkınca.... Çalış, varol, yüksel ve yükselt..."⁴⁵⁵

Atatürk döneminde, öğretmen yetiştirme politikası, başlı başına bir köy öğretmeni yetiştirme davası olarak görülmüştür. Bunun en büyük nedeni olarak da, Türkiye'nin nüfusunun % 80'e yakının köylerde yaşıyor olmasıdır. Bu konuda ilk önemli adım Mustafa Necati Bey'in Bakanlığı döneminde atılmış, onun gayretleri sonucunda kurulan köy muallim mektepleri, Türkiye'de köy öğretmeni yetiştiren kurumlar olmuştu. Fakat bu okullar, istenen sonucu vermediği için kapatılmıştı. Yine

⁴⁵⁵ "İnkılapçı İlkokul Öğretmeninin Vasıfları", **İlköğretim**, 22.04.1939, No:10, s.146-147.

Mustafa Necati'nin bakanlığı döneminde yaygın öğretim kurumlarıyla köye öğretmen yetiştirilmeye çalışılmıştı.⁴⁵⁶

1936 yılına gelindiğinde, Kültür Bakanı Saffet Arıkan ve İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç, Atatürk'ün de desteğini alarak, hummalı bir köy öğretmeni yetiştirme faaliyetine girişmişlerdir. Bu çalışmaların ilk ürünü, köy öğretmeni yetiştirme kursları olmuştur. Askerliğini çavuş olarak yapmış köylü çocuklarının, sekiz aylık bir kursta, köylüye okuma yazma ve basit hesabı öğretmesi, onları sosyal ve siyasi hayatlarında rehber olarak yetiştirdikten sonra, geldikleri köye eğitmen olarak tayin edilmesi esasına dayanan bu proje, bir taraftan takdirle karşılanırken diğer taraftan da eleştirilmiştir. Eleştirilerin temel noktası, bu eğitmenlerin nitelik bakımından yetersiz olduğudur.⁴⁵⁷

Bu dönemde köy ilkokullarında çok sayıda “eğitmen” görev yapmaktadır. Eğitmenler, askerliğini çavuş olarak yapmış olan köy kökenli gençlerin 8 aylık eğitimden sonra köy ilkokullarında görev almaktaydılar. Kısa bir eğitimden sonra görev alan bu eğitmenlerin, bu işi layıkıyla yapıp yapmadıkları hep konuşulur olmuştur. Bir ilköğretim müfettişi olan Şaban Sunar, İlköğretim Dergisi'ndeki makalesindeki, eğitmenlerin görev yaptığı köy okullarındaki teftişlerinden edindiği izlenimler sonucunda görüşlerini şöyle açıklamaktadır.

“Köy kalkınması davasında eğitmenlere dayanılması hareketi, ilk zamanlar bende şüphe yaratmıştı. Bu delikanlıların başarılı olamayacakları kanaatine kapılmışım. ....hiçbir müşahedeye istinat etmeyen bu görüşüm, bu günkü realite karşısında eğitmen faaliyetleriyle yıkılmış, eğitmenin inkılap ve köy kalkınması davasında bulunmaz bir eleman olduğunu bana güneş kadar açık anlatmıştır”⁴⁵⁸

Aynı şekilde dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in köy okullarında yaptığı gezinin sonunda, durumdan memnun kaldığını, yine İlköğretim dergisinden öğreniyoruz.⁴⁵⁹

Bu dönemde iktidar, öğretmenlere büyük bir görev vermekteydi. Öğretmen, yapılan devrimleri halk kitlelerine yaymak ve benimsetmek suretiyle ülkeyi çağdaş ve kalkınmış bir ülke haline getirmede büyük sorumluluklar yüklenmiş oluyordu. Üstelik bu sorumluluğu üstlenmek zorunda kalan öğretmenlerin önemli bir kısmı sadece eğitmen kurslarında sekiz aylık bir kurs sonunda zor şartlar altında görev

---

⁴⁵⁶ Öztürk, a.g.e., s.250-251

⁴⁵⁷ A.g.e., s.250.

⁴⁵⁸ Şaban Sunar, “Bir Eğitmeni Ziyaret”, **İlköğretim**, 24.04.1939, No: 4, s.156

⁴⁵⁹ H.T. “Vekilimiz Köy Okullarında”, **İlköğretim**, 6 Mayıs 1939, No:12, s.179

almaktaydı. Öğretmenin üstüne yüklenen bu sorumluluğun çok ağır olduğunu Sadrettin Celal Antel şöyle belirtmektedir:

“... bazı kimselerin, ilkmekteplerin tesiri ve cemiyette oynayacağı rol hakkında çok mübalağalı kanaatleri vardır. Her şeyi ilkmektepten bekleyenlere, bir çok milli felaketlerden onu sorumlu tutanlara göre; mesela 1870 Fransız – Alman harbini Alman ilkmektep muallimleri kazandırmışlardır, birçok milletler istiklallerini ilkmektep muallimlerine borçludurlar; cemiyetin içtimai ve iktisadi kalkınmasını ilkmektep vasıtasıyla olacaktır. Cihan sulhu onun sayesinde teessüs edecektir.

Şüphesiz bu iddialarda hakikat payı vardır.... Ancak şurası da muhakkaktır ki, bütün gayelerin tahakkukundan, ilkmekteplerden başka diğer içtimai amillerin de bir rolü vardır ve bunları tamamıyla tahakkuk ettiremediğinden dolayı ilkmektep muallimi sorumlu tutulamaz.

Biliyoruz ki, mektebi fikir terbiyesine ait esas hedefi, bazı bilgiler ve maharetler kazandırmaktır.... İlkmekteplerin kazandıracığı bilgilerin miktarı ve derecesi müfredat programlarıyla tespit edilmiştir.

.. muhtelif zamanlarda yaptığımız tecrübeler bize göstermiştir ki, ilkmektebi bitiren çocuklarda, umumiyet itibariyle, bu esas bilgiler bakımından birçok eksiklikler ve kifayetsizlikler vardır.”

Eğitmenlerin niteliğiyle ilgili yapılan olumlu-olumsuz eleştiriler bir tarafa bırakılırsa, her şeyden önce bu eğitmenler sayesinde, 1940'ların ortalarında kadar 7.000'e yakın Türk köyüne okul ve öğretmen götürülebilmiştir. Bu eğitmen kursları ve yine Saffet Arıkan zamanında açılan Köy Öğretmen Okulları 1940 yılında kurulan Köy Enstitüleri'nin çekirdeğini oluşturmuştur⁴⁶⁰

(1) Köy Enstitüleri :

Cumhuriyet'le birlikte Türk eğitim politikalarında önemli etkileri olan John Dewey, 1924'de Türkiye'de yaptığı incelemeler sonucunda hazırladığı raporda, köy eğitiminin önemine ve köy öğretmen okulunun kurulmasının gerekliliğine işaret etmiştir. Dewey'in raporunun Milli Eğitim Bakanlığının üst seviye bürokratları üzerinde derin etkiler bıraktığı gözlenmiştir.⁴⁶¹ 1925 yılında bakan olan Mustafa Necati'nin gerek mecliste gerekse basına verdiği beyanlarında Dewey'in raporundan faydalandığını ve titizlikle uygulamaya koyduğunu daha önce belirtmiştik.

Pragmatist eğitim anlayışının Amerika'daki temsilcisi olan Dewey'in Türk eğitimine etkileri sadece yazdığı bu raporlarla sınırlı değildi. 1920'lerden itibaren

---

⁴⁶⁰ Öztürk, a.g.e., s.250-251

⁴⁶¹ Topçu, a.g.e., s.586-588.

birçok eseri tercüme dilmiş, ve eğitim görüşleri dönemin önemli eğitim dergilerinde yayınlanmıştır.⁴⁶²

Dewey'in önerilerinin etkisiyle yürütülen köye uygun öğretmen yetiştirme çabası nihayet 1940'da Köy Enstitülerinin kurulmasıyla yeni bir döneme girmiştir. 1940'da 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'yla enstitülerin resmen kuruluşuna onay verilmiş, aynı yıl 14 yeni Köy Enstitüsü açılmış, bunların sayısı 1950'lere doğru 21 olmuştur.⁴⁶³

Köy Enstitülerinin kuruluşu kuşkusuz İ.Hakkı Tonguç tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir köylü çocuğu olan ve 1936'dan 1946'ya kadar İlköğretim Genel Müdürlüğü yapan İsmail Hakkı Tonguç, Başbakan İsmet İnönü ve Bakan H.Ali Yücel'in desteği ve onayıyla, Enstitülerin örgütlenmesi görevini yüklenmişti. Tonguç, çözülemez gibi görünen köy öğretmeni yetiştirme işini çözüme kavuşturmak için büyük gayret sarf etmiştir.⁴⁶⁴

Türkiye'nin çeşitli yerlerinde açılan 21 Köy Enstitüsü'nden 1948'e kadar toplam 25.000 öğretmen mezun olmuştur. Mezun olanlar atandıkları yerde 20 yıl çalışma zorunluluğundaydılar. Enstitü çıkışlı öğretmen, gittiği köyün her işiyle ilgilenir, rehberlik ederdi. Öğretmen ve ailesinin geçimine yetecek ölçüde tarıma elverişli köy toprağından ayrılan arazi dışında öğrencilere yaptıracağı uygulama dersleri içinde uygun bir arazi tahsis ediliyordu.⁴⁶⁵

Köy Enstitüleri'ne 1943'e kadar ne tür programlar uygulandığı kesin olarak bilinmemektedir. 1940-43 kuruluş döneminde dersten çok çalışma esasıyla yollar, yapılar, kanallar yaptırıldığı, ekim, dikim işerinin önde olduğu anlaşılmaktadır. 1943'te hazırlanan ve uygulamaya konulan programın içerdiği dallar şunlardır;

1. Kültür Dersleri : 22 saat
2. Ziraat Dersleri ve Çalışmaları : 11 saat
3. Teknik Ders ve Çalışmalar : 11 saat

Köy Enstitüleri'ne köy kökenli ailelerin ilkokul mezunu çocukları seçilerek alınmakta, köy için öğretmen olarak yetiştirilmektedir. Öğretim beş yıl sürmektedir. Öğretim süresinin büyük bir bölümü kuramsal ve uygulamalı tarıma, marangozluğa, demirciliğe, inşaata, arıcılığa, ipek böcekçiliğine ayrılıyordu. Bu enstitülerin

---

⁴⁶² A.g.e., s.586-587

⁴⁶³ Ali Arayıcı, **Kemalist Dönem Türkiye'sinde Eğitim Politikaları ve Köy Enstitüleri**, İstanbul, Ceylan Yayınları, 1999, s.214.

⁴⁶⁴ A.g.e., s.215.

⁴⁶⁵ Sakaoğlu, a.g.e., s.93.

kurulmasındaki amaçlardan biri de, kırsal kesimdeki köylüleri merkezi iktidara bağlamaktı. Devlet mekanizması köye bu şekilde girebilmeyi düşünmüştü.⁴⁶⁶

Köy Enstitüleri, ülkedeki eğitimciler arasında farklı yorumlara neden olmuştur. Kimileri, köy enstitülerini köyü kalkındıracak bir proje olarak görürken bazıları da bu okulları eleştirmektedir. Enstitülerin karşısında olanların bir çoğu bunu kendi siyasi ideolojik görüşleriyle temellendirmekle beraber sosyolojik açıdan eleştiriler de yapılmaktadır. Cahit Okurer, köy ve şehir çocuklarının eğitimlerinde ayrımcılık yapmanın yanlış olacağını bertmekte ve görüşlerini özetle şöyle açıklamaktadır:

“Köy enstitülerinde seçilen köy çocuklarının yetiştirilmesi, sağlam bir kültür, zihni kıymetler ve zihni formasyona dayanmıyor. Bu öğretmenlerin elinde yetişecek köy çocuklarının da şehir ve kasabadakilerle aynı asli kıymetleri ve aynı derecede yeni tahsil imkanları kazanmalarına imkan yoktur. Diğer yandan bu enstitüleri alınan köy çocuklarının 20 yıl gibi uzun bir süre atandıkları yerde zorunlu hizmete tabi tutulmaları her şeyden önce sosyal adalete ve insan haklarına aykırıdır. Ayrıca, köyde yalnız köy çocuğunun öğretmenlik yapması milli bütünlüğü bozacak, sınıf mücadelesine yol açacak ve köy-şehir ikiliğini meydana çıkararak ilk adımdır. Bunun için köy enstitülerine karşıyım”⁴⁶⁷

Hemen bu noktada, Okurer’in vurguladığı “sınıf mücadelesine yol açma” konusunda dönemin Maarif Vekil Yücel’in, 1940’da TBMM’de Köy Enstitüleri Kanunu görüşülürken yatığı konuşmadan bir alıntı yapmak yerinde olacaktır. Yücel konuşmasında şu noktalara temas etmektedir:

“Bizim nüfusumuz 17 milyondur. 13 milyon halkımız köylerde. ... tahsil çağında olan çocuklarımızın ancak içte birini okutabiliyoruz. Şimdiye kadar şehir muallim mekteplerinden köye gitmiş olanlardan ...bir kısmının köylerde duramamış olmaları sadece bir idealizm yokluğundan ileri gelmemiş, hazırlama hususunda gittikleri muhite intibak edecek melekeyi onlara verememiş olmamızdan doğmuştur....bu gençleri öyle yetiştirelim ki kendilerine köyde vazife verdiğimiz takdirde, ...vazifelerine memnuniyetle gitsinler, bu işleri seve seve görsünler diye tasarladık.”⁴⁶⁸

Yücel, bu açıklamasıyla, Köy Enstitülerinin kuruluş gerekçelerini izah etmekte ve daha kuruluş günlerinde de gündeme gelen, “sosyal bir sınıf oluşturma” kaygılarına da şöyle cevap vermektedir:

---

⁴⁶⁶ Arayıcı, a.g.e., s.217

⁴⁶⁷ Cahit Okurer, “Niçin Köy Enstitülerine Karşıyım” **Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu**, Ankara, 1966, s.120-121.

⁴⁶⁸ Yücel, a.g.e., s.45-47.

“İçtimai bir sınıf doğurma meselesi mevzubahis değildir. Partimizin programında da yazıldığı veçhile, esasen rejimimiz sınıf ve imtiyaz kabul etmez. Yalnız hayat tarzı bakımında mesleki zümreler, biz ister kabul edelim, ister etmeyelim, mevcuttur. Çiftçi vardır, demirci vardır, tüccar vardır, memur vardır. ...yetiştirdiğimiz insanları yeni bir sınıfın müvellidi addetmeyi bendeniz kabul etmiyorum. ...bizim arzumuz, köyün içerisinde, bilgili, sıhhatli, memleketine bağlı ve müstahsil vatandaş yetiştirmektir. Yoksa köylüyü, bu arzettiğim bilgi ve melekelerle teçhiz edip onları şehre akın eder vaziyete getirmek değildir. Onları, müstahsil kendi tarlasında ve muhitinde kuvvetli yapmaktır.”⁴⁶⁹

Aynı şekilde, dönemin önemli eğitimcilerinden Sadrettin Celal Antel de ilkokul öğretmeni yetiştirme politikasını doğru bulduğunu, şehir ve köy okulları için ayrı ayrı kurumlarda öğretmen yetiştirilmesinin ülkenin gerçeklerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Antel, bu konuda görüşlerini şöyle belirtmiştir:

“Fransa’da, köyler ve şehirler için ayrı ayrı öğretmen yetiştirmek tehlikeli görülerek ve tek tip öğretmen okulu uygulamasına gidilmektedir. Fransa’da köyler ve şehirler arasındaki medeniyet seviyesinde bizdeki kadar uçurum yoktur. Fransa’da köyler ve şehirler birbirine sıkı bir surette bağlıdır ve bütün öğretmenler köylerde öğretmenlik yapmak mecburiyetindedir.

Fakat, bizim memleketimizde, köyler ve şehirler arasında medeniyet seviyesi, ihtiyaçlar ve imkanlar bakımından bir uçurum vardır. Bundan dolayı tek tip öğretmen yetiştirerek bunların hepsinin köylerde öğretmenlik yapma mecburiyeti getirmek şu durumda imkansızdır.

Maarif Vekaleti’nin, gerek Köy Öğretmen Okulları ve gerekse eğitim kursları vasıtasıyla köye öğretmen yetiştirme politikası, ülkenin gerçeklerine uygundur. Çünkü, mevcut Öğretmen Okulları’nın ülkenin ihtiyaç duyduğu öğretmenleri yetiştirmesi imkansızdır veya çok pahalıdır.”⁴⁷⁰

Köy Enstitüleri ülkede bir sınıf mücadelesine yol açar mıydı veya sınıf mücadelesine yol açsa bile bu iyi mi olurdu yoksa kötü mü olurdu gibi konular bu çalışmanın sınırlarını aştığı için bu tartışmalara daha fazla yer veremiyoruz. Fakat şurası bir gerçek ki, Cumhuriyet döneminde, köylüyü ekonomik olarak kalkındırmak, yanında rejime içten bağlı yeni bir nesil yetiştirme çabasının ürünü olarak kurulan Köy Enstitüleri 1945’lerden sonra çok partili siyasi hayata geçişle birlikte siyasetin bir tartışma konusu olmuş ve Demokrat Parti’nin iktidarıyla birlikte İlköğretmen Okullarına dönüştürmüştür.

---

⁴⁶⁹ A.g.e., s.48

⁴⁷⁰ Sadrettin Celal Antel, **Maarifimiz ve Meseleleri**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1939, s.42-43.

Tablo 2.8: 1937-1946 Yılları Arası Köy Enstitülerindeki Öğretmen ve Öğrenci Sayıları:

Öğretim Yılı	Öğretmen Sayısı			Öğrenci Sayısı			Enstitü Sayısı
	Bayan	Erkek	Toplam	Kız	Erkek	Toplam	
1937-1938	5	21	26	60	526	586	2
1937-1939	7	34	41	85	711	796	3
1937-1940	10	50	60	166	1.401	1.567	4
1937-1941	46	189	235	500	5.163	5.663	14
1937-1942	80	214	294	775	7.277	8.052	17
1937-1943	101	259	360	1.008	9.153	10.161	18
1937-1944	128	298	426	1.595	12.571	14.166	18
1937-1945	145	360	505	1.765	13.796	15.561	20
1937-1946	119	403	522	1.727	13.806	15.533	20
TOPLAM	641	1.828	2.469	7.681	64.404	72.085	20

(Ali Arayıcı, **Kemalist Dönem Türkiye'sinde Eğitim Politikaları ve Köy Enstitüleri**, İstanbul, Ceylan Yayınları, 1999, Ek:Tablo-5)

1935 ve 1950 yılları arasında Türkiye'de ilkokullardaki öğretmen sayılarında %60 oranında bir artış gözlemlendiği düşünülürse, Köy Enstitüleri'yle hız kazanan köye öğretmen yetiştirme çabalarının başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

b. Ders Kitapları :

Bakanlık, program geliştirme çalışmalarını başlattığı sıralarda, ilkokullarda okutulacak ders kitaplarıyla ilgili 01.04.1933 tarih 2259 sayılı kanunu yürürlüğe koymuştur. Bu kanun doğrultusunda ders kitabı yayın hakkı bakanlığa ait olmak üzere, kitap yazma yarışmaları düzenlenmiş ve seçilen kitaplar bakanlık tarafından bastırılmıştır.

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, 6 Aralık 1939'da TBMM'de, ders kitaplarıyla ilgili bir soruya karşılık olarak şu açıklamalarda bulunmaktadır:

"1933 tarih 2259 sayılı kanun ile kitap işi devletleştirilmiştir. Ondan önce, bir şehrin muhtelif okullarında başka başka müellifin başka başka fiyatlarda ve seviyelerde kitaplar okutuluyordu. O tarihlerde 29 türlü alfabe, 13 çeşit okuma kitabı, 7 seri Tarih kitabı vardı.... Meclisin adı geçen kanunu kabul etmesiyle, aynı ruhta vatandaşlar yetiştirme vasıtalarından biri olan kitap, iğtişaştan kurtarıldı. Aynı kanuna göre telif işi ya müsabakaya konulmak veyahut ihtisas sahiplerinin kitap yazmağa memur edilmeleri suretiyle yürütülmektedir. Bir seneden beri... yazdırılacak bütün kitaplar müsabakaya konulmuştur. ... Kitapta şikayet

edenleri ve iyisini yapmağa muktedir olan bütün vatandaşları bu musabakaya iştirake bir kere daha huzurunda ben davet edeyim.”⁴⁷¹

Yücel'in bu çağrısına pek çok öğretmenin cevap verdiği ve bunların kendi yakın tecrübeleriyle yazdıkları bu ilkokul kitaplarının Bakanlığın musabakasında zaman zaman birincilik kazandığını görmekteyiz. İlköğretim dergisinde ilkokul öğretmeni olan Murat Düzgün ve İhsan Gökçe'nin yazdığı Alfabe kitabının birincilik kazandığı şöyle anlatılmaktadır :

“Okul ders kitaplarının Maarif Vekilliğince yazdırılması hakkındaki 2259 sayılı kanunun tatbikatına geçilir geçilmez ilk iş olarak bir “Alfabe” kitabının yazılması musabakaya konulmuş ve 1936'da açılan musabakaya iştirak eden 46 kitap arasında birinciliği Edirne Kurtuluş İlkokul Başöğretmeni Murat Düzgün ile Edirne Gazi İlkokulu Başöğretmeni İhsan Gökçe'nin yazdığı kitap kazanmıştı.

..ucuz fiyatla neşredilen ve bütün memlekette tek kitap olarak okutulan bu Alfabenin kabul müddeti bitmek üzere bulunduğu Vekillikçe yeni bir müsabaka daha açılmıştır. .... komisyonca tetkik edilen 25 kitap arasından birinciliği yine Murat Düzgün ile İhsan Gökçe'nin yazdığı alfabe kazanmıştır.”⁴⁷²

Bakanlık, bu dönemde ders kitapları için düzenli olarak yarışmalar düzenlenmiş ve kaliteli kitaplar seçilerek bunla ucuz fiyatla eğitim hayatına kazandırmayı amaçlamıştır. Yazılacak kitaplar için aranan şartlar Tebliğler Dergisinde ve diğer süreli yayınlarda düzenli olarak ilan edilmiştir. Bu ilanlarda, kitaplarda aranan özellikler hakkında detaylı bilgiler verilmiş ve Milli Eğitimin amaçları ve müfredat programı doğrultusunda hazırlanması istenmiştir. 1939 yılında verilen ilanları incelediğimizde kitaplarda aranan başlıca içerik özellikleri şöyledir:

Yurt Bilgisi Kitapları :

1. Toplum hayatının gerekliliği, Türk milleti ve milli duygular.
2. Okul hayatı. Okulda kuraları konusunda öğrencinin görevleri.
- 3.. Hükümet, Cumhuriyet Hükümeti. Bunları kim seçer?
- 4 Cumhuriyet devrinde köy kalkınması. Ziraat Bankası. Kredi Kooperatifleri.
5. Köy gençlerinin yaz ve kış eğlenceleri.
6. Kasaba ve şehirde hayat. Kasabalarda ihtiyaçlar köylerden fazladır.
7. Kasaba ve şehir hayatında herkesin uyması gereken medeni kurallar.
8. Türkiye hükümet yapısına kısa bir bakış.
10. Türkiye bağımsız bir devlettir. Bağımsız devlet olamayan millet esir olur.
12. İmparatorluk, dini esaslara dayanan eski saltanat ve halifenin hainliği.
13. Milli kurtuluş ve inkılabın iki büyük rehberi:Atatürk ve İsmet İnönü.
14. Türk inkılabının ana vasıfları. Altı ok.

⁴⁷¹ Hasan Ali Yücel, **Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993 s.

⁴⁷² “Alfabe Müsabakası”, **İlköğretim**, 18 Şubat 1939, No:1 C.I, s.15.

15. Hükümet iş hayatına nasıl yardım eder?
16. Devlet işleri para ile döner. Devlet bu parayı halktan vergi şeklinde alır.
17. Vatan savunması. Vergi, askerlik görevi, askerliğe hazırlık.
18. Halkevleri, Türk Hava Kurumu vb.. kuruların hedefleri anlatılacak
19. Ülkenin ilerlemesi nüfus çokluğu ile olur. Nüfusu azaltan, sıtma, içki vb..
20. Yeni Türkiye'de gençlik. Spor ve izcilik.⁴⁷³

Okuma Kitaplarında Aranılan Şartlar:

1. Çocuk ve aile hayatın ait parçalar,
2. Ülkemizin toplumsal hayatına ve doğal güzelliklerine ait betimlemeler.
3. Çağdaş Türk edebiyatından çocuk seviyesine uygun yazılar.
4. İstiklal Savaşına ve Türk İnkılabına ait canlı menkıbeler.
5. Türk tarihine ait ilginç konular.
6. Çocuklarda, aile, vatan ve millet aşkı,
7. Fedakarlık ve kahramanlık menkıbeleri,
8. Türk büyüklerinin çocukluk ve gençlik hayatları,
9. Havacılık ve denizciliğe karşı sevgi,
10. Askerliğe, ülkenin kara, hava ve deniz kuvvetlerine karşı sevgi ve saygı,
11. Bayrağa sevgi ve saygı,
12. Milli menfaatleri her menfaatin üstünde tutmayı telkin eden yazılar.⁴⁷⁴

Görüldüğü gibi, Bakanlık, ders kitaplarında bulunması gereken şartları ayrıntılarıyla belirleyerek hazırlanacak kitapların Cumhuriyet'in esaslarına uygun olması ve takip edilen kültür politikalarını desteklemesini amaç edinmiştir. Bundan başka, Bakanlık, ders kitaplarına gerektiğinde özel konularda da müdahale ederek, kitapları devletin ihtiyaçlarına cevap verecek hale getirme çalışmalarını sürdürmüştür. Örneğin, Bakanlık, 1933 yılında, bir komisyon kurarak vergi vermenin ahlaki bir sorumluluk olduğunu anlatan yazı ve şiirlerin ilkökul ve ortaokul okuma kitaplarına eklenmesi gereği duyulmuştur.⁴⁷⁵ Bu ve benzeri durumlar, bu dönemde devletin, ders kitaplarına ne denli önem verdiğini göstermektedir.

Okul kitaplarıyla ilgili Meclis'te gündeme getirilen bir konu da, okul kütüphanelerinde bulundurulacak kitaplar konusu olmuştur. Bazı milletvekillerinin, çeşitli kademelerdeki okullarda kütüphanelere konulan kitapların, eski harfli ve "irtica"yı uyandırıcı olduğu konusundaki eleştirileriyle ilgili olarak, 10 Mayıs 1939'da yaptığı konuşmada Hasan Ali Yücel şunları söylemektedir:

---

⁴⁷³ "Yurt Bilgisi Kitapları Şartnamesi", **Tebliğler Dergisi**, No:7, 27 Şubat 1939. s.30-32.

⁴⁷⁴ "Maarif Haberleri-İlkokulların Okuma Kitapları", **İlköğretim**, 18 Şubat 1939, C.I, No:1, s.32.

⁴⁷⁵ **BCA., B.Mu.G.M.K.**, Fon Kodu: 030.10., Yer No:142.17.4., (04.03.1933)

“ Arkadaşlar, bir irtica ve rücu meselesi asla mevzubahis değildir. ...İlkokullarda, ortaokullarda ve liselerde kütüphanelere alınacak kitapların listesini Maarif Vekaleti'nin bu mekteplere gönderir. Binanaleyh falan ilkokulun başöğretmeni arzu ettiği kitabı alıp çocuklara veremez. Arkadaşlarım bu bakımdan müsterih olsunlar. “⁴⁷⁶

Dönemin ders kitaplarının içeriklerine ilişkin olarak günümüzde yapılan çalışmalarla konuya ilişkin yorumları sürdürmek mümkündür. Örneğin, İlyas Karabıyık, Milli Şef Dönemi Sosyalleşme ve Ders Kitapları isimli tezinde bu dönemde ilkokullarda okutulan “Yurt Bilgisi”, “Türkçe Okuma-Yazma” ve “Tarih” ders kitaplarını incelemiş ve aşağıdaki saptamalarda bulunmuştur:⁴⁷⁷

1. Mustafa Kemal Atatürk ve Milli Şef :

Kitaplarda Atatürk sık sık “Ebedi Şef” diye anılarak övgüyle söz edilirken, dönemin yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, “Reisicumhurumuz Milli Şefimiz” sözleri ibaresiyle anılmakta. İlkokul 4.sınıf Tarih kitabı, Atatürk'ün ölümünden sonraki baskısında, Atatürk fotoğrafıyla birlikte ikinci sayfasına İsmet İnönü'nün fotoğrafı “Milli Şefimiz” ibaresiyle koyulmuştur.⁴⁷⁸ 1939'da basılan “Yurt Bilgisi Dersleri “ adlı kitapta ise ilk sayfalarda İsmet İnönü'nün resmi yer alırken, Atatürk'ün resmi kaldırılmıştır.⁴⁷⁹

2. Türk Milleti ve Türklük :

1939'da basılan İlkokul 4.sınıf Yurt Bilgisi Dersleri kitabında Türk milleti şöyle tarif edilmiştir: “Türk yurdu üzerinde yaşayan, Türk diliyle konuşan ve Türk kanı taşıyan insanların birliğine Türk Milleti denir”. Bu tarifte millet tarifinde “kan” unsuru girmiştir.⁴⁸⁰

1945'de basılan Yurt Bilgisi ders kitabında ise “Aynı toprakta yaşan, aynı dille konuşan, aynı duygu ile yürekleri çarpan Türk halkına Türk Milleti denir” denilerek toplumun millet olabilmesi için aynı ülküyü paylaşması gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁸¹

Dönemin ders kitaplarında “Bize Türk derler. Türkçe öz dilimizdir..... dostlarını ve düşmanlarını tanıyan kardeşlere hep birden Türk Milleti diyoruz...”

---

⁴⁷⁶ Yücel, **a.g.e.**, s.7-8

⁴⁷⁷ İlyas Karabıyık, “Mili Şef Dönemi Sosyalleşme ve Ders Kitapları”, **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişme ABD**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996,

⁴⁷⁸ **A.g.e.**, s.89

⁴⁷⁹ **A.g.e.**, s.89

⁴⁸⁰ **A.g.e.**, s.89

⁴⁸¹ **A.g.e.**, s.90-91

övünerek “Türküm” diyebilmek ne tatlı”.⁴⁸² gibi ifadelerle Türklük sürekli övülmüş, Türk olmanın büyük bir şeref olduğu işlenmiştir.

Yine Türk dilini sevdirmek ve benimsetmek kaygısıyla Türkçe’ye övgü dolu sözler kitaplarda sık sık rastlanan bir unsurdur. Örneğin, “Allı tatlı ne güzel dildir Türkçemiz”, “Türk Dili Türk Vatanının sesidir. Türk Dili güzel dildir. Türk Dili Türk Milletinin hazinesidir”⁴⁸³ ifadeleriyle Türkçe konusundaki duyarlılık benimsetilmeye çalışılmaktadır.

3. Altı Ok :

Daha önce de belirttiğimiz gibi Altı Ok ile simgelenen Atatürk inkılapları önce Cumhuriyet Halk Partisi’nin programına, sonra da, 1936 programına girmişti. Programın uygulanmasında ana unsurlardan birisi olan ders kitaplarında da bu inkılapların yetişen yeni nesle benimsemek amacıyla sürekli işlenen konulardandır.

Cumhuriyet, “ millet hakimiyetini en iyi gösteren bir devlet biçimidir.” . Başka bir kitapta “Cumhuriyet idaresinde milletin başında kral, padişah gibi bir hükümdar yoktur. Cumhuriyet’in başında Cumhurbaşkanı bulunur. ”

Cumhuriyet rejiminin faziletleri anlatılarak Cumhuriyet’le ekonomik kalkınma arasında bir ilişki kurulmuş, yetişen nesil Cumhuriyet’e tam bir inançla bağlamaya çalışılmıştır. Yurt Bilgisi Ders Kitabında bu çerçevede şu cümleler yer almıştır :

“ Cumhuriyet harap yurdu şenlendirdi, yersiz yurtsuz kalan kardeşlerimize ev, toprak verdi. Köylüyü aşar vergisinden kurtararak rahata kavuşturdu. Cumhuriyet demiryollarını yabancılardan satın aldı, dağları kayaları yardı, tüneller açtı, nehirlerin üzerine beton köprüler kurdu. En uzak yerleri yollarla birbirine bağladı. Cumhuriyet fabrikalar kurdu. ... hastaneler açtı, doktorlar gönderdi, parasız ilaç dağıttı. Saltanatı kaldırdı, tembellik yuvaları olan tekke ve zaviyeleri ve medreseleri kapattı. Türklüğü ve uygarlığı öğretip, kafalara ışık veren okullar kurdu.”⁴⁸⁴

Cumhuriyet Halk Partisinin altı oklu bayrakları okullarda okutulan Vatandaşlık Bilgisi ve Türkçe kitaplarına konularak, bu bayrağın, Anayasa’nın 2. maddesinde sayılan “Türk Devleti Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır” ilkelerini simgelediği öğrencilere anlatılmıştır.⁴⁸⁵

---

⁴⁸² **A.g.e.**, s.91

⁴⁸³ **A.g.e.** s.92

⁴⁸⁴ **A.g.e.** s.93

⁴⁸⁵ **A.g.e.** s.93

Türkçe Okuma Yazma kitabında, “Altı Ok” Hasan Ali Yücel tarafından şiirleştirilmiş ve Kemalizm’in temel ilkeleri olduğu vurgulanmıştır. Hasan Ali Yücel’in “Altı Ok” adlı şiiri şöyledir :

“Böyle doğdum, cumhuriyetçiyim ben,
Hem halkçiyim, hem milliyetçiyim ben,
İnkılapçı, laik, devletçiyim ben,
Her birini bir okla göstereyim.
Bu altı ok Kemalizm’in özüdür;
Altısı da Atatürk’ün sözüdür,
Atatürk ki milletimin gözüdür,
Bu inançla yüceliğe ereyim.”⁴⁸⁶

Şiirde her okun bir temel ilkeyi sembolize ettiğine işaret edilmiş, bu şiirin öğrenciler tarafından mutlaka ezberlenmesi gerektiği not olarak düşünülmüştür. Böylece Altı Ok’un Türk milletinin ulvi bir varlığı olduğu, ona saygı duyulması gerektiği ve bu altı okla işaret edilenleri ülkü kabul etmek gerektiği düşüncesi öğrencilerin dimağlarına yerleştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁸⁷

4. Kadın :

Türk toplumunda kadınların erkeklerle eşit olduğu, medeni dünyada kadın ve erkeğin aynı sosyal haklara ve Türkiye medeni bir toplum olacaksa kadınları sosyal hayattan silmemesi gerektiği, eski Türklerde, Türk kadınının erkeğinin yanında yer aldığı, Hakanın kadınıyla birlikte emir verdiği anlatılmıştır. Osmanlı döneminde kadınların erkeğinin malı sayıldığı, kafeslerde kapatıldığı anlatılarak Osmanlı rejimiyle Cumhuriyet rejimi şöyle karşılaştırılmıştır. “Padişahlar sarayında yüzlerce odalık olacak cariye vardı. Paşa konakları bir sürü cariye ile doluydu. Paşa istediği vakit bunlardan bir veya bir kaçını odalık olarak alabilirdi”⁴⁸⁸

5. Osmanlı ve Padişah :

Daha önce, II. Meşrutiyet dönemi ders kitaplarını değerlendirirken, II. Meşrutiyet döneminde kendinden önceki yönetimi eleştirme, kötüleme ve buna dayanarak mevcut iktidarın meşruiyetini perçinleme amacıyla ders kitaplarının kullanıldığını belirtmiştik. Bu “kendinden öncekini kötüleme” geleneği Cumhuriyet’te de aynen devam etmiştir.

---

⁴⁸⁶ A.g.e. s.94

⁴⁸⁷ A.g.e. s.94

⁴⁸⁸ A.g.e. s.94

Bu dönemin ders kitaplarında Osmanlı ve Padişah alabildiğine yerilmiş, buna karşılık, Cumhuriyet alabildiğine övülmüştür. 4.sınıf Tarih kitabında eski rejim şöyle anlatılmaktadır:

“Türk Milleti, Padişahlar zamanında ne sıkıntılar çekti. .. ne kara günler gördü, ne kadar kan ağladı bir bilseniz... Memleketin başında padişahlar milleti köleleri, yurduda çiftlikleri sayarlardı. Yalnız kendi keyifleri için memleketin varını yoğunu harcamaktan çekinmezlerdi. .. Millete hiçbir faydaları yoktu. Milletten ayrı yaşadıkları için canlarından, başlarından tahtlarından korkarlardı. Sarayların dört yanını Türk olmayan askerlerle kuşatır, korunurlardı. Padişahı saraydaki adamlarından başka gören olmazdı. Sanki bu padişah insan değildi.”⁴⁸⁹

6.İktisadi Anlayış : Devletçilik :

Milli şef dönemi devletçiliğin uygulandığı dönemdir. 1929 Dünya Ekonomik buhranından sonra, liberal ekonomiden tamamen vazgeçen İnönü, ekonomi anlayışını “devletçi ekonomi” olarak değiştirecektir. Tabi ki bu anlayış değişikliğinin ders kitaplarına da yansması doğal bir sonuçtur.

Dönemin ders kitaplarından Yurt Bilgisi kitabında, devletçi iktisadi anlayış şu şekilde tanımlanmaktadır: “..Cumhuriyet idaresinde halkın yapamayacağı büyük ekonomik işleri, devlet kendi üzerine almıştır. Devlet yurdu baştan başa demir ağlarla ördü, fabrikalar kurdu, büyük limanlar yaptı, maden ocakları açtırdı. İşte millete yararlı büyük işlerin devlet tarafından yapılmasına devletçilik denir”⁴⁹⁰

Devletçilik politikaları kitaplarda şöyle gerekçelendirilir: II. Dünya savaşının olduğu yıllar olan bu dönemde iktisadi hayat tamamen hür teşebbüsün eline bırakılmamıştır. Devletçilik politikasıyla, özel girişim tamamen yok edilmeden denetim altında tutulmak istenmiştir. Çünkü içinde bulunan mecburiyetlerden dolayı, ticaretle uğraşan tüccarlar memleketin içinde bulunduğu zor şartları kötüye kullanarak vurgunculuk yapmışlardır.

7. Fertlerde Gerçekleşmesi İstenen Davranışlar:Yurtseverlik, itaatkar olmak, vergi vermek, tasarruf etmek, askerlik, çalışmak ve yiğitlik. ⁴⁹¹

Dönemin ders kitaplarının niteliğiyle ilgili yorumlara bakacak olursak Sadrettin Celal Antel yorumunda şöyle demektedir ;

“Müştereken kabul edilen bir hakikat şudur: İlkmekteplerin bilhassa okuma kitapları çok basittir, buna mukabil orta mekteplerinki çok ağırdır. Çocuklar ilkmektepte adeta bebek muamelesi görüyorlar, kitapları anlamakta güçlüklerle karşılaşılıyorlar, bun alıyorlar.

---

⁴⁸⁹ A.g.e., s.97.

⁴⁹⁰ A.g.e., s.97.

⁴⁹¹ A.g.e., s.97.

İlkmekeple kitaplarını biraz ağılaştırmak suretiyle bozulan muvazaneyi tesis etmek gerekir. ... bu meselede yalnız çocuğun psikolojisinin müsbet mutalarının aydınlığı altında değil, aynı zamanda içtimai zaruret ve ihtiyaçları göz önünde bulundurarak isabetli hükümler vermek mümkündür.”⁴⁹²

Antel'in yorumundan da anlaşılacağı gibi, bu dönemde, eğitimde en önemli araç olan ders kitaplarının içeriği, zorunluluktan dolayı, pedagoji biliminin gerçeklerine aykırı olarak önemli ölçüde devletin ve toplumun ihtiyaçları göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Çünkü, dönemin en önemli toplumsal ihtiyacı Türk devrimlerinin halka mal edilmesidir.

Antel'in ifadelerinden çıkarabileceğimiz bir gerçek de, ilköğretimle ortaöğretim arasındaki bağlantısızlığın bu dönemde eğitimimizin sorunlarından biri olduğudur. Bu sorun eğitim tarihimiz boyunca sık sık gündeme getirilen ve hatta günümüzde dahi gündemden tamamen düşmemiş bir sorundur.

C. Çok Partili Dönem (1945-1968) İlköğretim Programları :

1. İlköğretim Programlarının Oluşumunu Etkileyen Faktörler :

II.Dünya Savaşı, bütün dünyanın, siyasal, toplumsal ve hukuk sistemlerini önemli ölçülerde etkileyen ve bu nedenle Türkiye'de de her alanda etkili olan gelişmeler getirmiştir. Dünyada ideolojik anlaşmalar sonucunda iki büyük süper güç (ABD ve SSCB) ile bunlara dolaylı veya dolaysız bağlı küçük büyük devletler topluluğu oluşmuştur.⁴⁹³ II. Dünya Savaşı sonrasında, bilim ve teknolojiadaki hızlı gelişme bu iki süper güç arasındaki soğuk savaşı daha da kızıştırmıştır. Bu ortamda, Türkiye, tercihini Batı'dan ve demokrasiden yana kullanmış ve komünist Doğu Bloğu ülkelerinin karşısında, Batı ülkeleri arasında yerini almaya çalışmış, 1945 yılından itibaren, Birleşmiş Milletler Teşkilatına üye olan Türkiye diğer Avrupa devletleriyle siyasal ve toplumsal alanda ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır.

Dünyada gelişen bu olaylar Türkiye'de de keskin politik değişmelere neden olmuştur. 1946 yılı Türkiye'nin iç ve dış politikasında yeniden yapılandığı yıldır. İç politikada önemli değişme, tek partili döneminin anti-demokratik yasaları ayıklanmıştır. Cemiyetler Yasası, Matbuat Yasası, Polis Vazife ve Selahiyetleri Yasası, Seçim Yasası gibi yasalarda değişiklikler yapılarak çok partili siyasi hayatın önü açılmıştır. Yasakçı uygulamaların değiştirilmesiyle siyasi hayat canlandırıldı.

⁴⁹² Antel, Maarifimiz ve Meseleleri, a.g.e., s.107-108.

⁴⁹³ Hilmi Gürses,"Atatürk ve Milli Eğitim", I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu, a.g.e., s.367-370.

Bütün bunlar, meclisi ezici çoğunlukla elinde bulunduran CHP tarafından yapılmaktaydı. Yine bu yıl, Türk aydınlanmasının önde gelen isimlerinden Hasan Ali Yücel, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan uzaklaştırılarak, antikomünist özelliğiyle bilinen Şemsettin Sirer bakanlığa getirilmiştir. Cumhuriyet'in en halkçı projelerinden Köy Enstitüleri'nin ve Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın etkisizleştirilmesi, Adanalı toprak ağası Cavit Oral'ın Tarım Bakanlığı'na getirilmesi keskin politik değişikliklerin diğer örnekleridir.⁴⁹⁴

1946 yılında çok partili siyasi hayatın başlamasıyla devletin eğitim politikalarıyla ilgili muhalif fikirler açıklığa çıkmış ve bunlar yüksek sesle söylenmeye başlamışlardır. Özellikle din eğitimi, demokrasi eğitimi, ahlak eğitimi gibi konularda bir tartışma süreci başlamış bu tartışmalar ilköğretim programlarının da değişim sürecini başlatmıştır.

Çok partili siyasi hayata geçilmesinden hemen sonra, 1948'de ilkokul programı değiştirilmiş, programda demokrasi vurgusu yapılmış, arkasından 1949 yılında programa isteğe bağlı din dersleri eklenmiştir.⁴⁹⁵ Araştırmamızın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi, din derslerinin eğitim sistemine sokulması uluslararası alanda gelişen siyasal gelişmelerle yakından ilgilidir.

Bu bölümde ağırlıklı olarak, DP iktidarı dönemindeki program geliştirme çalışmalarını çok yönlü olarak ele alacağımızdan 1948 İlkokul Programına kısaca değindikten sonra, 1951 yılından 1968 yılına uzun bir süreçten geçen 1968 İlkokul Programının hazırlanış sürecine yer vereceğiz.

Öncelikle, bu dönemdeki eğitim tartışmalarına bir göz atmak gerekmektedir. Dönemin en önemli tartışma konularının başında "din eğitimi ve "demokrasi eğitimi" gelmektedir. Bu iki konu, dünyada ve Türkiye'de değişen siyasi ortamın gerektirdiği iki ana tartışma konusuydu. Program geliştirme çalışmalarına geçmeden önce bu çalışmalardan bağımsız düşünemeyeceğimiz bu tartışma konularını ve önceki dönemin eğitim anlayışına eleştirileri ele almak yerinde olacaktır.

a. Önceki Dönemin Eğitim Sistemine Yöneltilen Eleştiriler :

Çok partili dönemde, önceki dönemin eğitim atılımlarına ve getirdiği eğitim sistemlerine pedagojik ve sosyolojik açıdan bazı eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. Hazırlanan yabancı uzman raporları ve komisyon çalışmalarında bu eleştirileri görmek mümkündür.

---

⁴⁹⁴ Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş: ABD ve Türkiye, Olaylar Belgeler(1945-1952)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, s.213.

⁴⁹⁵ **Tebliğler Dergisi**, 7 Şubat 1949, C.XI, No:524, s.153.

Müfredat programları konusu Meclis'te de zaman zaman gündeme gelmiştir. Örneğin, Emin Soysal Meclis'te, 24.12.1946 tarihinde, ilkokuldan liseye kadar bütün müfredat programlarının yeni gelişmelere göre yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirttiği konuşmasında şunları söylemiştir:

“Müfredat programlarımızda ilkten liseye kadar yeni baştan demokratik ruhu geliştirmek bakımından esaslı değişiklikler yapmak mecburiyetindeyiz. ... Şehir mekteplerimizde ilkokul müfredat programları lüzumsuz konularla doludur. Eğer memleketimizin ihtiyacına göre ciddi şekilde bir program yapılırsa muallimden, zamandan tasarruf edilebileceği gibi çocuklarımız da daha kuvvetli yetiştirilebilir. Bütün bunlar senelerden beri niçin yapılmadı? İnsanı hayrete sevk ediyor.”⁴⁹⁶

Yine aynı tarihteki meclis görüşmelerinde, Emin Soysal, eğitim sistemimizin yaratıcı ve demokratik insanlar yetiştirecek şekilde düzenlenmesi ve bunun için de Amerikan ve Anglo-Sakson sistemlerine göre yeniden uyarlanması gerektiğini belirttiği konuşması şöyledir:

“...Amerika ve Anglo-Sakson alemiyle ile yakın temaslarda bulunmamız ve bu temaslarımızı genişletmemiz lazımdır – orada yaratıcı insanlar nasıl yetiştiriliyor? Nasıl aranıyor, nasıl bulunuyor, demokrasi terbiyesi nasıl veriliyor? Bütün bu meselelerin kaynakları oradadır. Köyde ziraat karakterli insanlar nasıl yetiştiriyorlar, onlara ellerimizi uzatmamız, almamız, getirmemiz, göndermemiz lazımdır. Yoksa böyle kendi kabuğumuza çekilmiş bir kültür siyaseti dar zaviyede yürür ve çok kere sakat olur.”⁴⁹⁷

İstanbul milletvekili Faruk Nafiz Çamlıbel'in 29.12.1947 yılında mecliste yaptığı konuşmada müfredat programlarından tek parti zihniyetinin çıkartılması gerektiğini belirttiği konuşması şöyledir: “Milli Eğitim demek program demektir; bu programın şahıslarla, hatta fırkalarla mukayyet olmaması, memleket ölçüsünde bir program olması şarttır, bunun devamlı bir şekilde tatbikinden elde edilecek faydalar inkar edilemez.”⁴⁹⁸

Yine mecliste köy okulları müfredat programının yeniden düzenlenmesi de gündeme gelmiş, eski bir ilkokul öğretmeni olan Niğde milletvekili Hüseyin Ulusoy, köy okulları müfredat programıyla ilgili şu eleştirileri yapmıştır:

“Köy okulları müfredatının köy çocuklarının orta tedrisatı takip edebilecek şekilde tadil edilmesi meselesi tetkike değer bir konudur. Anayasanın bütün vatandaşlara tanımış

---

⁴⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 24.12.1946, C.III, s.454.

⁴⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 29.12.1947, C.VIII, s.600.

⁴⁹⁸ A.g.e., s.581.

olduğu müsavî hakkı yerine getirebilmek için bu programın hakikaten orta okullarda da takip edilebilecek şekilde tadil meselesi esaslı şekilde ele alınacak bir konudur.”⁴⁹⁹

Bununla birlikte eğitimciler de ana noktalarda bazı eleştiriler getirmişlerdir. “İçtimai Mektep”, “Talim ve Terbiyede İnkılap” gibi önemli eserlerin sahibi ve Türkiye’nin önde gelen eğitimcilerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1954 yılında *Türk Düşüncesi* dergisinde yazdığı makalede, önceki dönemin eğitim sistemine pedagojik açıdan ciddi eleştiriler yapmaktadır:

Dönemin okullarında verilen eğitimle Türkiye’nin istediği yeni neslin yetiştirilemeyeceğini ve bu okulların “okutmak” geleneğini sürdürdüğünü ileri süren Baltacıoğlu, eleştirilerini makalesinde şöyle dile getirmektedir:

“Bu okullar okumak ve okutmak, ezberletmek göreneği, Ortazaman, manastır, medrese göreneği üzerine kurulmuş, iskolastik okullardır. Türkiyenin istediği yeni adamları yetiştiremezler; isteseler de yetiştiremezler.

Türkiyenin istediği yeni adamlar “okuyucu” adamlar değildir. “yapıcı ve yaratıcı” adamlardır...Yeni Türkiye için yeni okullar ister. Yeni okulların pedagojisi olmalıdır. Eğer bu pedagoji yoksa, onu yapmalıdır. Yeni adamları bu yeni pedagoji yetiştirmelidir. Fransada olduğu gibi değil, Amerika Birleşik Devletlerinde, Rusyada, İsrailde olduğu gibi.”⁵⁰⁰

Amerika Birleşik Devletleri’yle gelişen ilişkilerin, bu ülkede gelişen eğitim psikolojisinin 1950’li yıllarda hızla kabul gördüğünü Baltacıoğlu’nun bu yazısında görmekteyiz. Baltacıoğlu, kitap, sınıf sistemi ve sınav sistemini eleştirdiği bu makalesinde Cumhuriyet eğitimini, Tanzimat ve Meşrutiyet eğitimleriyle birlikte plansızlıkla eleştirmektedir. Bu üç dönemde de eğitimin, “niceliksel” olarak ele alındığını, “niteliksel” ve pedagojik açıdan bir ilerlemenin olmadığını ileri sürmektedir.⁵⁰¹

Araştırmamızın önceki bölümünde de değindiğimiz gibi, dönemin ilköğretim politikaların toplumsal açıdan eleştiren Cahit Okurer, köy çocuğunun eğitimiyle şehir çocuklarının eğitimlerinde ayrımcılık yapmanın yanlış olacağını bertmekte ve bunu milli bütünlüğü bozacak ve sınıf mücadelesine yol açabilecek bir durum olarak gördüğünü belirtmekteydi.⁵⁰²

Bu benzeri görüşlerin çok partili dönemde eğitim sistemini şekillendirmek açısından etkili olduğunu söylemek zor olmasa gerek. Zira, 1948 yılından itibaren

---

⁴⁹⁹ A.g.e., s.601.

⁵⁰⁰ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, “Devrilmek Bilmeyen Pedagoji”, *Türk Düşüncesi*, 1 Mayıs 1954, No:6, C.I, s.407.

⁵⁰¹ A.g.e., s.408.

⁵⁰² Bkz: s.142. Köy Enstitüleri’yle ilgili bölüm.

köy ilkokullarına apayrı bir program uygulanması ve farklı tipte öğretmen yetiştirme politikaları hızla değişmiştir. Diğer yandan, Baltacıoğlu'nun eleştirilerinde dile getirdiği Amerikan pedagojik anlayışı da bu dönemde genel kabul görmüştür.

Geçmiş dönemin eğitim sistemiyle ilgili yapılan somut eleştirilerden birini de 23 Nisan 1951 tarihinde Ankara'da toplanan Ahlak Kongresi'ne sunduğu "Türk Ahlakı ve Terbiyesi Hakkında Raporu'nda İhsan Serim, geçmiş dönemde ahlak eğitiminin ihmal edildiği ve bundan dolayı ülkede bir ahlak yoksunluğu olduğunu ileri sürerek özetle şöyle açıklamaktadır: "Umumi terbiye adına, son çeyrek asırda yapılmış olan şey: İlkokullarda, sabahları öğrencilere söylenen "Türküm, doğruyum, çalışkanım, yaşam, küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, ...Varlığım Türk varlığına armağan olsun" vecizelerinin tekrarından ibarettir. Bunlar, kültürün esasını oluşturan terbiye sahasında yapılması gerekenin onda birini bile ifade etmez."⁵⁰³

b. Din Eğitimi Tartışmaları:

II. Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yükselen bir değer olarak demokrasi bütün fikir akımlarına bir ifade özgürlüğü veriyordu. İslam dinin ihyası isteklerinde bulunan dini liderler de dahil olmak üzere bütün muhalif unsurlar yavaş yavaş bazı konuları tartışmaya açtılar. Açıkça tartışılan ilk konu "din eğitimi" oldu. Din eğitimi konusu 1946'dan itibaren mecliste tartışılan konulardan birisidir Bu tartışmalardan sonuç alınamamış olmasına rağmen, o dönemin otoriter Türkiye'sinde bu konunun tartışılması gelecek bir politika değişikliğini haber veriyordu.⁵⁰⁴

24 Aralık 1946'da mecliste yapılan tartışmalarda, dine ve din öğretimine taraftar olan görüşler ortaya çıkmıştır. Türk toplumunun dini değerlerinin çocuklara verilmesi gerektiği ve komünizm tehlikesinin önüne geçilmesi gerektiği gibi görüşler ortaya atılmıştır. İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, önceki dönemin eğitim sistemini de eleştirdiği konuşmasında din ve ahlak eğitimiyle ilgili görüşlerini şöyle belirtmiştir :

"İçinde yaşadığımız devrin otuz senelik bir müddetini alıyorum....Acaba Anadolu'da yeniden kurduğumuz Cumhuriyet kendi gençliğine hangi terbiyeyi vermek istedi... Milli Eğitim sahasındaki Türk terbiyesi hangi imanlara istinat ediyor? Bu suale kolay cevap vermek mümkün değildir.

⁵⁰³ İhsan Serim, "Türk Ahlakı ve Terbiyesi Hakkında Rapor", **Türk Düşüncesi**, 1 Nisan 1957, C.VII, No:1-38 s.32.

⁵⁰⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kırathı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993, s.413.

...terbiyede esas aile için, zümreler için, cemiyetler için ve nihayet bir millet için doğrudan doğruya manevidir.... Ruhlarda bozgun başladı mı, iman çöktü mü, eğer sarsılan göçen imanın yerine aynı kuvvette yeni bir iman gelmezse felaket başlamıştır.

Türk gençliğine iki iman verilebilir. Üçüncü bir iman daha vardır, fakat Türk halkı onu reddeder, o içtimai ve siyasi imandır. Onun başka memleketlerde tatbik edildiğini görüyoruz. Komünizm gibi...

...Fransa dini Devletten ayırdı, fakat dine ait olan bütün müesseseleri halk yaşatmaktadır.... Fransa halkı kendi teşkilatıyla dini ihtiyaçları tatmin ediyor.

Amerika Cumhuriyet'i layık bir Cumhuriyettir... Herkes istediği yerde isteyenlere dini telkinde bulunmak müseadesine haizdir. ... memlekette komünizm cereyanları vardır... mahkemeler bunu tedavi etmeğe kafi gelmez....Türk halkının manevi bünyesini bu hastalıkları olmayacak şekilde takviye etmek lazımdır."⁵⁰⁵

Bu eleştirilere karşılık Başbakan Recep Peker "irtica" tehlikesine vurgu yaparak şöyle bir konuşma yapmıştır:

"...dini akidenin komünizme mukavemet edeceğini iddia etmek, içinde yaşadığımız günün realiteleriyle tam tezat halindedir. ... komünizm denen bir içtimai zehirden bünyeyi korumak için onun yanında yavaş yavaş genişleyerek bir şeriat hayatının ikamesi ihtimalini bir tedbir diye düşünmek aşağı yukarı bir öldürücü zehrin laakal onun kadar öldürücü olan başka bir zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibarettir....Solumuzda kızıl uçurum, sağımızda kara karanlık irtica uçurumu ..

Muhterem arkadaşlar, modern insanın ahlak anlayışı bugünkü yeni dünyanın ilmi ve insani düşüncelerle mesafe almış olan numunelerine benzer bir ahlak, ileri bir ahlak olmalıdır...Fakat dine istinat etmeyen bir ahlakın payidar olmayacağına dair zan verici en ufak bir imada dahi hakikat olmadığını ifade etmek mecburiyetindeyim."⁵⁰⁶

1948 İlkokul Programı hazırlanış sürecinde din eğitimi tartışmaları dolayısıyla 1947 yılında CHP Grubunda oluşturulan bir komisyon raporunda ilkokullarda din dersi okutulmasını laikliğe aykırı olarak devletin din işlerine karışmış olacağından dolayı uygun görmediğini belirtmiştir. Raporda bu konu şöyle belirtilmektedir:

"...Devlet vatandaşa Tanrıya olan itikat ve ibadetinde sen şunu inanacaksın veya buna inanmayacaksın, şu ibadeti yapacaksın diyemez. Bu sebeple din derslerinin ... devlet okullarının programların arasına katılması mümkün görülmemiştir."⁵⁰⁷

Başbakanlığını Recep Peker'in yaptığı CHP Hükümeti 1947 yılında henüz din eğitimi isteklerine direnmekteydi. 1948 İlkokul Programı hazırlanmadan hemen

---

⁵⁰⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, 24.12.1946, C.III, s.445.

⁵⁰⁶ **A.g.e.**, s,428.

⁵⁰⁷ **BCA., C.H.P.K.**, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri/Cumhuriyet Halk Partisi Katalogu), Fon Kodu:490.01., Yer No: 221.871.5.,(Milli Eğitimle İlgili Kurultay Komisyonuna Sunulan Rapor, CHP Genel Sekreterliği. 1947)

önce CHP tarafından hazırlanan ve Kurultay Komisyonuna sunulan raporda okul programlarına din dersi konulmasının laikliğe aykırı olacağı bildirilmiştir. Sonuçta 1948 İlkokul programında din dersleri yer almamıştır.

Ancak, bu durum uzun sürmemiştir. Artan parti içi muhalefet dolayısıyla Recep Peker hükümeti istifa edecek ve yeni kurulan Hasan Saka muhalefetin isteklerini yerine getirmiştir. Din eğitimi konularını incelemek üzere 14 milletvekilinden oluşan CHP Meclis Grubu Komisyonun 19.11.1948 tarihinde hazırlanmış olduğu ve Grup Genel Kurulunun değişik tarihlerde yapılan tartışmalardan sonra kabul edilen raporun birinci maddesinde ilkokullarda isteğe bağlı olarak din eğitiminin verilmesine oy birliği ile karar verilmiştir. Rapora göre ilkokullarda din eğitimiyle ilgili şu kararları alınmıştır:

“1. ... Muasır milletlerde dahi olduğu gibi ilkokul öğrencilerine ihtiyari olarak din dersi verilmesinin laikliğe münafi olmadığı neticesine varıldı ve mülahaza dairesinde :

A. Çocuk velilerinin arzusu lahik olmak şartıyla ilkokulların son iki sınıflarında okul içinde ve ders zamanları dışında din dersi verilmesi,

B. Verilecek din derslerinin programlarının ve okutturulacak kitapların Diyanet İşleri tarafından hazırlanıp Milli Eğitim Bakanlığının tasvip ve tasdikinden geçmesi,

Bu konuda köy okullarında din dersi verebilmek için Köy Enstitülerinin hazırlık sınıfı öğrencilerine de din dersi verilmesine.... oybirliği ile karar verilmiştir.”⁵⁰⁸

Bu karara dayanılarak, din derslerinin 15 Şubat 1949 tarihinden itibaren, ilkokulların dört ve beşinci sınıflarında ikişer saat, program dışı ve isteğe bağlı olarak, Cumartesi günleri öğleden sonra okutulması uygulanmasına başlanmıştır. Milli Eğitim Bakanlığının 1 Şubat 1949 tarihli ve 2114 sayılı genelgesiyle, bu dersin gerekçeleri ve uygulanmasında dikkat edilecek noktalar şu şekilde belirlenmiştir.

“1. Anayasamızdaki vicdan hürriyetinin gereği olarak vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarının kullanmaları için imkan hazırlanması gerekli görülmüştür.

2. Laik bir devlet olan Cumhuriyetimizin eğitim kurumlarında, hiçbir din ve mezhebin zorunlu olarak öğretilmesi söz konusu olamaz.

3. Bu dersler, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmış ve Talim Terbiye Heyetince uygun görülen müfredat programlarına bağlı olarak verilecektir.

4. Öğrenci velileri, çocuklarının din derslerini almalarını istediklerini dilekçeyle bildireceklerdir.”⁵⁰⁹

⁵⁰⁸ BCA., B.Ö.K.M.K., (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri/Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu), Fon Kodu:030.01., Yer No:42.251.17., (Dini Öğretim Konularını İncelemek Üzere Kurulan CHP Meclis Grubu Raporu,19.11.1948)

⁵⁰⁹ Tebliğler Dergisi, 07.02 1949, C.XI, No:524, s.153.

Din derslerinin bu şekilde uygulanmasını yeterli görmeyen bazı milletvekilleri, mecliste bu konuyu gündeme getirmişlerdir. Van Milletvekili İbrahim Arvas “İlkmekteplerde tedrisi tahtı karar alınan din derslerinin yalnız cumartesi günü tatilden sonra bu mühim işe kafi gelecek midir” şeklinde Milli Eğitim Bakanı’na bir soru sormuş bu konuda şu yorumları yapmıştır :”İlkokullarda haftada bir gün din dersi verilecek, o da ihtiyari olarak,... o da ne zaman, tatilden sonra. ...Hangi baba, hangi hoca bu çocukları o oyun zamanından alıp da ders okutabilir? Bu da çıkmaz, bunda da ipe un sermişlerdir.”⁵¹⁰

Görünen o ki, ilkokullara konulan din dersleri muhalefet tarafından yeterli görülmemektedir. Bu durum, sonraki yıllarda din eğitiminin daha da genişletileceğini haber vermektedir.

İkinci adım olarak, Demokrat Partinin iktidara gelmesinden sonra din eğitimi yeni bir boyut kazanmıştır. CHP döneminde program dışı ve isteğe bağlı olarak başlatılan din dersleri uygulaması Demokrat Parti iktidarının hemen ilk yılında program içine alınmıştır. Demokrat Parti iktidarı Milli Eğitim Bakanlığı’nda toplanan karma komisyonun raporuna dayanarak 4.11.1950 tarihli 3/12018 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla Türk çocuklarının ihtiyaçlarına dini ihtiyaçlarına cevap vermek üzere ilkokullarda din öğretiminin uygun olduğu ve bu konuda alınması gereken tedbirleri bildirmiştir. Söz konusu Bakanlar Kurulu Kararı şöyledir:

“1. Türk çocuklarının diğer ihtiyaçlarına olduğu gibi dini ihtiyaçlarına da cevap vermek üzere ilkokullarda din öğretimi yapılmasının uygun olduğu,

2. Bakanlıkça bastırılmış olan ilkokul din dersleri kitaplarının şimdilik maksada uygun olduğu,

3. Bu hususta öğretmenlere rehber olacak kitaplar hazırlanması gerektiği,

....

5. Çocuklarına din derslerini okutmak istemeyen ebeveynlerin bu hususu sene başında okul idaresine yazıyla bildirdikleri takdirde bu çocukların bu ders ve imtihandan muaf tutulmalarına,

Bakanlar Kurulunun 4.11.1950 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.”⁵¹¹

Din dersi uygulamasının program dahili olmasından başka bir fark daha vardır. CHP dönemindeki uygulamada, öğrenci velileri bu dersi istediklerini beyan etmeleri gerekirken, yeni uygulamada, bu dersi istemeyen veliler beyanda bulunmak zorundadır. Uygulamadaki bu nüans, isteğe bağlı olan din dersini bir nevi zorunlu

⁵¹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, 03.01.1949, C.XV, s.7-8.

⁵¹¹ **BCA., B.K.K.K.**, Fon Kodu:030.18.1.2, Yer No:124.81.15., (04.11.1950 tarih 3/12818 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.)

hale getirmiştir. Zira, öğrenci velilerinin büyük bir çoğunlu "istemiyoruz" şeklinde beyan vermemiş ve ilkokul öğrencilerin çoğu din dersi okur hale gelmiştir.⁵¹²

Bu kararın hemen ardından Talim ve Terbiye Dairesi'nin 7.11.1950 tarih 2054 sayılı kararıyla, köy ilkokullarında Tarım dersinin, şehir ilkokullarında da Türkçe dersinin bir saati din dersine ayrılmak suretiyle bu ders program içine alınmıştır.⁵¹³ Yine Talim ve Terbiye Dairesi'nin 18.11.1950 tarih 2238 sayılı kararıyla eğitimci okullarda Hamdi Aksekili tarafından yazılıp bakanlık tarafından basılan ders kitabının okutulmasına karar verilmiştir.⁵¹⁴

Din dersleri konusu 5-14 Şubat 1953 tarihleri arasında yapılan Beşinci Milli Eğitim Şurasında da önemli tartışma konularından birisi olmuştur. İlkokul programında yapılacak değişikliklerin görüşüldüğü komisyonda, din derslerinin programdan çıkarılması şeklinde karşı görüşler ileri sürülmüş ancak, sonuçta din derslerinin program içine ve sınıf geçmede diğer dersler gibi etkili olması kararı alınmıştır.⁵¹⁵

Görünen o ki, çok partili dönem, ülkede eğitim politikalarında ciddi değişime neden olmuş, din derslerinin henüz iktidar değişikliği olmadan ilkokullarda okutulma ihtiyacı hissedilmiştir. Bu değişikliğin, ülkedeki iç politik gerekçeleri olmakla birlikte, uluslar arası dengelerdeki değişimleri de bu gerekçeler arasında saymak gerekir. Zira, II.Dünya Savaşı sonrasında, komünist Sovyet tehdidi ülkede milliyetçi ve maneviyatçı bir refleks doğurmuştur. Bu refleks, okul programlarına din derslerinin eklenmesinde etkili olmuştur. Bu durum, daha önce de belirttiğimiz gibi politikacıların mecliste yaptığı konuşmalardan da anlaşılmaktadır.⁵¹⁶

Hangi sebeplerle olursa olsun, bizce, okul programlarına din derslerinin eklenmesi konusu, parti değişikliğinden daha çok devlet politikalarının değişikliği sonucunda meydana gelmiştir. Zira, ilkokullarda din eğitimi uygulaması 1948'de henüz CHP iktidardayken kabul edilmiş bir uygulamadır.

c. Demokrasi Eğitimi :

10 Haziran 1948 tarihinde kurulan Hasan Saka hükümeti programında eğitim politikaları şöyle belirlenmiştir: "Yurdumuzun medeniyet ve refah yolunda

---

⁵¹² Lewis, a.g.e., s.414.

⁵¹³ **Tebliğler Dergisi**, 20.11.1950, C.XIII, No: 617, s.116.

⁵¹⁴ **Tebliğler Dergisi**, 27.11.1950, C.XIII, No: 618, s.130.

⁵¹⁵ **Beşinci Milli Eğitim Şurası, 5-14 Şubat 1953**, Maarif Vekaleti,1953, s.349-473.

⁵¹⁶ İsmail Kaplan, **Türkiye'de Mili Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaştırma Üzerine Etkisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s.391.

ilerlemesini halk iradesine dayanan bir iradenin devamında görüyoruz. Bunun için kanunlarda, sosyal ve politik hayatta olduğu gibi her derece okullarımızda demokratik terbiyenin yerleşmesine ehemmiyet vereceğiz.”⁵¹⁷

Görüldüğü gibi çok partili demokratik hayata geçişte birlikte, iktidardaki CHP eğitim politikalarında da, siyasi ortama uygun olarak “demokratik eğitim” anlayışını benimsemiştir. Bu anlayış müfredat programlarına da yansımış, 1948 İlkokul Programında demokrasi eğitimine ağırlık verilmiştir. 1948 İlkokul Programı bu açıdan bakıldığında, yine CHP iktidarları döneminde hazırlanan ve CHP’nin parti programıyla bire bir örtüşen 1936 İlkokul Programıyla ciddi farklılıklar arz etmektedir. 1936 programı, ülkedeki tek parti rejiminin meşruiyetini sağlama kaygısı taşımakta iken, 1948 programı dünyada ve ülkede gelişen olaylara da paralele olarak düşünce özgürlüğü ve demokrasiye vurgu yapılmıştır.

Demokrasi eğitimi, 22-31 Ağustos 1949’da toplanan Dördüncü Milli Eğitim Şurası’nda ele alınmış, 1948 İlkokul Programındaki demokratik eğitim prensipleri uygun görülmüştür. Ancak bu şurada, Ord. Prof. Esat Arsebük başkanlığında toplanan ilgili komisyonun raporunda tek parti döneminde Türk Tarih Tezi ve dilde sadeleşme yönündeki çalışmaların demokratik eğitim açısından aşırı abartılı ve çocuğun içinde bulunduğu çevrenin şartlarına uyum sağlaması açısından mahzurlu görülmüştür. Komisyon raporunda bu konularla ilgili kısım şöyledir:

“Öğrencilerin, tornadan çıkmış bilgiler, dogmalar kazanması değil, fakat iyi bir formasyon ve kafa eğitimine sahip olmaları demokratik eğitimin en değerli hizmetlerinden biridir.

Öğretim sistemimize inkılap zaruretleriyle giren bazı aksaklıklar vardır ki, bunların giderilme zamanı artık gelmiş sayılabilir.

İnkılap hamlelerimizle, dünya medeniyetine kendi öz milli değerlerimizle katılmak endişesi, tarih ve dil araştırmalarımızda, bazan mübalağalara düşmemize, bazan da ağır ihmaller göstermemize sebep olmuş bulunmaktadır. ...Uzak tarihimize ait değerli araştırmalar yapılırken yakın tarihimize ait ihmaller olmuş ve bu ihmaller ders kitaplarımıza kadar sirayet etmiştir...Osmanlı devrinde olduğu gibi Cumhuriyet devrinde de iyi ve kötü taraflarımızı belirtecek objektif mukayeseler yapmak, milli ruh ve şuurumuz, tarihimiz ve eğitim sistemimiz için paha bilinmez bir kıymet arz edecektir.

Dilimizin sadeleşmesi yönündeki çalışmaları milli bir kazanç sayarken, bir zamanlar, çocuğu ailesi ve muhitinden tamamıyla tecrit edecek bir istikamet almış olan dil inkılabımızın, yeni bir anlayışa muhtaç bulunduğu hususunda dikkat nazarınızı çekmek isteriz.”⁵¹⁸

⁵¹⁷ T.C. Hükümet Programlarında Eğitim 1920-1993, Ankara, MEB, 1993,

⁵¹⁸ Yedinci Milli Eğitim Şurası, s.67-68.

Komisyon, raporunda bu görüşleri bildirdikten sonra görüşmelere geçilmiş, Görüşmelerde, raporda bildirilen konularla ilgili tartışmalar olmuştur. Karşıt görüşlerin belirtildiği görüşmelerde, rapordaki ifadelerden yana görüş bildiren Nihat Sami Banarlı'nın ifadeleri şöyledir:

“Gerçekten, dil ve tarih anlayışımızda zaman ortaya çıkan ifratçı milliyetçilik, çocuklarımız üzerinde müspet tesir bırakmaktan uzak kalıyor. Bir zamanlar tarih ve dil tedrisatımıza kadar sirayet eden “Bütün milletlerin Türk olduğu” ve “bütün dillerin Türk dilinden çıktığı” şeklinde hayalle karışık nazariyeler, okul tedrisatında asla yer bulmamalıdır. Tarih ilminin kati olarak bize mal etmediği medeniyetlerin tarihini,biz, hele ilk ve orta tedrisatımıza koyarak, çocuklarımızı şüpheye düşürmeyelim.”⁵¹⁹

Enver Behnan Şapolyo, Cumhuriyet devriminin demokrasi devrimi olduğu hatırlattıktan sonra, dünyada demokrasiye giden rejimleri “ferdi ahlaka dayanan” ve “milli ahlaka dayanan” olarak ikiye ayırmakta ve bu komisyonun raporunda da “teşebbüsü şahsi” kelimesiyle liberal ve ferdi bir eğitim sisteminin vurgulandığını belirtmektedir. Şapolyo, raporda “milli ahlak” kelimesinin açık şeklinin ortaya konması gerektiğini belirtmektedir.⁵²⁰

Enver Ziya Karal, rapordaki Türk Tarih teziyle ilgili tenkitlere cevap olarak, Türk Tarih tezinin kulaktan dolma bilgilerle eleştirildiğini, bu tezin hiçbir zaman bütün milletleri Türk yapmak amacının olmadığı belirttiği konuşmasını şöyle devam ettirmiştir:“Tarih tezimizin en çok tenkit edilen tarafı birçok milletlerin Orta Asya'dan geldikleri yolundaki bilgilerdir. Bu da, kendi kıraat kitaplarına bile geçmiş bir gerçektir. Tarih tezimizde yalan yoktur. Fakat bu tezi tenkit edenlerde yanlış bilgiler vardır.”⁵²¹

Yunus Kazım Koni, rapordaki “Bir zamanlar çocuğu ailesinden ve muhitinden tecrit edecek bir istikamet almış olan” ibarelerinin gereksiz olduğunu ve çıkarılması gerektiği belirtmiştir. Koni, ayrıca, “Cins, ırk, mezhep, gözetmeksizin herkesin kabiliyet ve istidadına göre...” devam eden kısmına “servet farkı gözetmeksizin” ibarelerinin eklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Koninin bu teklifi oylamada kabul edilmiştir.⁵²²

Demokratik Eğitim Komisyonu, yapmış olduğu bu görüşmelerde yapılan tartışmalar da göstermektedir ki, bu dönemde tek parti döneminin kültür politikaları

---

⁵¹⁹ A.g.e., s.81-82.

⁵²⁰ A.g.e., s.83-84.

⁵²¹ A.g.e., s.91-92.

⁵²² A.g.e., s.123.

ciddi ifadelerle eleştirilmiştir. Bu görüşler, çok partili dönemde eğitim politikalarını şekillendirme çalışmalarında etkili olmuştur.

Demokrasi eğitimi konusu, 1948 İlkokul Programında yerini almış ve bu konuda yapılan değişiklikler sonraki yıllarda devam etmiştir. Ders kitaplarının hazırlanışında da demokrasi eğitimine önem verilmiş, bakanlık genelgelerle ve kitap yayını için yayınladığı şartnamelerde bu konu yer almıştır.Örneğin, Talim terbiye Dairesi'nin 29.12.1952 tarihli 247 sayılı kararıyla ilkokul beşinci sınıf Tarih müfredatına eklenen "İkinci Cihan Harbi, Türkiye'de demokrasi hareketlerinin gelişimi, Birleşmiş Milletler ve Unesco" konularının yeni hazırlanacak ders kitaplarına eklenmesi istenmektedir.⁵²³

d.İkinci Dünya Savaşı, Hükümet Politikaları ve Uluslararası Antlaşmalar:

İkinci Dünya Savaşının ardından çok partili hayata geçilmesiyle CHP politikalarında değişimler gözlenmektedir. 1 Aralık 1947'de yapılan 7. Büyük Kurultayda, parti içi muhalefet sesini yükseltmeye başlamıştır. İlkokullara din ders konması bu kurultayda önerilmiş, "dinsiz millet olmaz" "dinimize karşı kayıtsız kalamayız", "İrtica hortluyor sözleri tamamen uydurmadır" gibi sözler kurultayda dile getirilmiştir. Komünizmle mücadele için dini özgürlüklere daha geniş yer verilmesi gerektiği ve komünizmle mücadele için bir "tavsiye heyeti" kurulması önerilmiştir.⁵²⁴

CHP 7.Büyük Kurultayında, parti programı hazırlayacak komisyon, raporunda, II. Dünya Savaşı'ndan sonra açılan yeni dönemin siyasal, ekonomik ve toplumsal gereklerinin göz önüne alındığını, "donmuş fikirler ve prensiplerden", soyut dogmalardan kaçınıldığı ve gerçekçi olduğunu belirtiliyordu. Hazırlanan programda bu nedenle, "milliyetçilik, devrimcilik, laiklik umdeleri yeniden tarif edilmiştir" denilmekteydi.⁵²⁵

Bu kurultayda, hazırlanan yeni programı ve tüzüğüyle demokrasi söylemini kullanan CHP, Hasan Saka Hükümeti'nin kurulmasıyla muhalefete yakınlaşmış ve muhalefetin istekleri bu yıldan itibaren yerine getirmeye başlanmıştır.⁵²⁶ 10 Haziran 1948 tarihinde kurulan Hasan Saka hükümeti programında eğitim politikaları şöyle belirlenmiştir: "Yurdumuzun medeniyet ve refah yolunda ilerlemesini halk

⁵²³ **Tebliğler Dergisi**, C.XV, No:727,

⁵²⁴ Hikmet Bila, **CHP 1919-1999**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999, s.126

⁵²⁵ Çetin Yetkin, **Karşıdevrim 1945-1950**, İstanbul, Otopsi Yayınevi, 2002, s.405-406.

⁵²⁶ Bila, **a.g.e.**, s.125.

iradesine dayanan bir iradenin devamında görüyoruz. Bunun için kanunlarda, sosyal ve politik hayatta olduğu gibi her derece okullarımızda demokratik terbiyenin yerleşmesine ehemmiyet vereceğiz.”⁵²⁷

Hükümet programından da anlaşılacağı gibi CHP demokratik hayata geçişin gereği olarak “demokrasi eğitime” ağırlık vereceğini belirtmektedir. Aynı yıl hazırlanacak olan 1948 İlkokul Programında demokrasi ve insan hakları vurgusu yapılmıştır. 1936 İlkokul Programını tamamen CHP programında verilen direktifler doğrultusunda hazırlayan iktidar çok partili siyasi hayata geçilmesiyle birlikte İlkokul Programlarında gerekli değişiklikleri yapma gereği duymuştur.

Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçme süreci uzun ve sancılı olduğundan, bu uzun süre içinde devlet politikalarına karşı ve dolayısıyla eğitim politikalarına karşı büyük bir muhalefet birikimi bulunmaktaydı. Bu birikim, yeni iktidarın iş başına geçmesiyle eğitim alanında bir hareketlilik başlatmıştır. Bu politika değişikliği Demokrat Parti döneminde uluslararası bir boyut da kazanmaktaydı.

Demokrat Parti, 22 Mayıs 1950 tarihinde kurulan hükümetin, ilk programında, eğitim politikasını şöyle açıklamıştır:

“...ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürükleneceği tabiidir. Talim ve terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmayan, gençliği milli karakterine göre ve manevi kıymetlerle teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve tekniğin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamının teminatı sayılmaz. Yıllardan beri rasyonel bir plandan mahrum olduğu için mütemadi değişikliklere, sarsıntılara uğrayan maarifimizin, ... bir verimlilik arz etmediği açık bir hakikattir. Hükümetimiz... tamamiyle demokratik bir ruhla ve ilmin son neticelerine göre tespit edilecek geniş ve teferruatlı bir plan içinde maarif nimetini memleketin her tarafına müsavi şartlarda yaymayı temin edecek kanun tasarılarını ... yüksek tasvibinize arz edeceğiz.”⁵²⁸

Demokrat Parti'nin parti programında, milliyetçilik, laiklik ve eğitim anlayışlarında da tek parti dönemine muhalif bir politika değişikliği gözlenmektedir. Parti programın 13. ve 14. maddelerinde, milliyetçilik, laiklik ve bunlara bağlı olarak eğitim politikaları şöyle tespit edilmiştir :

“Madde 13- ...Partimiz, bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar; ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözüyle bakarız.

⁵²⁷ T.C. Hükümet Programlarında Eğitim 1920-1993, Ankara, MEB, 1993, s.21.

⁵²⁸ A.g.e., s.24.

Eğitim ve öğretim müesseselerimizi, böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.

Madde 14- Partimiz, ..., laikliğin din aleyhtarlığı şeklinde yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Madde 35- ... gelecek nesillerin yalnız ilim ve teknik bilgi değil, milli ve insani bütün manevi kıymetlerde de teçhizine çalışmalıdır.⁵²⁹

Görölüyor ki, yukarda sözünü ettiğimiz, birikmiş muhalefet, hükümetin eğitim politikalarına yansımıştır. Hükümet, programında, eğitim politikasını, değişen dünya şartlarına göre ve aynı zamanda manevi eğitime önem vererek, bilimsel gelişmeleri dikkate alarak geniş çaplı bir plan çerçevesinde yürüteceğini belirtmektedir.

İkinci Dünya Savaşının sona erdiği günlerde, ülkeleri ve insanları birbirine yaklaştırmak ve uzlaştırmak amacıyla 20 Haziran 1945'de, Türkiye'nin de olduğu Birleşmiş Milletler kurulmuştur. Arkasından, 4 Kasım 1946'da, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (UNESCO) kurulmuştur.⁵³⁰

UNESCO sözleşmesine göre, üye devletler şunları kabul eder: "Harplar insanların dimağlarında başlar. Barışın savunma siperlerinin de insanların dimağlarında kurulması gerekir. şimdi sona eren büyük ve korkunç harp, ...demokratik prensiplerin inkarı ve insanlarla ırkların eşit olmadıklarını ileri süren doktrin, cehalet ve peşin hükümler yardımıyla olmuştur. Kültürün geniş ölçüde yayılması ve insanların adetleri, hürriyet ve barış için eğitilmesi insan haysiyeti için elzemdir"⁵³¹

Eğitim, bilim ve kültürel ilişkiler yoluyla uluslararası barış ve huzuru sağlamak için kurulan UNESCO üye devletlerin katılımlarıyla her yıl konferanslar ve toplantılar yapmakta ve eğitim ve kültürle ilgili bazı öneri kararları alarak bu kararları üye devletlerin ilgili bakanlıklarına göndermektedir.

e. Eğitim Politikalarında ABD Yönlendirmesi :

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'yle ilişkilerin gelişmesi, NATO ve Amerikan standartlarına uygun olarak orduda başlayan gelişmeler özellikle bu ülkeye eğitim alanında öğrenci gönderilmesi, bu öğrencilerin orada yüksek lisans ve doktora yaparak dönmeleri sonucunda Türkiye'de yeni yönelişler ve gelişmeler görüldü. Aslında, 1924'de John Dewey'in Türkiye'ye gelerek eğitimimiz hakkında

⁵²⁹ Mustafa Albayrak, "Demokrat Parti Programı", **Türkiye Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phonenix, 2004, Ek II., s.599-604.

⁵³⁰ Afet İnan, "Avrupa Memleketleri Unesco Milli Toplantısı", **Kültür Dünyası**, No:26-27, Temmuz-Ağustos 1956, s.5.

⁵³¹ Zekai Baloğlu, "Unesco II", **Kültür Dünyası**, No:26-27, Temmuz-Ağustos 1956, s.29.

rapor düzenlemesi ve bu eğitimcinin birçok eserinin Türkçeye çevrilmesiyle Amerikan pragmatik (faydacı) eğitim anlayışı Türkiye’de hiç bilinmiyor değildi. Fakat, 1940’lı yıllardan itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesiyle Amerikan eğitim anlayışı Türkiye’de daha da yaygınlaşmıştır.⁵³²

Çok partili döneme geçilmesiyle CHP’nde de bir takım değişimler görüldüğünden daha önce bahsedilmişti. Bu değişimin eğitim alanındaki göstergelerinde biri de ABD’yle bu alanda yapılan işbirlikleridir. 1949’da “Türkiye ABD Hükümetleri Arasında Eğitim Komisyonu Kurulması Hakkında Anlaşma”yla ABD’nin verdiği ve vereceği yardımların ABD politikalarına uygun kullanılmasını denetlemek amacıyla bir komisyon kurulmuştur. Bu işbirliğinin bir sonucu olarak 1949 Milli Eğitim Şurası’nda “Demokratik Eğitim” konusu ısrarla savunulan bir görüş olmuştur.⁵³³

1950 yılındaki iktidar değişikliğiyle ABD’yle Türkiye arasında eğitim alanındaki işbirlikleri ve yardımlar kendini gösterecektir. DP iktidarı boyunca eğitimde Amerika’nın liderliğinde yabancı desteği alınmıştır.⁵³⁴ “Küçük Amerika” olma sloganıyla Türkiye, ABD etkisi için geri dönülmez bir sürece girilmiştir. Bu dönemde, eğitim alanında yapılacak değişikliklerde dış destek almak amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde “Dış Münasebetler Şube Müdürlüğü” kurulmuştur. Bu suretle, özellikle ABD’ye olan ilişkiler geliştirilmiş ve 1951 yılından 1960’a kadar olan dönemde ABD’ye eğitim alanında çalışma yapmak için toplam 3.147 kişi gönderilmiş, olup bunlardan 413’ü Bakanlık personelidir.⁵³⁵

Bu ilişkiler, Ocak 1951’de Türkiye’nin ilköğretim öğretim metotlarında yapılacak değişikliklere yardım almak için UNESCO’ya müracaat etme şeklinde devam etmiştir. Türkiye’nin bu çağrısı üzerine, Avusturyalı Profesör Hubun ülkemize getirilerek, ilkokullarda ders işleyiş şekillerinde yenilikler getirecek öneriler ortaya koymuştur. Hubun’in önerileri doğrultusunda, gerekli ders araçlarını sağlamak için bir film atölyesi kurulması ve dışarıdan film getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu çalışmanın masrafları Amerika’nın yaptığı Marshall Yardımları** çerçevesinde karşılanacaktır.⁵³⁶

---

⁵³² Akyüz, Türki Eğitim Tarihi, a.g.e., s.357.

⁵³³ Topses, a.g.e., s.20.

⁵³⁴ Ayşegül Dilek Nakkaş, “Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Milli Eğitim Politikalarında Değişmeler”, İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s.55.

⁵³⁵ Gedikoğlu, a.g.e., s. 127-128.

** Marshall Yardımları: ABD Dışişleri Bakanı George Marshall’ın teziyle, II.Dünya Savaşı sonun ekonomik açıdan sıkıntıya giren, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 16 Avrupa ülkesine, karşılıksız veya kredi şeklinde verilen parasal yardımlardır.. Marshall Planı, komünist Sovyet tehdidine karşı,

ABD'yle geliştirilen bu ilişkilerin yeni boyutları ders programlarına da yansımış, İnkılap Tarihi derslerinin müfredatı yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiş, Birleşmiş Milletler UNESCO Teşkilatı'nın amaçlarının programlara eklenmesi kabul edilmiştir.⁵³⁷

Amerika'nın Türkiye'nin eğitim programlarıyla yakından ilgilendiği bir gerçektir. 1952 yılından itibaren Amerikan Ford Vakfı Türkiye'yle ilgilenmeye başlamış, eğitim alanında bir çok çalışmaya destek vermiştir. Ford Vakfı tarafından finanse edilen "Türkiye Eğitim Milli Komisyonu" nun hazırladığı raporu 1968 İlkokul Programının şekillenmesinde önemli etkisi olan temel belgelerdendir. Bu raporun ayrıntılarına ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

Ayrıca, 1950'li yıllarda çok sayıda ABD'li uzman Türkiye'ye gelerek çalışmalarda bulunmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'ye çağrılan yabancı uzmanlar, ağırlıklı olarak Avrupa ülkelerinden olmak üzere hem ABD hem de Avrupa'dan çağrılmaktaydılar. Ancak, DP iktidarı döneminde çağrılan uzmanların tamamının ABD'den geldiğini görüyoruz.

Avrupa ülkelerinin komünizme kaymasını önlemek ve ABD etki alanında kalmalarını sağlamak amacıyla ileri sürülen Truman Doktrini'nin bir uzantısıdır. Türkiye bu plana, Hasan Saka hükümetinin 4.7.1948 tarihinde ABD ile yapılan bir anlaşma ile ilk etapta 1948 yılında 10 milyon dolar kredi şeklinde yardım alarak katılmıştır (Bkz:Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş:ABD ve Türkiye, Olaylar Belgeler(1945-1952)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.)

⁵³⁶ Nakkaş, a.g.e., s.56.

⁵³⁷ A.g.e., s.56.

Tablo 2.9 : Türk Eğitim Sistemiyle İlgili İncelemelerde Bulunan Yabancı Uzmanlar:

Çağrıldığı Yıl	Adı	Ülkesi	Verdiği Raporun Konusu
1924	Prof. John Dewey	ABD	Genel Eğitim Sistemi
1925	Künhe	Almanya	Daha Çok Teknik Eğitim
1927	Omar Buyse	Belçika	Teknik Eğitim
1932	Prof. Albert Malche	İsviçre	Üniversiteler
1934	Mis Parker	ABD	Genel Eğitim Sistemi ve İlköğretim
1933-1934	Bir Grup Uzman	ABD	Genel Eğitim Sistemi
1933-1952	Ord. Prof.Philippe Schwartz	Almanya	Üniversiteler
1951	Prof. W. Dickermann	ABD	Halk Eğitimi
1951	K. V. Wofford	ABD	Köy Okulları
1952	Prof. John Rufi	ABD	Orta Öğretim
1952-1953	E. Tompkins	ABD	Orta Öğretim
1952-1953	Prof. L.Beals	ABD	Okullarda Rehberlik
1953	Prof. R.J. Maske	ABD	Öğretmen Yetiştirme
1955-1956	Dr. E.S. Gorvine	ABD	Teknik Eğitim
1957	Bir Grup Uzman	ABD	Ticaret Eğitimi

1957'den günümüze hemen hepsi ABD'den pek çok uzman gelmiş ve rapor vermiştir.

(Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi:(Başlangıçtan 1982'ye Kadar)**, Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1982, s.355)

Görüldüğü gibi, DP döneminde gelen uzmanların hepsi ABD'lidir. Bu durum, DP iktidarı döneminde ABD ile kurulan yakın ilişkinin bir sonucudur. Farklı konularda incelemelerde bulunan bu uzmanlardan Wofford ve Maske raporları çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

Amerikan Eğitim Araştırmaları Derneği'yle UNESCO'nun ortaklığında düzenlenen ve 13-21 Şubat 1956 tarihleri arasında Atlantic City'de yapılan Milletlerarası 1.Eğitim Araştırmaları Konferansı'na Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti bir temsilci göndermiştir. Bu durum, Türkiye'nin eğitim sistemini düzenlerken bilimsel araştırmalardan faydalanmak ve daha evrensel bir eğitim sistemine ulaşma çabası olarak görülebilse de, aslında bu Türkiye'nin iç ve dış politikalarındaki değişimin bir yansıması olduğunu söylemek daha doğru olur.⁵³⁸

Konferansa Türkiye'yi temsilen katılan Maarif Ateşesi ve Amerika Bölgesi Eğitim Müfettişi Emin Hekimgil konferansta, Türkiye'nin asıl problemlerinin yalnızca okul binası yetersizliğinden kaynaklanmadığı, öğretmen eksikliğinin de bulunduğunu bildirmiştir. Hekimgil, "Eğitim bakımından henüz tamamen inkişaf etmemiş her

⁵³⁸ A.g.e., s.59.

memlekette, beynelminel eğitim araştırmaları yapılması gerektiğine kaniim” ifadeleriyle, uluslararası eğitim uzmanlarına Türkiye’ye gelip araştırma yapmaları için açık davet çıkarmıştır.⁵³⁹

Nitekim, konferans sonunda C Komitesi tarafından hazırlanan raporda İnsan Hakları Beyannamesi’nin 26.maddesindeki “Eğitim herkesin hakkıdır, ilköğretim parasız ve mecburi olacaktır” ibaresine dayanarak bu gayeye ulaşmak için dünya milletleri eğitim konusundaki gayretlerini arttırmalı, müfredat programlarını geliştirmeli, öğretmen yetiştirilmeli diyerek kendilerine göre az gelişmiş ülkelerin, istenen seviyeye ulaşması için neler yapmaları gerektiğini bildirmişlerdir. Ayrıca raporda, “mevcut sistemlerin amaca uygun olmadığı ve bu sistemlerin geliştirilmesi için maddi imkansızlıklar bulunduğu”⁵⁴⁰ belirtilerek, maddi imkanları yeterli olmayan ülkelere yardım yapılmasının gerekli olduğu ima edilmiştir.

Eğitim politikalarının uluslar arası ilişkilerin yönlendirmesine bir örnek olarak vermek gerekirse UNESCO’nun bir tavsiye kararına değinmek yerinde olacaktır. UNESCO tarafından organize edilen, 7 Temmuz 1958 tarihinde Cenevre’de toplanan Milletler Arası Eğitim Konferansı, ilköğretim programlarının hazırlanmasında uluslararası işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır. Konferans hazırladığı ve ilgili ülkelerin bakanlıklarına gönderdiği 46 numaralı tavsiye kararlarından bazıları şunlardır:

1. İlköğretimin amacı: Çocuğa, seviyesine uygun, tam bir insan ve yurttaş hayatı sürmesine ve içinde yaşadığı dünyayı anlamasına yardımcı olacak davranışlar kazandırmak, geçmiş nesillerin kültürünü aşılama, özgür, sorumluluk sahibi, başkalarına saygılı kimseler olarak yetiştirmek olmalıdır

2. Modern eğitimin amaçlarından biri, çocuğu, barış, güvenlik ve insanlar arasında sıkı bir işbirliği gibi ortak hedeflerin takibinde beraberce, daha samimi bir dünya toplumu kurulmasına bilinçli ve faal olarak iştirake hazırlamak.

3. Okul programlarının yüklü olmasına sebebiyet veren anlayışla mücadele edilmelidir.

4. Programların içeriğinin tespitinde, çocukların ilgi ve ihtiyaçları, düşünce ve bedeni hayatları dikkate alınmalıdır.

5. Programlar şu amaçlara hizmet etmelidir: Öğrenmeyi öğretmek, düşünmeyi ve ifade etmeyi öğretmek, hareket etmesini ve kendini idare etmesini öğretmek.

---

⁵³⁹ A.g.e., s.60.

⁵⁴⁰ A.g.e., s.60.

6. Ansiklopedik yüklü programlar yerine ana konuları içeren programlar yapılmalıdır.⁵⁴¹

Bu dönemde kurulan uluslararası ilişkilerin eğitime yansımaları mevcut iktidarlar tarafından da kabul gördüğü söylenebilir. Örneğin, DP iktidarı Maarif Vekili Celal Yardımcı'nın Unesco Genel Kurul Toplantısını açış konuşmasında yaptığı şu konuşma durumu özetlemektedir:

“Milletlerin muhtaç olduğu devamlı bir barışı temin bakımından alınan diplomatik tedbirlerin uzun sürmediğini tarihin seyri bize göstermiştir.

...

... insan topluluklarını birbirine düşman eden, birbirlerinden uzaklaştıran faktörlerin nelerden ibaret olduğunun karşılıklı araştırmalarına başlanmış, asırlar boyunca sürüp giden anlaşmazlıkların dayandığı sebepler tarih boyunca ilk defa birlikte görüşmelere yol açmış, milletlerarası niza'ın ancak eğitim, bilim ve kültürde vahdet yolu ile önlenebileceği fikri etrafında toplanılmıştır...⁵⁴²

Çok partili dönemin ilköğretim müfredat programlarına etki eden faktörleri burada sıraladıktan sonra programların hazırlanış sürecindeki gelişmelerin ortaya konması konunun aydınlığa kavuşturulması için gereklidir. Bu süreçler içindeki gelişmeler yukarıda bahsettiğimiz faktörleri içinde barındırmaktadır.

2. Programların Hazırlanış Süreçleri :

a. 1948 İlkokul Programının Hazırlanışı :

(1) 1943 İkinci Maarif Şurası

1943 yılında yapılan Milli Eğitim Şurası, tarih programı ve ders kitapları önemli bir gündem maddesi olmuş ve geniş ölçüde tartışılmıştır. Sadrettin Celal Antel, Tarih ders kitaplarıyla ilgili “Birleşmiş Milletler”in tespit ettiği ilkeleri dile getirmiştir. Bu ilkeler özetle şöyledir:

1. Ancak gerçek olan olayları anlatmak.

2. Herkes tarafından kabul edilen hukuki prensipler dışında, bir devletin suçluluğu veya suçsuzluğu hakkında kesin hüküm verilmemelidir. Tarafli davranmamak: Yabancı milletlerin yaptığı hareketlerin aynılarını kendi milletimiz tarafından yapıldığı takdirde onları olumlu karşılamak alışkanlığından vazgeçmek.

⁵⁴¹ “46 Numaralı Tavsiye Kararları”, **İlköğretim Komitesi Raporu ve 10 Yıllık Plan**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1961, s.94-97.

⁵⁴² Maarif Vekili Celal Yardımcı'nın Unesco Genel Kurul Toplantısını Açış Konuşması”, **Unesco Haberleri**, Mayıs 1949, C.III, No:12, s.1-2.

3. Yabancı milletlere karşı kin ve nefret hislerini besleyecek sözler kullanmamak.

4. Savaşların yıkıcı özellikleri ve kötü sonuçları hakkında bilgi vermek.

5. Uluslararası ilişkilerde barış için çalışan kurumlardan bahsetmek.

6. Sosyal, ahlaki, askeri faziletleri yalnız bir millete ait göstermemek.⁵⁴³

Antel, Birleşmiş Milletlerin oluşturduğu bir komisyon tarafından yapılan araştırmalar sonucunda belirlenen yukarıdaki ilkeleri gündeme getirdikten sonra tarih müfredatının çok yüklü olduğunu ve yaptığı testlerde öğrencilerin bu müfredatı kavrayamadıklarının ortaya çıktığını belirtmiştir.

Antel'in Birleşmiş Milletler ilkelerini hatırlatmasına karşı cevap olarak Yavuz Abadan, mevcut tarih öğretimini savunmuş, savaşların anlatılmasının normal olduğunu, savaşın, hakları korumanın meşru ve hukuki bir aracı olduğunu belirttiği konuşmasında şunları söylemiştir:

“Sadretin Celal Milletler Cemiyeti'ne atfen bazı esaslar ileri sürdüler. Bu arada har yerine sulhun ikamesini, tarih kitaplarının harbin tel'ini yolunda yazılmasını istediler. ... Milli varlığımıza ve mukaddesatımıza malum olan bağlılığımız meydanda iken gençlerimize tarih öğretiminde böyle uyuşturucu telkin istemine tabi tutulmasını tavsiye etmeyi katiyen düşünemeyiz”⁵⁴⁴

İkinci Maarif Şurası tarih öğretimi görüşmeleri yaptıktan sonra, mevcut ilkokul programındaki hedeflerin ilkokul çağındaki çocukların seviyesine uygun olmadığı, çok yüklü olduğu saptaması yapılmış ve yeniden düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁴⁵

Şura'da, Ahlak Eğitimi konuları da görüşülmüş, “İdeal Türk Çocuğu”nun özellikleri ve “Ahlak İlkeleri” tespit edilmiştir. Ahlak eğitimi amaçları şöyle tespit edilmiştir:

1. Türk diline, kültürüne, inkılabın eser ve esaslarına, Türklük idealine bağlı bir Türk,

2. Bütün medeni milletlerce kabul edilen yüksek ahlak ilkelerini benimsemiş bir insan,

3. Kendine ve başkalarına saygı gösteren, haysiyet, şeref ve namus sahibi bir şahsiyet yetiştirmek.⁵⁴⁶

⁵⁴³ İkinci Maarif Şurası 1943, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1943, s.225.

⁵⁴⁴ A.g.e., s.230.

⁵⁴⁵ A.g.e., s.222.

⁵⁴⁶ A.g.e., s.222.

(2) Öğretmen Anketi :

1936 yılında hazırlanan ilkokul programının ardından 1939 yılında köy ilkokulları için ayrı bir program hazırlanmıştı. Bu suretle köy ve şehir okullarında ayrı programlar uygulanıyor olması, zorunlu olan ilköğretimin “Eğitim öğretim standartları bakımından birbirine denk olmadığı” yaygın bir kanaat olunca, 1944 yılında bütün öğretmenlere aşağıdaki anketin yapılması zorunluluğunda kalınmıştı. Anket, Talim ve Terbiye Dairesi'nin 11 Şubat 1944 tarihli ve 2/187.4 sayılı yazısıyla bütün öğretmenlere duyurularak aşağıdaki soruların cevaplanması istenmişti:

I. Genel Düşünceler:

a. Her iki programın genel olarak eksiklikleri nelerdir?

b. Bugüne kadar programların tatbikinde rastlanan güçlükler ve tatbik kabiliyeti görülmeyen kısımlar var mıdır?

c. İlkokul programını köyde veya şehirde, bilhassa genişletilecek konular ayrıca belirtilmek şartıyla, tek program haline getirmek uygun mudur?

d. Köy Enstitüsü öğretmenlerin 4274 sayılı kanunun 10.maddesiyle . tespit edilen vazifelerine göre müfredat programına girmesi gerekli ders konuları var mıdır? Bu konular sınıflara ne suretle dağıtılabilir?

e. Bugün programda mevcut derslerden başka ilkokul programında yer alması gerek ders var mıdır? Varsa mucip sebepleri ile müfredatı ve konulacağı sınıflar hakkında düşünceler nelerdir.

II. Program konuları hakkında özel teklif ve düşünceler:

a. Her program konusunun mahiyet ve müfredatı üzerinde birer birer durularak, öğrencilerin yaş ve sınıf durumları göz önünde tutulmak şartıyla, konuların azaltılması gerekiyorsa hangilerinin çıkarılmasının uygun olacağı; çoğaltılması veya sınıflarının değiştirilmesi gerekiyorsa nelerin eklenmesi veya yer değiştirilmesi lazım geleceğinin gerekçeleriyle saptanması,

b. Müfredatın muhtelif sınıflara dağılışı bakımından haftalık ders saati ve konuları itibari ile denkleştirilmesi.(Bilhassa III. ve IV. sınıflarda)

c. Köy ve şehirler için ayrı ayrı programlar yapılmasından vazgeçildiği takdirde çevrenin özelliklerine göre köyde, kasabada ve şehirde üzerinde durulması gereken ders konuları ile her üç çevreye göre öğrencilerin ihtiyaçları gözetilerek eklenecek konular hakkında teklif ve düşünceler.”⁵⁴⁷

⁵⁴⁷ Fatma Varış, “Program Geliştirme Tarihçesi”, **Yeni İlkokul Programı Uygulama Kılavuzu ve Program Geliştirme Tarihçesi**, [y.y.], [t.y.], s.317-319.

Bu anket sonuçlarına göre 1945 yılında program geliştirme çalışmalarına başlanmış, ilköğretim müfettişleri ve milli eğitim müdürlerinin görüşleri alınarak ve bu kişilerden oluşan bir komisyon tarafından yapılan incelemeler sonucunda, köy ve şehir ilkokul programları birleştirilmesi kabul edilerek 1948 İlkokul Programı oluşturuldu.⁵⁴⁸ Hazırlanan ilkokul programı, Talim Terbiye Dairesi'nin 27.10.1948 tarih 2304 sayılı genelgesiyle bütün köy ve şehir ilkokullarında uygulanmasına başlanmıştır. Program 1948-1949 öğretim yılı başından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.⁵⁴⁹

1948 İlkokul Programının amaçlarının tanzim ediliş biçimi önceki programlardan farklı yapılmıştır. Bu düzenlemede Amerika'daki uygulamaların örnek alındığı söylenebilir. 1935 yılında Amerika'da bir komite, eğitimin amaçlarını şöyle tespit etmiştir:

“Çocuğun,

1. Fert olarak,
2. Bir aile üyesi olarak,
3. Bir ekonomik varlık olarak,
4. İyi bir vatandaş olarak yetişmesi.”⁵⁵⁰

Amaçların bu şekilde düzenlenmesi Türk Milli Eğitimi içinde uygun görülerek, bazı küçük ilave ve değişikliklerle ilkokul ve ortaokul müfredat programlarının amaçlar kısmı bu şekilde düzenlenmiştir. 1948 Programının hazırlanışında önemli bir fark olarak Milli Eğitimin Amaçları da Amerika'dakine benzer bir şekilde şöyle düzenlenmiştir;

1. Toplumsal Bakımdan,
2. Kişisel Bakımdan,
3. İnsanlık Münasebetleri Bakımından,
4. Ekonomik Hayat Bakımından.⁵⁵¹

b. 1968 İlkokul Programının Hazırlanışı:

1948 İlkokul Programı yayımlandıktan sonra birçok eleştirilere tabi tutuldu. Bu eleştirilerin başında, ders konularının yüklü olması, derslerin sayıca çokluğu ve öğrencilerin zihin düzeyinin üzerinde olması gibi konular gelmektedir.

---

⁵⁴⁸ F. Dilek Gözütok, “Türkiye’de Program Geliştirme Çalışmaları”, **Milli Eğitim Dergisi**, 2003, No:160, (Çevrimiçi) <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/160/gozutok.htm>, 20.02.2005.

⁵⁴⁹ **Tebliğler Dergisi**, 8.11.1948, No:511, s.19.

⁵⁵⁰ Varış, “Program Geliştirme Tarihçesi” **a.g.e.**, s.318

⁵⁵¹ Bkz:1948 İlkokul Programı.

(1) Dördüncü Milli Eğitim Şurası :

1948 Programı hazırlandıktan bir yıl sonra 21 Ağustos 1949'da Ankara'da toplanan IV. Milli Eğitim Şurası'nda gündeme gelmiş, Şura'da ilgili komisyon, Milli Eğitim amaçlarını ve o dönemde yayınlanan İnsan Hakları Beyannamesi'ni karşılaştırarak birbiriyle uyumlu olduğunu belirtmiştir.

Bu şurada, programdaki eğitim öğretim ilkelerine "iş ilkesi" de eklenmiştir. Bu suretle, ilkokulun, bütün çalışmalarında, çocukları bizzat çalıştırarak sonuçlar aldirmaya sevk etmelerinin önemle göz önünde bulundurulması ilkesi benimsenmiştir. Ancak, 1968 İlkokul Programını hazırlayanlar bu ilkeyi dikkate almamışlardır. Oysa, bu ilke 1926'dan beri programlarımızda vardır.⁵⁵²

Şurada, programa eklenecek ve çıkartılacak maddeler tespit edilmiş, özellikle "Tarih dersi" programı çok eleştiriye uğramıştır. Tarih ders müfredatının çok yüklü olduğu, ilkokul öğrencilerinin anlayış ve sezgi ve ruh yapılarına uygun olmadığı ve hafifletilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.⁵⁵³ Ayrıca, Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin toplulaştırılarak "Sosyal Bilgiler" adı altında üniteleştirilmesi önerildi.⁵⁵⁴

(2) Wofford Raporu :

1948 Programına ve uygulamasına ilişkin eleştiriler ve gelişmeler sonunda 1951-1952 öğretim yılında programın yeniden geliştirilmesi gerektiği düşünülerek bu amaçla Amerika Birleşik Devletleri Florida Üniversitesi İlköğretim Bölümü Başkanı Profesör Kate V. Wofford Türkiye'ye davet edilmiştir. Wofford, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde ve köy okullarında (Ankara, Erzurum, Trabzon, Diyarbakır ve Adana), öğretmen yetiştiren okullarımızda incelemeler yapmış, çeşitli konferanslar ve seminerler vermiştir. Seminerler daha çok, Amerika'nın küçük okullarında uygulanan "Proje Yöntemi ve Grupla Çalışma Yöntemi"yle ilgili olmuştur. Wofford hazırladığı raporda şu ana konular üzerinde durmuştur:

- a. Köy eğitimi ve köy okulları,
- b. Demokrasi eğitimi,
- c. Öğretim metotları,
- d. Öğretmenlerin eğitimi.⁵⁵⁵

⁵⁵² Binbaşıoğlu, a.g.e., s.285-286.

⁵⁵³ **Dördüncü Milli Eğitim Şurası 1949**, İstanbul, Milli Eğitim basımevi, 1991,s.222.

⁵⁵⁴ Binbaşıoğlu, a.g.e., s.285-286.

⁵⁵⁵ A.g.e., s.358-362.

Raporun birinci bölümünde köy eğitim ve öğretimi hakkında bilgi verildikten sonra “Demokraside Eğitim ve Öğretim” konusu ele alınmıştır. Demokraside eğitim ve öğretimin totaliter devletlerdekinden farklı olduğunu belirten Wofford, “Dünyadaki demokratik ülkelerde eğitim ve öğretim önderleri, demokraside eğitim ve öğretimin amaçları üzerinde bir anlaşmaya varmışlardır” demektedir.⁵⁵⁶

Wofford’un raporunda üzerinde durduğu “Dalton Bireysel Metot” ve “Faaliyet ve Proje Metodu” o dönemdeki Türk eğitimciler tarafından sıkça ele alınmış ve kimi zaman bu yöntemin Amerika’nın felsefi görüşüne uygun olduğu konusunda eleştirilmiştir.⁵⁵⁷

1948 İlkokul Programı, 1953 yılında, V. Milli Eğitim Şurası’nda da ele alınmış ve şu görüşler dile getirilmiştir: Programın yeniden hazırlanması gerektiği ve hazırlanacak programda Wofford’un görüşlerinin dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁵⁸

Bu arada Amerika Birleşik Devletleri’ne Wofford’la birlikte giden 25 kişilik grup yurda dönmüş ve gruptan birkaçı deneme çalışmalarına girişmiştir. Deneme çalışmaları çerçevesinde, V. Milli Eğitim Şurası kararlarına da dayanarak, 1953-1954 öğretim yılında Bolu’nun köy ve şehir okullarında “Proje Metodu” uygulanmaya başlamıştır. Deneme çalışmaları 1961-1962 öğretim yılına kadar devam etmiş, bu çalışmalarla ilgili çalışmaya katılan öğretmenlerin görüşleri şöyledir:

1. 1948 Programının yüklü olması ve düzenleniş şekli nedeniyle bu metodu uygulamak çok zordur
2. Sınıflar kalabalık, ders araç gereçleri yetersizdir.
3. Amerikan okullarında kullanılan yöntem Türkiye’de örnek alınamaz.⁵⁵⁹

Bolu ilinde yapılan deneme çalışmaları İstanbul’da da yapılmış, tüm bu deneme çalışmaları yeni ilkokul program taslağının hazırlanmasında bazı ipuçları vermiştir.⁵⁶⁰

---

⁵⁵⁶ A.g.e., s.358.

⁵⁵⁷ A.g.e., s.363-364.

⁵⁵⁸ A.g.e., s.366

⁵⁵⁹ A.g.e., s.365.

⁵⁶⁰ A.g.e., s.367.

(3) Beşinci Milli Eğitim Şurası :

5-14 Şubat 1953 tarihleri arasında toplanan Beşinci Milli Eğitim Şurası, ilkokul programında yapılacak değişikliklerle ilgili kurulan komisyon raporunda bu konuyu geniş ölçüde ele alarak bazı kararlar almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Müfredat programındaki amaçlar ve ilkeler çocuğa görelilik ilkesine uygun olarak, yabancı uzmanların (Wofford) önerileri doğrultusunda yeniden ele alınması,

2. İkinci devredeki (4.ve 5. sınıflardaki) dersler toplu öğretim esasına uymamakta ve çocukların seviyesinin üzerindedir. Tarih , Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerini “Sosyal Bilgiler” adı altında birleştirilmesi,

3. Din derslerinde dogmatik olmaktan sakınılarak sıcak telkinler yapılması, İslam tarihinden ve Peygamberimizin hayatı anlatılırken ancak, çocuk için cazip ve ahlaki hikaye ve menkıbelere yer verilmesi,

4. Köy okullarında, Wofford’un teklif ettiği gibi birleştirilmiş sınıf uygulamasına gidilmesi uygun görülmüştür.⁵⁶¹

Fuat Baymur başkanlığında hazırlanan bu yirmi beş maddelik raporun şurada görüşülmesi sırasında bir çok tartışmalar olmuştur. Bu görüşmelere din dersleri konusu damgasını vurmuştur. Din derslerinin programdan çıkartılmasını öneren Bülent Nuri Esen görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

“Mustafa Kemal 1925 senesinde... bu memlekette milli terbiyenin esas olacağını dini terbiyenin yeri bulunmadığını söylemiştir.... 1948 yılında İnsan Hakları Beyannamesini biz de imza ettik. Bu vesikanın 18. maddesi diyor ki: herkes inanışında ve dini akidesinde serbesttir. Ancak özel surette eğitimle bunu sağlamak mümkündür...Rica ederim Türkiye teokratik bir devlet değildir. Gerçi getirdiğinin çareler Pakistan Devletinin Anayasasına göre çok yerindedir. Fakat Pakistan teokratik bir devlettir. Türkiye teokratik değildir.”⁵⁶²

Bu görüşlere karşılık Rauf Miral, Tefik İleri ve İsmail Hakkı Ülgen, din derslerini savunmuşlardır. Din derslerinin programdan çıkartılması veya program dışı olması gibi görüşleri ileri sürülmüşse de bunlar kabul görmemiş, sonuçta din derslerinin diğer derslerle birlikte programda yer alması ve bu derste alınan notların sınıf geçmede etkili olması kabul edilmiştir.⁵⁶³

Görüşmelerde tartışma konusu olan başka bir konuda Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin birleştirilerek Sosyal Bilgiler adı altında yeniden

⁵⁶¹ **Beşinci Milli Eğitim Şurası 5-14 Şubat 1953**, Maarif Vekaleti, [t.y.], s.349-357.

⁵⁶² **A.g.e.**, s.373-374.

⁵⁶³ **A.g.e.**, s.391.

düzenlenmesidir. Faik Reşit Unat, UNESCO tavsiyelerine de atıfta bulunarak bu konudaki görüşlerini özetle şöyle belirtmiştir: UNESCO'nun 44 ülkede yaptığı anketler sonuçları dokuz ülkede bu derslerin birleştirildiğini göstermektedir. Bu ülkeler, gelişmiş ülkelerden ilham alarak bunu yapmışlardır. Bizde bunu hızla tatbik etmeliyiz.⁵⁶⁴

Bu görüşlere karşılık Bedi Ziya Egemen'in görüşleri şöyledir: "UNESCO'nun tavsiye ettiği bu tecrübe henüz başka memleketlerde meyvesini vermeden tatbik etmeğe kalkmak okullarımızı tecrübe tahtası haline getirmektir. Rica ederim, bugün üç senede beş senede bir program değiştirmekteyiz. Bir Amerikan prensibi hakim olur, bir Orta Avrupa prensibi. Okullarımız bu metotların tecrübe tahtası haline getirilmemelidir."⁵⁶⁵

Bu konuda da ortaya konan muhalif görüşler kabul görmemiş, sonuçta, Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri Sosyal Bilgiler adı altında birleştirilmesi kabul edilmiştir.⁵⁶⁶

(4) Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu:

DP iktidarı döneminde ABD'yle her alanda gelişen ilişkiler, eğitim alanında hız kazanmıştır. Bunun bir uzantısı olarak, Amerikan Ford Vakfı, DP iktidarı döneminde Türkiye'de eğitim alanında çalışmalara başlamıştır. Ford Vakfı, "Denizaşırı Geliştirme Programı" çerçevesinde, gelişmekte olan ülkelerin sosyal, ekonomik ve eğitim konularında kendi programlarını tespit uygulamalarına yardım etmek amacıyla, Asya ülkelerinde, eğitim ve sosyal problemler üzerine araştırmalarda faal rol oynamaktadır.⁵⁶⁷

Kendisini "kar gayesi gütmeyen ve amacı "insan refahını ilerletmek" olan bir hayır teşebbüsü"⁵⁶⁸ olarak tanımlayan bu Amerikan menşeli vakıf, Türkiye'deki çalışmalarına 1952 yılında başlamış, 1962 yılına kadar eğitimin gelişmesi için 5.2 milyon doları aşan bir yardım yapmıştır.⁵⁶⁹

DP döneminde kurulan ilişki doğrultusunda Ford Vakfı, Türkiye Eğitim Milli Komisyonu'nun finansmanını üstlenmiştir. 1968 İlkokul Programı'nın temeli olan

---

⁵⁶⁴ A.g.e., s.371-372..

⁵⁶⁵ A.g.e., s.371-372..

⁵⁶⁶ A.g.e., s.349-357.

⁵⁶⁷ Ford Vakfı Türkiye'de 1952-1962, Ankara, 1963, s.4-5.

⁵⁶⁸ A.g.e., s.6.

⁵⁶⁹ A.g.e., s.4.

1962 taslağının hazırlanmasında önemli bir aşama olan Yedinci Milli Eğitim Şurası, bu komisyonun raporu doğrultusunda bir çalışma yapmıştır.

Türkiye Eğitim Mili Komisyonu çalışmaları, Ford Vakfı eğitim müşavirleri olan Philip H. Coombs, F. Champion Wards ve Luis Smith'ten oluşan bir komite tarafından hazırlanarak 4 Aralık 1957'de Maarif Vekaleti'ne sunduğu bir rapora dayanmaktadır. Raporda, Türkiye'nin eğitim sorunlarının bir bütün halinde ele alınması için yurt içinde ve yurt dışında tetkiklerde bulunmak üzere bir komisyon oluşturulması istenmekte ve Ford Vakfı'nın bu konuda gereken yardımları yapmağa hazır olduğu bildirilmektedir. Bunun üzerine, Profesör Fahir İz başkanlığında Türkiye Eğitim Milli Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyon üyeleri şunlardır;

“Prof. Fahir İz,	İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Profesörü
Prof. Mukbil Gökdoğan	İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dekanı
Dr. Saim Sinanoğlu	A.Ü. Klasik Filoloji Doçenti
Hasan Acar	Talim ve Terbiye Heyeti Üyesi
Ekrem Üçyiğit	Talim ve Terbiye Heyeti Üyesi
Osman Ülkümen	Maarif Vekaleti Müfettişi
Suphi Arman	Maarif Vekaleti İlköğretim Umum Müdürü
Ali Teoman	İstanbul Maarif Müdürü
Nihat Saydam	İstanbul Yıldız Teknik Okulu Öğretmeni
Ahmet Atılğan	İlköğretim Müfettişi
M. Kemal Yılmaz	Maarif Vekaleti Dış Münasebetler Şube Müdürü
Orhan Çaplı	Özel Öğretim Şube Müdürü
Prof. Howard E. Wilson	ABD Kaliforniya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı
Prof. Pierre Guillon	Fransa, Aix-en-Provence Üniversitesi Profesörü” ⁵⁷⁰

Komisyon, eğitimle ilgili sorunları yerinde inceleyip, bölgesel farklılıkların etkisini tespit etmek için Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki eğitim kurumlarını ziyaret etmiş, ilgililerle görüşüp fikir almış ve ardından Japonya, ABD, Fransa, Almanya, İtalya'yı ziyaret ederek eğitim sistemlerini yerinde incelemiş ve son olarak 1 Haziran 1959'da raporu hazırlamak üzere, son durak olan Viyana'ya hareket etmiştir. Üç yıl süren bu çalışma sırasında, ziyaret edilen ülkelerin Eğitim Bakanları, müşavirleri, üniversite rektörleri, öğretmenler ve birçok eğitim uzmanıyla görüşmeler yapılmış, konferanslara katılmış, böylece hem o ülkenin eğitim politika ve felsefesi hem de dünya eğitiminin o günkü ana ilkeleri hakkında incelemeler yapılmış oldu. Komisyonun hazırladığı rapor bu açıdan önemlidir. Rapor, eğitimin genel yapısı ve ilköğretimle ilgili önerilerde bulunmaktadır.⁵⁷¹

⁵⁷⁰ **Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960, s.1-2.

⁵⁷¹ **A.g.e.**, s.3-4.

Komasyon, raporunda önerilerde bulunmadan önce Şunu belirtmektedir: Komasyonumuz ziyaret edilen Őlkelerin hiç birini kendisine örnek almamıştır. Her memleketin eğitim sisteminin o memleketin milli, sosyal, kŐltŐrel ve ekonomik bŐnyesine sıkı sıkıya bağlı olması nedeniyle başka Őlkelerin eğitim sisteminin taklit edilmesi yanlıştır.⁵⁷²

Komasyon, toplumun gelişmesi ve varlığını koruması için eğitimin Önemini, bugŐnŐn medeniyetinin ve demokrasisinin iyi eğitim gŐrmŐŐ yŐksek vasıflı vatandaşlar istediğini ve bu tip vatandaş yetiştirmenin TŐrkiye için en Önemli görev olduğunu belirtmektedir.⁵⁷³

Komasyon raporunu incelediğimizde öneriler bŐlŐmŐne geçilmeden Önce uzun uzun TŐrkiye'nin sosyal ve eğitim durumuna değinildiğini görmekteyiz. Bu değerlendirmede gŐzŐmŐze çarpan ũ ana nokta Şunlardır:

1. Cumhuriyet devri inkılapları, TŐrk toplumunu bŐtŐnŐyle Batı Örneğine göre değer değiŐtirmeyi, kökleri Doğuda olan bu toplumu Batı medeniyetine intibak ettirmeyi hedef edinmiştir. Aksi takdirde, TŐrkiye intibak edemediği Batı medeniyetinin Şiddetli baskısı altında ezilecektir. İŞte TŐrk eğitiminin amacı, bu ŐlŐm kalım savaŐını kazanacak TŐrk gençlerini yetiştirmektir.

2. TŐrkiye, Tanzimat'la birlikte, Batı kŐltŐrŐnŐn bŐtŐnŐyle değil, Latin tarafını temsil eden Fransız kŐltŐrŐ etkisi altında kalmış, II. DŐnya Savaşından sonra, bu sefer de Batının Anglosakson tarafına aŐırılıkla bağlanma eğilimine girmiştir. Batıya bŐtŐnŐyle bakmak yerine, bir yŐnŐne gereğinden fazla bağlanmak TŐrk modernleŐmesinin eleŐtirilmesi gereken bir yŐnŐdŐr.

3. Almanya ve Japonya, II. DŐnya Savaşından ağır bir yenilgiyle çıkmasına rağmen bugŐn kalkınmış Őlkeler arsındadır. Ancak, bu Őlkelerde, kalkınmayı sağlayacak "insan unsuru" mevcuttu. TŐrkiye'de ise bu "unsur" mevcut olmadığından, tarihimizin hiçbir döneminde gŐrŐlmemiŐ 37 senelik bir barış devresinin sonunda bugŐn ekonomik krizler içinde ırpınmaktadır. Şu halde, kalkınmayı gerçekleştirecek olan "insan unsurunu" bir an Önce yetiştirmek gerekmektedir.⁵⁷⁴

Komasyon bu saptamalarda bulunduktan sonra mŐfredat programlarının hazırlanmasında dikkat edilmesini istediği Şu önerilerde bulunmaktadır:

---

⁵⁷² A.g.e., s.3-4.

⁵⁷³ A.g.e., s.3-4.

⁵⁷⁴ A.g.e., s.3-4.

1. Programlardaki bilgi yükünün azaltılması, derslerin bireylerin ihtiyacına göre düzenlenmesi,
2. İlkokul birinci devredeki toplu öğretim esasının, ikinci devredeki bazı derslerin Sosyal Bilgiler ve Fen ve Tabiat Bilgileri adı altında toplanarak sağlanması.
3. Milli birliği bozmamak şartıyla, müfredatın yerel şartlara göre ayarlanması için esnek olarak düzenlenmesi,
4. Köylerdeki birleşik sınıflarda çocukların gruplandırılarak öğrenim görmelerinin sağlanması,
5. Müfredat programlarının hazırlanmasında deneme okullarındaki tecrübeler dikkate alınması gerekir.⁵⁷⁵

1968 İlkokul programının gerek hazırlanma sürecinde gerekse içeriğinde bu komisyonun yukarıdaki önerilerinin dikkate alındığını görmekteyiz. Bu açıdan bu komisyonun yapmış olduğu çalışmaların ve hazırladığı raporun eğitim tarihimiz açısından önemli olduğu kanısındayız.

(5) Milli Eğitim Planının Hazırlığı İle Görevli Komisyon Raporu:

1960 yılında yapılan askeri darbe sonrasında eğitim ve kültür seferberliği sloganıyla eğitim kurulları oluşturulmuş, araştırmalar başlatılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nda kurulan "11'ler Komisyonu" olarak anılan "Eğitim Planının Hazırlığı ile Görevli Komisyon" eski raporları incelemiş ve yeni raporlar hazırlamıştır.⁵⁷⁶

Milli Eğitim Planının Hazırlığı ile Görevli Komisyon 1960 yılında belirli tarihlerde Ankara ve İstanbul'da toplanarak yukarıda yer verdiğimiz Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporunu incelemiş, bazı noktalarını eleştirmekle beraber genel olarak uygun görmüş ve bu komisyon hazırladığı raporda, 1948 Programının, öğrencilerin psikolojik ihtiyaçlarına, bireysel yeteneklerine ve öğretim amaçlarına uygun olarak yeniden düzenlenmesi üzerinde durulmuştur.⁵⁷⁷

5 Ocak 1961 tarihinde kabul edilen 222 sayılı "İlköğretim ve Eğitim Kanunu"nun getirdiği yeni hükümler ve anlayış İlkokul Programının yeniden geliştirilmesiyle ilgili çalışmaları hızlandırmıştır. Bu kanunun birinci maddesinde ilköğretimin amacı şöyle tanımlanmıştır: "İlköğretim, kadın erkek bütün Türklerin

---

⁵⁷⁵ A.g.e., s.3-4.

⁵⁷⁶ Gedikoğlu, a.g.e., s.149.

⁵⁷⁷ Milli Eğitim Planının Hazırlığı ile Görevli Komisyon Raporu, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960, s.3-4.

milli gayelere uygun olarak bedeni, zihni ve ahlaki gelişmelerine ve yetişmelerine hizmet eden temel eğitim ve öğretimdir”⁵⁷⁸

Aynı kanunun ikinci maddesinde ilköğretimin zorunlu ve parasız olduğu ve 16-14 yaş arasındaki bütün çocukların temel eğitimden geçmek zorunda olduğu belirtilmiştir.⁵⁷⁹

(6) Planlı Kalkınma Dönemi: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, İlköğretim Komitesi Raporu ve 10 Yıllık Plan :

1961 yılı Mayıs ayı içerisinde toplanan İlköğretim Komitesi, altı hafta süren çalışmalarında ilköğretimi bütün yönleriyle ele almış ve uygulanmak üzere 10 yıllık bir plan yapmıştır. Komite, Milli Eğitim Şurasına sunulmak üzere yazdığı raporunda Milli Eğitimin ve İlköğretimin amacını şöyle belirlemiştir.

Milli Eğitimin Amacı :

Milletimizi hür düşüncenin hakim olduğu bir hava içinde bilgi, sanat, teknik ve refah derecesi bakımından Batı uygarlığının seviyesine yükseltmek, Türk milletinin sahip olduğu milli ahlakı, insani üstün değerleri geliştirmek, onu Batı uygarlığının yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı haline getirmek.⁵⁸⁰

İlköğretimin Amacı :

İlköğretim, kadın, erkek, bütün Türklerin milli gayelere uygun olarak bedeni, zihni ve ahlaki gelişmelerine ve yetişmelerine hizmet eden temel eğitim ve öğretimdir.⁵⁸¹

Komite, raporunda, UNESCO tarafından düzenlenen 14 Temmuz 1958 tarihli Milletlerarası Eğitim Konferansının 46 ve 47 numaralı öneri kararlarına da atıfta bulunarak hazırlanacak olan ilkokul programında göz önünde bulundurulması gereken noktaları şöyle belirlemiştir.

Program Değişikliğinde Dikkate Alınacak Hususlar:

1. İkokul programının amaçlar kısmı, Milletlerarası Maarif Konferansının 46 numaralı önerilerinde belirtilen maddelerden yararlanılarak düzenlenmelidir.
2. Halen eldeki ilkokul programımızın amaçlar kısmı üç bölüm içinde 28 maddeye dağılmış olup bu maddelerin içinde derslerin amaçları kısmına geçmesi

⁵⁷⁸ 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1964.

⁵⁷⁹ A.y.

⁵⁸⁰ İlköğretim Komitesi Raporu ve 10 Yıllık Plan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1961.

⁵⁸¹ A.g.e., s.1.

gereken maddeler vardır. Bu amaçlar, kısa, açık ve sade olmalı ve zamanımızın ilkeleriyle de ayarlanmalıdır.

3. Komitemiz, ilkokul programının köyler ve şehirler için ayrı ayrı hazırlanmasına gerek görmemektedir ve bu konuda UNESCO tarafından hazırlanan 46 ve 47 numaralı önerileri (15 Temmuz 1958) uygun görülmektedir.

4. Programda, tekrarlardan kaçınmalı, ansiklopedik yüklü programlar yerine ana konuları içeren ve çocuk gelişimine uygun programlar yapılmalıdır.

5. Programın düzenlenmesinde, fiilen hayatımıza girmiş olması dolayısıyla, Birleşmiş Milletler Günü, Anneler Günü, Dünya Çocuk Günü, Kızılay Haftası, 27 Mayıs İnkılabı, İkinci Dünya Savaşı, Kore Savaşı, Atom, füze, erozyon, orman gibi konular ihmal edilmemelidir.⁵⁸²

1961 Anayasası demokratik düzen içinde planlı kalkınmayı öngörmekteydi. Bu nedenle Devlet Planlama örgütü kurulmuş ve beşer yıllık dönemlerden oluşan 15 yıllık "Plan Hedefleri ve Stratejisi" saptanmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda eğitim hedefleri konusunda önemli saptamalar yer ayrılmıştır. Bu saptamalardan ilköğretimi ilgilendirenler şunlardır :

1. Devletin ekonomik, sosyal ve politik tercihleri ışığında milli eğitimin devlet ölçüsünde uygulanacak amaç ve ilkelerinin saptanması ve bunları uygulamakla görevli ve örgütlü kurumlar arasında sıkı işbirliğinin sağlanması.

2. Tüm eğitim kurumlarının öğretim programlarının çağımızın teknolojik ve ülkemizin koşullarına uygun bir duruma getirilmesi.⁵⁸³

(8) Talim ve Terbiye Kurulu Çalışmaları:

Talim Terbiye Dairesi, İlköğretim Genel Müdürlüğü'yle işbirliği yaparak, ilkokul, ortaokul, öğretmen okulu öğretmenleriyle uzmanlardan oluşan 16 kişilik bir grup oluşturmuştur. 17-28 Ekim 1961 tarihleri arasında Ankara'da toplanan komisyon, 1948 Programını ele alarak 1948 İlkokul Programında yapılacak değişikliklerle ilgili esasları bir rapor halinde hazırlayarak Bakanlığa sunmuştur.

---

⁵⁸² A.g.e., s.33-39.s

⁵⁸³ Gedikoğlu, a.g.e., s.153-154.

Rapor daha sonra tüm illere, ilçelere, öğretmen derneklerine, basına, ilgili resmi ve özel kurumlara gönderilerek görüşler istenmiştir.⁵⁸⁴

(9) Yedinci Milli Eğitim Şurası :

5-15 Şubat 1962 tarihleri arasında toplanan Yedinci Milli Eğitim Şurası ilkokul programı, din öğretimi, beden öğretimi ve ders kitapları konularını görüşmüş ve şu kararları almıştır:

1. Uluslararası toplantılarda alınan öneri kararlarının gerekleri yerine getirilmelidir.

2. Din Öğretiminin Amacı: İlk ve orta öğretimde, öğrencilerin gelişim ve anlayış seviyelerine uygun olarak karakter ve ahlak eğitimiyle desteklemek üzere, dini duygularla inanç ve ibadet hakkında temel bilgileri kazandırmak.

3. İlkokullarda ve ortaokullarda din öğretiminde Türkçenin esas tutulması, temenni olarak, prensipler arasında yer almalıdır.

4. Ders kitapları, ülkeler arasında karşılıklı anlayış ve dostluğu, yeni yetişen nesillerin eğitimi yoluyla takviye etmek için kültür anlaşmaları ve kültürel ilişkiler çerçevesinde okul kitaplarının karşılıklı olarak gözden geçirilmesi faaliyetlerine devam edilmesi gerekmektedir.⁵⁸⁵

Görüldüğü gibi, Yedinci Milli Eğitim Şurasının ilköğretimle ilgili aldığı kararlar, tezimizin önceki bölümlerinde sözünü ettiğimiz ana noktalar olan, din eğitiminin gerçekleştirilmesi ve uluslararası eğitim toplantılarında alınan tavsiye kararlarına uyulması yönünde olmuştur.

Tüm bu çalışmalar gözden geçirilerek ön program taslağı hazırlanmak üzere 19 Şubat 1962 tarihinden başlayarak 15 gün süreyle köy ve şehir ilkokullarında çalışan öğretmen, müdür ve müfettişlerden, milli eğitim müdürü ve diğer yöneticilerden, ilgili uzman ve velilerden kurulu 108 kişilik bir komisyon kurularak çalışmalar başlamıştır.⁵⁸⁶ Komisyon, aşağıdaki alt komisyonları oluşturarak ayrı ayrı gruplar halinde çalışmıştır.

- a. Amaç ve İlkeler Komisyonu.
- b. Türkçe ve Yazma Komisyonu.
- c. Fen ve Tabiat Bilgileri Komisyonu.
- d. Birleştirilmiş Sınıflar Komisyonu
- e. Toplum Bilgileri Komisyonu

⁵⁸⁴ Varış, "Program Geliştirme Tarihçesi", a.g.e., s.322-323.

⁵⁸⁵ **Yedinci Milli Eğitim Şurası-5-15 Şubat 1962**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991, s.162-163.

⁵⁸⁶ Varış, a.g.e., s.324.

- f. Matematik Komisyonu
- g. Resim-İş Komisyonu
- h. Müzik Komisyonu
- ı. Din Dersleri Komisyonu.⁵⁸⁷

Bu komisyonların çalışmaları bitince, ilgili uzman ve 35 ilkokul öğretmenin katıldığı bir komisyon 28 Mart –14 Nisan 1962 tarihleri arasında çalışarak 1962 İlkokul Program Taslağını hazırlamıştır. Hazırlanan taslak incelenmek üzere Talim Terbiye Dairesi'ne sunulmuştur. İnceleme bittikten sonra, Bakanlıkça da uygun görülen taslak deneme uygulamasına konulmuştur. 1962 Eylül ayından itibaren deneme uygulamasına başlanmıştır.⁵⁸⁸

(10) 1962 Program Taslağının Deneme Uygulamaları :

1963 yılında İlköğretim Genel Müdürü, Dr. Hikmet Akın yaptığı bir konuşmada, 1962 Program Taslağının serüvenini ve deneme uygulamalarının gidişatını şöyle sıralamaktadır;

“İlköğretim Komitesi, İlkokul Program konusunu inceleyerek hayat şartlarının değişmesi ve memleketimizde son yıllarda meydana gelen sosyal ve ekonomik gelişmelere paralel olarak İlkokul Programının zaman kaybetmeden ele alınması, bir komisyon kurulmasını önermiştir.

İlköğretim Komitesinin bu önerilere uyularak, komisyon 17.10.1961'de toplanmış, İlkokul Programında yapılacak değişiklikleri bir rapor halinde tespit etmiştir.

Yeni İlkokul Program Taslağını hazırlamak üzere, program alanında yetişmiş uzman, ilkokul öğretmeni, müdür, ilköğretim müfettişi ve deneme okullarında çalışan öğretmen ve idarecilerden müteşekkil 99 kişilik bir komisyon 19 Şubat – 5 Mart 1962 'de Ankara'da toplanmış, Ön Program Taslağı hazırlanmıştır.

Bu taslak 28.03.1962'den 14.04.1962 tarihine kadar 48 kişilik başka bir komisyon tarafından incelenerek redaksiyona bağlı tutulduktan sonra 12.05.1962'de Talim Terbiye'nin tetkikine sunulmuştur. Ankara, Adana, Afyon, Burdur, Bolu, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, İzmir, İstanbul, Samsun illerinde deneme için hazırlıklara başlanmak üzere 4 Haziran 1962'de bir genelge yayınlanmıştır.

Yeni ders yılına başlarken, Bakanlıkça kabul edilen 13 Eylül 1963 tarihli taslak Talim Terbiye Kurulu'nca incelenmiş ve uygun görülmüştür. Kabul edilen bu program memleketimizin sosyal, ekonomik, kültürel ve coğrafi şartları göz önünde tutularak 14 deneme ili seçilmiş, her ilde en az 6, en çok 10, toplam 114 Deneme Okulu'nda faaliyete

---

⁵⁸⁷ A.g.e., s.325.

⁵⁸⁸ A.g.e., s.325.

geçirilmiştir. Çalışmaya başlamadan bu illerin Milli Eğitim Müdürleri, ilköğretim müfettişleri, okul müdürleri, öğretmenlere Ankara'da bir seminer düzenlenmiştir. İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne bağlı Program Geliştirme Bürosu kurulmuş, bu taslak devamlı şekilde izlenmekte ve gerektiğinde yeniden incelenmiştir. 14 ilde Program Geliştirme Komitesi kurulmuştur. Bu illerde Deneme Okullarında çalışmaların değerlendirilme, bu okullarda uygulan testler üzerinde bir görüş birliğine varmak üzere Ankara'da 6-9 Aralık 1962'de bir seminer düzenlenmiştir.

Yeni programı uygulamakta olan öğretmen ve idarecilere pratik yolları göstermek amacıyla 13 farklı Kılavuz hazırlanmasına girilmiştir, bunların dört tanesi tamamlanmıştır. Deneme çalışmalarını yerinde incelemek ve değerlendirmek üzere 1963 Nisan Mayıs aylarında İlköğretim Genel Müdür Dr. Hikmet Akın, Talim Terbiye Kurulu'ndan ilgili üye Orhan Çaplı, Test Araştırma Bürosu Müdürü İbrahim Yurt, İlköğretim Program Geliştirme Bürosu Müdürü Süleyman Karagöz, müfettişler arasında Ahmet Altuğ, Necip Alpan ve program uzmanı Dr. Green ayrı ekipler halinde Bolu, İzmir, Kars ve Ankara okullarını ziyaret etmiştir.

14 ilde yapılan program deneme çalışmalarında karşılaşılan güçlükleri görüşerek, gerekli tedbirleri almak amacıyla 8-20 Temmuz 1963'de Ankara'da İlköğretim Program ve Rehberlik semineri düzenlenmiştir.⁵⁸⁹

Deneme uygulamalarından sonra, 1967-1968 öğretim yılında Bakanlıkta kurulan, uygulayıcı, yönetici, eğitimci ve uzmanlardan oluşan bir komisyon 1962 İlkokul Program Taslağını ve uygulama sonuçlarını değerlendirmiş ve "Geliştirilmiş İlkokul Program Taslağı"nı hazırlamıştır. Bu taslak, değerlendirme seminerlerinde incelemelerden sonra bir takım değişiklikleriyle 1968 Mayıs ayında Talim ve Terbiye Kurulu'na sunulmuş ve kurulun 1 Temmuz 1968 tarih ve 171 sayılı kararıyla 1968 İlkokul Programı kabul edilmiştir.⁵⁹⁰

3. Programlar :

a. 1948 İlkokul Programı :

1948 İlkokul Programında Milli Eğitimin amaçları, Toplumsal Bakımdan, İnsanlık Münasebetleri Bakımından, Kişisel Bakımdan ve Ekonomik Hayat Bakımdan şeklinde dört ayrı kategoride düzenlenmiştir. Programa göre amaçlar şunlardır:

"Milli Eğitimin amaçları yetişecek çocuğun,

1. Toplumsal Bakımdan :

a) Türk milletinin evladı olmanın şerefini duyar ve sorumluluğunu kavrar,

⁵⁸⁹Hikmet Akın, "İlkokul Programıyla İlgili Çalışmalar", **Eğitim Hareketleri**, 1963,C.IX,No:105, s.10

⁵⁹⁰ Gözütok, **a.g.e.**,s.4.

- b) Şerefli Türk tarihinin değerlerini korur, Türk Devriminin ilkelerine bağlı,
- c) Türkiye Cumhuriyet'i Ana Yasasının sağladığı yurttaş hak ve hürriyetlerine saygılı,
- d) İnsanlara karşı iyi duygulu,
- e) Yurttaşlar arasında milli birlik esaslarını bozmayan fikir ayrılıklarını hoş görür,
- f) Kanunlara uyar, medeni vazifelerini yerine getir,
- g) Milli kaynakları korur,
- h) Kötü hakları düzeltmek için çalışır,
- i) Bilimsel çalışma ve ilerlemelerin genel refaha getireceği yardımı kavrar;

2. Kişisel bakımdan:

- a) Öğrenme ve gelişme isteğine, pratik hayatın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahip,
- b) Ana dilini doğru olarak konuşur, okur ve yazar,
- c) Kendisinin ve etrafındakilerin sağlığını korur,
- d) Çevresinin sağlık şartlarını düzeltmek için uğraşır,
- e) Sporlara ve diğer temiz eğlencelere katılır,
- f) Kendi davranışlarını kontrol edebilir ve iyiliğe yöneltir,
- g) Serbest zamanlarını temiz ve faydalı işlerle geçirir,
- h) Güzel sanatları ve tabiatı sever,
- i) Sorumlu işler almaya hazırlıklı;

3. İnsanlık münasebetleri bakımından,

- a) Başkaları ile birlikte çalışıp oynayabilir,
- b) Sözüne güvenilir,
- c) Davranışlarında toplumsal nezaket esaslarına uyar,
- d) Aileye değer verir ve evini idarede becerikli,
- e) Ailesinin bütün üyelerine saygılı ve şefkatli;

4. Ekonomik hayat bakımından:

(Üretmen olarak)

- a) Çalışmanın zevkini duyar,
- b) İş üzerindeki kudretini geliştirerek devam eder,
- c) Yeteneklerine uygun iş seçebilir

(Yoğaltman olarak)

- d) Geçimini düzeltmeye muktedir,
- e) Hesabını bilir bir yurttaş olmasını sağlamaktır.

Çalışmaları sırasında öğretmen, bu amaçlara doğru gitmek üzere, programa eklenen “Çocuk Gelişimin Ana Çizgileri” cetvelinde yazılı esaslara göre hareket etmelidir.”⁵⁹¹

---

⁵⁹¹ İlk Okul Programı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1948, s.1-2.

İlkokulun Eğitim ve Öğretim İlkeleri:

“1. İlk okul milli bir eğitim kurumudur: Her ders, çocuklara milli kültürü aşılacak, onları milli amaçlarını başaracak birer Türk vatandaşı olarak yetiştirilecektir. Bu amaçla her dersin milli hayat ile ilgisini sağlanması ve milli hayata bağlanmasına dikkat edilecek.

2. İlk okul gerçek bir topluluktur. Toplumumuzun dayandığı demokrasi prensiplerini öğrenci, okulda ve dershanede uyularak ve yaşayarak benimser. Okulda öğrenciler kendi aralarındaki ve öğrenci öğretmen münasebetleri demokrasi değerlerine uyularak düzenlenmelidir.

3. Okul çocuğa geniş ölçüde etkinlik, iş ve yaratma imkanları sağlayan canlı bir çevre olmalıdır.

4. Okulda pratik bilgilere ve becerilere önem verilmelidir.

5. İlkokul öğrencilerine kazandırılacak bilgi ve becerilerin sağlam ve köklü olabilmesi için çocuklara çalışma yerleri hazırlanmalı, bunları çalışma araçlarıyla donatılmalıdır. İlk okulda çalışma yerleri şunlardır; Dershane, işlik, mutfak, okul ve uygulama bahçeleri, aralık .

6. Milli kaynakları koruma ve milli ekonomiyi kavrayış ve duyuşu önemli bir yer tutmalıdır.

7. Okul öğrencilere metotlu ve verimli çalışma yollarını öğretecek, bu bakımdan onlara iyi alışkanlıklar kazandırmaya çalışacaktır.

8. İlk okulda çocukların gelişme devresi özellikleri göz önünde tutulmalıdır.

9. Okul ile aile arasında sıkı bir işbirliği sağlanmalıdır.

10. İlk okul çocuklara fikirlerini ve duygularını türlü yollarda ifade etme imkanlarını vermelidir.

11. Çocukların bir konuya, bir faaliyete karşı ilgilendirmek için onların içgüdülerinden faydalanılmalıdır.

...

14. Okul, çocuklara güzel şeylere karşı sevgi ve bağlılık uyandırmalı.

15. İlk okul, öğrenciye boş zamanlarını iyi şekilde kullanma alışkanlığı kazandırmalıdır.

16. İlk okul çalışmalarında yakın yurt ve yakın zaman prensibi hakim olmalıdır.

17. İlk okulun ilk üç sınıfını teşkil eden birinci devresinde toplu öğretim esasına uyulacaktır. İlk okulun ikinci devresinde öğrencilerin işleyecekleri üniteler ayrı bilim dallarına göre tertiplenmişse de bu üniteler üzerinde çalışılırken aralarındaki yakın ilişki ve sıkı bağların göz önünde bulundurulmasına gene büyük önem verilecektir.”⁵⁹²

---

⁵⁹² İlk Okul Programı, 1948, s.3-21

Tablo 2.10 : 1948 İlkokul Programı Ders Cetveli :

DERSLER	Birinci Devre			İkinci Devre	
	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf	IV. Sınıf	V. Sınıf
Hayat Bilgisi	5	6	7	-	-
Türkçe	10	7	7	6	6
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurttaşlık Bilgisi	-	-	-	2	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	3	3
Matematik	4	4	4	4	5
Aile Bilgisi	-	-	-	2	2
Resim - İş	4	4	4	2	2
Yazı	-	2	1	1	1
Müzik	1	1	1	1	1
Beden Eğitimi	2	2	2	1	1
Toplam	26	26	26	26	26

(İlk Okul Programı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1948, s24)

Tablo 2.11 : 1948 İlkokul Programının Köy Okullarının Ders Cetveli :

DERSLER	Birinci Devre			İkinci Devre	
	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf	IV. Sınıf	V. Sınıf
Hayat Bilgisi	4	4	4	-	-
Türkçe	10	9	9	6	6
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurttaşlık Bilgisi	-	-	-	1	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	2	2
Matematik	5	5	5	5	5
Aile Bilgisi	-	-	-	1	1
Resim - İş	1	1	1	1	1
Tarım – İş	6	6	6	6	6
Yazı	-	1	1	1	1
Toplam	26	26	26	26	26

(İlk Okul Programı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1948, s.25.)

b. 1968 İlkokul Programı :

1968 programının girişinde, eğitim ülküsünün; milletimizi hür düşüncenin, demokratik düzenin hakim olduğu, bilgi ve ekonomik bakımdan çağdaş uygarlığın seçkin bir ortağı haline getirmek olduğu, bu ülkeye ulaşmak için ekonomik kalkınma programlarının gerektirdiği iyi ve verimli vatandaşlar, çeşitli özellikteki insan gücünü hazırlanacağı belirtildikten sonra “Türk Milli Eğitiminin Amaçları” başlığı altında Milli Eğitimin yetişmesini sağlamayı öngördüğü vatandaş tipinin özellikle “Kişisel, toplumsal ve ekonomik hayat” bakımından ayrı ayrı ele alınmış ve arkasından “İlköğretimin Amaçları” ayrı bir başlık altında verilmiştir. Bu amaçlar şöyledir.

“TÜRK MİLLİ EĞİTİMİNİN AMAÇLARI:

1-Toplumsal Yönden :

a. Türkiye Cumhuriyeti'nin, insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu bilir, Türk milletinin bir ferdi olmanın şerefini duyar.

b. Herkesin kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlerine sahip olduğunu, ayırım gözetmeksizin kanun önünde eşit bulunduğunu, kişi hürriyetine, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğunu kabul eder.

c. Ailenin, Türk toplumunun temeli olduğunu bilir ve ona değer verir,

ç. Atatürk devrimlerine bağlıdır,

...

2. Kişisel Yönden :

a. Türkçeyi . doğru konuşur, okur ve yazar; Türklük ilkelerini bilir, benimser ve korur.

b. Kendisinin ve çevresinin sağlığını korur ve onları iyileştirmeyi çalışır.

c. Öğrenme ve gelişme isteğine, pratik hayatın gerektirdiği bilgi ve becerilere sahiptir.

ç. Boş zamanlarını, okuma, güzel sanatlar, spor, gezi, eğlence ile değerlendirir,

d. Yurdunu sever ve korur, onu tanımağa ve tanıtmağa çalışır,

e., Büyüklere saygı, küçüklere sevgi geleneğine bağlı olarak insanları sever, tabiatı sever ve korur,

e. Ormanları sever ve sevdirebilir,

f, Yurt savunmasını kutsal ödev bilir,

g. Kendine güvenir, davranışlarını kontrol eder ve iyiye yöneltir,

h. Tenkitleri iyi karşılar ve bunlardan yararlanır,

ı. Teşebbüs kabiliyeti gelişmiş, yurt hizmeti konusunda her yerde sorumluluk yüklenmeğe hazırlıklı ve isteklidir,

3. Ekonomik Hayat Yönünden:

a. İşe, iş ve meslek ahlakına bağlı ve saygılıdır, verimli çalışmaktan zevk duyar,

b. İşi ile ilgili yeterliliğini geliştirerek, kendisinin ve çevresinin refahını artırmaya çalışır,

c. Kabiliyetlerine uygun iş seçebilir, mesleki ve ekonomik başarının bilgi ve teknikle sağlanacağına inanır,

ç. Tutumludur, geçimini düzenlemeğe muktedirdir, yatırım yapmanın kişisel ve toplumsal değerini bilir.

İLKÖĞRETİMİN AMAÇLARI :

A. Kişisel Bakımdan :

1. Sağlığını koruyucu temel bilgileri benimsemiş, temizlik alışkanlıklarını kazanmış,

2. Kazalara karşı uyanık ve tedbirli olmayı öğrenmiş,

3.Çevresindeki bütün canlı, cansız varlıklara değer vermesini, onları sevmesini ve korumasını öğrenmiş,

4. Okuma yazma, hesaplama gibi temel becerileri kazanmış,

5. Öğrenme merak ve hevesini geliştirmiş,

6. İyi düşünme ve doğru hüküm verme alışkanlıkları kazanmış,

7. Yurt sevgisi, yurdunu tanıma ve tanıtmaya arzusu, yurda hizmet duygusu gelişmiş,
8. Görev ve sorumluluk duygusu kazanmış,
9. Tabii güzelliklere ve güzel sanat eserlerini tanır, bunlara hayranlık duyar,
10. Boş zamanlarını iyi kullanma alışkanlığı kazanmış,
11. Başarılı olduğu zaman aşırı öğünmelerden sakınmayı, başarısızlık karşısında ümitsizliğe düşmemeyi öğrenmiş,

B. İnsanlık İlişkileri Bakımından :

1. İyi bir aile hayatının dayandığı temel ilkeleri kavramış, payına düşen görev ve sorumlulukları benimsemiş,
2. Başkaları ile birlikte yaşamayı ve beraber çalışmayı öğrenmiş,

C. Ekonomik Hayat Bakımından :

1. İnsan gücünün ve tabiat kaynaklarının çevresinin ve yurdun kalkınmasındaki önemini kavramıştır.
2. Toplumun bağımsız ve etkin bir üyesi olabilmesi için çalışmanın, iyi bir üretici olmanın ve geçimini sağlamanın gerektiğine inanmıştır.
3. İyi bir tüketici olmanın memleket ekonomisindeki önemini kavramıştır,

Ç. Toplum Hayatı Bakımından :

1. Şerefli bir tarihe sahip büyük bir milletin evladı olmanın gururunu duyar,
2. Demokrasi ilkelerini kavramaya başlamıştır, bütün ilişkilerinde bu ilkeleri uygulamaya çalışır,
3. Toplumların ilerleme ve yükselmesinde bilim ve tekniğin önemini kavramıştır,
4. Memleketin yakın ve uzak komşu memleketler ve dünya milletleri ile olan ilişkileri hakkında seviyesine uygun bir bilgi kazanmıştır.

“Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ülküsüne bağlıdır ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşma ülküsünü gerçekleştirilmeye çalışır.”⁵⁹³

---

⁵⁹³ **İlkokul Programı**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968, s.1-8.

Tablo 2.12 : 1968 İlkokul Programı Ders Dağıtım Çizelgesi :

Sıra No	DERSLER	SINIFLAR				
		1	2	3	4	5
1	TÜRKÇE	10	10	10	6	6
2	MATEMATİK	5	5	5	4	4
3	FEN BİLGİSİ	-	-	-	4	4
4	SOSYAL BİLGİLER	-	-	-	3	3
5	HAYAT BİLGİSİ	5	5	5	-	-
6	DİN KÜLTÜRÜ VE AHLKA BİLGİSİ	-	-	-	3	2
7	RESİM-İŞ	1	1	1	2	2
8	MÜZİK	1	1	1	1	1
9	BEDEN EĞİTİMİ	3	3	3	3	3
TOPLAM		25	25	25	25	25

(İlkokul Programı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968)

c. Programlarla İlgili Görüşler :

(1) 1968 ve 1948 İlkokul Programları Arasındaki Farklar :

Bu iki program, her ikisi de çok partili bir dönemde hazırlanmış olmaları itibarıyla önceki programlardan bir çok farkları olmakla birlikte kendi aralarında da önemli farklılıklar vardır. Yetiştirilmek istenen insan tipi açısından şu farklar vardır:

Toplumsal yönden, 1968 programında, demokrasi ve insan haklarına daha fazla vurgu yapılmıştır. Programa göre yetişecek bireyler şu özelliklere sahiptir: "Türkiye Cumhuriyeti'nin, insan haklarına dayanan, Milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu bilir, yurttan sulh cihanda sulh ilkesine bağlıdır, tenkitleri iyi karşılar ve bunlardan faydalanır, Olaylar ve davranışlar karşısında daima yapıcı tenkitle değerlendirir, kanaatlerini medeni cesaretle söyler."⁵⁹⁴ Görüldüğü gibi demokratik hayatın gereği olarak, bireylerin düşünce özgürlüğüne ve farklı düşüncelere hoşgörülü bakılması öngörülmektedir.

Ekonomik hayat bakımından 1968 programında farklı amaçlar yer almıştır. Bu programa göre yetiştirilecek bireyler, iş ve meslek ahlakına bağlı ve saygılı,

⁵⁹⁴ Bkz. İlkokul Programı, 1968, s.1-2.

mesleki ve ekonomik başarının bilgi ve teknikle sağlanamayacağını ve yatırımın kişisel ve toplumsal değerini bilen bireylerdir.⁵⁹⁵

1962 Program Taslağı ve 1968 İlkokul Programına bakıldığında, bireyin yaşamında başarılı olması, karşılaştığı sorunları çözebilmesi, günlük yaşamla uyum sağlayabilmesi, kendine, ailesine, çevresine ve yurduna yararlı olabilmesi için gerekli temel bilgi ve becerilerin kazandırılmasının amaçlandığı görülmektedir. Başka bir deyişle amaçlar temel öğrenme ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgilidir.⁵⁹⁶

1968 programında ders konuları açısından da 1948 programından önemli farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar, Sosyal Bilgiler ve Din Bilgisi derslerine şöyle yansımıştır.1948 İlkokul Programındaki Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi dersleri 1968 İlkokul Programında “Sosyal Bilgiler” dersi adı altında birleştirilmiş ve bu derslere ait konular kaynaştırılarak birleştirilmiş.1948 programında yer alan Tarih, Coğrafya ve Yurttaşlık Bilgisi derslerine ilişkin birçok konu çıkartılmış yerlerine bazı konular eklenmiştir.

1948 Programında Din Bilgisi dersleri yer almamış, Talim ve Terbiye Dairesi’nce hazırlanan Din Bilgisi Programı daha sonra ek olarak gönderilmiş ve programın 1957 baskısına konmuştur.⁵⁹⁷1948 Programında Din Bilgisi dersinin amaçları yer almazken, 1968 programında bu dersle ilgili genel amaçlar yer almıştır. Yine 1968 Programında bu dersin konuları arasına “İbadet konusunda İslam dininin getirdiği kolaylıklar” ve “Türklerin İslam dinine hizmetleri” konuları eklenmiştir.⁵⁹⁸

(2) 1968 İlkokul Programı İle İlgili Tartışmalar:

1968 İlkokul Programı etrafında birçok eleştiriler ve iddialar ileri sürülmüştür. Bunların başında, bu programın “Amerikan Malı” olduğu iddiası başta gelmektedir. Ergun Doğan, Sosyoloji ve Eğitim adlı eserinde bu programın hazırlanışıyla ilgili görüşlerini şöyle belirtmektedir:

“68 programının çok garip ve çok anlamlı siyasal başlangıcı vardır Şöyle ki, 1968 programının serüveni, 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Partinin Milli Eğitim Bakanlarından Celal Yardımcı’nın bir dış ilişkisiyle başlar. Bu dış ilişki, Celal Yardımcı ile Amerikan FORD Vakfı arasında kurulan bir ilişkidir. Demokrat Parti yönetiminin de elbette bu ilişkiden haberi ve onayı vardır. Demokrat Parti yöneticilerinin ve Türk burjuvazisinin, o

---

⁵⁹⁵ Bkz. A.g.e. s.1-2.

⁵⁹⁶ Çelenk v.d., s.113.

⁵⁹⁷ A.Galip Karagözoğlu, **Program Taslağı ile İlgili Açıklamalar ve Örnekler**, MEB, [y.y.], s.251.

⁵⁹⁸ **İlkokul Programı**, 1968, s.109-111.

yılların Türkiye'sinde, ilkokul programını değiştirmek ve yenilemek için bilgi birikimine ve kültüre sahip değillerdi.”⁵⁹⁹

Doğan'a göre, 1968 İlkokul Programı, ekonomik siyaseti *özel girişimcilik* üzerine kurulu bir siyasi partiye hiç de ters düşmez. 1968 İlkokul Programının Demokrat Parti döneminde hazırlanmaya başlaması da, hem Amerika açısından hem Demokrat Parti açısından tutarlıdır. Çünkü özel girişimciliğin eğitim ve öğretim anlayışını yeterince yansıtmaktadır.⁶⁰⁰

H. Raşit Öymen, programın hazırlanış sürecinde önemli bir adım olan Türkiye Eğitim Milli Komisyonu'nun çalışma yöntemi üzerinde eleştirilerde bulunmakta, komisyon çalışmalarının finansmanını üstlenen Amerikan Ford Vakfının raporu Viyana'da kaleme alma şartı koşmasını şu ifadelerle eleştirmektedir: “Önemli sayılacak bir raporun, o ülkenin dışında başka bir memlekette kaleme alınması ve tamamlanması garipsenmesi gerekir. Özellikle bu inceleme gezisini kabul eden ve ona kendi üyelerini seçen bir bakanlık için, bunun nedeni, şimdiye kadar sorulmamış ve cevaplandırılmamıştır.”⁶⁰¹

Programın Amerika'dan ithal olduğu iddialarının tersini savunanlar da bulunmaktadır. Programın henüz uygulanmaya başlandığı 1968 Eylülünde, dönemin önemli eğitim dergilerinden Eğitim Hareketleri dergisinde, dönemin İstanbul Milli Eğitim Müdürü Ali Yalkın, makalesinde, bu programın Amerikan sisteminden tercüme veya ithal olduğu iddialarının tamamen asılsız olduğunu belirtmekte, bu program “öz malımızdır” demektedir.

1968 İlkokul Programının hazırlanış süreciyle ilgili eleştiriler yapan Doğan, programın içeriğiyle ilgili eleştirilerini de özetle aşağıdaki gibi yapmaktadır:

“1968 İlkokul Programının Türk Milli Eğitiminin amaçları başlığını taşıyan ilk kısa bölümünde, Anayasaya bağlılık ilkeleri belirtildikten sonra vurgulanan kavram, “Özel Girişimcilik” kavramıdır. 1948 programında özel girişimcilik kavramı yoktur.... 1968 programının hazırlıklarını başlatan Demokrat Parti'nin özel girişimci ekonomik siyaseti bilinir. Aynı özel girişimcilik siyasetine 27 Mayısçı Milli Birlik Hükümeti ve ondan sonraki Koalisyon Hükümetine katılan CHP tarafından da karşı çıkılmadığı bir gerçektir.... 1968 programının, Demokrat Partinin bir devamı ve uzantısı olan Adalet Partisi iktidarınca kabul edilmesi ve uygulanması, bu devam ve uzantının gerekli bir sonucudur. Çünkü Adalet partisi de Demokrat Parti gibi ekonomik siyaseti daha çok özel girişimcilik olan bir partidir...Aslında

⁵⁹⁹ Doğan Ergün, **Sosyoloji ve Eğitim**, İstanbul, Verso Yayınları, 1987, s.42.

⁶⁰⁰ **A.g.e.**, s.42.

⁶⁰¹ Öymen, “Türkiye Cumhuriyetinde İlk Öğretim (1926-1968) Arası Programlarının Geliştirilmesi”, **a.g.e.**, s.4.

1948 ilkokul programına karşı, kimi etkili ve yetkili çevrelerin *sezgisinden*, Amerikan toplumsal bilimlerinin damgasını taşıyan kimi bürokrat ve bilim adamlarımızın bilgisinden oluşan ve gelişen tepkiler şöyle özetlenebilir: 1948 programında birinci öge öğretmendir, gerçeği tanıtmak öğretmene aittir. Öğrenci de bu bilgileri edilgen olarak ezberlemektedir, öğrenci kendi kendine bilgi edinmemektedir, öğrenci ikinci ögedir.

Bizce, okul gerçek bir topluluk olamaz. Hem 1948 hem 1968 ilkokul programında bulunan, ilkokulun eğitim ve öğretim ilkelerinden biri olan bir ilkeyi ele almak isteriz...Hem 1948 hem 1968 ilkokul programının, ilkokulun Eğitim ve Öğretim İlkeleri başlığını taşıyan bölümünde şöyle bir ilke vardır. *İlkokul gerçek bir topluluktur*. Aslında bu ilkede kastedilen gerçek bir topluluk değil, yani sosyal psikolojinin konularından biri olan dar grup değil, toplumdur, tüm toplumdur. İlke açıklanınca bunun böyle olduğu hemen anlaşılacaktır....“Okulda canlı bir topluluk hayatı yaşanır. Çocukların ulusal bir topluluk içinde ve o topluluğun yapıcı ve başarılı birer üyesi olarak gelişmeleri gerektiğine göre, okul topluluğu içinde öğrencilerin rol ve ödev alarak gerçek bir topluluk hayatı geçirmelerini sağlayacak bir eğitim sistemi uygulanmalıdır... Bu ilke *ithal malıdır* ve *ithal edilmiş* bir ilkedir....Bu ilke, etkisini 1926’dan itibaren ülkemizde yavaş yavaş görmeye başladığımız ve pragmatist dediğimiz Amerikalı Dewey’in ilkesidir. Fakat, 1968 programı 1948 programına göre daha fazla Dewey’cidir.

Dewey’e göre okul, kendi kendini yöneten gerçek bir toplum olmalıdır. Dewey’e göre toplumun bir tasviri bir benzeri olmalıdır okul. Okul küçük bir toplum olmalıdır. Dewey’in hayalindeki okulda da, çocuk, içinde yaşayacağı büyük toplumun kurumlarına, kurallarına okuldayken alışmalıdır. Bu ilke, bu yaklaşım yanlış ve olanaksızdır....1968 programı daha çok Deweyci ve daha çok bireycidir.”⁶⁰²

Programın, içeriği ve getirdiği yeniliklerle ilgili bu ve benzeri görüşlere karşılık, dönemin İstanbul Milli Eğitim Müdürü Ali Yalkın, programdaki yeni ve ithal olduğu ileri sürülen uygulamaların Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemindeki yedi kez düzenlenmiş ilkokul programının gelişerek meydana çıkmış hali olduğunu madde madde açıklayarak savunmaktadır. Yalkın, programdaki yenilikleri ve dayandığı temelleri şöyle açıklamaktadır:

“İlkokul programının Amerikan sistemi olduğu, tercüme olduğu ileri sürülmekte. İlkokul, Osmanlı döneminde 1913 yılına kadar programsız idare edilmiş. 1968 programı sekizinci programdır. Bütün bu yedi program, çocuğun bedeni, zihni ve duygusal yapısı hakkında günün bilimsel verilerine göre, ilerleyen metotlarına göre biçimlenen bir seyir takip etmiştir. Bilgilerde ve metotlarda milliyet damgası olmaz. Bunlar milletlerarası kabul edilmiş teknik ve ortak değerlerdir. Kültür derslerinin konuları ise kendi kültür dokumuzun konularıdır.

---

⁶⁰² Ergün, a.g.e., s.46.

Birçok kişi tarafından yeni diye tanıtılan hususlar tamamen kendi öz malımızdır. 1913'den beri süregelmektedir.”⁶⁰³

Yalkın, yeni diye eleştirilen konuların, 1890, 1913, 1915, 1926, 1936, 1948 yıllarında yapılan ilkokul programlarıyla Türk eğitimine girdiğini ve dolayısıyla bu son program olan 1968 programının eski programların gelişmiş hali olduğunu belirtmektedir.

Yetkili bir ağız olarak, dönemin İlköğretim Program Geliştirme Müşaviri Necip Alpan da programın ithal malı olmadığını, tamamen Türk uzmanların oluşturduğu komisyonlar tarafından hazırlandığını söyleyerek programın hazırlanış sürecini kısaca şöyle açıklamakta:

“Deniliyor ki, bir zamanlar Fransız sistemini almışız, sonra Avusturya- Alman metoduna kaymışız, daha sonra İngiliz- Amerikan tekniğine sarılmışız. Mutlak anlamda böyle bir şey olmamıştır. Fakat biz, bu zihniyetten kurtulmak ve yüzde yüz Türk ülküsünü gerçekleştirme ve Türk Milletinin ihtiyaçlarına dayanmak üzere beş yıl uygulanacak bir taslak yapmış bulunuyoruz.

Şimdi, 1948 programının revizyon istediği daha 1953 Milli Eğitim Şurasında ortaya atılmıştır...Türkiye Eğitim Milli Komisyonu esaslı olarak programa değinmiş, programda yer alan dersler ihtiyaca uygun hale getirilmeli, ilkokul öğrencilerinin hazmedemeyeceği dozajda bilgi ve teferruattan kaçınılmalı, Milli Birliği bozmamak şartıyla mahalli özelliklere yer verilmeli önerilerinde bulunmuştur.

11 eğitim uzmanının hazırladığı “Milli Eğitim Planını Hazırlığı ile Görevli Komisyon Raporu” da İlkokul Programının yeniden ele alınmasını tavsiye etti...Yedinci Milli Eğitim Şurası, Fuat Baymur'un başkanlığında 16 kişilik komisyonun hazırladığı raporla yeni programın ana hatları tespit olundu. Daha sonra Talim Terbiye Kurulu'nda kurulan komisyon yurdun dört bir köşesinde çalışan öğretmenlerin de görüşlerini alarak elimizdeki program taslağını meydana getirdi.”⁶⁰⁴

1968 Programıyla ilgili bir başka eleştiri de Bilgi Dergisinde “İlkokul Programının Takdiminde Yanlışlıklar” başlığıyla Murat Tuncalığı tarafından yapılmaktadır. Tuncalığı, 1968 programının değiştirilmesine gerek olmadığı, bu programın başında da gerekçeler yazılmadığını yazısında şöyle ifade etmekte:

“...satışı fazla olan gazetelerin birinde, milliyetçiliğini eskiden beri bildiğimiz bir kalem;”yeni ilkokul programının milli yönleri o kadar kuvvetlidir ki, daha milli olabilmesi için bir fikir ileri sürülemez kanaatindeyim” diyebiliyor, bu satırlara dayanak olarak programdan bazı

⁶⁰³ Ali Yalkın, “Yeni İlkokul Programı Kendi Öz Malımızdır”, **Eğitim Hareketleri**, Eylül-Ekim 1968, No:162-163, s.24-26.

⁶⁰⁴ Necip Alpan, “Yeni İlkokul Program Taslağının Dayandığı Temel İlkeler”, **Eğitim Hareketleri**, 1964, C.XIV, No: 109-110, s.22-23.

ifadeler naklediyordu. Halbuki naklettiği maddeler 1948 programında olan maddelerdir. ... Program niçin değiştiriliyor? Yeni ilkokul programında gerekçe yoktur. 1936 ve 1948 programlarında gerekçe en başta yazılıdır.”⁶⁰⁵

Bununla birlikte, yine dönemin eğitim dergilerinde, bizzat programların uygulayıcıları olan gerek öğretmenler gerekse müfettişler tarafından 1948 programının bazı yanlışlıkları üzerinde durulmakta ve 1962 program taslağının bir an evvel uygulanması gerektiği belirtilmektedir. Örneğin, Bilgi Dergisi'nin İlköğretim Müfettişleri arasında yaptığı anket sorularına verilen cevaplarda bu durum şöyle ifade edilmektedir:

“1962 Müfredat Programı Taslağının bütün okullarda uygulanması veya programdaki (1948 programı) konulara bağlı kalınma zorunluluğunun ortadan kaldırılması. ... İlkokul programının bölgesel olması. ... Bugünkü şartlarda bilhassa köy okullarında 1948 programının uygulanmasında ısrar etmek doğru değildir.”⁶⁰⁶

Fikret Özgönenç, programın hazırlanma gerekçelerini, 1948 Programının hemen hemen 1926 programının bir benzeri olduğunu ve ilkokul programının değiştirilme nedeninin Amerika'daki benzerlerine uymak, son yıllarda yurdumuzda değişen sosyal ve ekonomik şartlara göre yeniden düzenlemek olarak açıkladığı makalesinde eski ve yeni programla ilgili görüşlerini şöyle belirtmektedir:

“1926 programının hemen hemen hiç değişmemiş hali olan 1948 programı, özellikle Amerika'daki benzerlerine uymak, son yıllarda yurdumuzda değişen sosyal ve ekonomik hayat şartlarına göre yeni isimler altında dersler almak, yeni üniteleri incelemek zarureti karşısında yeniden ele alınmıştır. Amaçları ve ilkeleri başka şekilde kaleme alınmış bu programda özellikle 2. Kademede köklü değişiklikler yapılmıştır.

Amaçları ve ilkeleri bakımından 1948 programının bir devamıdır. Asıl bu programın getirdiği yenilik Birleştirilmiş Sınıflardaki öğretimle 2. Devredeki Tarih Coğrafya Yurttaşlık dersleri yerine “Toplum ve Ülke İncelemeleri” ve “Fen ve Tabiat Bilgisi Dersleridir”⁶⁰⁷

Görüldüğü gibi, Özgönenç, bu değişikliğin programları Amerika'dakilere benzetmek amacıyla yapıldığı belirtilmekte, fakat, aynı zamanda değişikliğin, ülkedeki son zamanlarda meydana gelen sosyo-ekonomik değişmelerden de kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Programların değiştirilme gerekçesi olarak gösterilen ülkedeki sosyo-kültürel değişmelerin neler olduğuna değinmek gerekirse, her şeyden önce yeni bir iktidar dönemi başlamış, 27 yıllık tek parti dönemi son ermiştir. Bu noktada, iktidarların

⁶⁰⁵ Murat Tuncalığıl, “İlkokul Program Takdiminde Yanlışlıklar”, **Bilgi**, Eylül 1968, No:256, s.16.

⁶⁰⁶ “İlköğretim Müfettişleri Arasında Yapılan Anket”, **a.g.e.**, ,

⁶⁰⁷ Fikret Özgönenç, “Köyde Öğretim”, **Emekli Öğretmen Dergisi**, Mayıs 1964. C.V, No:60, s.12

değişmesi, ilkokul programlarının değişmesini gerektirir mi? sorusu bugünden baktığımızda ilk akla gelebilecek sorudur. 1968 Programını eleştiren dönemin eğitimcileri de, ülkedeki sosyo-kültürel değişmeyi inkar etmemekle birlikte, eski programda yani 1948 İlkokul Programında bu günün şartlarına uymayan neler vardı? şeklinde itirazlarını dile getirmektedirler.

Bu ve benzeri soruların Türk Muallimler Birliği tarafından 1962 Program Taslağı hakkında raporda Mili Eğitim Bakanı'na sorulduğunu görüyoruz. Önemli gördüğümüz bu rapora, öğretmenlerin durumuyla ilgili bölümümüzde değineceğiz. Fakat burada, programın değiştirilme gerekçesiyle ilgili soruları almakta yarar görüyoruz. Raporda 1962 programıyla ilgili görüşler belirtildikten sonra şu sorular yöneltilmektedir:

- “1. 1948 programında bugünün şartlarına uymayan hangi yönler vardı?
2. İlkokullardan mezun olan çocuklar hangi bakımdan eksik?
3. Bu eksiklik, İlkokul programında mı ? yoksa başka şeylerde mi;
4. 1962 Program Taslağı hazırlanmadan evvel tetkik çalışması yapılmış mıdır?

Vesikaları nerededir?”⁶⁰⁸

Dönemin İstanbul Milli Eğitim Müdürü Kemal Güngördü'nün program değişikliğinin doğal olduğunu belirtmekte ve “Program değişikliği, ülkemizdeki, politik, toplumsal, ekonomik değişmelere ve dünyadaki bilimsel gelişmelere dayanmaktadır. Program değişikliği tamamen ülkücü ve samimi bir etkinliğe dayanmıştır. Değişen ve gelişen eğitim kavramlarını içine alınarak geliştirilmek amacıyla program değişikliği yadırganmamalıdır” demektedir.⁶⁰⁹

Güngördü, program değişikliğiyle ilgili yapılan sert eleştirilere şu cümlelerle cevap vermektedir: “Eğitim demagogları öteden beri:”Müfredat programlarımız ya Fransa, ya Almanya, ya da Amerikan eğitim görüşlerinin zihnimize, kalbimize konmuşu şeklidir. Onun için, değiştirilmeleri bizce önemli değildir” diyerek; bilimsel gelişmelerin kendi kültür dokumuzun ihtiyaç ve şartlarına göre uyarlanması çabalarını küçümseyerek, bunun gibi birçok eğitim problemlerimizi soysuzlaştırdıklarının acaba farkında mıdır?”⁶¹⁰

---

⁶⁰⁸“Türk Muallimler Birliği İlmi Araştırma Heyeti İlköğretim Encümenince Hazırlanan Rapor (1962 İlkokul Program Taslağı Hakkında)”, **Çağdaş Eğitim**, Haziran 1964, No:54, s.23-25.

⁶⁰⁹ Kemal Güngördü, Necmiye Güngördü, **Yeni İlkokul Programı Uygulama Kılavuzu ve Program Geliştirme Tarihçesi**, [y.y.], [t.y.], s.4-5.

⁶¹⁰ **A.g.e.**, s.4-5.

4. Uygulama Alanında Yapılanlar :

a. Öğretmen Yetiştirme :

Tek partili dönemin öğretmen yetiştirme açısından en önemli kurumları olan Köy Enstitüleri, çok partili siyasi hayata geçişle birlikte önemli tartışma konularından biri haline geldi. Bu kurumlar, gelişen pedagojik ilerlemeler de dikkate alınarak, aynı zaman da tek parti döneminin köycülük politikalarını gerçekleştirecek kurumlar olarak açılmıştı. Çok partili siyasi hayata geçilir geçilmez bu kurumlar, muhalefet tarafından tek parti döneminin kurumları olarak görüldü ve böylece kapatılma sürecine girilmiş oldu. Demokrat Parti iktidarı öncesinden başlayarak bu kurumlar üzerindeki müdahaleler yoğunlaşmış ve değişim süreci içine girmiştir.

1946'da çok partili ilk genel seçim süreci başlayınca, Demokrat Parti, Köy Enstitüleri'ni baş hedef seçti. Bu kurumlara, "öğretmenler için gerekli bilgileri vermemek, gelenek ve görenekleri hiçe saymak, ahlak töresini tahrip etmek, halkın çocuğunu zorla çalıştırmak, milliyetçiliği öldürmek" gibi suçlamalar yönelttiler. Köy Enstitüleri'nin yazgısı, 5 Ağustos 1946'da Hasan Ali Yücel'in istifasıyla değişti, II. Dünya Savaşı sonrası muhalif kampanyanın baskısıyla enstitülerin felsefi temelleri yıkılmış oldu.⁶¹¹ Sonuçta, Demokrat Parti'nin iktidarıyla başlayan süreçte 1954 yılında İlk Öğretmen Okulları'na dönüştürüldü.

1954 yılında kapatılan Köy Enstitüleri 6 yıllık İlköğretmen Okullarına dönüştürülmüş, bu tarihten itibaren bu okullar yine ağırlıklı olarak köy ilkokulu mezunu öğrencileri almaya devam etmiş ve diğer 3 yıllık İlköğretmen Okulları'yla birlikte lise seviyesinde program bütünlüğü sağlanmıştır. Böylece köy ve şehir ilkokullarına farklı kaynaktan öğretmen yetiştirme uygulaması sona ermiştir. Ancak, yeni düzenlemeye göre köy ilkokullarının ihtiyacını karşılamak amacıyla, hem 3 yıllık İlköğretmen Okullarından hem 6 yıllık İlköğretmen Okulları'ndan mezun olanlar zorunlu hizmetlerini köy ilkokullarında tamamlama zorunluluğu getirilmiş ve öğretim programlarına Köy Enstitüleri'nden esinlenerek İş ve Tarım dersleri konmuştur.⁶¹²

Türkiye'de 1955'den sonra, öğretmen yetiştirmeyle ilgili olarak iki önemli araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar sonunda hazırlanan raporlar uygulanmak üzere dönemin Maarif Bakanına sunulmuştur. Biri, 1955 yılında Profesör Roben J.

---

⁶¹¹ Sakaoğlu, a.g.e., s.99-101.

⁶¹² Halit Dursunoğlu, "Cumhuriyet Dönemi İlköğretime Öğretmen Yetiştirme Tarihi Gelişimi", **Eğitim Bilim**, No:160, <http://yayim.meb.gov.tr/yayimlar/160/dursunuoglu.htm>., 18.04.2005.

Maaske'nin "Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Hakkında Rapor" diğeri de daha önce değindiğimiz "Eğitim Milli Komisyonu Raporu'dur" ⁶¹³

Maaske, araştırmasında Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki toplam 63 eğitim kurumunu ziyaret etmiş ve bu ziyareti sırasında yanında Talim Terbiye Dairesi Başkanı Fuat Baymur başta olmak üzere toplam sekiz Türk uzman bulunmuştur. Maaske, raporunda, öğretmen okullarıyla ilgili şu tespit ve önerileri yapmıştır: ⁶¹⁴

1. Türkiye'de öğretmen yetiştiren kurumlar İlk Öğretmen Okulları ve Köy Enstitüleridir. 11'i İlköğretmen Okulu ve 21'i Köy Enstitüsünden oluşan bu öğretmen okulları eski kurumlardır.

2. Öğretmen okullarında, ilkokul çocukların programla ilgili ihtiyaçları düşünülerek, Fen dersleri yerine Sosyal derslere ağırlık verilmelidir.

3. Din derslerinin, fazla dogmatik ve şekli ya da fazla genel ve şaşkırtıcı olmaması için dikkat edilmelidir. Gelecekte, 15-25 yıl sonrasında, din öğretiminin iyi yetişmiş din adamlarına bırakılması uygundur.

4. Fen ve Matematik derslerinde, pratik uygulamaya ve çocuğun olgunluk seviyesine ve ihtiyaçlarına önem verilmelidir.

5. İlkokul öğretmenin halen 11 yıl olan yetiştirilme süresinin ilk fırsatta 12 yıla çıkarılması, daha sonra da 14 yıla çıkarılması uygun olacaktır.

6. Öğretmenlerin göreve başladıktan sonra iş başında yetiştirilmelerine devam edilmelidir. Yeni gelişen bir bilim olan eğitim bilimi her geçen gün yenilenmektedir. ⁶¹⁵

1960 yılında Maarif Vekaleti'ne sunulan Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu, öğretmen yetiştirmeyle ilgili olarak, bu sorunun ciddiyet ve hızla ele alınmazsa Türk milletinin gelecekteki gelişimi bakımından büyük bir tehlikenin ortaya çıkacağı görüşündedir. İstatistiklere göre, raporun yayınlandığı yıllarda, Türkiye'de öğretmen başına düşen nüfus 440,1'dir. Raporda, öğretmen kalitesinin yükseltilmesi ve öğretmenliği cazip bir meslek haline getirilmesi için şu öneriler yapılmıştır: ⁶¹⁶

1. Mevcut öğretmen okulları, gerekli olan kaliteli öğretmenleri yetiştirmek konusunda yetersizdir. Bu okulların sayılarını artırmaktan ziyade mevcutların kalitesinin yükseltilmelidir.

---

⁶¹³ Binbaşıoğlu, a.g.e., s.280.

⁶¹⁴ Roben J. Maaske, **Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Hakkında Rapor**, Ankara, Maarif Basımevi, 1955, s.3-4.

⁶¹⁵ A.y.

⁶¹⁶ **Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960, s.3-4.

2. Acil öğretmen ihtiyacını karşılamak için, lise ve dengi okul mezunlarından istekli olanları kurslara alarak öğretmen yetiştirmek uygun olur, ancak bu uygulama beş yıl sürmelidir.

3. Öğretmen, en az lise düzeyinde olacak şekilde yetiştirilmelidir.

4. Mesleğe atanan öğretmenlerin, ileri bir düzeyde öğretim yapmalarına imkan verilmeli, yüksek öğretime geçmeleri kolaylaştırılmalıdır.

Rapor, 1960'lı yılların öğretmen yetiştirmeye ilgili görüşlerini derli toplu olarak yansıttığı için büyük bir öneme sahiptir. Raporun yayınlandığı tarihte Türkiye'de, 53 İlk Öğretmen Okulu bulunmaktaydı.

Bu dönemin öğretmen durumuna sayısal olarak değinecek olursak, incelediğimiz dönem olan çok partili dönemde, öğretmen yetiştirmeye ilgili sayısal olarak ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Aşağıda verilen tablo bu sayısal artışı gözler göstermektedir.

Tablo 2.13: 1923-1984 Yılları Arası Öğretmen Sayıları:

Öğretim Yılı	Öğretmen Sayısı	20 Yıllık Artış Oranı
1923-1924	10.238	
1943-1944	22.387	%119
1963-1964	76.544	%242
1983-1984	208.881	%173

(Milli Eğitim İstatistikleri, Ankara, Devlet Kitapları basımevi, 2005, s.20.)

Bu dönemin, öğretmenlerin sorunlarını dile getirmek açısından daha özgürlükçü bir dönem olduğu da söylenebilir. Gerek öğretmen dernekleri ve gerekse diğer eğitim yayınlarının sayısında bir artışla birlikte, öğretmenler kendi sorunlarını ve eğitimin genel sorunlarını dile getirmek için daha fazla imkan bulmaktadırlar. Aşağıda dönemin eğitim yayınlarından örnekler vererek öğretmenlerin sorunlarına değinmeye çalışacağız.

Öğretmen sayılarında büyük bir artış olmasına rağmen, bu sorunun çözüme ulaştığı söylenemez. Zira artan nüfusla birlikte Türkiye'nin her geçen gün öğretmen ihtiyacı artmaktadır. Diğer yandan, öğretmenlerin sorunları da yine devam etmektedir. Giresun Öğretmenler Derneği tarafından çıkarılan Çağdaş Eğitim dergisinin, Eylül 1963'de, Milli Eğitim Müdürleri Toplantısı'nda hazırlanıp, öğretmenlerin sorunlarını yansıtmak üzere bakanlığa sunulan bir raporu yayınlamakta olduğunu görüyoruz. Öğretmenlerin sorunlarıyla ilgili fikir vermesi

açısından bu rapordaki bazı konuları vermekte fayda görüyoruz. Raporda yer alan konular incelendiğinde öğretmenlerin başlıca sorunlarının şunlar olduğunu görüyoruz:

1. Öğrencilerin devam takip işinin uzun formalitelerden kurtularak pratik bir yola bağlanmalı,
2. Öğretmenlerin yaz mesleki çalışmalarının daha rasyonel hale konulmalı,
3. Öğretmenin lojman sorunları çözülmeli,
4. Okullara beslenme eğitimi için, süt tozu dışında komprime besinlerin gönderilmesi, okullara mutfak teşkilatı eklenmeli,
5. İlkokul diplomalarının Vali tarafından imzalanması uygulamasına son verilmeli,
7. İlkokul Müfettişleri Yönetmeliğinde değişiklikler yapılmalı, teftiş sisteminin Milli Eğitim Müdürlüklerine bırakılmalı.⁶¹⁷

Söz konusu derginin aynı sayısında bir köy öğretmenin en büyük sorunu olan devam sorunu ve maddi imkansızlıklar şöyle dile getirilmekte:

“Köy okulunda, öğretmenin en büyük derdi öğrenci derdidir. Sene başı okula yeni alınacaklardan vazgeçtik, kayıtlı öğrencileri bile devam ettiremiyorum. Köylü, çocuğunu okula gönderme zamanı olarak 29 Ekim sonrasını kabul etmiş. ... Öğretmenler muhtarın arası yoktur. Çünkü, öğretmen muhtardan ihtiyaçlarının karşılanmasını istemekte, muhtarda parasızlıktan şikayet etmekte.

Öğretmelerin öğretme imkanları kısıtlanmıştır. Üst makamlar, raporunu, bu imkansızlıkları dikkate almadan verecek endişesi vardır.”⁶¹⁸

Bir başka öğretmen dergisinde, 23 Şubat 1963 tarihinde, Ankara, Tandoğan'da yapılan Büyük Eğitim Mitinginden söz etmekte, mitingde konuşan öğretmenlerin sözlerine yer vermekte. Bunlardan biri, bir köy öğretmeni olan, Bayan Yenisey sorunlarını şöyle dile getirmekte;

“Ben 1500'ü okulsuz, 1382'si tek öğretmenli köylerden geliyorum. Kaderine terk edilmiş insanların, iki milyon çocuğun okulsuz ve öğretmensiz köylerinden geliyorum. Köy öğretmeni yapayalnız, devrimleri köylerden süpürüp çıkarmak isteyenler, elleriyle dilleriyle saldırıyorlar bana” (o eller kırılmalı o diller koparılmalı)sesleri.”⁶¹⁹

Görüldüğü gibi, 1960 sonrasının siyasi ve ideolojik hareketliliği öğretmenlere de yansımış, öğretmenler, toplumun aydınlanmış kesimlerinden biri olarak bazı sorunlara karşı seslerini yükseltme gereği duymuşlardır. Yalnız burada şunu da

⁶¹⁷ “Milli Eğitim Müdürleri Toplantısı”, **Çağdaş Eğitim**, Mayıs 1963, No:43, s.20

⁶¹⁸ Aydın İpek, “Köy Okulu ve Öğretmen”, **Çağdaş Eğitim**, Mayıs 1963, No:43, s.23

⁶¹⁹ “Büyük Eğitim Mitingi”, **Birlik Dergisi**, Mart 1963, No:51

ifade etmek gerekir ki, 27 Mayıs Devrimi ve onun arkasından 1961 Anayasasının sağladığı özgürlükçü ortamın, öğretmenlerin sorunlarını daha fazla dile getirmelerine ortam sağlamıştır. Ancak bunun yanı sıra da öğretmenlik mesleğinin siyasallaşmasına sebep olduğu tahminini yürütmek zor olmasa gerek.

Bu dönemde öğretmen sayısındaki artışa rağmen, bu sorunun halen devam ettiğini söylemiştik. Birlik Dergisi bu sorunu 1963'de şöyle dile getirmekte:“İlköğretimin yüzyıllı şan bir süre içinde tam sağlanamamasının bir sebebi, girişilen atılımlara rağmen bu atılımların gevşetilmesidir. Nitekim bu yıl, 140.000 –150. 000 öğretmen ihtiyacı varken ancak 62.000 kadar öğretmen bulunmaktadır. İlköğretim hem kemiyet hem keyfiyet bakımından hazin durumdadır.”⁶²⁰

Öğretmenlerin yeni programla ilgili sıkıntıları da vardır. Bu sıkıntıyı dile getiren ve bizce de önemli gördüğümüz noktalara temas eden bir rapora yer vermek istiyoruz. Türk Muallimler Birliği İlmi Encümenince hazırlanarak dönemin Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem'e sunulan raporda maddeler halinde şöyle belirtilmektedir.

1. Programı uygulayacak öğretmenlere, değişikliklerin mantığı ve inandırıcı gerekçeleri açıklanmamıştır. Senelerce riayet ettiği prensiplerin çürüğe çıkarıldığı hissine kapılan öğretmenin, bunu çocuklara nasıl okutacağı düşünülmemelidir.

2. Program prensiplerine göre, çevre, tesir alınacak varlık değil, incelenecek ve tesir edilecek varlık olarak telakki edilmelidir. Buna ilkokulun gücü yetmeyeceğine göre, çevreye inanmayan asi ve başına buyruk yavrularla karşılaşmak ihtimali hatırdan uzak tutulmamalıdır.

3. 1926, 1936, 1948 programları aynı prensipler üzerinde yenilenerek tekamül gösteriyorlar. Bu program ise, gaye, mevzu ve metotların ne sebeple değiştirildiğinin gerekçesi açıklanmamış.

4. İlmi terimlerde gelişigüzel değişiklikler yapılarak, öğretmenler programın dilinden anlayamaz olmuştur.

5. Hele dillerde “Aktif Metot” diye bir tabir dolaşmaktadır ki, bunun mucidi kimdir. Kimse bilmez. Neticede, yeni bir program gibi takdim edilen, gerçekte yeni bir şey getirmemektedir. Program Taslağı uygulamaya konduğu takdirde, 1948 programının verdiği neticeye ulaşabileceği şüphelidir.⁶²¹

---

⁶²⁰ M.Asım Hışıl, “Eğitim Üstüne”, **Birlik Dergisi**, Ekim 1963, No:57, s.5.

⁶²¹ “Türk Muallimler Birliği İlmi Araştırma Heyeti İlköğretim Encümenince Hazırlanan Rapor”, **a.y.**

Bu dönemde, önceki dönemlerden farklı olarak, öğretmen sorunuyla ilgili yorumlar, öğretmenlerin sayısal eksikliğinden daha çok niteliksel yetersizliklerini aynı önemde ele alan yorumlardır. Öğretmenler sık sık eleştirilmiş, niteliksel olarak eksik bulunmuş, hatta ilerleyen dönemlerde, toplumsal sorunların faturası öğretmene çıkarılmıştır. İlköğretim müfettişleri arasında yapılan bir ankete verilen cevaplarda, müfettişler öğretmenlerin yetersizliklerini şöyle belirtmekteler:

“Soru : İlköğretimin amacına varabilmesi için alınması gereken önlemler nelerdir?

Cevaplar : Öğretmen en az 8 yıl bir merkez okulda yetiştirilmeli, öğretmenler karakter bakımından testten geçirilmeli, öğretmenin özel bir üniforması olmalı.

Soru: Acaba bugünkü İlköğretmen Okulları müfredatı, İlkokul Müfredatındaki Türk Mili Eğitiminin amaçlarını gerçekleştirecek öğretmen yetiştirmekte midir?

Cevaplar: Asla. Türk çocuğunu amaçlara uygun yetiştirecek bir öğretmene ihtiyaç vardır.⁶²²

Görüldüğü gibi, görevi ilköğretmenlerini denetlemek olan, yani bu konuda en yetkili ağız olan müfettişler, öğretmenleri nitelik bakımından eksik bulmakta, Türk çocuklarını amaca uygun yetiştirecek öğretmenlere ihtiyaç olduğunu belirtmekteler. Müfettişlerin ankete verdiği cevaplardan biri de düşük öğretmen maaşlarıyla ilgilidir. Müfettişler, bugünkü şartlarda ucuz eğitimin faydalı olmadığını, bu koşullarda istenilen seviyeye gelinemediğinin açıkça görülmekte olduğunu, bunun için öğretmenlerin, 20 saat maaş karşılığı ders okutmasını, diğer dersler için de öğretmenlere ücret verilmesini önermektedirler.⁶²³

Bir başka eğitim dergisinde, bir başka İlköğretim Müfettişi de benzer bir şekilde Türkiye’deki eğitim sorununu öğretmen sorunu olarak görmekte, öğretmen okullarından mezun olan öğretmenlerin durumunun tartışmalı olduğunu ileri sürmektedir. İlköğretim Müfettişi Mustafa Güler, öğretmenlerle ilgili şu tespitleri yapmaktadır: “..Üç dört yıllık Eğitim Enstitüsü de dahil, mezunları sonradan öğretmen olan üniversitelerimiz ve fakültelerimizden mezun olan öğretmenlerin durumu tartışılır. Türkiye’de bir eğitim sorunu varsa iş buradan başlamalıdır.”⁶²⁴

Daha sonraki dönemlerde, 1973 yılında yürürlüğe giren 1739 sayılı Temel Eğitim Kanunu’na göre, öğretmenlik, özel bir ihtisas alanı olarak tanımlanmış ve öğretmenlerin yüksek öğrenim görmesi ilke olarak benimsenmiştir. Bu kanun gereğince, öğretmen yetiştiren kurumların lisans öncesi, lisans ve lisansüstü seviyelerde yeniden düzenlenmesine başlanmıştır. 1974-1975 öğretim yılı itibarıyla

⁶²² “İlköğretim Müfettişleri Arasında Yapılan Anket”, **Bilgi**, Kasım 1968, C.22, No:258, s.27-30.

⁶²³ **A.y.**

⁶²⁴ Mustafa Güler, “Eğitim Üzerine Mektuplar”, **Çağdaş Eğitim**, Ocak 1977, No:10, s.41-42.

İlköğretmen Okullarının bir bölümü Öğretmen Lisesi'ne çevrilerek işlevlerini yitirmişler, diğerleri ise kapatılmıştır.⁶²⁵

İşlevlerini kaybeden İlköğretmen Okulları'nın yerine 1974-1975 öğretim yılında itibaren ilkokullara öğretmen yetiştirmek üzere, liseye dayalı 2 yıllık Eğitim Enstitüleri açılmaya başlanmıştır. Öğretmen Lisesi mezunu öğrencilere Eğitim Enstitülerine girişte avantajlar tanınarak bu iki kurum arasında bir devamlılık sağlanmaya çalışılmıştır. 2 yıllık Eğitim Enstitüleri'nin sayısı 1976 yılı itibariyle 50'ye ulaşmıştır.⁶²⁶

Öğretmen yetiştiren kurumların ihtiyacı karşılamaması üzerine, Bakanlık bu işi pratik bir yoldan çözmek amacıyla bir uygulama başlatmıştır. 1974 yılında Mektupla Yüksek Öğretim Merkezinin kurulmasından sonra yine 1974 yılında Deneme Yüksek Öğretmen Okulu uygulaması başlatılmıştır. 1974-1975 öğretim yılında yaklaşık 45.000 öğretmen adayı bu okula kayıt olarak uzaktan öğretime başlamıştır. Fakat, bu girişimin akademik çevrelerce olumsuz karşılanması nedeniyle kısa süre sonra bu uygulamaya 1975 yılında son verilmiştir.⁶²⁷

b. Ders Kitapları :

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte, okullarda okutulan ders kitaplarına yönelik eleştiriler mecliste gündeme getirilmiştir. Bu dönemde, yapılan muhalefet sonucu, ders kitaplarının tek partili döneme ait olan yapısı değiştirilmeye ve daha demokratik bir yapıya büründürülmeye çalışılmıştır. İstanbul milletvekili Muhittin Baha Pars, 29.12.1947 yılında mecliste ders kitaplarıyla ilgili şunları söylemektedir: "Okul kitaplarında tek fırka zihniyetinin devam ettirilen yazıların değiştirileceği hakkındaki Bakanlık vadinin pek yakında tecelli ettiğini görmekle memnun olacağımız tabiidir."⁶²⁸

1933 tarih 2259 sayılı kanun yürürlükten kaldırılarak ders kitaplarının basımı serbest bırakılmıştır. 1949 yılında çıkarılan 5429 sayılı kanunla çok kitaplı sistem kabul edilmiştir. Kanuna göre, ders kitaplarının, nitelikleri ve satış fiyatları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tespit edilecek ve üç yıl arayla açılacak yarışmalar neticesinde seçilen kitaplar okullarda okutulacaktır.⁶²⁹ Bu yolla, devlet, para harcamadan okulların kitap ihtiyacını karşılama yoluna gitmiştir. Bu uygulama 24 yıl

---

⁶²⁵ Dursunoğlu, a.y.

⁶²⁶ A.y.

⁶²⁷ Serdar Kurnaz, "Kozmetoloji'de Online Eğitim", (Çevrimiçi)

<http://www.dermaneturk.com/okd/sayi212003/degerlendirme.asp> 18.04.2005

⁶²⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 29.12.1947, C. 8, s.579.

⁶²⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 26.12.1949, C.XV, s.340.

sürdükten sonra 1973 yılında çıkarılan 1739 sayılı Temel Eğitim Kanunu'yla çok kitap sistemi terk edilerek tek kitap sistemine dönülmüştür.⁶³⁰

Çok partili dönemin başlarında, ders kitaplarının içeriklerinde değişiklik yapılması gerektiği, özellikle Tarih anlayışına gelen eleştiriler artmıştır. Bunun en güzel örneği 1949'da Dördüncü Milli Eğitim Şura'sında görülmüştür. Şurada tek parti döneminin Türk Tarih Tezine karşı eleştiriler dile getirilmiştir. Tarih reformundan yaklaşık 20 yıl sonra yapılan bu tartışmalarda eleştirilere güçlü direnç gösterilmiştir. Bununla birlikte, 1950-1960 tarihleri arasında iktidar olan DP'nin dış politikadaki Batı yanlısı ve iç politikadaki muhafazakar politikaları bu süreç içinde tarih anlayışında yeni eğilimler getirecektir.⁶³¹ Türkçü anlayışının Türk-İslam senteziyle yer değiştireceği bu suretçe DP partinin ders kitaplarına müdahalelerde bulunduğu ilerleyen sayfalarda değinilen bir belgede de görülmektedir.

1949'da başlanan çok kitap uygulamasıyla, devlet ders kitaplarını kendisi basmak yerine özel yayınevlerinin bastığı kitapları onaylayarak okullarda okutma yoluna gitmiştir. Bu uygulamayla ders kitaplarının içeriklerinde 1949 yılından sonra keskin bir değişim olduğu yapılan araştırmalarda ortaya çıkmaktadır.⁶³²

1960 yılında hazırlanan Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu ders kitapları ve ders araçları ile ilgili olarak şu önerilerde bulunmuştur:

1. İlkokul müfredat programı hazırlandıktan sonra, bu programa uygun ders kitaplarının ve yardımcı kitapların, özellikle, köylerdeki birleştirilmiş sınıfların ihtiyacına uygun kitapların hazırlanması gerekir,

2. Komisyonumuzun incelemelerde bulunduğu ülkelerde, mecburi ve parasız olan ilkokullarda öğrencilerin ders kitaplarının devlet tarafından ücretsiz verilmektedir.

3. Komisyonumuz, Türkiye'de incelemeleri sırasında, ilkokulların ders araç ve gereçleri bakımında yetersiz olduğunu görmüştür. Ülkemizde, bu eksikliği gidermek için ders araç ve gereçlerini geliştirme ve yaymakla görevli bir "Donatım Dairesi" kurulması ve bu araçların kurulacak fabrika ve atölyelerde üretilmesi gerekmektedir. Bu amaçla, Ankara'daki Öğretici Filmler Merkezinin ve illerdeki şubelerinin, Amerika ve Fransa'dakilere benzer bir şekilde geliştirilmesi uygun görülmektedir.⁶³³

---

⁶³⁰ H.Hüsnü Tekışık, "Milli Eğitimde Kitap Sorunu Nasıl Çözülür", **Çağdaş Eğitim**, Ocak 1977, No:10, s.21.

⁶³¹ Etienne Copeaux, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, Çev:Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.82.

⁶³² Bzk:Alkan, **a.g.e.**,

⁶³³ **Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960, s.3-4.

Yedinci Milli Eğitim Şurası'nda hazırlanan 25.03.1961 tarihli "Yayın Komitesi Raporu", ders kitaplarıyla ilgili görüşleri özetle şöyledir: Ders kitaplarının hazırlanışında uluslar arası işbirlikleri sonucunda ortaya çıkan tavsiye kararlarına uyulmalıdır. 1959 yılında Genevre'de toplanan 22.Milletlerarası Maarif Konferansı'nın 48 numaralı tavsiyesinde belirtildiği üzere, ders kitapları uluslar arası kardeşliği ve iş saygısını geliştirmeye yarayan önemli bir ders aracıdır. Ders kitaplarının milletlerin birbirine yaklaşmasını ve karşılıklı tanımlarını kolaylaştırdığı hatırdan çıkarılmamalıdır.⁶³⁴

Raporda ayrıca, tek kitap sistemine gidilmesinin doğru olmayacağı, çok kitap uygulamasının gerek kitap kalitesi açısından, gerekse serbest girişimi teşvik etmekte olduğu ve bu uygulamanın demokratik düzen anlayışına uygun olduğu belirtilmiştir.⁶³⁵

Türker Alkan'ın ders kitaplarını içerikleri hakkında yaptığı araştırma sonuçları, 1949 yılında, devletin kitaplar üzerindeki doğrudan etkisinin kalkmasıyla kitaplarda, rejimi ilgilendiren kavramların kullanım oranlarının anlamlı bir şekilde azaldığı ve bir değişim geçirdiğini göstermektedir. Tabii bu değişimin, sadece çok kitap uygulamasından kaynaklanmamakta, aynı zamanda Türkiye'nin siyasi hayatındaki önemli değişmeden de kaynaklandığını belirtmek gerekir.

Araştırmanın sonuçları özetle şöyledir: Çok partili dönemde ve özellikle Demokrat Parti döneminde, ders kitaplarında, Kemalist devrimler, laiklik, Türkçülük, devrimcilik, halkçılık, hukuk değişikliği gibi rejimin ana unsurları çok anlamlı bir oranda daha az yer almıştır.⁶³⁶

Kitaplardaki Türkçü anlayışın dönüşümünde iktidarın etkisine somut bir örnek vermek zor değildir. Bir belgeye göre, köylü vatandaşların ilkokul Yurt Bilgisi ders kitabındaki "Türküm" adlı bir şiirle ilgili şikayetini DP Vakfıkebir ilçe teşkilatı Başbakan'a şöyle iletmiştir:

" Sayın Başbakan Adnan Menderes.

.. Köy okullarının üçüncü yıl kitabındaki "Türküm" adlı şiirin birinci satırı "Tanrı ile bir soydanım" ibarelerine havi olduğu ve halen çocuklarımıza okutulmakta olduğundan kazamız halkının suallerine cevap veremiyoruz. Bizim soyumuzdan Tanrı yoktur ve böyle insandan bir Tanrı tanımıyoruz diyorlar. Ya bu kelimelerin bu kitaptan çıkartılması veyahut bu kitabın

⁶³⁴ **Yayın Komitesi Raporu**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1961, s.3.

⁶³⁵ **A.g.e.**, s.5

⁶³⁶ Türker Alkan, **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim- Siyasal Bilinç Gelişmesinde Ailenin Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1989, s.223-237.

ortadan kaldırılmasını diliyorlar. İcabını arz ederim. (Demokrat Parti İlçe Başkanı, Hasan Cemil Güç)⁶³⁷

Şikayet yazısı Başbakanlık ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından dikkate alınmış, cevabi yazıda kitabın sonraki basımında bu şiirin çıkarılacağı belirtilmiştir.⁶³⁸ Bu durum, şunu göstermektedir ki, ayrıntı sayılabilecek bir konu da bile, iktidarlar eğitime müdahale etme gereği duymakta ve dönemin siyasına uygun düşmeyen bu ayrıntıları bile ortadan kaldırmak için mesai harcamaktadır.

Yine bu dönemde, sınıf geçme sistemine karşı, dönemin eğitim dergilerinde, bazı eleştirel bakışları görmek mümkün. Bunlardan biri, Nurettin Ergin, tek dersten sınıfta bırakmanın, demokratik rejim için tehlike oluşturduğunu ileri sürmekte, bundan dolayı borçlu sınıf geçme sisteminin tatbik edilmesi gerektiğini şu savunmakta. Sınıfta bırakmanın ülke için servet ve zaman kaybına yol açtığını ve aynı zamanda çocuklarda ruh çöküntüsü meydana getirdiğini belirten Ergin iddiasını şöyle temellendiriyor:

“Dünyanın en zengin milleti bile bir çocuğu ikinci yılda aynı sınıfta okutmanın servet ve zaman kaybını göze alamaz. .... modern ilmin reddettiği sınıfta bırakma usulü ileri memleketlerde artık uygulanmıyor.

Baskılı imtihan sistemleri sadece çocuğu mahvetmekle kalmıyor, aileleri de perişan ediyor. Demokratik rejimde, tehditli, baskılı, korku ve endişe veren imtihan yönetmelikleri rejim ve iktidardaki siyasi parti için bir tehlike teşkil eder. Aileler ve çocuk rejim ve iktidara karşı sevgisini kaybeder.

Tek dersten sınıfta kalmış 70 bin kadar çocuğun bir üst sınıfa borçlu olarak geçirmek en tabii iken bu çocukları neden bir kez daha kendilerini döndürmüş olan öğretmenlerin karşısında imtihana sokuluyoruz.”⁶³⁹

Görülüyor ki, Türkiye’de eğitim, her yönüyle siyasal sistemin meşruiyeti açısından ele almak geleneği çok partili dönemde de devam etmiştir. Tek partili dönemin, Kemalist rejimi ve Cumhuriyet’i benimsetmek ve meşruiyetini devam ettirmek şeklinde kendini gösteren eğitime bakışı, çok partili dönemde de benzer bir şekilde, fakat bu sefer Demokratik Rejimin meşruiyetini tehlikeye düşürmeme söylemiyle kendini göstermektedir.

---

⁶³⁷ **BCA., B.Ö.K.M.K.**, Fon Kodu:030.01, Yer No:90,561,8, (24.02.1951)

⁶³⁸ **A.y,**

⁶³⁹ Nurettin Ergin, “Borçlu Sınıf Geçme Sistemi”, **Bilgi**, Ekim 1968, No:257, s.7.8.

D. 1968 Yılından Günümüze İlköğretim Programları :

1968 yılından sonra ilköğretim programları, genel ve özel amaçlar bakımından önemli bir değişime uğramamıştır. Bu tarihten sonra programlar toplu olarak ele alınıp tamamen değiştirilmemiş, bunun yerini, farklı tarihlerde dersler tek tek ele alınarak içeriklerinde değişiklikler yapılmıştır. 1980'li yıllarda başlayan bu program geliştirme çalışmaları 1998 tarihine kadar devam etmiş ve bu tarihte tek bir kitap olarak yayınlanmıştır. Mevcut ilköğretim programını yeniden düzenleme çalışmaları 2004 yılında tekrar başlatılmış ve çalışmalar halen devam etmektedir.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

1. Müfredat Programlarının Oluşumunu Etkileyen Faktörler:

İncelediğimiz dönemlerdeki ilköğretim programları, genelde, güncel siyasal ve toplumsal ihtiyaçlardan yola çıkılarak hazırlanmış programlar olmasından dolayı bu siyasal toplumsal ihtiyaçlar değiştikçe programların ihtiyaçlara cevap veremediği düşüncesiyle sık sık değiştirilmek gereği duyulmuştur. Özellikle Cumhuriyet dönemlerinde toplumsal değişim ve dönüşümün hızlı bir süreçte gerçekleşmesi durumu ilköğretim müfredat programlarının da aynı hızda değiştirilmesi sonucunu doğurmuştur.

Cumhuriyet'ten önce okulların siyasal toplumsallaşma sürecinde önemli rolü olduğu düşüncesi Balkan Savaşı'ndan sonra kendisini yoğun bir biçimde duyurmaya başladı. Bismark'ın 1870 Sedan zaferinden sonra söylediği “zaferi kazanan Alman ilkokul öğretmenleridir” sözünden etkilenen Osmanlı aydınları Balkan devletlerindeki öğretmenlerin etkili bir Türk aleyhtarı siyasal toplumsallaşma yürüttüğünü, Türk öğretmenlerin ise yeteri kadar çaba harcamadığını düşünmeye başladılar.⁶⁴⁰

Emrullah Efendi, Satı Bey gibi çağın modern eğitim anlayışını benimsemiş eğitimcilerinin yönlendirdiği II. Meşrutiyet dönemi ilköğretim politikaları, bu alanda birçok değişim ve ilerlemeyi sağlamıştır. Özellikle hazırlanan müfredat programları içerisinde modern eğitim anlayışının gerektirdiği ilke ve unsurları barındırmaktaydı. Programlara uygulamalı derslerin konulması, modern yöntem ve tekniklerin benimsenmesi için yapılan çalışmalar ve özellikle de “Numune Mektepleri” (Tatbikat Mektebi) uygulaması bunun bir kanıtıdır.

II.Meşrutiyet'le birlikte, ilköğretimin önemi daha iyi anlaşılmiş ve devlet, eğitimin bu kademesini niteliksel ve niceliksel olarak geliştirme yolunda çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Toplumun sosyal yapısındaki değişimde önemli bir etkisi olan ilköğretime bakış açısında bu dönemde değişimler görülmüştür. II.Meşrutiyet öncesindeki din eksenli eğitim anlayışından uzaklaşarak, iktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görüşlerinin etkisiyle, eskisine oranla daha laik, daha modern ve daha milli bir eğilim içine girmiştir. Bu değişim, gerek müfredat programlarında ve gerekse ders kitaplarında kendini göstermektedir.

Meşrutiyet'le gelen siyasal değişikliklerle birlikte dersleri ve ders programlarını değiştirerek Meşrutiyet'e bağlı bir nesil yetiştirme çabasına girildi.

---

⁶⁴⁰ Alkan, a.g.e., s.179-180.

1913 yılında çıkartılan Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı, Türkçe öğrenimini zorunlu kılmış, bu suretle, imparatorluk dahilinde yaşayan bütün unsurların Türkçe öğrenmeleri gereği vurgulanmıştır. Uygulama, bu dönemde, Türklüğün ortak bir kimlik olarak kabul edildiği gerçeğini ortaya koymaktadır.

Ancak, teorik anlamda kaydedilen gelişmeler uygulama alanına tam aktarılamamıştır. Bunun sebebi olarak, yeterli sayı ve nitelikte öğretmen yetiştirme sorununa tam bir çözüm bulunamaması, ders araç gereçlerinin bütün okullarda kullanımının yaygınlaştırılamaması gibi etkenler sıralanabilir. Yapılan bütün çalışmalara rağmen ibtidai mekteplerde yapılan eğitim öğretim kalitesi bekleneni verememektedir. Dönemin ünlü eğitimcilerinden İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), 1919'da Büyük Mecmua adlı dergide "Yarınki Hayatın Programı" başlıklı makalesinde, Balıkesir ve Bursa'nın birkaç köyünde ibtidai mekteplerde uyguladığı anketten bahsetmektedir. Bu okullardaki çocuklara, adları, dinleri, milliyetleri, padişahın adı ve başkentler gibi basit sorular sormuş, hiçbir öğrenci bu soruların tamamına doğru cevap verememiştir. Baltacıoğlu'na göre bu durumun anlamı: "cehalet had safhadadır ve bu okullar ıslah edilmelidir".⁶⁴¹

Bununla birlikte II.Meşrutiyet döneminde ilköğretim okullarının müfredat programında ve bu programın uygulanışında, Cumhuriyet döneminde de uygulanmasına devam edilen birçok unsura rastlamak mümkündür. Bunlara örnek vermek gerekirse, eğitimi millileştirme, modern eğitim bilimin gereklerini yerine getirme, öğretim yöntemleri ve programlara konan uygulamalı dersler sıralanabilir. Bu bakımdan bu dönemde yapılan, gerek mevzuat çalışmaları ve gerekse uygulama alanında yapılanlar küçümsenemeyecek kadar önemli çalışmalardır. Her alanda olduğu gibi ilköğretim alanında da II.Meşrutiyet dönemi eğitimi Cumhuriyet'in bir laboratuvarı olma özelliğindedir.

Cumhuriyet öncesinde Fransız eğitim sistemi örnek alınmaktaydı. Osmanlı döneminde Fransız eğitim sistemine duyulan hayranlık, özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin eğitim sistemlerini önemli oranda etkilemişti. Ancak, Birinci Dünya Savaşıyla birlikte, Almanya ile kurulan askeri ilişkiler eğitim alanında da kendini göstermiştir. Bu yıllarda Maarif Nezareti Müşavirliğine Profesör Shimit getirilmiştir. Bu yıllardan sonra eğitim alanında Fransız sistemi yerine Alman sisteminin tercih edilmesi gerektiği yönünde fikirler ortaya çıkmıştır. 1918 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası'nda çıkan haberde Profesör Shimit'in Darulmualliminde verdiği konferansa atıfta bulunarak özetle şu görüşler ifade

---

⁶⁴¹ Mustafa Ergün, **Eğitim ve Toplum**, Ankara, Ocak Yayınları, 1992 s,94.

edilmektedir: Fransız eğitim sistemi kendi gençlerine bile hayatta başarılı olma yeteneğini kazandıramamaktadır. Ancak Almanlar, hayatta başarılı olmaktadır. Almanlar, azim ve sebat, teşebbüs-ü şahsi, iradeli ve sağlam karakterli bireyleriyle daha başarılıdır. Bu sebeple Fransız eğitim sistemi yerine Alman eğitim sistemini benimsemeliyiz.⁶⁴²

Cumhuriyet dönemi ilköğretim müfredat programlarında dikkati çeken ilk önemli yönelme, inkılapların temel ilkelerinden biri olan “milliyetçiliğe” yapılan yoğun vurgudur.⁶⁴³ Kurtuluş Savaşıyla verilen bağımsızlık mücadelesi sonucunda çok uluslu bir imparatorluk ortadan kalkmış ve yerine milli egemenliğe dayanan Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu önemli siyasal değişiklik, eğitim politikalarını da milli bir zemine planlanması sonucunu doğurmuştur. Bu suretle, yeni devletin kurucu kadroları, eğitimdeki amacı bu ülkü doğrultusunda belirlemiştir. Dönemin eğitimcileri de, ilköğretim programlarını hazırlarken bu ülküyü daima göz önünde tutmuşlardır. 1924 yılından itibaren yapılan bütün müfredat programlarının ortak özelliklerinde biri milli bir eğitim hedeflemiş olmalarıdır.

Cumhuriyet dönemi reformlarının amacı, çağdaş ölçütlere göre belirlenmiş yeni kurumlar, yeni değerler ve yeni bir “Türk” yaratmaktır. Kemal Karpat, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Atatürk devrimlerinin asıl amacı Türk toplumunun geleneksel, duygusal ve örfle dayanan yaşam biçimini rasyonel, modern fikirlerle değiştirerek modernleştirmektir. Cumhuriyet rejiminin yetiştirmek istediği birey bütün sorunlara entelektüel ve objektif olarak yaklaşan rasyonalist, geleneksellikten uzak ve laik bir kişi olacaktır.”⁶⁴⁴

Bu amaçlar doğrultusunda hareket eden yeni devletin siyasal politikaları günden güne laik bir düzeye doğru gitmiştir. Buna paralel olarak ilköğretim programları da aynı hızla laikleştirilmiştir. 1924 yılında yapılan ilköğretim programı din eğitimini de içinde barındırırken, 1926 programında 1930 yılında yapılan düzenlemeyle birlikte kademeli olarak önce şehir ilkokullarından kaldırılan din dersleri, daha sonra 1939’da köy ilkokullarından da kaldırılmıştır.* Bu suretle, devletin laikleşmesine paralel olarak, eğitim de kademeli olarak laikleştirilmiştir.

---

⁶⁴² “Yarınki Terbiye”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, 1329, C:5, s. 21-24.

⁶⁴³ Kafadar, **a.g.e.**, s.155-156.

⁶⁴⁴ Eskicumalı, **a.g.e.**, s.23.

* Köy ilkokullarında din derslerinin tam olarak hangi tarihte kaldırıldığı konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Bu dersin 1939 yılındaki program değişikliğine kadar devam ettiği görüşler ağırlıklıdır. (Bkz: Kafadar, **a.g.e.**, s.156, Ayr. Bkz:Mustafa Öcal, **a.g.e.** s.313)

Böylece, ilkokullarda din dersleri, 1949 yılında tekrar müfredata ekleninceye kadar, 10 yıllık bir süre içinde hiç yer almamıştır.

1924 ve 1926 ilkokul programlarının ortak bir özelliği, devrimlerin henüz yapıldığı döneme denk gelmesinden dolayı, bu devrimlerin özelliğini tam yansıtmamış olmasıdır. Örneğin, din dersleri bu iki programda da az da olsa yer almış, fakat 1930 yılında yapılan düzenlemeyle kaldırılmıştır. Yine, Atatürk ilkeleri, özü itibarıyla bu programlarda olmakla birlikte belirgin ve net değildir.⁶⁴⁶

Atatürk, “geriletme etkeni” olarak tanımladığı Osmanlıdan miras kalan eğitim sistemini değiştirmek ve yeni bilimsel ilkelere dayanan bir eğitim sistemi getirmek istiyordu. 1924 ve 1926 programlarını niteliğini belirleyen en önemli faktör, öncelikle Mustafa Kemal Atatürk’ün ortaya koyduğu milli eğitim prensipleridir. Bu prensipleri, milli, modern ve bilimsel bir eğitim olarak sıralayabiliriz.. Cumhuriyet döneminin başlarında, müfredat programlarındaki ilk önemli yönelme “millileşme” ve “modernleşme”dir. Milli devletin gereği olarak milli birliği sağlama ve bir taraftan da modernleşmenin halka benimsetilmesi amacı 1924 ve 1926 ilkokul programlarının en önemli özelliğidir.

1930’lu yıllardan itibaren yeni devletin netleşen ilkeleri, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, laiklik, devletçilik ve inkılapçılık, önce CHP tarafından “altı ok”la sembolleştirilmiş, daha sonra 1937 yılında Anayasaya girmiştir. Böylece, bu ilkeler devletin bütün alanlardaki politikalarına eksen oluşturduğu gibi 1936 İlkokul ve 1939 Köy Okulları Programlarının da ana eksenini oluşturmuştur.

1948 ve 1968 İlkokul Programları da, yine altı oku içerisinde barındırmaktadır. Bununla birlikte, bu programları diğerlerinden ayıran bazı özellikler vardır. 1940’lı yıllardan itibaren, ülkedeki siyasal değişim, bu programların, gerek hazırlanış süreçlerine gerekse içeriklerine yansımıştır. Bu dönemin ilköğretim müfredat programlarını etkileyen faktörler, demokrasi eğitimi, din eğitimi ve uluslararası eğitim işbirlikleridir. Tabii bu unsurlar, sadece Türkiye’deki gelişmelere değil, dünyadaki siyasal gelişmelere de bağlanmalıdır. Zira, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, otoriter yönetimlerin yerini demokratik yönetimlerin alması, ülkeler arası işbirliklerinin gelişmesi ve komünizmle mücadele Türkiye’yi de yakından etkilemiştir.

Aynı yıllarda Türkiye, çok partili siyasal düzene geçmiş, Birleşmiş Milletler’e üye olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye, Birleşmiş Milletlerin bir alt kuruluşu olan

---

⁶⁴⁶ Bkz: Tablo 24, s.214.

UNESCO'nun çalışmalarını da yakından takip etmiştir. Bu kurumun, eğitim politikaları ve müfredat programlarıyla ilgili tavsiye kararları önemli oranda kabul görmüştür.

Çok partili dönemin bir devamı olarak günümüzde de eğitim politikalarını belirlemede uluslar arası ilişkiler halen etkili olmaktadır. Avrupa Birliği süreci içinde bulunan Türkiye eğitim politikalarını bu birliği politikalarıyla uyumlu hale getirmek için bir takım çalışmalar yapmaktadır. Buna paralel olarak ilköğretim programlarını yenileme çalışmaları da sürdürülmektedir.

Çok partili dönemde, ilköğretim programlarında değişmeler olmakla birlikte, Cumhuriyet'in başından itibaren eğitime biçilen rol değişmemiştir. Bu rol, milli birliği sağlama rolüydü. Cumhuriyet dönemi, ilköğretim müfredat programların ortak özelliği, milli birliği sağlamak için, bireylerde ortak bir ülkü kazandırma çabasıdır.

Bu durum, ilköğretimi yaygınlaştırma çabası olarak kendini göstermiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri Türk siyaset yapıcıları, ilköğretime oldukça önem vermişler ve yaygınlaştırılmasına çalışmışlardır. Politikacılar ve eğitimciler, modernleşmenin ve Atatürk devrimlerinin benimsenmesinin ilköğretimin yaygınlaşmasına bağlı olduğuna inanmışlardır. Özellikle, kırsal alanlarda, ilköğretimin bilgi yaymak yoluyla kitlelerin davranışlarını değiştireceği beklenmiştir. Cumhuriyet'in başından beri Türk politikacıların milli eğitimi gerçekleştirmek yolunda siyasal bir yük altına girişlerinin nedeni budur.⁶⁴⁷

Köklü toplumsal değişim ve dönüşüm yaşayan başka toplumlarda olduğu gibi Türkiye'de de, milli devleti kurma sürecinde, yeni toplumu yaratmak ve yaratılan yeni toplumun gereksinimlerine ve değerlerine uygun yeni insanı yetiştirmek için eğitime çok merkezli bir rol biçilmiştir. Eğitimden, bir yandan yeni topluma uygun ve rejimi güçlendirecek insan yetiştirmesi beklenirken, diğer yandan da ekonominin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünü yetiştirme görevi beklenmektedir.⁶⁴⁸

Cumhuriyet dönemi eğitiminin bir başka amacı da Atatürk ilkelerini Türkiye'nin en ücra köşesine kadar yayarak Cumhuriyet'i koruyacak, kollayacak yeni bir nesil yetiştirmektir. Yeni eğitim sistemi, geleneksel bir hayat görüşünü benimsemiş Türk insanını ileriye gören, aktif, çağdaş dünyanın değerlerini benimsemiş ve gerçekçi düşünen vatandaşlar yapacaktı.

---

⁶⁴⁷ Yahya Kemal Kaya, **İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, Ankara, İletişim Yayınları, Ankara, 1974, s.33-137.

⁶⁴⁸ Eskicumalı, **a.g.e.**, s.23.

2. Program Geliştirme Yöntemleri :

Program geliştirme yöntemleri bakımından değerlendirme yapacak olursak; II. Meşrutiyet döneminde, Emrullah Efendi gibi eğitimcilerin özellikle Fransa örneğinden hareket ederek bu dönemin müfredat programlarını şekillendirdiği söylenebilir. Avrupa gelişmeleri yakından takip eden dönemin eğitimcileri, müfredat programıyla ilgili birçok görüş ve önerilerini sunmuş. Dönemin başlarından itibaren eğitim bilimindeki bu gelişmeler programın hazırlandığı 1913 yılına kadar bu konuda büyük bir bilgi oluşmuştur. Bu ortam içinde bakanlık, oluşturduğu komisyonlar vasıtasıyla programları hazırlamıştır. Bu hazırlık çalışmalarında Tatbikat Mektebi uygulamalarının da katkısı olmuştur.

Cumhuriyet döneminin ilk program geliştirme çalışmaları ise Heyet-i İlmiye gibi toplantılar ve 1926'da Talim ve Terbiye Dairesinin kurumuyla daha bilimsel boyut kazanmıştır. Bu dönemde, Avrupa örnek alınmaya devam edilmiş, fakat, sadece Fransa değil, Almanya, İtalya, İngiltere gibi diğer Avrupa ülkelerinin programlarından Talim ve Terbiye Dairesi tarafından incelenmek suretiyle yararlanılmıştır.

1930'lu yıllarda program geliştirme çalışmaları, devleti yöneten tek parti olan CHP ve hükümetlerin çizgisinde gerçekleşmiştir. Bakanlık, program geliştirme çalışmalarında, öncekilerden farklı olarak diğer bakanlıklarla da işbirliği yapmış, bu suretle devletçi bir eğilimle programlar hazırlanmıştır. Buna paralel olarak bu dönemin programları, ağırlıklı olarak devletine bağlı ve Kemalist bir nesil yetiştirme amacıyla hazırlanmış programlardır. CHP'nin devletin bütün alanlarına nüfuz ettiği bu yıllarda, yapılan ilkökul müfredat programlarında, "CHP" ve bir ideoloji olarak "Kemalizm" kavramlarının yanı sıra, "devrimcilik", "cumhuriyetçilik", "laiklik", "rejim", kavramlarının aşırı derecede sıklıkla kullanılması bu programlara ideolojik bir görüntü vermiştir.⁶⁴⁹ Bu yönüyle, 1930'lu yıllardaki program geliştirme çalışmaları, öncesindeki ve sonrasındaki dönemlerden farklılıklar arz etmektedir.

Çok partili dönemdeki program geliştirme çalışmaları ise, demokratik siyasal yaşamın gereği olarak, farklı düşüncelerin serbestçe tartışıldığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Bundan başka, bu dönemin program geliştirme çalışmalarına, uluslararası eğitim işbirlikleri de etki etmiştir. Amerika ve Birleşmiş Milletler'le kurulan sıkı ilişki, buralardan parasal destek alınması ve eğitim sistemini

---

⁶⁴⁹ Bkz: 1936 İlkokul Programı, 1939 Köy Okulları Programı.

şekillendirmede işbirliği yapılması sonucunu doğurmuştur. Özellikle, 1968 İlkokul Programının hazırlanışı, 1953 yılında başlayarak 1962 yılında deneme uygulamalarıyla devam etmiş, böylece çok yönlü ve uzun bir süreçten geçmiştir. Bu program, halen okullarımızda uygulanmakta olan programın temelini oluşturmuştur. Bu yıldan sonra, Türkiye’de program geliştirme çalışmaları, bir bütün olarak programı değiştirmek yerine, 1982 yılından sonra aralıklı olarak bazı derslerin içeriklerinin değiştirilmesi şeklinde olmuştur.

İncelediğimiz bu dönemlerde gerek derslerin kendisinde gerekse konularında sık sık değişimler yaşanmıştır. Dönem dönem bazı derslere ağırlık verilmiştir. Bu derslerin 1913-1968 yılları arasında müfredat programlarında yer alma ağırlıkları aşağıda çıkartılmıştır.

Tablo 2.14 : 1913-1968 Yılları Arası İlköğretim Programları ve Derslerin Ağırlıkları :

Dersler	Müfredat Programları					
	1913	1924	1926	1936	1948	1968
Din Dersleri	12	6	2	0	1	4
Ahlak Dersleri	2	2	0	0	0	0
Türkçe – Okuma- Yazı Dersleri	21	32	37	32	31	33
Tarih	5	4	3	3	3	2
Coğrafya	4	4	3	3	3	2
Yurt Bilgisi-Hayat Bilgisi	2	2	13	20	19	12
Matematik	9	13	10	16	16	18
Fen –Ziraat Dersleri	12	9	5	4	5	6
Resim	3	8	7	6	6	3
Müzik	3	6	5	4	4	4
Beden Eğitimi	6	6	7	6	6	12
İş Eğitimi	6	6	7	6	6	3

* Derslerin ağırlıkları, öğretim seneleri ve ders saatinin toplam ders saatine oranı hesaba katılarak hesaplanmıştır.

** Şehir okullarında uygulanan programlar dikkate alınmıştır.

*** Bazı derslerin her programda karşılığı olmadığı için dikkate alınmamıştır.

Din ve Ahlak derslerinin, Meşrutiyet döneminde ağırlık verilen dersler arasında olduğu, Cumhuriyet döneminde ise 1936’ya kadar kademeli kaldırıldığı, ancak çok partili dönemle birlikte tekrar getirildiği görülmektedir. Din dersleri 1939 yılına kadar köy okullarında uygulanmaya devam etmiştir. Böylelikle 1939-1949 yılları arasında din dersleri hiçbir şekilde Türk eğitim sistemi içinde yer almamıştır. Tarih ve coğrafya dersleri ise kısmen, giderek azalan bir ağırlıkta yer almıştır. Türkçe dersleri, milli devlet olmanın gereği olarak Cumhuriyet döneminde daha ağırlıklı olarak yer aldığını görüyoruz. Yine, Yurt Bilgisi ders grubuna dahil ettiğimiz dersler ise, gözle görülür bir şekilde Cumhuriyet döneminde önem verilen derslerdir.

Bu dersler vatandaşlık eğitimi açısından Cumhuriyet için önemli görülmüştür yorumu yapılabilir. Cumhuriyet döneminde, giderek ağırlığı artan diğer bir ders de Matematik dersidir. Resim, Müzik, Beden Eğitimi ve İş Eğitimi derslerinin yer alma yüzdelerinde göze çarpan bir değişiklik yoktur.

3. Ders Kitapları :

Ders kitapları açısından bir değerlendirme yapacak olursak, incelediğimiz bu dönemlerdeki ilköğretim politikalarındaki değişim ders kitaplarına da önemli oranda yansımıştır. Hatta, diyebiliriz ki, bu dönemlerin ders kitapları, ilköğretimin yetiştirmek istediği insan tipini anlamak açısından önemli ipuçları vermektedir.

II. Meşrutiyet Dönemindeki ders kitapları, çalışmamızın önceki bölümlerinde de belirttiğimiz gibi, dönemin siyasal eğilimlerinden biri olan Türklülüğü içinde barındırmaktadır. Bununla birlikte, bu dönemde siyasal alandaki kararsızlık da ders kitaplarında mevcuttur. Zira, bir taraftan, Türklüğe ve modernliğe vurgu yapılırken, diğer taraftan Osmanlılık ve dindarlık yine ders kitaplarında yerini bulmuştur. Kanaatimizce bu durum, modernleşmeyle birlikte milli manevi değerden de vazgeçmeme politikasıyla açıklanabilir. Çünkü, bu dönemde farklı modernleşme anlayışları ortay atılmış. Batıcılardan farklı olarak bazı aydınlarındaki egemen düşünce yapısına göre Batının ilim ve tekniği alınırken kültürü alınmamalıydı.

Cumhuriyet döneminde, ilkokul müfredat programlarına kademeli olarak yansıyan devlet ilkeleri, bu dönemlerde ilkokullarda okutulan ders kitaplarına da aynı oranla yansımıştır. Bununla birlikte, tek partili ve çok partili dönemlerde bazı farklılıklar gözlenmektedir.

Bu farklılıklara dikkat çeken Türker Alkan, Siyasal Bilinç Gelişmesinde Ailenin Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi adlı araştırmasında, 1924-1969 yılları arasında ilkokullarda okutulan Yurttaşlık Bilgisi ders kitaplarını incelemiş, değişen dönemlere göre bu kitaplarda kullanılan toplumsallaşma öğelerinin değişimlerini ortaya koymuştur. Bu araştırma sonuçlarını aşağıdaki tablolarla şöyle göstermiştir;⁶⁵⁰

---

⁶⁵⁰ Alkan, a.g.e., s.211-244.

Tablo 2.15 : Cumhuriyet Dönemi Yurt Bilgisi Ders Kitaplarında Atatürk Devrimlerinin Analizi :

Dönemler	Kemalist Devrimin Temel İlkeleri	Türkçülük	Laiklik	Devrimcilik	Halkçılık	Eğitimde Yenilik	Yazı Değişikliği	Dilin Özleşmesi	Kadın Hakları	Hukuk Değişikliği
Atatürk			0,052	0,048	0,018	0,033	0	0,011	0,024	0,005
İnönü			0,050	0,113	0,049	0,114	0,005	0,061	0,019	0,024
DP			0,002	0,008	0,002	0,29	0	0	0,011	0
1961-1969			0,008	0,012	0	0	0,002	0	0,002	0
Tek Parti	1,158	0,183	0,051	0,076	0,032	0	0	0	0,022	0,013
Çok Parti	0,927	0,072	0,007	0,011	0	0	0	0	0,004	0

(Türker Alkan, **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim- Siyasal Bilinç Gelişmesinde Ailenin Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1989, s.211-214)

Bu araştırma sonuçlarına göre hazırlanan tabloda, devrim ilkelerinin (Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik, Devletçilik) ders kitaplarında tek parti döneminde yükseldiği ve 1949 yılında en yüksek noktaya ulaştığını görüyoruz. Devrim ilkeleriyle ilgili asıl önemli ve tutarlı yükselmenin olduğu dönem İnönü dönemidir. Bununla birlikte çok parti döneminde bu ilkelerin yer alma yüzdesinde önemli bir düşme ve 1965-1969 arasında genellikle bir yükselme olduğunu görüyoruz. Bu durum 27 Mayıs devriminin ders kitaplarına yansıyan etkisiyle yorumlanabilir.⁶⁵¹

Yine, Laiklik, Devrimcilik ve Halkçılık ilkelerinin, tek parti ve çok parti dönemleri arasındaki değişimi son derece büyüktür. Bu ilkeler, yine İnönü döneminde daha büyük bir yoğunlukla temsil edilirken DP döneminde tam bir önemsizlik ölçüsüne inmiştir.⁶⁵²

“Eğitimde Yenilik”, “Yazı Değişikliği” ve “Dilin Özleşmesi” gibi konular diğer devrim ilkelerinde olduğu gibi, Atatürk döneminde düşük ve dalgalı bir gelişme gösteriyor, İnönü döneminde en yüksek ve kararlı düzeydedir. Bu ilkelerin yer alma yüzdesi DP döneminde hızla düşmüş ve 1961’den sonra ise bir daha söz edilmemiştir.⁶⁵³

Ders kitapları, II.Meşrutiyetten 1933 yılına kadar serbest olarak ama devlet kontrolünde yayınlanmış, bu tarihten 1949 yılına kadar tamamen devlet tarafından yayınlanmak suretiyle tam olarak devletin kontrolünde kalmıştır. 1949 yılında

⁶⁵¹ A.g.e., s.215.

⁶⁵² A.g.e., s.221.

⁶⁵³ A.g.e., s.225-226.

çıkartılan bir kanunla bu devlet tekeli kaldırılmış ve serbest basıma bırakılmış olmakla birlikte yine devletin kontrolü ve yönlendirmesi söz konusudur. İncelediğimiz bu dönemlerde ders kitapları devletin siyasal ve toplumsal ihtiyaçları doğrultusunda değişim geçirdiği, bununla birlikte bazı ana noktalarda ortak bir özelliği yansıttığı söylenebilir. Bu ortak noktaların ise “millileşmenin”, “devrimlerin” ve “modernleşmenin” benimsetilmesi olduğu söylenebilir.

4. Öğretmen Yetiştirme :

Öğretmen unsuru, hazırlanan müfredat programlarının başarılı olması açısından son derece önemlidir. Zira, eğitim tarihimizde uzunca bir zaman eğitimimiz öğretmen merkezli olmuştur. Öğretmen merkezli bir sistemde, programı uygulayacak nitelikli öğretmenin olmaması durumunda yapılan müfredat programları ne kadar ileri düzeyde olursa olsun beklenen neticeyi veremeyecektir.

II. Meşrutiyet Döneminde, Satı Bey tarafından, Darulmuallimin’de yapılan yenilikler ve çabalar, ülkenin tümüne yansıtılamamıştır. Eğitimin en yaygın kademesi olan ilköğretime nitelikli öğretmen yetiştirmek bu dönemde başılamamış, bu boşluk ehliyetnameli öğretmenlerle ve özellikle köylerde imamlar tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Tabii bunun sonucu olarak da, ilköğretim müfredat programlarında yapılan yenileşmeler yaygın bir uygulama alanı bulmamıştır.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, ilköğretim davası, büyük oranda, köye okul ve öğretmen yetiştirme davası olarak benimsenmiştir. Ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan köylere Cumhuriyet devrimlerini ulaştırmak için, köye uygun öğretmen yetiştirmek, tek parti dönemi iktidarlarının önemseydiği bir politika olmuştur. 1930’lu yıllardan itibaren, köye öğretmen yetiştirmek amacıyla pratik yollara başvurulmuştur. 1936’da köylü gençler, eğitim kurslarına alınarak, hızlı ve pratik bir yol denenmiştir. Böylelikle, Cumhuriyet devrimlerini, yine köy kökenli olan öğretmenler tarafından köylüye benimsetmek amaçlanmıştır. Bu politika, 1930’lu yılların sonuna gelindiğinde, daha kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve Köy Enstitüleri uygulamasına başlanmıştır. Köy kalkınmasını temin edecek öğretmenler yetiştirmek amacıyla Köy Enstitülerine büyük önem verilmiş ve bu okullardan binlerce öğretmen yetiştirip köylerde istihdam edilmiştir.

Bu uygulama, 1940’lı yılların sonuna gelindiğinde, çok partili dönemin önemli bir tartışma konusu olmuştur. 1950 yılındaki iktidar değişikliği bu okulların kaderini de değiştirmiş, iktidara gelen DP bu okulları ilköğretmen Okullarına dönüştürerek, köy ve şehir için ayrı tipte öğretmen yetiştirme uygulamasına son vermiştir. Bununla birlikte, ilkokullarda din dersi uygulaması başlamasıyla birlikte, ilköğretmen

okullarında da din dersleri uygulaması başlanmış ve böylelikle tek partili dönemin ilköğretim politikalarında önemli bir değişme sürecine girilmiştir. Laiklik ve modernleşme anlayışındaki farklılaşma kendini bu alanda da hissettirmiştir.

1960'lı yıllardan itibaren ilköğretim okullarına öğretmen yetiştirme işi yüksek öğretim kurumlarında yapılmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde de, hızla artan nüfustan dolayı yeter sayıda öğretmen yetiştirilemediği için zaman zaman pratik yollara başvurulmuştur. Günümüzde, ilköğretim okulu öğretmenleri tamamen eğitim fakültelerinin ilköğretim bölümlerinden yetişen öğretmenler tarafından karşılanmaktadır.

Özetlemek gerekirse, ilköğretim müfredat programları, incelediğimiz dönemlerdeki siyasal ve sosyolojik faktörlerin etkisiyle, yeni bir nesil yetiştirme amacıyla değişme ve gelişme göstermiştir. 1913 yılından itibaren modern anlamda düzenlenmeye başlanmış ve millileşme eğilimine girmiştir. Cumhuriyet'le birlikte, tam anlamıyla milli ve kademeli olarak laik bir sisteme doğru gidilmiş, 1940'lı yıllarına kadar netleşen bu durum, bu yıllardan sonra, dünyada ve Türkiye'de gelişen olaylara paralel olarak, demokratik eğitim ve farklı bir laiklik anlayışıyla din dersini de içine almıştır.

ÖNERİLER

İncelediğimiz dönemlerde ilköğretim müfredat programları, modern bir toplum meydana getirmek amacıyla sık sık değiştirilme gereği duyulmuş, içinde bulunulan dönemin siyasal ve toplumsal ihtiyaçları bu programları değiştirme gerekçelerinden biri olmuştur. Bundan dolayı, müfredat programları siyasetçilerin müdahalesine maruz kalmıştır. Bununla birlikte, bu programlar, genel olarak geleneksel bir eğitim anlayışından modern bir eğitim anlayışına doğru bir gelişme göstermiştir.

Devletin çocuklara bakış açısı, bir babanın çocuğuna bakış açısına benzerlik göstermektedir. Nasıl ki, bir baba, kendi başaramadıklarını çocuğunun başarmasını ve kendinde olmayanları onda görmek isterse, "devlet baba" da geçmişteki başarısızlıklarını, yenilgilerini ve bugünkü bir çok sorunun kaynağını eğitimde aramış, bu başarısızlıkların ve sorunların telafisini ve sorumluluğunu yine eğitime ve dolayısıyla yeni yetişen neslin omuzlarına yüklemiştir.

Bu durum, müfredat programlarının hedefleri açısından aşırı idealist ve bilgi yüklü olması sonucunu doğurmuştur. Sonuçta, programların bu yüklü ve idealist haliyle uygulamadan beklenen sonuçlar alınamamıştır. İncelediğimiz dönemlerin hemen hemen hepsinde programlara yöneltilen eleştiriler bu yönde olmuştur.

Çocukları ansiklopedik yüklü kuru bilgilerle donatmanın imkansız ve gereksiz olduğu eğitim bilimcilerin hemfikir oldukları bir görüştür. Özellikle ilköğretim çağındaki çocuklar için hazırlanacak müfredat programlarında bu gerçeğin göz önüne alınması gerekir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Türkiye’de son dönemlere kadar ilköğretimi bitiren çocukların büyük çoğunluğu bir üst öğrenimine devam edemeyeceği düşünöldüğünden dolayı, hazırlanan müfredat programları yüklü ve idealist olmaktadır. Ancak bu durum günümüzde büyük oranda değişmiş, ilköğretim sonrası okullaşma oranı yüksek seviyelere çıkmıştır. İlköğretim programlarının daha gerçekçi ve birey merkezli hazırlanmasının önünde bir engel kalmamıştır. Bu durumda, 7-13 yaş arasındaki çocuklara hitap eden ilköğretim müfredatı, güncel siyasi ve ideolojik etkilerinden uzak, tamamen eğitim bilimcilerin ve öğretmenlerin ortak çalışmalarıyla hazırlanmalıdır.

Amacı, çocuğu toplum hayatına hazırlamak olan ilköğretim, çocuğun bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçları göz önüne alınarak hazırlanmalı, böylece çocuk merkezli hazırlanan programlar asıl amaca hizmet edecektir. Aksi takdirde, siyasal ve toplumsal merkezli hazırlanan programlar, aşırı idealist hedeflerle ve bilgi yüklü olacak ve bunun sonucunda da sık sık değiştirilme gereği duyulacaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

BELGE VE RAPORLAR :

BOA., İ.MF., (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri/ Maarif İradeleri Kataloğu), Dosya No:10, Gömlek No:1322/Ca-1, (Bütün Mekteplerin Ders Programlarının Tadili ve Islahı, 07.Ca.1322)

BCA., B.Mu.G.M.K., (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri/Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu), Fon Kodu:030.10, Yer No:142.19.9.,(Eğitim Alanında Yapılan İşler Hakkında Rapor. Maarif Vekaleti, 27.10.1925)

BCA., B.Mu.G.M.K., Fon Kodu:30.10., Yer No:16.92.15, (İhsan Bey'e Araştırma Yapması İçin İzin Verilmesi Hakkında Karar, Maarif Vekaleti, 19.03.1928)

BCA., B.K.K.K., (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri/ Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu), Fon Kodu: 030.18.01.02., Yer No: 8.3.10, (Maarif Teşkilatı Hakkında İnceleme İçin Viyana'ya Gönderilen Müfettişler Hakkında Kararname, Başvekalet, 20.01.1930)

BCA., B.K.K.K., Fon Kodu:30.18.1.2., Yer No:21.44.8., (Talim ve Terbiye Üyesi İhsan Bey'in Newyork'a Gönderilmesi Hakkında Karar, Başvekalet, 21.06.1931)

BCA., B.K.K.K., (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu), Fon Kodu:030.18.01.02, Yer No:41.87.10., (Manisa Maarif Müdür Hilmi Bey'in Viyana'ya Gönderilmesine İzin Verilmesi Hakkında Kararname, Başvekalet, 10.12.1933)

BCA., B.Mu.G.M.K., Fon Kodu: 030.10., Yer No:142.17.4., (İlk ve Orta Mektep Kiraat Kitaplarına Vergi Vermenin İçtimai Bir Vazife Olduğu Hakkında Şiir ve Yazılar Konması İle Görevli Komisyon Hakkında, Maarif Vekaleti, 04.03.1933)

BCA., B.Mu.G.M.K., Fon Kodu:030,10, Yer No:142,10,5., (Kültür Bakanlığının 20.06.1935 tarih ve 940.22 nolu yazısı)

BCA., C.H.P.K., (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri/Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu), Fon Kodu:490.01., Yer No: 221.871.5.,(Milli Eğitimle İlgili Kurultay Komisyonuna Sunulan Rapor, CHP Genel Sekreterliği. 1947)

BCA., B.Ö.K.M.K., (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri/Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu), Fon Kodu:030.01., Yer No:42.251.17., (Dini Öğretim Konularını İncelemek Üzere Kurulan CHP Meclis Grubu Raporu, 19.11.1948)

BCA., B.K.K.K., Fon Kodu:030.18.1.2, Yer No:124.81.15., (04.11.1950 tarih 3/12818 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı.)

BCA., B.Ö.K.M.K., Fon Kodu:030.01, Yer No:90,561,8, (Köy Okullarının Üçüncü Yıl Kitabındaki “Türküm” Adlı Şiirle İlgili Şikayet Yazısı, DP Vakfıkebir İlçe Başkanlığı, 24.02.1951)

BCA., B.Ö.K.M.K., Fon Kodu:030.01, Yer No:90,561,8, (Köy Okullarının Üçüncü Yıl Kitabındaki “Türküm” Adlı Şiirle İlgili Şikayet Yazısına Cevap, Milli Eğitim Bakanlığı, 19.04.1951)

SÜRELİ YAYINLAR :

“46 Numaralı Tavsiye Kararları”, **İlköğretim Komitesi Raporu ve 10 Yıllık Plan**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1961, s.94-97.

“Alfabe Müsabakası”, **İlköğretim**, 18 Şubat 1939, No:1 C.1, s.15.

“Büyük Eğitim Mitingi”, **Birlik Dergisi**, Mart 1963, No:51-52

“İlkmektep Kitapları, Elifba, Kıraat, Hesab ve Hendese Kitapları Hakkında Tetkik Komisyonu Raporları”, **Maarif Vekaleti Mecmuası**, Temmuz 1926, No:8, s.21-24.

“İlkokul Programı”, **Okul ve Öğretmen**, 1937, No:2, Yıl:2, C.3, s.8-9.

“İlkokul Programının Öğretim ve Eğitim Prensipleri”, **Okul ve Öğretmen**, 1937, Yıl:2, C.3, No:12, s.199-201.

“İlköğretim Müfettişleri Arasında Yapılan Anket”, **Bilgi**, Kasım 1968, C.22, No:258, s.27-30

“İnkılapçı İlkokul Öğretmeninin Vasıfları”, **İlköğretim**, 22.04.1939, No:10, s.146-147.

“Köy Eğitimi”, **Kültür Bakanlığı Dergisi**, No:20-1, Sonkanun 1937, s.51.

“Maarif Haberleri-İlkokulların Okuma Kitapları”, **İlköğretim**, 18 Şubat 1939, C.1, No:1, s.32.

“Maarif Vekili Celal Yardımcının Unesco Genel Kurul Toplantısını Açış Konuşması”, **Unesco Haberleri**, Mayıs 1949, C.3, No:12, s.1-2.

“Maarif-i Umumiye Nizamnamesi”, **Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)**, Der: Reşat Özalp, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982., s.165-196

“Mektep Kitaplarının Maarif Vekaletince Ta’bı Hakkında Kanun”, **Maarif Vekaleti Mecmuası**, Mayıs 1926, No:7, s.43.

“Milli Eğitim Müdürleri Toplantısı”, **Çağdaş Eğitim**, Mayıs 1963, No:43, s.20.

“Milli Talim ve Terbiye Dairesi Talimatnamesi”,**Maarif Vekaleti Mecmuası**, Mayıs 1926, No:7, s.48-49.

“Milli Terbiye Hakkında Muallimler Birliklerinde Okunan Muhtıra”, **Maarif Vekaleti Mecmuası**, Temmuz 1926, No:8, s.193-197.

“Muallimlerin İztırabı”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, 1 Teşrinisani 1930, C.8, No:12, s.34-35.

“Muhtelif Bakanlıkların Program Taslağı Hakkında Mütaleaları ve Teklifleri”, **Kültür Bakanlığı Dergisi**, No:21-1, Sonkanun 1937, s.63-68.

“Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’nin Maarife Mutaallik Nutuklarından”, **Atatürk Devri Fikir Hayatı II**, Haz:Mehmet Kaplan vd., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları Atatürk Dizisi:11, [t.y.], s.3-4.

“Türk Muallimler Birliği İlmî Araştırma Heyeti İlköğretim Encümenince Hazırlanan Rapor (1962 İlkokul Program Taslağı Hakkında)”, **Çağdaş Eğitim**, Haziran 1964, No:54, s.23-25.

“Türkiye Cumhuriyeti 10 Yıllık Maarif İşleri, İlk Tedrisat Cephesinden Bir Hulasa”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, 15 Nisan 1931, C.8, No: 18, s.264-266.

“Yarıncı Terbiye”, **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Nisan 1331, C:5, No:28, s.21-24.

“Yeni İlkokul Müfredat Programı”, **Kültür Bakanlığı Dergisi**, No:20-1, Sonkanun 1937,s.161.

“Yurt Bilgisi Kitapları Şartnamesi”, **Tebliğler Dergisi**, No:7, 27 Şubat 1939. S.30-32.

TBMM Tutanak Dergisi, 03.01.1949, C.15, s.7-8.

TBMM Tutanak Dergisi, 24.12.1946, C.3, s.454.

TBMM Tutanak Dergisi, 29.12.1947, C. 8, s.579.

TBMM Tutanak Dergisi, 29.12.1947, C.8, s.581.

TBMM Zabıt Ceridesi, 01.03.1340, D:2, İ:1, C.1, s.4.

Tebliğler Dergisi, 07.02 1949, C.11, No:524, s.153.

Tebliğler Dergisi, 08.11.1948, C.11, No:511, s.19.

Tebliğler Dergisi, 10.12.1952, C.15, No:727, s.110

Tebliğler Dergisi, 20.11.1950, C.13, No: 617, s.116.

Tebliğler Dergisi, 27.11.1950, C.13, No: 618, s.130.

- Ahmet, Fazıl "Tahsil-i İbtidai ve Terbiye-i Siyasiye", **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Kanunievvel 1327, C.2, No:17, s.190-193
- Akçuraoğlu, Yusuf: "Emel ve İdeal", **Türk Yurdu**, Haziran 1912, C.2, No:16, s.267.
- Akın, Hikmet: "İlkokul Programı İle İlgili Çalışmalar", **Eğitim Hareketleri**, 1963, C.9, No:105, s.10-13.
- Akyüz, Yahya: "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatnamesi", **Ankara, A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkez Dergisi (OTAM)**, Ocak 1994, No:5, s.1-47.
- Akyüz, Yahya: "Atatürk'ün Eğitim Tarihindeki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Kasım 1987, Sayı 10, Cilt IV, s. 71-90.
- Akyüz, Yahya: "Maarif Nazırı Haşim Paşa İle İlgili Orijinal Bir Belge ve Bazı Eğitimsel Görüşler", **Bellekten**, Temmuz 1981, C.XLV/2, No:179, s.206-209.
- Akyüz, Yahya: "Türk Eğitim Tarihinde Öğretimde Ezbercilik ve Kaynakları", **XI. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s.2260.
- Albayrak, Mustafa: "Demokrat Parti Programı", **Türkiye Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara, Phonenix, 2004, Ek II.,s.599-604.
- Alkan, Mehmet Ö. "Resmi İdeolojinin Doğuşu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce. Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C:1, İletişim Yayınları, 2001, s. 394-401.
- Alpan, Necip: "Yeni İlkokul Program Taslağının Dayandığı Temel İlkeler", **Eğitim Hareketler**, 1964, C.10, No: 109-110, s.22-26.
- Altaş, Nurullah: "Türkiye'de Örgün Öğretimde Dinin Yeri", **Marife**, Bahar 2002, No:1, s.220-221.
- Atuf, Nafi: "Maarifimiz Hakkında 4", **Türk Yurdu**, Ekim 1916, C.5, No:116, s.177.

- Atuf, Nafi: "Maarifimiz Hakkında" **Türk Yurdu**, Mayıs 1916, C.5, No:110, s.94-95.
- Baloğlu, Zekai: "Unesco II", **Kültür Dünyası**, No:26-27, Temmuz-Ağustos 1956, s.29-32.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı: "Hayatım", **Yeni Adam**, 7 Ağustos 1941, No:345, s.14.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı: "Hayatım", **Yeni Adam**, 17 Temmuz 1942, No:342, s.14.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı: "Devrilmek Bilmeyen Pedagoji", **Türk Düşüncesi**, 1 Mayıs 1954, No:6, C.1, s.407-408.
- Binbaşíođlu, Cavit: "Cumhuriyet Dönemi İlkokul Programları", **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.144-171.
- Mim. Cevdet: "Mekatib-i İbtidaiye Ahlak ve Malumat-ı Medeniye Dersleri Programı Etrafında", **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Mayıs 1330, C.4, No:25, s.264-266.
- Ciritli, H.Hüsnü: "İlköğretim" **Cumhuriyet Dönemi Eğitim**, İstanbul, Devlet Kitapları, 1991, s.271-277.
- Efendi, Emrullah: "Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Esbabı Mucibesi Layihısından", **Mülkiye**, No:23, 1326, s. 44-45.
- Ergin, Nurettin: "Borçlu Sınıf Geçme Sistemi", **Bilgi**, Ekim 1968, No:257, s.7.8.
- Ergün, Mustafa: "Satı Bey Hayatı ve Türk Eğitimine Katkıları", **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1987, No:1, s.4-19.
- Ergün, Mustafa: "Emrullah Efendi-Hayatı-Görüşleri-Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. XXX. No:1-2,1979-1982. s.7-36.
- Eskicumalı, Ahmet: "Eğitim ve Toplumsal Değişme: Türkiye'nin Değişim Sürecinde Eğitimin Rolü, 1923-1946", **Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Dergisi**, C.19 (2), 2003, s.15-29.
- Gencer, Ali İhsan: **Türk İnkılap Tarihi**, 6.bs., İstanbul, Der Yayınları, 1999.
Sebahattin Özel:
- Gök, Fatma : "75 Yılda İnsan Yetiştirme Eğitim ve Devlet", **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999. s.1-8.
- Güler, Mustafa: "Eğitim Üzerine Mektuplar", **Çağdaş Eğitim**, Ocak 1977, No:10, s.41-42

- Gürses, Hilmi: "Atatürk ve Milli Eğitim", ", **I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu 21-23 Eylül 1987**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1994, s.367-370
- H.T.: "Vekilimiz Köy Okullarında", **İlköğretim**, 6 Mayıs 1939, No:12, s.178-179.
- Hışıl, M.Asım: "Eğitim Üstüne", **Birlik Dergisi**, Ekim 1963, No:57, s.5-7.
- İnan, Afet: "Avrupa Memleketleri Unesco Milli Toplantısı", **Kültür Dünyası**, No:26-27, Temmuz-Ağustos 1956, s.5-8.
- İpek, Aydın: "Köy Okulu ve Öğretmen", **Çağdaş Eğitim**, Mayıs 1963, No:43, s.23-24
- K.N.: "Dilek ve Şikayetler", **Muallimler Birliği Mecmuası**, 1 Mart 1931, C.8, No:17, s.206.
- Karabıyık, İlyas: "Mili Şef Dönemi Sosyalleşme ve Ders Kitapları", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişme ABD, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996
- Karagözoğlu, Galip: "Atatürk'ün Eğitim Anlayışı", **I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu 21-23 Eylül 1987**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 1994, s.322-330.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: "Avrupakari, Avrupai", **Atatürk Devri Fikir Hayatı II**, Haz: Mehmet Kaplan vd., Kültür Bakanlığı Yayınları Atatürk Dizisi:11, [t.y.], s.535-538.
- Kaynar, Reşat: "Atatürkçülükte, Millileşme, Laikleşme Çağdaşlaşma (Medeniyetçilik)", **I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 21-23 Eylül 1987**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Araştırma Kurumu, 1994, s.25-34.
- Kılıç, Durmuş: "Eğitim Programlarının Felsefi Boyutları", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Ekim 2001, C.9, No:2, s.391-396.
- Kıncal, Remzi: "Türkiye'de İlkokul Programının Hazırlanmasında Demografik, Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Faktörlerin Yeri" **Eğitim Bilimleri Birinci Ulusal Kongresi – Eylül 1990**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1993, s.299-306.
- Mesut, Zeki: "Milli Eğitim", **Muallimler Birliği Mecmuası**, Ağustos 1926, No:14, s.1-7.
- Mesut, Zeki: "Yeni Terbiyede Gaye", **Muallimler Birliği Mecmuası**, Teşrinievvel 1926, No:16, s.691-697.
- Nakkaş, Ayşegül Dilek: "Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Milli Eğitim Politikalarında Değişmeler", **İstanbul, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisan Tezi, 2000.

- Nurettin, Tevfik: "İbtidai Mektep Kitapları", **Türk Yurdu**, Eylül 1912, C.1, No:22, s.363-364.
- Okurer, Cahit: "Niçin Köy Enstitülerine Karşıyım" **Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu**, Ankara, 1966, s.120-121.
- Öcal, Mustafa : "Cumhuriyet Döneminde İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Din Eğitimi", **Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi İlmî Toplantısı-Tebliğler**, Haz:Fahri Unan, Yücel Hacaloğlu, Ankra, 1999, s.309-327.
- Öymen, Hıfzırrahman Raşit: "Cumhuriyetin İlköğretim Programları", **Pedagoji Dergisi**, Eylül –Ekim 1973 C:1, No:4, s.25-29.
- Öymen, H.Raşit: "Türkiye Cumhuriyetinde İlk Öğretim (1926-1968) Arası Programlarının Geliştirilmesi", **Eğitim Hareketleri**, 1973, C:19, No:216-217, s.1-6.
- Öymen, H.Raşit: "Türk İlköğretiminin Cumhuriyet Öncesi Durumu", **Eğitim Hareketleri**, 1973, C:19, No:216-217, s.7-8.
- Öymen, H.Raşit: "Cumhuriyet Devri İlköğretim Son Program Geliştirmesi", **Eğitim Hareketleri**, 1973, C:19, No:218-219, s.1-4.
- Öymen, Hıfzırrahman Raşit: "İlkokul Öğretim Programlarının Onarılması Münasebetiyle", **Okul ve Öğretmen**, 1937, Yıl:2, C.3, No:12, s.10-11.
- Özgonenç, Fikret "Köyde Öğretim", **Emekli Öğretmen Dergisi**,. Mayıs 1964. C.5 No:60, s.11-14
- Öztürk, Cemil: "Harf İnkılâbından Önce Kullanılan İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları", **VIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 1 – 3 Eylül 1999, s.420-424.
- Satı Bey: "Malumat-ı Medeniye Dersleri", **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Kanunisanı 1327, C.2, No:18, s.231-234.
- Satı Bey: "Terbiye-i Ahlakiye ve Vataniye", **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Nisan 1326, C.1, No:3, .67-78.
- Satı Bey: "Mektepler ve Ahvali İçtimaiye", **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Ağustos 1326, C.1, No:7. s.1-10.
- Satı Bey: "Tarih Tedrisatının Usulü Esasiyesi", **Tedrisat-ı İbtidaiye Mecmuası**, Kanunievvel 1327, C.2, No:17 s.92-98
- Serim, İhsan: "Türk Ahlakı ve Terbiyesi Hakkında Rapor", **Türk Düşüncesi**, 1 Nisan 1957, No:1-38, C.7, s.5-6.
- Sunar, Şaban: "Bir Eğitmeni Ziyaret", **İlköğretim**, 24.04.1939, No: 4, s.156-158.

- Tekışık, H.Hüsnü: “Milli Eğitimde Kitap Sorunu Nasıl Çözülür”, **Çağdaş Eğitim**, Ocak 1977, No:10, s.21-22.
- Tevfik, Abdulfeyyaz: “Laik Mekteplerde Din Eğitimi”, **Muallimler Birliği Mecmuası**, Temmuz 1926, No:13., s.7-11.
- Topçu, Sedat: “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Eğitim Hareketlerini Etkileyen Psikopedagojik Cereyanlar”, **Türk Kültürü**, Ekim 1989, No:328,Y:27. s.587-588.
- Topses, Gürsen: “Cumhuriyet Döneminde Eğitimin Gelişimi”, **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.9-22
- Tuncalığıl, Murat: “İlkokul Program Takdiminde Yanlışlıklar”, **Bilgi**, Eylül 1968, C: 22, No:256, s.11-12.
- Ünder, Hasan “Birinci Heyet-i İlmiye’de Tevhid-i Tedrisat Tartışması”, **Tarih ve Toplum**, Haziran 1999, C.31, No:186, s.349-354.
- Variş, Fatma: “Program Geliştirme Tarihçesi”, **Yeni İlkokul Programı Uygulama Kılavuzu ve Program Geliştirme Tarihçesi**, [y.y.], [t.y.], s.284-326.
- Variş, Fatma: “Program Geliştirme Çalışmaları”, **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**, Ankara, MEB Devlet Kitapları, 1991 s.193-214.
- Yalkın, Ali: “Yeni İlkokul Programı Kendi Öz Malımızdır”, **Eğitim Hareketleri**, Eylül-Ekim 1968, C.14, No:162-163, s.24-25.

KİTAPLAR :

- 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Haz: Nimet Aslan, Nimet Uran, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1959.
- Beşinci Milli Eğitim Şurası 5-14 Şubat 1953**, Maarif Vekaleti, 1953.
- CHP Parti Programı**, [y.y.], [t.y.], 1935.
- Dördüncü Milli Eğitim Şurası 22-31 Ağustos 1949**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991.
- Ford Vakfı Türkiye’de 1952-1962**, Ankara, 1963,
- İkinci Maarif Şurası 15-21 Şubat 1943**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1943.

İlk Okul Programı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1948.

İlkmekektep Müfredat Programı, Maarif Vekaleti Yayınları,. İstanbul, 1930 baskısı.

İlkmekteplerin Müfredat Programı, İstanbul, Milli Matbaa,1926.

İlkokul Programı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968.

İlkokul Programı, Maarif Vekaleti, Devlet Kitapları, İstanbul, 1936.

İlköğretim Komitesi Raporu ve 10 Yıllık Plan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1961.

Köy İlkmektepler Müfredat Programı, İstanbul, Devlet Matbaası, 1930.

Maarif İşleri Hakkında Muhtelif Vekilliklerin Mutealaları. (Maarif Vekilliği Ana Programı Hazırlıklar Seri E; No.1) Ankara, Maarif Vekilliği, 1939.

Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı-Altı,Beş, Dört, Üç Dershaneli Mekteplere Mahsus, İstanbul, Matbaai Amire, 1330.

Mekatib-i İbtidaiye Ders Müfredatı-Bir İki Dershaneli Mekteplere Mahsus, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329.

Milli Eğitim İstatistikleri, Ankara, Devlet Kitapları Basımevi, 2005,

Milli Eğitim Planının Hazırlığı ile Görevli Komisyon Raporu, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960,

T.C. Hükümet Programlarında Eğitim 1920-1993, Ankara, MEB, 1993.

Tedrisat-ı İbtidaiye Kanun-ı Muvakkatı, İstanbul, Matba-i Amire, 1929.

Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960.

Türkiye Maarif Hakkında Rapor, John Dewey, İstanbul, Maarif Basımevi, 1939.

Türkiyede Tahsilin Bugünkü Durumu ve Ana Meseleleri Hakkında Rapor, İstanbul, Maarif Vekilliği, 1939.

Yayım Komitesi Raporu, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1961.

Yedinci Milli Eğitim Şurası-5-15 Şubat 1962, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991.

- A. Rıza: **İbtidailere Malumat-ı Ahlakiye ve Medeniye**, İstanbul, Nefaset Matbaası, 1331.
- Ahmad, Feroz: **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çev:Fatmagül Berktaş, 3.bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.
- Akalın, Cüneyt **Soğuk Savaş:ABD ve Türkiye, Olaylar Belgeler(1945-1952)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.
- Aksoy, Özgönül: **Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme**,İstanbul, İTÜ Mimarlık Fakültesi, 1968.
- Akyüz, Yahya: **Türk Eğitim Tarihi:(başlangıçtan 1982'ye kadar)**, Ankara : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1982.
- Akyüz, Yahya: **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri 1848-1940**, Ankara, Doğan Basımevi, 1978.
- Alkan, Mehmet Ö.: **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim İstatistikleri**, Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü, 2000.
- Alkan, Mehmet Ö.: **Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000**,İstanbul, Terakki Vakfı Yayınları, 2003.
- Alkan, Türker: **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim- Siyasal Bilinç Gelişmesinde Ailenin Okulun ve Toplumsal Sınıfların Etkisi**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1989.
- Antel, Sadrettin Celal: **Maarifimiz ve Meseleleri**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1939.
- Arayıcı, Ali: **Kemalist Dönem Türkiye'sinde Eğitim Politikaları ve Köy Enstitüleri**, İstanbul, Ceylan Yayınları, 1999.
- Atay, Falih Rifki **Çankaya: Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar**,İstanbul,[y.y.], 1969.
- Ayas, Nevzat: **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim-Kuruluşlar ve Tarihçeler**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1948.
- Aytaç, Kemal **Avrupa Eğitim Tarihi**, İstanbul, M.Ü.İlahiyat Vakfı Yayınları, 1992.
- Aytekin, Halil: **İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi**, Ankara, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınevi, 1991,
- Bal, Hüseyin: **1924 Raporunun Türk Eğitimine Etkileri ve John Dewey'in Eğitim Felsefesi**, İstanbul, Aydınlar Matbaası, 1991.
- Baymur, Fuat: **İlkokuma Yazma ve Öğretimi**, 2.bs., İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1947.

- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 4.bs. 2003.
- Bila, Hikmet : **CHP 1919-1999**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999.
- Bilim, Cahit
Yağın : **Tanzimat devrinde Türk eğitiminde çağdaşlaşma: 1839-1876**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 1984.
- Binbaşoğlu,
Cavit: **Öğretmen Yetiştirme Açısından Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul, MEB, 1995.
- Cevad, Mahmut: **Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraati- XIX Asır Osmanlı Maarif Tarihi**, Haz.Tacettin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, 2000.
- Cicioğlu, Hasan: **Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Ortaöğretim (Tarihi Gelişimi)**, Ankara. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No:140, 2. bs.,1985.
- Copeaux,
Etienne: **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, Çev:Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Çelenk,
Süleyman:
Neşe Tertemiz:
Nurdan Kalaycı: **İlköğretim Programları ve Gelişmeler**, Ankara, Nobel Yayınları, 2000.
- Develioğlu, Ferit: **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**, 14.,bas., Ankara, Altın Kitabevi Yayınları, 1993.
- Ercan, Fuat : **Eğitim ve Kapitalizm (Neo-liberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi)**, Bilim Yayınları, 1998.
- Ergin, Osman
Nuri: **Türkiye Maarif Tarihi**, C.1-2., İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1977.
- Ergun, Doğan: **Sosyoloji ve Eğitim**, İstanbul, Verso Yayınları, 1987.
- Ergün, Mustafa: **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ankara, Ocak Yayınları,1996.
- Ergün, Mustafa: **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara, A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982.
- Ergün, Mustafa: **Eğitim ve Toplum**, Ankara, Ocak Yayınları, 1992.
- Ethem Nejat: **Türklük Nedir ve Terbiye Yolları**, Haz: Faruk Öztürk, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2001.
- Ertunç, Ahmet
Cemil: **Cumhuriyet’in Tarihi-Yaşadıklarımızın Dünü-Bugünü**, Pınar Yayınları, s.269.

- Gedikoğlu,
Şevket: **Kemalist Eğitim İlkeleri ve Uygulamaları**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1978.
- Gökçe, Feyyat: **Değişme Sürecinde Devlet ve Eğitim**, Ankara, Eylül Kitap ve Yayınevi, 2000.
- Göklap, Ziya: **Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I**, Haz:Rıza Kardeş,İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1973.
- Gencer,Alı İhsan:
Sabahattin Özel: **Türk İnkılap Tarihi**, 6.bs., İstanbul, Der Yayınları, 1999.
- Güngördü,
Kemal: Nemciye
Güngördü: **Yeni İlkokul Programı Uygulama Kılavuzu ve Program Geliştirme Tarihçesi**, [y.y.], [t.y.],
- Kanad, H.Fikret **Pedagoji Tarihi**, 1.c, 4.bs. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1963.
- Kansu, Nafi Atuf
: **Pedagoji Tarihi**, 4.bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1949.
- Kantarcioğlu,
Selçuk: **Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Kaplan, İsmail: **Türkiye’de Mili Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaştırma Üzerine Etkisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Karagözoğu,
A.Galip: **Program Taslağı ile İlgili Açıklamalar ve Örnekler**, MEB, [y.y.], [t.y.]
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı- 1908-1918)**, 9.cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.
- Karpat, Kemal H: **Osmanlı Nüfusu (1830-1914):Demografik ve Siyasal Özellikler**, Çev:Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Kaya, Yahya
Kemal: **İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, Ankara, İletişim Yayınları, 1974.
- Kirby, Fay: **Türkiye’de Köy Enstitüleri**, Haz: Engin Tonguç, 2.bs., Ankara, Güldiken Yayınları, 2000.
- Koçer, Hasan Ali: **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, Ankara, MEB, 1991.
- Kodaman,
Bayram: **Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Kongar, Emre: **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’nin Toplumsal Yapısı 2**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985.

- Lewis, Bernard: Çev: Metin Kıratlı, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Maaske, Roben J.: **Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Hakkında Rapor**, Ankara, Maarif Basımevi, 1955.
- Mardin, Şerif: **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.
- Mehmedoğlu, Yurdagül : **Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi**, İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2001.
- Mustafa Rahmi: **Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asri Terbiye**, Ankara, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1339.
- M.Satı Bey: **Eğitim ve Toplumsal Sorunlar Üzerine Konferanslar**, Haz: Osman Kafadar, Faruk Öztürk, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Okay, Cüneyd: **Meşrutiyet Çocukları**, İstanbul, Bordo Yayınları, 2000.
- Öymen, H.Raşit: **Mektebciliğin Kabesinde İntibaat ve Tehassüs**, İstanbul, Amidi Matbaası, 1928.
- Özalp, Reşat : **Türk Mili Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu- Milli Eğitim Şurası)**, Ankara, MEB, 1977.
- Özodaşık, Mustafa: **Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950**, Konya, Çizgi Kitabevi, 1999.
- Öztürk, Cemil: **Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Parmaksızoğlu, İsmet: **Türkiye'de Din Eğitimi**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- Russell, Bertrand **Eğitim ve Toplum Düzeni**, Çev:Nail Bezel, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1964.
- Tozlu, Necmettin: **İnsandan Devlete Eğitim**, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, 2003.
- Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi III**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.
- Türkmen, Fatih: **Eğitimin Ekonomik ve Sosyal Faydaları ve Türkiye'de Eğitim Ekonomik Büyüme İlişkisinin Araştırılması**, DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No:2655, 2002.
- Türköne, Mümtazer: **Tanzimat, Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi**, Ankara, Ark Yayınları, 1993.
- Unat, Faik Reşit: **Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1964.

- Üstel, Fusun: **Makbul Vatandaşın Peşinde, II.Meşrutiyetten Bugüne Türkiye’de Vatandaş Eğitimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Variş, Fatma: **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara, Eğitim Fakültesi Yayınları, 1978.
- Wilson,Howard E.: İlhan Başgöz: **Türkiye Cumhuriyetinde Milli Eğitim ve Atatürk**, Ankara, Dost Yayınları, 1968.
- Yetkin, Çetin: **Karşıdevrim 1945-1950**, İstanbul, Otopsi Yayınevi, 2002.
- Yiğit, Ali Ata: **İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1938-1950)**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Yücel, Hasan Ali: **Milli Eğitim İle İlgili Söylev ve Demeçler**, Ankara,Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

İNTERNET KAYNAKLARI

- 2004-2005 Milli Eğitim İstatistikleri**, (Çevrimiçi)<http://apk.meb.gov.tr/>, 18.05.2005.
- “Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Tarihçesi”, (Çevrimiçi)<http://ttkb.meb.gov.tr/index1024.htm>, 05.08.2005.
- Akbaba, Tober: “Cumhuriyet Dönemi Program Geliştirme Çalışmaları” <http://yayim.meb.gov.tr/yayimler/sayi54-55/akbaba.htm>.
- Arslan, Mehmet: “Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programları ve Belli Başlı Özellikleri”, **Milli Eğitim Dergisi**, No:146. (Çevrimiçi)<http://yayim.meb.gov.tr/yayimler/146/aslan.htm>. 21.10.2004.
- Ata, Bahri: “John Dewey ve Türkiye’de İlköğretimde Tarih Öğretimi (1923-1930)”, (Çevrimiçi):<http://www.egitim.aku.edu.tr/bata04.htm>. 21.03.2005.
- Dursunoğlu, Halit: “Cumhuriyet Dönemi İlköğretime Öğretmen Yetiştirmenin Tarihi Gelişimi”, **Milli Eğitim Dergisi**, No:160, (Çevrimiçi)<http://yayim.meb.gov.tr/yayimler/160/dursunuoglu.htm>., 18.04.2005.
- Ergün, Mustafa: “Eğitim Sosyolojisi”, (Çevrimiçi),<http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun8.htm>. 19.06.2005.
- Ergün, Mustafa: “20 Yüzyıl Başlarında Türk Eğitiminin Amaçları Konusundaki Tartışmalara Mukayeseli Bir Bakış”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**. 20,1986. s.63-67 (Çevrimiçi)<http://www.egitim.aku.edu.tr/ergun9.htm>
- Gözütok, F. Dilek: “Türkiye’de Program Geliştirme Çalışmaları”, **Milli Eğitim Dergisi**, 2003,No:160, (Çevrimiçi)<http://yayim.meb.gov.tr/yayimler/160/gozutok.htm>, 20.02.2005.

- Kurnaz, Serdar: “Kozmetoloji’de Online Eğitim”,
(Çevrimiçi)<http://www.dermaneturk.com/okd/sayi212003/degerlendirme.asp>
18.04.2005
- Ovat, Fuat: “Cumhuriyetin Genç, Atılımcı, İdealist Maarif Vekili Mustafa Necati ve Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın İlk Yılları Bir Gelişim Öyküsü”, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, S.25,
(Çevrimiçi)<http://yayim.meb.gov.tr/yayimler/sayi25/ovat.htm>, 21.04.2004.
- Şahin, Abdullah: “Avrupa ve Dünya Eğitim Felsefesinde Erasmus ve Comenius’un Eğitim Yaklaşımları ve Uluslar arası Eğitime Katkıları”, **Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Ocak 2005, No:59,
(Çevrimiçi)<http://yayim.meb.gov.tr/yayimler/sayi59/sahin.htm> 18.05.2005.
- Uyar, Hakkı: “Türkiye’de Modernleşme Sürecinde CHP’nin Rolü”,
(Çevrimiçi),<http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/chps.html>, 20.06.2005.